

Pirc-Komatar

Zgodovina
srednjega in novega veka
do westfalskega mira
za višje razrede srednjih šol

Cena vezani knjigi K 3.40

Ljubljana 1911

KAZALO.

Stran

Prehod iz starega v srednji vek	1
Razvoj krščansko-romanske kulture in propadanje rimske države	
ter poganstva	1
A. Krščanstvo in rimska država	1
B. Germani in rimska država	2
1. Kultura Germanov	2
2. Boji Germanov z Rimljani	5
3. Takozvano preseljevanje narodov	7
Srednji vek	13
I. Germanske države na rimskem ozemlju; vzhodnorimsko cesarstvo;	
izlam; Slovani in Obri (476—751)	13
A. Germani ob Sredozemskem morju in vzhodno-	
rimsko cesarstvo	13
1. Odoakerjeva država (476—493)	13
2. Država Vzhodnih Gotov (493—555) in vzhodnorimsko cesarstvo	14
3. Država Langobardov (568—774) in katoliška cerkev	18
B. Država Frankov za Merovingov (481—751)	20
1. Politična zgodovina	20
2. Kultura v državi Merovingov	22
3. Karolingi kot majordomi	27
4. Krščanstvo na Nemškem	29
C. Izlam	31
Č. Slovani	38
1. Domovina in kultura Slovanov	38
2. Selitve Slovanov in njih boji, Obri	41
3. Samova država	46
4. Samostojnost Slovencev	48
D. Književnost in umetnost (do 751. l.)	49
1. Književnost	49
2. Umetnost	51
II. Prevlada cesarstva in njegovi boji s papeštvom (751—1197)	51
A. Frankovska država za Karolingov, Jugoslovani	
in Velikomoravska država	51
1. Svelovna vlada Karla Velikega	51
2. Propad in delitve frankovske države	59
3. Vzhodnofrankovska država (843—918)	60
4. Zapadnofrankovska država (843—987)	63
5. Italija	64
6. Slovenci za vlade Karolingov in Velikomoravska država	66
7. Slovanske države na Balkanskem polotoku	72

B. Nemška država (919--1197)	74
1. Saški vladarji (919--1024)	74
2. Frankovski ali salijski vladarji (1024--1125). Emancipacija papeštva	81
3. Lotar in prvi stavfovski vladarji (1125--1197)	90
4. Polabski Slovani, Čehi in Poljaki: njih razmerje proti Nemčiji	98
C. Balkanske države, izlam in prve tri križarske vojne	102
1. Bizantinska država	102
2. Bolgarska država	102
3. Hrvaška	106
4. Srbija	108
5. Bosna	109
6. Prve tri križarske vojne	109
III. Izid boja med univerzalnima oblastima (1198--1273)	117
A. Svetovna vlada papeštva in boj za nemški prestol (1198--1216)	117
1. Državljska vojna na Nemškem	117
2. Inocent III. kot svetovni vladar	119
B. Boji cesarjev zoper prevlado papeštva (1216--1173)	122
1. Friderik II. in papeži (1215--1250)	122
2. Konrad IV. in medvladje na Nemškem (1250--1273)	130
3. Zadnji Staufovci in zmaga papeštva	131
4. Konec križarskih vojen	132
5. Jugovzhodne dežele nemške države; Češka in Poljska	133
6. Medvladje v Avstriji in na Štajerskem	135
IV. Kulturni razvoj zapadne in srednje Evrope, zlasti Nemčije	136
A. Državne in socialne razmere	136
1. Država	136
2. Socialne razmere	140
B. Duševna kultura	146
1. Znanosti	146
2. Poezija in proza	149
3. Umetnosti	150
V. Propadanje univerzalnih oblasti in ustanovitev nacionalnih držav (1273--1493)	153
A. Rasloča oblast Francije in Anglije ter ponizanje papeštva	153
1. Francija in papeštvo	153
2. Anglija	157
B. Propadanje nemškega kraljestva; okrepitev teritorialnih oblasti (1278--1437)	162
1. Tekmovanje med Habsburžani, Luksemburžani in Wittelsbachovci za prevlado (1273--1378)	162
2. Probujanje ljudskih mas	177
3. Nemčija za Luxemburžanov (1378--1437) in cerkveni razkol	182

C. Balkanske države in turška sila	194
1. Balkanske države pred prihodom Turkov	194
2. Turki	196
D. Postanek modernih držav (1438--1493)	201
1. Nemčija za habsburških vladarjev (1438--1493)	201
2. Anglija in Francija koncem srednjega veka	209
3. Italija	213
4. Pirenejski polotok	218
5. Pruska, Poljska in država Nemškega viteškega reda	220
E. Kulturne razmere poznejšega srednjega veka, zlasti v nemški državi	224
Procvitanje meščanske kulture	224

Novi vek

Prvi oddelek: Temelji novega veka.

A. Iznajdbe	229
Smodnik. -- Posledice porabe strelnega orožja. -- Papir. -- Črktisk. -- Ostale iznajdbe.	
B. Preporod antične kulture	231
Vpliv raznih elementov na italijansko kulturo. -- Vpliv prirode na Italijane. -- Petrarka in Boccaccio, ustanovitelja humanizma. -- Vpliv grške kulture na Italijane. -- Vpliv renesansne kulture na zapadne narode.	
1. Humanizem	235
Humanizem v Italiji. -- Pokrovitelji italijanskih humanistov. -- Humanizem na Francoskem. -- Humanizem v Nemčiji.	
2. Renesansa umetnosti	241
Renesansa v Italiji. -- Renesansa zunaj Italije.	
C. Odkritja	243
1. Portugalci odkrijejo pot po morju v Indijo	243
2. Portugalci ustanove kolonialno državo	244
Portugalsko gospostvo v Prednji Indiji. -- Način portugalske kolonizacije. -- Kolonialna politika je škodovala domačemu narodnemu gospodarstvu. -- Portugalska posest v Afriki. -- Portugalska posest v Ameriki.	
3. Odkritja Špancev	246
Krištof Kolumb odkrije Ameriko 1492. -- Novi svet imenujejo Ameriko. -- Cortez osvoji Mehiko 1519. -- Pizarro in Almagro osvojita državi Peru 1532 in Chile 1535. -- Španci prvi objadrajajo zemljo (1519--1522).	
4. Špansko kolonizacijsko delovanje v Ameriki	249
Način in uspeh španske kolonizacije.	
5. Kolonizacija Nizozemcev v Vzhodni Indiji in na Sundskih otokih. Njih naselbine v Afriki, Avstraliji in Ameriki	251
Nizozemci postanejo pomorski narod. -- Ustanovitev nizozemske Vzhodnoindijske trgovske družbe. -- Nizozemci osvoje Sundske otoke. -- Procvitanje Nizozemske vsled kolonialne trgovine. -- Nasilstva Vzhodnoindijske trgovske družbe. --	

Nizozemska posest v Afriki. — Nizozemci odkrijejo Avstralijo. — Nizozemska posest v Ameriki.	
6. Francoske naselbine v Afriki, Prednji Indiji in Ameriki	253
Delovanje francoske Vzhodnoindijske trgovske družbe v Afriki. — Delovanje Vzhodnoindijske družbe v Prednji Indiji. — Delovanje Zahodnoindijske družbe v Zahodni Indiji. — Francosko kolonizacijsko delovanje v Kanadi.	
7. Angleška kolonizacija v Ameriki, Vzhodni Indiji, Avstraliji in Afriki	256
Razvoj angleških kolonij v Severni Ameriki. — Postopanje Angležev z Indijanci. — Odnosaji Angležev do kolonistov. — Angleški obrambni zakoni škodujejo trgovini Severnoameriških kolonij, ki se ločijo od materinske zemlje. — Angleška Vzhodnoindijska trgovska družba osvoji Prednjo Indijo. — Angleži osvoje Avstralijo. — Angleška posest v Afriki. — Angleška posest v Zahodni Indiji.	
8. Kolonizacijsko delovanje ostalih narodov	260
Rusi osvoje Sibirijo. — Delovanje Fuggerjev in Welserjev v Ameriki.	
9. Odkritja na severu	260
10. Posledice kolonizacije	261
D. Cesar Maksimilijan I. 1493–1519	263
Vladarjeva osebnost. — Maksimilijanova zunanja politika. — Reforme Maksimilijanove v Nemčiji in Avstriji. — Maksimilijan razširi habsburško teritorialno moč. — Maksimilijan pospešuje znanost in umetnost.	
Drugi oddelek: Doba reformacije in Karla V. 1519–1556 (1558)	268
A. Reformacija v Nemčiji	268
1. Vzroki reformacije	268
Moč katoliške cerkve. — Napake v katoliški cerkvi.	
2. Poslanek reformacije	269
Luthrovi nauki. — Luther se javno loči od katoliške cerkve. — Luthrova osebnost. — Karlova volitev in osebnost.	
3. Postanek teritorialnih cerkvâ	272
Državni zbor v Wormsu 1521. — Razcepljenje Nemčije	
4. Socialne revolucije	273
Prekrščevalci. — Proroki. — Vstaja vilezov. — Vzroki kmečke vstaje. — Slovenski kmečki punti (1514–1516 in 1573). — Nemška kmečka vstaja 1525.	
5. Luteranstvo okrepijo zunanji politični dogodki	279
Prva vojna med Karlom in Francem (1521–1526). — Državni zbor v Speyru 1526. — Druga vojna med Karlom in Francem (1527–1529). — Državni zbor v Speyru 1529. — Švicarski reformator Huldreich Zwingli (1484–1531). — Razgovor v Marburgu 1529. — Državni zbor v Augsburgu 1530. — Nemški protestantje sklenejo v Schmalkaldenu zvezo 1531. — Cesar sklene s protestanti mir v Nürnbergu 1532.	

Ekspedicija v Tunis 1535. -- Tretja vojna med Karlom in Francem (1536--1538). -- Ekspedicija v Alžir 1541. Četrta vojna med Karlom in Francem (1542--1544).	
6. Schmalkaldska vojna	285
7. Karol V. na višini svoje moči. Njegov padec. Dogovor nemških strank med seboj. Karlova smrt	287
8. Reformacija v avstrijskih deželah. Doba Ferdinanda I. in Maksimilijana II.	289
a) Ferdinand I. 1521--1564	289
Delitev habsburških dežel 1521. -- Ustanovitev avstrijske vevlevlasti. Boji z Zapoljo in Turki. -- Luteranstvo na Avstrijskem. -- Uprava avstrijskih dežel. -- Delitev Avstrije.	
b) Maksimilijan II. 1564--1576	294
Protestantizem se razširja v Avstriji. -- Ferdinand Tirolski -- Karel Štajerski (1564--1590). Vrhunec protestantizma in začetek protireformacije v Notranji Avstriji. -- Vojne s Turki.	
B. Reformacija na Francoskem. Calvinizem	297
C. Reformacija na Angleškem	299
D. Reformacija v severnih državah	301
Tretji oddelek: Doba protireformacije in bojov katoliških držav s protestantskimi. (1556--1648)	302
A. Restavracija katoliške cerkve	302
Delovanje papežev. -- Tridentinski koncil. -- Novi cerkveni redovi. Jezuiti. Misijoni.	
B. Filip II. (1556--1598) v boju s protestantizmom in za hegemonijo v Zahodni Evropi	305
1. Filipovi uspehi	305
Filipova osebnost. -- Španska v začetku Filipovega vladanja. -- Boji z Moriski in Turki. -- Portugalska pod Špansko vlado. -- Oče in sin.	
2. Neuspešni Filipov boj s protestantskimi Nizozemci	308
Nezadovoljstvo Nizozemcev s Špansko vlado. -- Vstaja na Nizozemskem. Katoliški jug se loči od protestantskega severa. -- Kulturno stanje Nizozemcev.	
3. Zmaga katolicizma na Francoskem	312
Verski boji pod zadnjimi Valois. -- Nantski edikt. -- Gospodarska povzdiga Francoske. -- Henrik IV. se pripravlja na odločilno vojno s Habsburžani.	
4. Zmaga protestantizma na Angleškem	317
Protireformacija za Marije Katoliške. -- Ureditve anglikanske cerkve za Elizabete. -- Gospodarska povzdiga Angleške. -- Angleška nasilstva na Irskem.	
5. Zmaga protestantizma na Škotskem. Marija Stuart	321
6. Poraz španske „velike armade“ in Filipove zunanje politike	323

Rezultati Filipove politike. — Gospodarsko nazadovanje Španske. — Španska duševna kultura. — Filipova smrt. — Propadanje Španije pod Filipovimi nasledniki.

C. Protireformacija na Nemškem in v avstrijskih deželah. Tridesetletna vojna	326
1. Predpogoji tridesetletne vojne	326
Gospodarske razmere pred vojno.	
2. Protireformacija v Notranji Avstriji 1598—1603	327
3. Uspehi protestantov vsled prepira v habsburški rodbini	328
Rastoča verska nasprotja v Nemčiji. — Nemiri na Ogrskem. Vojna s Turki. Uspehi protestantov na Nižjeavstrijskem, Ogrskem in v Sudetskih deželah.	
4. Revolucija na Češkem	331
Razmere v Nemčiji za cesarja Matije. — Vstaja fevdalno-protestantske stranke na Češkem. — Češka vojna. — Ferdinand kaznuje češke upornike. Palatinska vojna.	
5. Wallensteinov prvi generalat	335
Wallensteinova osebnost. — Vojna v severni Nemčiji in z Danci. — Restitucijski edikt.	
6. Wallensteinov drugi generalat	338
Gustav Adolf vdere v Nemčijo. — Wallenstein sprjeme drugič vrhovno poveljstvo. Smrt Gustava Adolfa. Wallenstein umorjen.	
7. Švedsko-francoska vojna	342
8. Westfalski mir	344
9. Posledice tridesetletne vojne	346

Rodovniki.

1. Merovingi	349
2. Karolingi	350
3. Saški cesarji	351
4. Frankovski (saljski) cesarji	351
5. Welfovci, Štaufovci in Babenberžani	352
6. Přemislidi	353
7. Habsburžani	354
8. Luxemburžani	356
9. Zadnji Arpadovci in ogrski Anjouvinci	356
10. Kapetingi, Valois-jevci in Bourbonci	357
11. Normanski kralji na Angleškem	358
12. Dinastije Anjou-Plantagenet, Lancaster in York	358

Prehod iz starega v srednji vek.

Razvoj krščanskogermanske kulture in propadanje rimske države ter poganstva.

A. Krščanstvo in rimska država.

Na kulturni razvoj evropskih narodov v srednjem veku je najbolj vplivalo krščanstvo in germanstvo. Prvo se je že za dobe cesarjev po vsej prostrani rimski državi razširilo in močno razvilo. V tem razvoju ga ni oviralo niti preganjanje kristjanov po mnogih cesarjih, ki so kljub svoji tolerantnosti proti drugim veram skušali krščanstvo popolnoma iztrebiti. Smatrali so namreč kristjane za nevarne rimski državi, češ, da se ne udeležujejo javnega bogoslužja ter s tem prezirajo rimsko verstvo, s katerim je bila država najtesneje spojena. Zato so se bali, da ob enem s staro vero, kojo je krščanstvo vedno bolj izpodrivalo, propade tudi rimska država. Od tod ono kruto preganjanje posebno za Dioklecijana. Ali „kri mučenikov je postala seme cerkve“.

Središča krščanstva. Nekatera mesta so postala prava središča krščanstva; le-ta so razširjala novo vero tudi po sosednjih deželah; tako središče je bila Aleksandrija za severno Afriko in Arabijo; iz Antiohije so dobili krščanstvo prebivalci Male Azije in Grecije, iz Rima pa se je širilo krščanstvo po Italiji, zapadni Evropi in deloma tudi po severozapadni Afriki. Kristjani v rimskih legijah so pridobili nove spoznavalce v Panoniji, Noriku, Reciji, v Germaniji in Britaniji.

Združenje cerkve z rimsko državo. Polagoma je dobila cerkvena uprava tudi postavni temelj.

380 Ko je slednjič vzhodnorimski cesar Teodozij, proglasil Kristusovo vero za državno vero (380), tedaj je ugasnil sveti ogenj Vestin, umolknila so proročišča, prenehale so olimpijske igre na čast Zevsu (zadnje so se vršile 394. l.), poganska svetišča pa so večinoma porušili; združenje krščanske vere in rimske države je bilo dovršeno.

Papeški primat. Med škofi je bil najuglednejši rimski škof kot naslednik apostola Petra. Od šestega stoletja nadalje so se imenovali rimski škofi „papeže“ (papa). V važnih vprašanjih je odločil rimski škof, njegovi odposlanci so predsedovali cerkvenim zborom, katerih sklepe je papež potrdil, da so postali obvezni za vso krščansko cerkev.

B. Germani in rimska država.

1. Kultura Germanov.

Domovina Germanov je bila tedaj, ko so prvič nastopili v zgodovini, severna Nemčija, Jütlandija in južna Švedska. Že tedaj so se ločili v Vzhodne in Zapadne Germane. Mejo med tema skupinama je približno tvorilo razvodje med Odro in Labo. Od četrtega stoletja pred Kristusom dalje so jeli Germani zaradi pomanjkanja prostora razširjevati svojo domovino.

Razširjevanje domovine se je Germanom včasih posrečilo; zlasti sosednje Kelte so izpodrivali iz njih bivališč ter so jih zasedali sami. Izza Cezarjevih časov je tvorila reka Ren na zapadu mejo med „Germanijo“ in rimsko državo, Tiberij in Druz pa sta dosegla, da je tvorila Donava mejo na jugu.

V teh mejah nahajamo torej stare Germane za cesarja Avgusta. Podatke o kulturi starih Germanov sta nam dala Cezar in Tacit v svojih spisih.

Vera Germanov je obstojala — kakor pri vseh Indoevropcih — v čiščenju prirodnih sil, ki so si jih predstavljali kot poosebljene; zato so imeli bogovi Germanov človeške lastnosti; zlasti so bili bojeviti kakor Germani sami.

Najimenitnejši bogovi, ki so jih poznala vsa germanska plemena, so bili:

Wôdan (ali Ódin), bog vetrov, svetlobe in zraka ter stvarnik vsega. On podeljuje zmago, bojne device Walküre pa mu privedejo junake, ki so padli v boju, v Walhallo.

Donar (ali Thor), bog groma in zaščitnik poljedelstva. Po njem se imenuje četrtek „Donnerstag“.

Ziu (ali Týr), pravi bog vojne; po njem imenujejo torek „Dienstag“ (= Ziutag).

Poleg teh bogov so poznala vsa germanska plemena boginjo Frîjo (Frîja, Freya ali Frigg); po njej imenujejo petek „Freitag“. Posamezna plemena pa so imela tudi posebna božanstva.

Kult Germanov. Germani niso imeli svetišč, temveč so po Tacitovih poročilih častili bogove pod milim nebom, zlasti v gozdih in gajih. Darovali so jim živali, poljske pridelke in časih tudi ljudi. Kot čas darovanja in slovesnosti so si posebno radi izbirali zimski in poletni solsticij. Stari Germani so kaj radi čarali; s čarami so prisilili duhove, da so jim bili pokorni ter jim prorokovali bodočnost. Pri čaranju so se čarovniki posluževali čestokrat takozvanih run (dic Runen), najstarejših germanskih pismenk; čaranje in prorokovanje so oskrbovale večinoma žene, darovali in skupščine otvarjali pa so duhovniki. Vendar pa natančnih podatkov o germanskih duhovnikih in sploh o germanskih verskih razmerah nimamo.

Državne razmere. Germani niso imeli skupne države kakor tudi ne skupnega imena. Beseda „German“ je keltska in pomeni najbrže toliko kakor „sosed“; po Cezarju je dobila današnji pomen.

Germani so se delili v več narodov; vsak

narod (dic Wölferschaft) je tvoril zase državo; pri Vzhodnih Germanih, ki še niso bili stalno naseljeni, je načeloval taki državi kralj, pri Zapadnih Germanih pa v miru narod ni imel skupnega poglavarja; le v času vojne si je izvolil vojvodo. — Narod se je delil v več žup (dic Gau). Vsaka župa je imela za predstojnika kneza, ki je v času miru vodil sodna zborovanja svojih župljanov, v vojnem času pa je bil njih poveljnik. — Ni še pojasnjeno, ali so bile stotnije (Hundertchaft) pododdelki žup ali je bila stotnija isto kakor župa.

Narodna skupščina (baš Ding ali Thing*) je vladala vsaki državi; tudi pri narodih, ki so imeli kralje, je le ona odloče-

*) primerjaj besedo „Meeting“.

vala o važnih zadevah. Ker so se je udeležili vsi oboroženci naroda, je tvorila narodna skupščina obenem vojsko.

Delokrog narodne skupščine je bil: sklepati o miru in vojni, določevati o vstopu mladeničev v vojsko, soditi o hudih zločinih (n. pr. o izdajstvu) ter voliti kralja, vojvodo ali kneze.

Čas narodne skupščine je bil določen; po navadi so zborovali ob mlaju ali ščepu. Take narodne skupščine so imenovali redne (edhtē Ding); v posebnih slučajih so pa zborovale izredne skupščine (gebotenē Ding). — Posamezne župe so imele svoje posebne župljanske skupščine.

Vojska je nastopala v podobi klina; večino so tvorili pešci, konjikov je bilo le malo. Vojvodo so izvolili s tem, da so ga dvignili na ščit. — Orožje, ki so ga rabili Germani, je bilo namenjeno ali za boj v daljavo, ali za boj v bližini. V prvem slučaju so se posluževali dolgih kopij, frač, lokov in pušic, v drugem pa velikih ščitov, dolgih nožev ali sekir. Šleme in oklepe so nosili le imenitniki. — Boj so pričeli z divjim krikom in naskokom.

Spremlstva. Nekaj posebnega so bila pri Germanih spremlstva (daš Gefolge), ki so jih zbirali kralji, vojvode ali knezi na svojo roko: spremljevalci so prisegli svojemu voditelju zvestobo in pokorščino, on pa jih je zato ščitil, jim je dajal orožje in hrano.

Pravosodje starih Germanov je razločevalo prestopke zoper državo od prestopkov zoper posameznike. Prve so sodili v narodnih skupščinah — kaznen je bila večinoma smrt —, druge pa v skupščinah žup. V slučaju umora ali uboja je bila oškodovancu dovoljena tudi krvna osveta; ako pa je zahteval zadoščenja pri skupščini, mu je moral obloženec plačati globo (v začetku gotovo število živine, pozneje vsoto denarja).

Sodno postopanje. Po tožbi se je zagovarjal obdolženec s prisego ali s pričami; včasih so se posluževali tudi božje sodbe (razbeljeno železo, vrela voda i. t. d.). Sodnik je predlagal nato sodbo, skupščina jo je potrdila ali ovrgla. Ako obsojenec ni plačal globe, so ga „izobčili“; izgubil je vse pravice in je bil izključen iz občine.

Gospodarske razmere. Germani sprva niso poznali privatnega imetja; vse je bilo le državna last; to last so vsako leto posebej razdelili med državljane v obdelovanje.

Pozneje so pa imele posamezne družine že tudi privatno imetje; največ ga je bilo seveda v rokah imenitnikov. Pa tudi tedaj, ko je bila dežela razdeljena med posameznike, je tvorila še vedno takozvana *almenda* posest, ki je bila na razpolago vsakemu državljanu; to so bili n. pr. skupni travniki in gozdi. — Germani so bivali po vaseh; mest niso poznali.

Socialne razmere. V zgodovinskem času so se Germani že delili v svobodne in nesvobodne.

Svobodni so se ločili v dve vrsti: plemiči (*die Adelfigen*); izmed njih so volili kralja, vojvodo in kneze. — Svobodniki (*die Gemeinfreien*), ki so pravzaprav tvorili narod in vojsko.

Nesvobodni so bili ločeni tudi v dve vrsti: v sužnje in polsvobodne. Sužnji so postali večinoma ujetniki ali podjarmljenci; bili so brezpravni, a ravnali so z njimi dobro. Sužnji so se lahko tudi osvobodili suženjstva; v tem slučaju so se imenovali polsvobodni ali *liti*, ki sicer niso bili brez vseh pravic, a še niso dosegli stanu svobodnikov. Stali so večinoma pod varstvom in v službi prejšnjih gospodarjev. Ker pa še niso imeli političnih pravic, se tudi niso smeli oboroževati.

Značaj Germanov. Tacit pripoveduje, da so bili Germani visoke rasti, modrooki in plavolasi. Mrzlo podnebje in večni boji so jim krepili telo. Hrabrost, zvestoba in odkritost so bile njih dobre lastnosti. Spoštovali so tudi žene, o katerih so mislili, da imajo nekaj svetega in proroškega v sebi. Vendar pa so njim in nesvobodnim prepuščali vse delo, zakaj svobodni niso delali drugega nego hodili v boj ali na lov. Kadar ni bilo tega, so popivali ali igrali na kocko, večkrat tako strastno, da so zaigrali tudi svojo svobodo. Sicer pa so veljali pri njih, kakor pravi Tacit, dobri običaji več nego pri drugih narodih dobri zakoni.

2. Boji Germanov z Rimljani.

Stalna naselitev Germanov. Ob Renu in Donavi ter pokrajinah med tema rekama so zgradili Domician, Trajan in Hadrian velikanski zid *limes*, ki je zadrževal prodiranje Germanov proti jugu. Rimski trgovci so hodili kupčevati tudi med Germane; narobe pa je marsikateri germanski mladenič vstopil v rimsko vojsko v nadi, da mu je le tu mogoče doseči slavo in bogastvo. Vse to je seveda vplivalo na gospodarske in socialne razmere Germanov.

Prodiranje preko Rena in Donave se je ustavilo. Vsled stalne naselitve se je v vsaki deželi pomnožilo število ljudstva in primanjkovalo je prostora, zlasti rodovitnega polja. Gozde, ki so ločili poprej narod od naroda, župo od župe, so posekali, na njih mestu so nastala polja, Germani so stopili med seboj v ožjo dotiko. Svobodni Germani, ki so se prejšnje čase pečali zgolj z bojem in z lovom, so se morali poprijeti dela, če so se hoteli preživiti; postali so kmetje.

Plemena. Z medsebojnim občevanjem in združevanjem so izginile stare države posameznih narodov; nastala so plemena (Stämme), kakor n. pr. Alamani (ali Svebi, Švabi), Franki, Sasi, Burgundi, Frizi, Turingi, Langobardi in Goti. Izmed teh prištevamo razen Gotov vse Zapadnim Germanom.

Germani napadajo Rimljane. Sredi drugega stoletja po Kristusu so ostavili

Gotje svoja bivališča ob dolnji Visli ter se pomikali proti jugovzhodu; slednjič so se naselili na severni obali Črnega morja. Odtod so napadali rimsko Dacijo; z njimi so bili kolikor toliko v zvezi tudi drugi germanski narodi, kakor Vandali, Heruli in Gepidi.

Markomani, ki so jih Gotje pri svojem preseljevanju potisnili iz današnje Češke, so udarili preko Donave in dospeli doli do Ogleja. Le z največjo težavo se je posrečilo tedanjemu cesarju Marku Avreliju pognati jih nazaj. Mnogo Germanov pa je ostalo tedaj na rimski zemlji; cesar jim je odkazal tu zemljišča v obdelovanje, oni pa so mu obljubili, da ga bodo po potrebi podpirali v vojni. Na ta način so tudi naslednji cesarji izpreminjali često Germane-napadalce v Germane-branilce rimskega cesarstva.

Alamani so zasedli deželo v kotu med Renom in Donavo, *Franki* pa so prekoračili dolnji Ren.

Germanizovanje rimskega cesarstva. Posledica navedenih dogodkov je bila ta, da se je rimsko cesarstvo polagoma germanizovalo; zlasti se je to godilo v obmejnih deželah. Obenem pa so se navzeli tudi Germani rimske kulture. Germanski vojniki v rimski službi so postali čestokrat najvišji poveljniki ali uradniki.

Pokristjanjenje Germanov. Goti ob Črnem morju so se delili v Vzhodne in Zapadne Gote; Vzhodni Goti so stanovali na severni obali Črnega morja do Dnestra; najimenit-

nejši knežji rod pri njih so bili Amali. — Zapadni Goti so bivali med Dnestrom in doleno Donavo; njih najimenitnejši knežji rod so bili Balti.

Ko so plenili po Balkanskem poluotoku in po Mali Aziji, so ujeli Goti mnogo kristjanov; po njih, kakor tudi po Gotih, ki so služili v rimski vojski, so čuli o Kristusu in njegovi veri. Njih pravi apostol pa je bil škof Wulfila, ki je kot arianec oznanjeval krščanstvo med Zapadnimi Goti. Prevedel je tudi sveto pismo v gotski jezik; ta prevod je najstarejši germanski spomenik; njegov fragment se hrani sedaj kot „codex argenteus“ v Upsali. 381. l. je Wulfila umrl v Carigradu. — Od Gotov so prejeli arianizem Gepidi, Heruli, Rugijci in Vandali.

3. Takozvano preseljevanje narodov.

Že v drugem stoletju pred Kristusom so se posamezna germanska plemena začela seliti na jug in zahod. Koncem četrtega stoletja se je pričelo pravo preseljevanje narodov; ker so se preseljevali tedaj večinoma vzhodnogermanski narodi, imenujemo to preseljevanje tudi vzhodnogermansko preseljevanje.

Vzrok preseljevanja je bilo sedaj — kakor tudi pri prejšnjih preseljevanjih — v prvi vrsti pomanjkanje prostora, v drugi vrsti šele naval tujih narodov. Ker so iskali celi narodi z vsem svojim imetjem novo domovino, Rimljanom tedaj ni bilo več mogoče po prejšnjem načinu Germane za mejo naseljevati. Povod preseljevanju so dali Huni.

Huni so bili mongolski nomadski narod. Rimski zgodopisec Amian Marcellin pravi o njih, da so bili strašno podivjani. Kot pešci so se bojevali slabo, tem spretnejši pa so bili na konjih, na katerih so sedeli noč in dan. Vojno so pričeli z bojnim krikom. Iz daljave so streljali koščene puščice; v bližini so se bojevali z mečem in obenem so metali na sovražnika zanke. Domovja, zakonov in vere baje niso poznali.

Strah in gnus sta se polastila Rimljanov in Germanov, ko so zagledali Hune. 375. l. so udarili Huni iz notranje Azije skozi velika vrata med Uralom in Kaspijskim jezerom v Evropo; tu so zadeli ob Alane; kmalu so jih podjarmili in z njimi vred so pritiskali na Vzhodne Gote, ki jim je vladal tedaj kralj Ermanarih.

Vzhodni Goti so podlegli; nekateri so se umaknili na poluotok Krim, večina pa se je podvrгла hunski oblasti; ostali so ali v prejšnjih bivališčih, ali pa so spremljali Hune na nadaljnjih ropih.

Selitve Zapadnih Gotov. Zapadni Goti so se obrnili do vzhodnorimskega cesarja Valensa s prošnjo, da naj jih sprejme v svoje cesarstvo. Cesar je ugodil njih želji ter jim je prepustil pokrajino Mezijo (Moesia) južno od Donave.

Prejšnje dežele Zapadnih Gotov so posedli Huni, ki so odslej za nekaj časa mirovali. Cesar Valens je hotel z Zapadnimi Goti pridobiti branilce svoji državi, a zgodilo se je ravno nasprotno. Da je prišlo do tega, so zakrivili njegovi uradniki. Zapadnim Gotom so odtegovali obljubljena živila ali pa so jih jim prodajali za visoko ceno. Tedaj pa se je dvignil zatirani
378 narod in je v bitki pri Drinopolju (378) popolnoma premagal vzhodnorimsko vojsko; cesar Valens sam je padel v boju. Nato so prehodili in oplenili zmagovalci Balkanski poluotok in Panonijo. — Valensov naslednik Teodozij je naposled dovolil Zapadnim Gotom, da so se naselili v Meziji in Traciji kot zavezniki (*fœderati*); ostali so samostojni, v vojni pa so pomagali Rimljanom.

Alarih. Ker je po Teodozijevi smrti vzhodnorimska država zopet nasprotovala Zapadnim Gotom, so se vzdignili pod poveljstvom novega kralja Alariha iz rodu Baltov; bil je vztrajen, moder in bojevit mož, ki si je stavil nalogo, da priboji zadnjim ostankom svojih rojakov varno zavetje. Pričel je vojno z vzhodnorimskim cesarjem Arkadijem in oplenil Grcijo; zato je prepustil Arkadij Gotom Ilirijo; a kaj kmalu je spoznal Alarih, da v Iliriji med vzhodno- in zapadnorimskim cesarstvom ne najde varnega zavetja.

Zapadni Goti v Italiji. V pričetku petega stoletja je odvedel Alarih svoj narod iz Ilirije v severno Italijo. V zapadnorimskem cesarstvu je vladal tedaj cesar Honorij, a pravi vladar je bil Vandalec Stiliho, ki je bil poročen s Teodozijevo hčerjo. Stiliho je pozval rimske legije iz Galije in Britanije domov in je po srečnih bojih odvrnil Alariha nazaj v Ilirijo. A kmalu nato je padel rešitelj Italije kot žrtev dvornih spletk. Honorij sam je izdal ukaz, da naj umore Stiliha, obenem pa so planili po germanskih najemnikih, ki so se bili umaknili k Alarihu. Le-ta je odvedel Zapadne Gote v Panonijo, kjer je

laboril pri Emoni (Ljubljani), odtod v Norik, nato pa vdrugič proti Italiji. Oblegal je Rim, čigar prebivalci so si vsled lakote odkupili milost zmagovalca z visoko odkupnino. Ker so se razbila pogajanja glede prepustitve kake pokrajine Zapadnim Gottom, je zaukazal Alarih pleniti po Rimu (410); nato je odvedel svoj narod v Južno Italijo, kjer pa je po kratki bolezni dohitela mladega kralja smrt. 410

Vandali, Alani in Svebi so prodrli skozi pokrajine stalno naseljenih Frankov in Alamanov, prekoračili Ren ter se vsuli po Galiji, odkoder je poklical Stiliho rimske legije. Strašno so plenili in pustošili po deželi. Nato so vdrl v sosednjo Španško; Svebi so se naselili v Galiciji, Alani v Luzitaniji (današnji Portugalski), Vandali pa v Andaluziji (= Vandaluzija), ki ima po njih ime.

Toložansko kraljestvo. V opustošeno zapadno in južno Galijo je dovedel *Ataulf*, Alarihov svak in naslednik, Zapadne Gote. Tu so ustanovili po njegovi smrti toložansko kraljestvo (419), ki je imelo svoje ime po glavnem mestu Tolozi (danes Toulouse). Zapadni Goti so jeli obdelovati polje in so sprejeli rimsko kulturo. 419

Vandalsko kraljestvo v Afriki. Vandali niso ostali v Andaluziji. Njih podjetni kralj Gajzerih (Geiseric) jih je odvedel v Afriko (429), kjer so ustanovili vandalsko kraljestvo z glavnim mestom Kartagino. Kraljestvo je bilo od rimske države popolnoma nezavisno; Italija je tako izgubila svojo najbogatejšo žitnico. Še več, Vandali so se polastili kmalu nato tudi morja; Balearski otoki, Sardinija in del Sicilije so prišli v njih last. Videti je bilo, kakor bi vandalska šiba iz Kartagine povračala Rimljanom krivice, ki so jih nekdam zadejali temu mestu. 429

Aecij. Rimljani so izkušali izven Italije rešiti, kar se je še dalo. Po smrti cesarja Honorija je bil Aecij (Aëtius) cesarski namestnik v onem delu Galije, ki je še Rimljanom ostal v rokah. S pomočjo Hunov je branil središče dežele proti napadom Frankov, Zapadnih Gotov in Burgundov.

Burgundi so ustanovili pod kraljem Gundaharjem (Gunther) svoje kraljestvo ob srednjem Renu (411). Ker so odtod napadali Galijo, so jih Aecij in Huni pobili; kralj Gundahar je padel v boju (*Nibelungenlied*), njegova država ob srednjem Renu je bila uničena. Nato so ustanovili z dovoljenjem 411

Rimljanov burgundsko kraljestvo ob Rodanu kot drugo germansko kraljestvo v Galiji. Aecij je rešil v Galiji, kar je mogel, ni pa mogel ustreči prošnjam Britancev, ki so ga klicali na pomoč.

Britanija je bila po odhodu rimskih legij (str. 8) izpostavljena najhujšim napadom divjih Piktov in Skotov. Ker Aecij ni mogel pomagati Britancem, so baje naprosili v severni Germaniji bivajoče Angli, Sasi in Jüti za pomoč.

Angli, Sasi in Jüti so se preselili okoli 449. l. v Britanijo. A kaj kmalu so postali ti narodi gospodarji Britanije. Po ljutih bojih z Britanci (kralj Artus) se jim je morala ukloniti vsa dežela. Izginila je rimska kultura in z njo krščanska vera, zakaj novodošli germanski narodi so bili še pogani. Nekateri Britanci so se izselili v severozapadno Galijo, ki se še sedaj imenuje Bretagne. Angli, Sasi in Jüti pa so ustanovili polagoma več germanskih kraljestev.

Atila. Tako so trgali Germani od rimske države kos za kosom. Naslednji dogodki pa so sploh uničili zapadnorimsko državo. Huni, ki so pomagali Aeciju v boju zoper Germane, so postali najhujši in najnevarnejši sovražniki obeh rimskih držav, ko jim je zavladal Atila. Ta je združil razcepljene Hune ter ustanovil velikansko državo od Volge do sredi Germanije. Pokorni so mu bili razni germanski narodi, kakor Vzhodni Goti, Gepidi, Herulci in Rugijci. Ravno Atilova osebnost je bila tista sila, ki je združevala tako obsežno ozemlje ter edinila tako različne narode.

Vendar pa Atila nikakor ni bil divji barbar, dasi so ga pozneje imenovali „šibo božjo“; svojo svetovno državo je poizkušal ustanoviti in utrditi bolj z diplomatsko premetenostjo nego s silo; na njegov dvor so prihajali rimski in germanski pesniki.

Atilove vojne so se pričele z ropanjem po Balkanskem poluotoku. Vzhodnorimska država se je morala zadovoljiti s sramotnimi pogodbami. Nato se je dvignil Atila s svojo vojsko, ki je baje štela več nego pol milijona bojevnikov; iz prestolnice ob gorenji Tisi je prodiral po gorenji Donavi navzgor, prekoračil Ren in oplenil vse do reke Loire. Tedaj so izginila vsa nasprotstva med Rimljani in od Atila še nezavisnimi Germani. Aecij se je združil z Zapadnimi Goti, Burgundi in Franki.

Prišlo je do grozne bitke na Katalonskem polju 451. leta. Na tisoče mrtvecev je pokrivalo bojno polje. Zmagal 451 pravzaprav ni nihče, a vendar se je vrnil Atila na Ogrsko.

Že naslednjega leta je odrinil Atila z novo vojsko v Italijo; razdejal je Oglej (Aquileia), čigar prebivalci so se rešili na morske lagune, kjer so ustanovili Benetke. Milan in Pavijo je dohitela ista usoda kakor Oglej. Tudi Rim je bil v nevarnosti. A papež Leon I. je vodil poslaništvo, ki je prosilo Atilo milosti. Proti visoki odkupnini, zaradi bolezni, ki so izbruhnile v njegovi vojski, ter zaradi pomanjkanja krme, se je Atila vrnil. Kmalu nato je umrl (453).

Razpad hunske države. Po Atilovi smrti so se Vzhodni Goti in drugi narodi osvobodili, Huni pa so se razpršili med pastirske Bolgare, Obre (ali Avare) ter druge narode ob Volgi.

Vzhodni Goti, Langobardi in Gepidi so ustanovili nove države ob Donavi in ob Tisi.

Konec zapadnorimske države. Zadnjo oporo zapadnorimske države, Aecija, so umorili.

Plenitev Rima po Vandalih. Zmede, ki so nastale v Rimu, je izkoristil Gajzerih, kralj Vandalov. Po Tiberi navzgor je privedel svoje Germane iz Afrike. 14 dni so plenili in z ogromnimi zakladi so se vrnili Vandali v Afriko, prepustivši zapadnorimsko državo svoji usodi.*)

Ricimer. Sedaj je dobil v zapadnorimski državi Ricimer, poveljnik germanskih čet, vso oblast v svoje roke. Cesarje je nastavljal in odstavljaj; nobenemu ni prepustil preveč oblasti. A sam se ni hotel odeti s cesarskim škrlatom, zadovoljil se je z naslovom „patricij“ kot najvišji uradnik. Po njegovi smrti je prevzel njegovo ulogo

Orest, ki je podaril cesarsko krono svojemu 14letnemu sinu Romulu Avgustulu. V istem času so zahtevale germanske čete, da se jim prepusti v Italiji — kakor se je to zgodilo drugod — tretjina vse dežele. Orest jih je zavrnil. Takrat je zapustil

Odoaker, germanski poveljnik, opustošeni Norik, kjer je tolažil rimske prebivalce sv. Severin. Prišel je z germanskimi četami v Italijo; Oresta je dal umoriti, Romula Av-

*) Beseda „vandalizem“ je nastala še-le za francoske revolucije.

476 gustula pa je odstavil. Njegove čete so proglasile Odoakerja za „kralja Italije“: zapadnorimska država je prenehala (476). Krščanski Germani so bili gospodarji nekdanje zapadnorimske države.

Bizantinska država vsled preseljevanja narodov ni dosti trpela, ker je bila smer preseljujočih se narodov obrnjena proti zapadu. Pač pa so pretresale to državo mnogoštevilne revolucije na cesarskem dvornu, kakor tudi boji s Perzijani ter cerkveni prepiri. V tem času je vladal v Carigradu cesar

Zenon, ki se je smatral — kakor tudi njegovi nasledniki — za dediča razpadle vzhodnorimske države.

Beda v kulturnih deželah Evrope je bila zaradi preseljevanja narodov strašna. Kri je udušila obupne klice milijonov, rodovitna polja so se izpremenila v pustinja, bogata mesta so ležala v razvalinah in pepelu, drevje in grmičevje je rastlo na krajih, kjer je bilo poprej živahno življenje. Goli mrtveci so ležali ob cestah in smrad je okuževal zrak.

Tako sta uničili tisočletno zapadnorimsko državo dve novi sili: Krščanstvo in Germani. Premagali sta grškorimski svet, a sprejeli njegovo kulturo in jo obnovili. Krščanstvo in germanstvo je obvladalo tudi ves srednji vek.

Njih prava vlada se prične pravzaprav z razpadom zapadnorimske države, ki ga smatramo zaradi tako važnih izprememb za konec starega in za začetek srednjega veka.

Srednji vek.

Uvod.

Pozorišče zgodovine srednjega veka se razširi iz deželá okolo Sredozemskega morja po vsej Evropi; v ospredje stopi zlasti Nemčija kot središče Evrope.

Srednji vek obsega zgodovino od razpada zahodnorimske države do odkritja Amerike, torej dobo od 476.—1492. leta po Kr. To dobo delimo v več oddelkov.

I. Germanske države na rimskem ozemlju; vzhodnorimsko cesarstvo; izlam; Slovani in Obri. (476—751.)

A. Germani ob Sredozemskem morju in vzhodnorimsko cesarstvo.

1. Odoakerjeva država (476—493).

Odoaker ni dosti izpremenil razmer v Italiji; svojim najemnikom je prisodil tretjino zemlje, kakor je bilo že pri Rimljanih v navadi, kadar so se naselili tuji narodi. Ta razdelitev zemlje pa za Rimljane nikakor ni bila občutna, zakaj Italija je bila po tako ljutih bojih in plenitvah opustošena ter malo obljudena. Rimski zakoni so ostali tudi za Odoakerja v veljavi in uradniki-domačini v službi. Svojo oblast je razširil Odoaker tudi po Dalmaciji, Reciji in Noriku. Truplo sv. Severina so na njegovo povelje prepeljali v Italijo.

Komaj pa je utrdil „kralj Germanov v Italiji“ nekoliko svojo oblast, že mu je pretila velika nevarnost od strani Vzhodnih Gotov.

Vzhodni Goti so se osvobodili po Atilovi smrti hunskega jarma. Naselili so se v Panoniji, razmerje med njimi in Carigradom ni bilo kaj prijateljsko; kraljevič Teoderih iz rodu Amalov je živel 10 let kot tal na cesarskem dvoru v Carigradu, kjer se je navzel rimske kulture. Po smrti svojega očeta je zavladal Vzhodnim Gotom. Zenonu se je zdel ta sosed nevaren; zato ga je ščuval, naj gre nad Odoakerja ter naj si osvoji Italijo, in res se je dvignil ves narod Vzhodnih Gotov; bilo je vseh približno četrť milijona; prekoračili so Julijske Alpe; v bitki ob Soči in v dveh nadaljnjih bitkah je pobil Teoderih Odoakerja, nakar ga je oblegal tri leta v Raveni. Slednjič se je Odoaker vdal, Teoderih pa mu je obljubil, da mu ne stori nič hudega; vzlje temu pa ga je kmalu nato sam pri obedu umoril. Tako je prenehala Odoakerjeva država; na njeno mesto je stopila država Vzhodnih Gotov v Italiji.

2. Država Vzhodnih Gotov (493—555) in vzhodno-rimsko cesarstvo.

Država Vzhodnih Gotov. Prvi in najimenitnejši kralj vzhodnogotske države v Italiji je bil

493 *Teoderih* (493—526). Zgodovina ga imenuje „Velikega“,
 „nemška pripovedka pa ga slavi pod imenom „Dietrich von
526 Bern“ (= Verona).

Notranja vlada. Teoderih Veliki si je stavil za glavno nalogo, da doseže spravo med Germani in Rimljani; v ta namen je koval denar s podobo bizanlinskega cesarja; njegovi Goti so dobili posestva Odoakerjevih najemnikov; tako so bili raztreseni po vsej Italiji. Rimski uradniki so ostali v svojih službah, za Rimljane so veljali rimski zakoni, za Gote pa gotski. Teoderih je zahteval najstrožjo pravico, kar so priznali tudi Rimljani; gradil je ceste, prekope, pristanišča in vodovode, osuševal barja, povzdigoval trgovino in poljedelstvo. Dasi sam niti pisati ni znal, je visoko cenil rimsko znanost; zato so se zbirali na njegovem dvoru v Raveni najimenitnejši rimski znanstveniki, med njimi filozof Boecij (Boëtius). Rimljan Kasiodor (Cassiodorus) je bil Teoderihov prvi minister.

Boecij zavzema s svojimi spisi odlično mesto med krščanskimi učitelji srednjega veka, Kasiodor je spisal „Zgodovino Gotov“. Da je znal Teoderih ceniti tudi umetnost, nam je dokazal s tem, da je zgradil v Raveni sam sebi nagrobni spomenik, ki je zgrajen po vzorcu rimskih mavzolejev; streha tega spomenika je velikanska kupola iz enega kamena.

Vzlic vsemu prizadevanju Teoderihovemu, da bi se spravili Germani in Rimljani, se pa ta poizkus vendar ni posrečil. Glavni vzrok nasprotstva je bil verski: Vzhodni Goti so bili arianci, Rimljani pa katoličani; le-ti so videli v Germanih vedno le barbare. Nastale so čestokrat zarote zoper Gote, ki jih je netil bizantinski dvor. Med zarotniki je bil tudi Boecij, ki so ga zaraditega obglavili. V ječi je spisal svoje najimenitnejše delo „Tolažba filozofije“ (De consolatione philosophiae).

Zunanja politika. Teoderih je izkušal dobiti nekako hegemonijo nad ostalimi germanskimi državami. Obenem pa je hotel osnovati germansko zavezo. V ta namen se je sam oženil s sestro frankovskega kralja, svoje bližnje sorodnice pa je dal za žene germanskim kraljem. — A tudi ta poizkus se Teoderihu ni povsem posrečil; največ je nasprotovala frankovska država, ki je hotela podjarmiti druge germanske narode, pred vsem Zapadne Gote in Alamane. Teoderih je ščitil Zapadne Gote in si prisvojil pri tem Provenço, tako da je obsegala njegova država poleg te dežele tudi vso Italijo, Sicilijo, Istro in Dalmacijo, ter pokrajine med Dravo in Savo in do Donave, torej tudi dežele, kjer stanujejo sedaj Slovenci.*)

Po Teoderihovi smrti so nastale v državi Vzhodnih Gotov velike zmede, ker ni bilo krepkega vladarja. To priliko je porabila bizantinska država.

Justin I. Po smrti Zenonovega naslednika je zasedel bizantinski prestol Justin I., poveljnik cesarske straže, rodom Ilirec. S štedljivostjo in strogo нравnim življenjem kakor tudi z mogočno vojsko je napravil zopet red v državi, dasi sam niti pisati in brati ni znal. Ker je bil že prileten in brez otrok, je sprejel svojega nečaka Justiniana za svetovalca, pozneje pa za sovladarja. Ko je Justin umrl, ga je nasledoval le-ta tudi na prestolu.

*) Dr. Fr. Kos, Iz domače zgodovine. (Oblast Vzhodnih Gotov.) Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. V Ljubljani. Letnik V. 1895.

527 *Justinian* (527—565) se je oženil z nekdanjo igralko Teo-
 do^{do} doro, ki je s svojo bistroumnostjo imela velik vpliv na državne,
565 pravne in cerkvene odločbe.

Justinianova notranja vlada je bila izvrstna; za glavno nalogo si je slavlil obnovitev starorimske države v vsem nekdanjem obsegu; ena država, ena vera, en zakon in en cesar naj bi vladal vsemu svetu. V to svrho je z zgrajenjem dobrih cest pospeševal trgovino in obrt; za njegove vlade se je uvedlo v bizantinski državi tudi svilarstvo. Med mnogoštevilnimi cerkvami, ki jih je zgradil Justinian, je presegala po svoji krasoti vse cerkev Božje Modrosti (Sv. Sofije), sedaj najlepša turška džamija (mošeja). Največji spomenik pa si je postavil ta cesar s tem, da je ukazal svojemu ministru Tribonianu ter drugim odličnim pravnikom zbrati vse rimsko pravo. Ta zbirka, ki jo imenujemo „Corpus iuris civilis“, je ohranjena še dandanes in tvori podlago zakonikov skoro vseh modernih držav.

Opozicija zoper cesarja. Radi visokih davkov se je vzdignila močna stranka v Carigradu; ta vstaja se imenuje „Nika“ (= zmagaj!), ker so vstaši drug drugega s tem klicem navduševali. Vstaja je bila tako grozna, da je sam cesar že mislil na beg; le na prigovarjanje pogumne cesarice Teodore je ostal ter ukazal svojemu poveljniku Belizarju, naj uduši vstajo z germanskimi najemniki. Povelje se je izvršilo; 30000 vstašev je obležalo, cesar je pridobil neomejeno oblast.

Vandali v Afriki. Ti so se po prihodu v Afriko vdali razkošnemu življenju; toplo podnebje, gorke kopeli, obilne pojedine in igre v cirkusih, vse to jih je popolnoma pomehkužilo. Razen tega so še nezmožni vladarji zatirali katoličane. Zato je poslal Justinian v Afriko svojega vojskovodjo Belizarja, ki je ujel Gelimerja, zadnjega vandalskega kralja, ter ga odvedel v triumfu v Carigrad. Vandalska država je prenehala, Afrika je postala zopet „rimska provincija“ (534).

Padeč države Vzhodnih Gotov. Po teh dogodkih se je obrnil Justinian proti državi Vzhodnih Gotov. Poveljništvo bizantinske vojske je prevzel tudi sedaj slavni Belizar. Tedaj se je dvignil narodni ponos Vzhodnih Gotov in pričel se je boj, kakoršnih zaznamuje zgodovina le malo. Od juga prodirajočemu Belizarju sta se morali ukloniti po ljutih bojih mesti Rim in Ravena. A še ni bila zatrta gotska oblast. Zato je za Belizarjem

prevzel poveljništvo Bizantincev v vojni zoper Vzhodne Gote Narza (Narses); s svojo vojsko, ki je bila sestavljena večinoma iz germanskih Gepidov, Langobardov in Herulov, je prodiral od severa proti Raveni, odtod pa dalje proti jugu. Dasi so imeli Vzhodni Goti sedaj spretni in srčne kralje (Totila, Teja), odločila je slednjič vojna sreča za Narza. V junaškem boju blizu Vezuva so podlegli bizantinski premoči, mrtev je obležal njih poslednji kralj Teja in z njim večji del vojske. Narod Vzhodnih Gotov je izginil iz zgodovine, Italija pa je bila zopet združena z bizantinskim cesarstvom (555). Toda bizantinska vlada v Italiji (555—568) ni imela obstanka. Ko so za Justinianovega naslednika odpoklicali prvega namestnika ali eksarha, ki je bival v Raveni, so se polastili Italije Langobardi.

Bizantinska država za Justinianovih naslednikov. Justinianovi nasledniki so se morali mnogo bojevati s Perzijani, ki so jim vladali Sasanidi. Ob istem času so pustošili in plenili po Balkanskem poluotoku Obri in Slovèni; komaj jih je ustavilo carigrajsko zidovje. Najnevarnejši sovražniki bizantinske države pa so bili Arabci, ki so ji odtrgali po podjarmljenju Perzijanov Sirijo, Palestino in Egipet. K vsem tem nezgodam se je pridružilo še nenravno življenje v Carigradu, razkošnost dvora in verski prepiri.

Leon III. Izavrijevec. Nekoliko so se izboljšale razmere v prvi polovici osmega stoletja, ko je vladal bizantinski državni krepki cesar Leon III. Izavrijevec; posrečilo se mu je zavrniti Arabce, ki so oblegali Carigrad; s tem je bila obvarovana krščansko-grška kultura pred nevarnostjo izlama; notranje reforme so zopet utrdile cesarstvo. A ravno ta cesar je posegel tudi v cerkveno politiko ter povečal s tem razpor med rimsko in grško cerkvijo.

Borba radi podob. Pod pretvezo, da grozi s češčenjem podob krščanstvu „novo poganstvo“, je izdal cesar ukaz, da morajo odstraniti vse podobe iz cerkva, slike na stenah pa pobeliti. Da je pri tem umetnost trpela največjo škodo, je umljivo; ljudstvo pa se je ločilo v dve stranki, ki sta se strastno prepirali nad sto let. V ta prepir so posegli tudi rimski papeži; Rim in Ravena sta se tedaj ločila od bizantinskega cesarstva. Borba radi podob se je končala l. 843. **833** na cerkveni sinodi v Carigradu, ki je potrdila češčenje svetih podob.

3. Država Langobardov (568—774) in katoliška cerkev.

Langobardi v Panoniji. Langobardi so se preselili iz dežele ob dolnji Labi v staro Panonijo, kjer je pobil njih kralj Alboin s pomočjo Obrov ali Avarov kralja sosednjih Gepidov, Kunimunda, ter se oženil z njegovo hčerjo Rozamundo. Ker so mu pa postali sedaj sosednji Obri nevarnejši od Gepidov, je odrinil Alboin s svojim narodom v Italijo, ki so jo Langobardi poznali že iz bojev z Vzhodnimi Goti (568). Bizantinci, tedaj zapleteni v vojno s Perzijani, niso mogli ustaviti Alboinovega prodiranja; brez posebnih bojev so zasedli Langobardi severno Italijo, ki je dobila po njih ime „Lombardija“. Ukloniti se jim je moral večinoma tudi ostali del Italije, Bizantinci so obdržali le eksarhat (deželo okoli Ravene), Rim, Neapol, Kalabrijo in Apulijo ter vse otoke.

Država Langobardov v Italiji. Langobardski kralj Alboin je izvolil mesto Pavijo za svojo prestolnico, a dolgo ni užival kraljevske sreče v Italiji; umrl je, preden je bila njegova država utrjena. Vso oblast so imeli v svojih rokah vojvode.

Vojvode so upravljali večja mesta in pokrajine; med njimi so bili oblastni zlasti furlanski, tridentski, spoletski in beneventski vojvoda. Bili so sicer kraljevi uradniki, a njih služba je bila dedna.

Da bi se lažje ubranil sovražnikov, je iskal langobardski kralj Avtari zveze pri bavarskem vojvodi, s čigar hčerjo Teodelindo (Theodelinde) se je poročil. Teodelinda je bila katoličanka; s pomočjo tedanjega papeža Gregorja I. (okoli l. 600) je jela razširjevati med arianskimi Langobardi katoliško vero. V Monci je zgradila cerkev in dala skovati „železno krono“.

Avtarijev naslednik je izkušal živeti v miru s Franki, da bi si lažje osvojil zadnja bizantinska posestva v Italiji; pri tem poizkusu pa mu je nasprotoval papež.

Kršćanstvo je imelo v rimskem papežu svojega vidnega poglavarja; vsaj za zapadne dežele v Evropi je veljal kot tak, dočim so čez vzhodne dežele izkušali patriarhi v Carigradu doseči papežu enako oblast. Ta častihlepnost je pozneje povzročila razkol med rimsko in grško cerkvijo.

Rimski papež je posegel v dogmatiške cerkvene prepire na vzhodu, obenem pa je branil proti arianskim Germanom katoliško vero kot edino pravo. Tako je bila priznana papeževa duhovska nadoblast ali primat; polagoma pa so si postavili papeži tudi temelj poznejše posvetne oblasti; njen razvoj so pospeševale zlasti politične razmere Italije. Po legendi je le papež Leon I. rešil s svojo priprošnjo večni Rim pred napadom Atilovim; enako se je zgodilo pozneje, ko so prihrumeli v Italijo Langobardi; ravenški eksarh, ki je imel pravzaprav nalogo ščititi državo, ni izpolnil svojih dolžnosti. Pogajanja papeževa so rešila Rim; umljivo je torej, da je ljudstvo videlo v papežu, če že ne pravnega, vendar dejanstvenega gospodarja Rima.

Veliko oporo je dobilo krščanstvo v zapadnih deželah tudi z meništvom.

Menišтво, ki je bilo v orientu že zgodaj razvito, se je razširilo v zapadnih državah šele pozneje. Pravi ustanovitelj zapadnega menišťva je bil Benedikt iz Nurzije (Nursia).

Benedikt iz Nurzije je ustanovil v Kampaniji samostan Monte Cassino (529). Menihom lega samostana je dal pravila, ki so postala merodajna za meniško življenje vseh zapadnih deželá: poleg uboštva, devištva, pokorščine ter duhovskih vaj so posvečali menihi svoje življenje tudi praktičnemu življenju. Prepisovali so stare listine ter ohranili znanost starega veka potomcem, obdelavali so polje, osuševali barja in izpreminjali nerodovitne pokrajine v rodovitne in plodonosne. (Ora et labora!)

Na taki podlagi zasnovano menišťvo zapadnih dežela je doseglo kmalu povsod visok ugled. Menihi so postali celo papeži. Prvi menih, ki je dosegel to najvišjo čast katoliške cerkve, je bil papež Gregor I.

Gregor I. Veliki (okoli l. 600). Že zgoraj smo omenili, da je ta papež sodeloval pri izpreobrnitvi arianskih Langobardov h katoliški veri. Langobardi so videli le v njem pravega gospodarja Rima; zato so zahtevali pri sklepanju pogodeb, da jih podpiše tudi Gregor I. Uspešno je nastopil tudi zoper primat carigrajskega patriarha; dalje je uredil službo božjo ter izboljšal cerkveno polje. Gregorjeva zasluga je bila dalje, da so se pokristjanili poganški Anglosasi na Britanskem, kamor je poslal 40 menihov pod vodstvom opata Avgušťina. Ta je

okoli

600

krstil Etelberta (Ethelbert), kralja v Kentu, papež pa je nato imenoval Avguščina za nadškofa v Canterburyju. Odtod se je razširila katoliška vera po vsej Britanski, njej so se podvrgli tudi Ircei, ki jih je izpreobrnil že v 5. stoletju sv. Patricij. — Za Gregorja Velikega so sprejeli katoliško vero tudi Zapadni Goti.

Zaradi teh izrednih uspehov je bil Gregor Veliki najimennitnejša oseba krščanske Evrope; njega moramo pravzaprav imenovati utemeljitelja cerkvene države.

Konec langobardske države in papeži. Dasi so po Teodelindini smrti nekateri langobardski kralji poizkušali katoliško vero zatreti, se jim to vendar ni posrečilo. Notranji prepiri in upori vojvod so slabili državo Langobardov čim dalje bolj. Ko so v začetku 8. stoletja Langobardi, izrabivši nesoglasje med Bizancijem in papežem zaradi česčenja podob, se hoteli polastiti vseh bizantinskih posestev v Italiji, tedaj je bil zopet papež tisti, ki je to zabranil. — Okoli 750. l. je zavladal Langobardom kralj

Aistulf. Tudi on je napel vse sile, da bi iztrgal Bizantincem njih italška posestva, obenem pa uničil ali vsaj zmanjšal papeževo svetno oblast. A tudi njemu je izpodletelo. Papež Štefan II. si je poiskal — od bizantinskega cesarja zapuščen — drugega zaveznika, Franke. Z njih pomočjo so Bizantinci izgubili svoja posestva v Italiji, nastala je cerkvena država; za Aistulfovega naslednika pa je padla tudi država Langobardov. Narod Langobardov se je spojil z Rimljani; navzel se je njih šeg in navad, njih jezika, skratka iz Langobardov in Rimljanov v Italiji je nastal en narod.

B. Država Frankov za Merovingov. (481—751.)

1. Politična zgodovina.

Franki so bili germansko pleme, ki je nastalo iz združenja mnogoštevilnih narodov, bivajočih med dolnjim Renom in Wesero. Ločili so se v dve glavni skupini.

Salijci, ki so imeli svoje ime najbrže po reki Isala (Yssel), so stanovali ob izlivih Rena in so prodrli odtod v današnjo Belgijo.

Ripuarci, t. j. „obrežni“ Franki, so bivali ob bregovih (ripa) Renovih in so se širili proti Maasi. Franki so postali izmed vseh germanskih narodov najvažnejši, ker so baš oni združili v svoji državi skoro vse ostale Germane in ker je razvoj njih države in njih gospodarskega življenja izdatno vplival na vso zgodovino srednjega veka.

Klodvig (481—511). Pravi ustanovitelj frankovske države je Klodvig (Clodwig, Chlodovech) iz rodovine Merovingov, imenovane po bajeslovnem pradedu Merovehu. S padcem zapadnorimske države so jeli Franki svoja posestva še bolj širiti, kakor jim je bilo do tedaj mogoče. 481
do
511

Najprvo je uničil Klodvig zadnji ostanek zapadnorimskega cesarstva, Siagrijevo državo v Galiji. Siagrij je bil namreč rimski namestnik v Galiji med rekama Somme in Loire in je ohranil to oblast tudi potem, ko je bil odstavljen zadnji zahodnorimski cesar. Nato je Klodvig premagal Alamanne in pogнал Zapadne Gote v Hispanijo, kjer so si izbrali za novo prestolnico Toledo. V Galiji so obdržali Zapadni Goti samo Septimanijo, t. j. deželo med Pireneji in Rodanom.

Pokristjanjenje Frankov. V začetku teh bojov so bili Franki še pogani, a Klodvig je bil oženjen z burgundsko princezino, ki je bila katoličanka. Ta ga je seznanila s svojo vero. A največ so politični vzroki dovedli Klodviga do sklepa, da se je dal krstiti, nakar so se kmalu pokristjanili Franki sploh; sprejeli so takoj katoliško vero, ne pa ariansko, kakor drugi Germani. Zato je prenehalo odsihdob nasprotstvo med Franki in Rimljani. Klodvig je dobil naslov „najbolj krščanski kralj“ (christianissimus rex), a ostal je vse svoje življenje krvoloč, krut, strasten in brezvesten vladar. Z nasiljem se je iznebil zadnjih frankovskih knezov, tudi, če so bili njegovi sorodniki. Tako je utrdil Klodvig svojo državo, ki je imela za prestolnico Paris.

Klodvigovi sinovi so razdelili državo svojega očeta med seboj po salijskem dednem pravu tako, kakor bi bila privatna posest. Po večkratnih delitvah frankovske države so tvorile sledeče pokrajine glavne dele:

Avstrazija, pokrajina na vzhodu; njeni prebivalci so bili večinoma Germani;

Nevstrija (z Akvitanijo); glavno mesto Paris;

Burgundija. Zadnji dve pokrajini sta imeli po večini romanske prebivalce.

Te delitve niso bile v korist frankovski državi. Tudi notranji boji še niso prenehali, vladarska rodbina pa je tako posurovela kakor v nobeni drugi državi. Grozodejstva, nenravnost, izdajstva, umori sorodnikov in druge razuzdanosti so bile na dnevnem redu. Take razmere so podkopavale ugled frankovskih vladarjev, jačile pa so moč plemstva, ki so ga rabili kralji za razne notranje boje. Slednjič so prenehali notranji boji v frankovski državi z zmago plemstva.

Njih vnanja politika je bila zlasti po smrti Teoderiha Velikega zelo bojevita. Frankom so podlegli Turingi, Burgundi in Alamani v današnji južni Nemčiji in Švici.

Frankovski oblasti so se morali ukloniti tudi Bavarci, ki so bili najbrže potomci starih Markomanov. Za Odoakerja so se priselili iz današnje Češke na planoto med Donavo in Alpami. Sicer so obdržali tudi po podjarmljenju svoje vojvode iz rodu Agilolfingov, a ti so morali priznati frankovsko nadoblast.

Tako so združili Merovingi v svoji državi vse germanske narode današnje Nemčije, izvenzši Sase in Frize.

2. Kultura v državi Merovingov.

Ustava frankovske države za Merovingov je bila v marsičem drugačna kakor v starih germanskih državah.

Kralj je imel mnogo večjo oblast kakor pri drugih Germanih, ker je veljal po nekdanj rimskih pokrajinah kot naslednik imperatorjev. Razne osvojitve, zlasti osvojitve Galije, so bile delo kralja kot osebe; zato so vse te dežele pripadle njemu v osebno last, ne pa vsemu plemenu. Pa še nekaj je posebno povzdignilo kraljevsko čast: katoliška vera, ki so jo sprejeli Franki, zakaj po njenih nazorih je državna oblast dana od Boga, imejitelj te državne oblasti pa je kralj. Zato so tudi prenehale narodne skupščine, ki so imele v starih časih pri Germanih vso oblast v rokah. To je tudi umljivo, če pomislimo, da se v tako veliki državi, kakor je bila frankovska, niso mogli vsi prebivalci shajati v skupščinah.

Kraljevske pravice so bile iz navedenih razlogov jako obsežne. V prvi vrsti je bilo kraljestvo dedno; nič več

ni volil narod kralja, temveč le-ta je zavladal po svoji lastni podedovani pravici. Ravno zato, ker so si Merovingi sami osvojili vse dežele, so jih smatrali za svojo lastno posest, s katero lahko samovoljno gospodarijo. Posledica tega nazora je bila, da so imeli po očetovi smrti vsi sinovi enake pravice do nasledstva; zato tolikokratne delitve kraljestva.

Frankovski kralj je bil najvišji sodnik v državi; kot tak je imel pravico kaznovati (der Banu) in nameščati sodnike ter izdajati odloke (ne zakone!), tikajoče se državnega prava; obenem je bil kralj najvišji vojni poveljnik; on je napovedal vojno in sklenil mir; kraljevski mir (der Königsfriede) je ščitil vse podanike, tudi tujce in Jude, ki so bili sicer brezpravni.

Državni uradniki. Kralja so podpirali pri vladanju državni uradniki, ki jih pa ni več nameščal narod kakor v starih časih, temveč le kralj. Vsakemu uradniku je bil podrejen poseben upravni okraj.

Grof (Graf) je načeloval grofiji ali župi (der Grafschaft, der Gau); tu je bil kraljev namestnik; v boju je poveljeval svojim župljanom, v miru pa je predsedoval župnemu sodišču; dalje je nadzoroval grof tudi kraljeve dohodke v svojem okraju; tretjina teh dohodkov je pripadala njemu kot plača. Nekatere župe so se delile dalje v stotnije (Hundertschaften), ki so jim načelovali centenarji.

Vojvode. Samo grofje in centenarji so bili pravi državni uradniki in le grofije ter stotnije pravi upravni okraji države. Pač pa so za Klodvigovih sinov iz vojnih ozirov dobili veliko oblast vojvode (der Herzog), ki so zapovedovali v vojni moštvu vojvodine ali provincije, sestavljene iz več žup ali grofij. Te vojvodine nas spominjajo nekdanjih plemenskih vojvodin; najimenitnejše so bile Neustrija, Avstrazija, Bretagna, Septimania, Provença, Alamania i. t. d.

Dvorni uradniki so opravljali sprva samo dvorne službe, v poznejšem času pa so vplivali na vladarske posle vse države. Prvi izmed dvornih uradnikov je bil senešalk (Seneschalf, Amtfuecht), ki je vodil gospodarstvo na dvoru; v poznejših časih je bil predstojnik kraljeve kuhinje in se je imenoval stolnik (Truchseß); maršalk (Marſchalf) je nadzoroval kraljeve hleve, komornik (Kämmerer) je čuval kraljev zaklad, točaj (Schenf) pa je nadzoroval kraljevske kleti in vinograde.

Državni in dvorni uradniki so bili od kralja popolnoma zavisni; zato so tvorili ledaj tudi zanj največjo oporo.

Kraljevi dohodki so bili veliki, ker je vsa osvojena zemlja pripadala kralju v last, tako, da med državnim in kraljevim posestvom sploh niso razločevali. Glavne dohodke frankovskega kralja so tvorili dohodki posestva, poleg teh pa še carine, plen v vojni, davki podjarmljenih narodov in sodnijske globe. Pravega davka vsaj germanski podaniki niso plačevali.

Kraljevi izdatki so bili pravzaprav malenkostni. To pa zaradi tega, ker so takozvane kulturne zahteve morali oskrbovati podaniki sami. V vojski se je moral vsak sam preskrbovati, sodišča so plačevali tudi podaniki sami, šolski pouk, kar ga je bilo takrat sploh, pa je bil v rokah cerkve.

Med prave kraljeve izdatke moremo torej prištevati edino le kraljevska darila, ki jih je kralj naklonil svojim spremljevalcem in drugim; tem izdatkom so se pridružili še izdatki za življenje na dvoru.

Plačevalo se je v naturalijah, zakaj preseljevanje narodov je v frankovski državi odpravilo prejšnji rimski denar. Tudi kralj je plačeval svoje uradnike le v naturalijah; zato jim je podeljeval posestva in zemljišča. Ravno to pa je postalo za kraljevsko oblast najbolj nevarno, zakaj v poznejšem času so uradniki in velikaši taka podeljena zemljišča imeli za dedna; s tem pa so nastale nekake državnice v državi.

Pravne razmere frankovske države so stonle še na stari germanski podlagi. Vsako plemo, ki je tvorilo del frankovske države, je imelo svoje staro

plemensko pravo; vsakega posameznega so sodili po pravu njegovega plemena, tudi če ni bival ravno v svoji domači deželi. Zato je ostalo tudi za Rimljane rimsko pravo v veljavi. Plemenska prava so se ohranila po ustnem sporočilu. Pozneje so jih napisali v latinskem jeziku in imenovala so se „leges barbarorum“, t. j. zakoni barbarov.

Državno pravo. Poleg plemenskega prava pa je nastalo s časom tudi državno pravo, ki je bilo sestavljeno iz kraljevih odlokov. To pravo je veljalo za vso državo, vendar pa ni odpravilo plemenskega prava.

Sodišča so bila dvojna. Redna sodišča so tvorila sodišča stoltnij (Hundertſchaftsgericht). Sodba stoltnije je veljala za vso

župo. Predsedoval je sodišču grof; v vsaki stotniji sta bili na leto po dve sodni skupščini; ker je imela vsaka župa navadno po štiri stotnije, je prišlo na vsako župo na leto po osem „rednih“ sodnih skupščin. Poleg teh pa so ostale še „izredne“ sodne skupščine.

Sodbo so predlagali takozvani *rahimburgi* (t. j. svetovalci); bilo jih je sedem; sodba je postala pravokrepna še le, če so jo „okrog stoječi“ (*der Umstand*) potrdili.

Poleg stotnijskih sodišč se je razvilo sčasoma tudi kraljevsko sodišče, ki je nadomestilo staro narodno skupščino. Temu sodišču je predsedoval kralj sam, ali njegov namestnik. Tu so predlagali sodbo kraljevi spremljevalci, potrdili pa so jo slučajno navzoči. Kraljevsko sodišče je sodilo le hude zločine; kazni je bila smrt ali pa izobčenje (*der Acht*).

Sicer pa je kraljevsko sodišče lahko sodilo vsako pravdo; a tudi stranke same so lahko prosile kralja za varstvo. Tako je postalo kraljevsko sodišče nekako *vzkljeno sodišče*.

Vsakemu svobodnemu Franku je bila dolžnost udeleževati se sodnih obravnav (*Dingpflicht*). Kdor je izostal, je moral plačati visoko globo, če se ni mogel zadosno opravičiti. Ker so bile sodne obravnave pogostne, je umljivo, da so svobodniki s tem imeli občutno škodo; z udeležbo pri obravnavi so zanemarjali kolikor toliko svoje gospodarske posle. Sicer pa so grofje tudi svojo oblast izrabljali; večkrat so se pritoževali svobodni, da silijo grofje ubogega kmeta zadolžiti se, dokler jim ne izroči svojega posestva.

Vojaštvo. Tudi vojne se je moral vsak svobodni udeležiti, še celo Romani. Kralj je sklical vojsko; kdor se ni pokoril njegovemu pozivu, je moral plačati kraljevsko ali vojno kazen (*Rödigsz oder Herbaum*). Poveljniki so bili kralj, vojvode, grofje in centenarji. Vojaštvo je bilo sestavljeno večinoma iz pešcev, le kraljevi spremljevalci so bili konjeniki. Za Klodviga se je vršilo še vsako leto meseca marca zborovanje vse vojske — kar nas spominja še na staro germansko narodno skupščino —; tako zborovanje vojaštva so zvali „zborovanje v marcu“ (*Märzfeld*); pozneje so pa zborovanja te vrste prenehala.

V vojni se je moral vsakdo sam preživljati; moral je skrbeti za živež, obleko in orožje. Ker pa je bila skoro vsako leto kaka vojna, sta tvorili sodnijska in vojaška dolžnost za svobodne Franke občutljivo državljansko obveznost.

Gospodarske in družabne razmere. V začetku je imel vohče vsak svobodni Frank enako posestvo; to mu je donášalo toliko zaslužka, da je lahko zadostil državnim zahtevam: udeleževal se je sodnih skupščin in vojne. S časom pa so posestniki dobili večje pravice nad svojimi posestvi; smeli so jih prodati, smeli so jih tudi kot dediščino med sinove, pozneje tudi med hčere razdeliti.

Razdeljevanje posestev je imelo posledico, da so nekatere rodbine obubožale, druge pa obogatele.

Novo plemstvo. Nekateri so postali veleposestniki; med njimi je bil najbogatejši kralj sam; njegova posestva so bila ogromna in čestokrat je podaril dele svojih posestev cerkvi ali pa svojim prijateljem. Staro germansko rodno plemstvo je izginilo, na njegovo mesto pa so stopili veleposestniki kot posestno plemstvo (*Beŕigadel*).

Kakor je provzročilo razdeljevanje posestev posestno plemstvo, tako pa je imela kraljevska služba za posledico službeno plemstvo (*Dienuŕadel*). Kraljevi služabniki, ki so bili v ožjem stiku s kralji, so postali ravno vsled tega posebno ugledni. Njim so večkrat podeljevali kralji posestva, da so lahko obogateli.

Novo plemstvo (posestno in službeno) je postalo kralju s časom nevarno. Ker je kralj rabil njegovo pomoč za mnogoštevilne notranje boje, si je prisvajalo plemstvo vedno večje pravice in vedno večji vpliv. Plemiči so bili večinoma tudi kraljevi svetovalci. Voditelj plemstva se je zval majordom (major domus, *ŕauŕmeier*) ali naddvornik. Sprva je bil najbrže toliko kakor senešalk, torej predstojnik dvornega gospodarstva. S časom pa je postal najmogočnejši uradnik vse države. Majordomi so bili celo varuhi mladoletnih kraljev.

Svobodni (dîc *ŕreien*). Svobodni so tvorili še vedno jedro naroda. A kakor so se povzdignili nekateri svobodniki v plemstvo, tako so nasprotno drugi izgubili na svoji veljavi. Udeležba pri sodnih skupščinah in vojna dolžnost sta jim nalagali preveliko bremen; zato so stopili pod varstvo kakega veleposestnika, ki se je imenoval njih *senior* (*seigneur*); le-ta jim je izročil navadno kako posestvo v obdelovanje. Sicer s tem na svojih političnih pravicah niso ničesar izgubili, a vendar so postali nekako odvisni.

Nesvobodni (dîc *Unŕreien*) se tudi v tej dobi še niso udeleževali državnega življenja, vendar pa se je njih položaj v

toliko izboljšal, da jih nihče ni smel umoriti, ne da bi bil kaznovan. Med nesvobodne so šteli tudi rokodelce, viničarje, lovce itd.

Robotniki (die Hörigen). Med svobodnimi in nesvobodnimi so bili robotniki ali liti. Svojemu gospodarju so morali delati tlako, morali so ostati na grudi, ki so jo dobili od svojega gospodarja, ter je niso smeli prodati.

3. Karolingi kot majordomi.

Karolingi kot majordomi cele frankovske države. Karolingi so se povzpeli kot voditelji plemstva v bojih s kralji. Pozneje so postali majordomi v Avstraziji, nato pa majordomi cele frankovske države, ki se je po njih zaslugi zopet združila. Kot taki so ukrotili uporne plemiče ter dosegli skoro kraljevsko oblast. Merovingi so ostali kralji le še po imenu; njih posle so opravljali majordomi iz rodovine Karolingov. Njih pozicija je bila tako trdna, da je majordom lahko določil naslednika v svoji službi; smatral jo je torej za dedno. Seveda oblast Karolingov ni bila vseč frankovskim velikašem, zato so porabili vsako priliko, da bi jo strli. Ko je umrl Karoling Pipin Srednji (pozneje so ga imenovali „Heristalskega“), ki je bil majordom cele frankovske države, je bilo videti, da bo rod Karolingov podlegel. Veljaki v Neustriji so izvolili svojega majordoma. Tedaj pa je nastopil Pipinov sin Karel.

Karel Martel. Okoli njega so se zbirali Avstrazijci; po ljutih bojih je premagal Nevstrijce, potem pa je obnovil izgubljeno nadoblast nad germanskimi plemeni na desnem bregu Rena. — Tako je v nekaterih letih zopet združil vso frankovsko državo. Največjo zaslugo pa si je priboril Karel s tem, da je v bitkah pri Toursu in Poitiersu (732) pobil Arabce, 732 ki so pridrli z mogočno vojsko preko Pirenejev. Frankovski majordom je s tem postal najmogočnejši vladar v Evropi — zakaj Merovingi so bili pravzaprav le še po imenu vladarji — ter prvobornitelj krščanstva. Zaradi njegovih izrednih uspehov so dali v devetem stoletju Karlu priimek „Martel“, t. j. kladivo, češ, da je kakor s kladivom zdrobil vse sovražnike. — Državne službe je podeljeval Karel le zvesto vdanim možem.

povsod pa je pazil na to, da velikaši niso dosegli prevelike veljave.

Fevdništvo. Za vlade Karla Martela se je razvilo fevdništvo. To izhaja iz vazalnosti in beneficalnosti. Vazalnost je imela svoj izvor v starogermanskem spremstvu in se je naslanjala na sledeče točke: a) „vazal“ (beseda je keltska in pomeni toliko kakor „hlapec“) stopi pod varstvo kakega gospoda (senior, seigneur); b) vazal se pogodbeno zaveže, da bo svojemu gospodu osebno služil, in mu priseže večno zvestobo; c) gospod pa se zaveže, da bo odsihdob čuval vazala, ga preživiljal in preskrboval z orožjem. — Beneficialnost ima svoj izvor v cerkvi; ta je dobila v teku časa od kraljev in drugih mogočnikov toliko posestev, da ni mogla sama vseh obdelovati. Zato jih je „posojevala“ (feifen) drugim proti zelo majhni letni odškodnini. Odškodnina je bila tako mala, da so tako podelitev imenovali „beneficij“, t. j. dobrot.

Tako je bilo pred Karlom Martelom; za njega pa so prihrumeli v Galijo Arabci na konjih. Treba je bilo ustanoviti močno konjenišтво, če so jih hoteli Franki zavrniti. A kako naj bi vzdrževala večina Frankov v vojni konja, ko še samega sebe večkrat niso mogli preživljati? Država je morala zato konjenikom dati nekako odškodnino za vojno službo na konjih. Ta odškodnina naj bi obstojala v zemljišču. A kje vzeti toliko zemljišče? Tedaj je segel Karel Martel po ogromnih cerkvenih posestvih, jih razkosal in podeljeval. Podelitev pa se je izvršila tako, da sta bila v njej združena vazalnost in beneficalnost: vazal je prisegel gospodu zvestobo in mu je služil; imenoval se je fevdnik (Lehenšmann, Wajall), fevdni gospod (Lehenšherr) pa mu je podelil zemljišče (fevd, feudum, daš Lehen), a ne v last, temveč le na posodo. Fevdnik ni posojenega zemljišča smel prodati, pač pa ga je lahko drugemu podelil kot fevd. Potemtakem je fevdnik lahko postal fevdni gospod drugega. Tako razmerje imenujemo „fevdništvo“ (daš Feudals ali Lehenšwesen). Ako je fevdnik prelomil zvestobo (felonija), ga je fevdnik kaznoval s tem, da mu je vzel fevd, sicer pa je podelitev veljala do smrti fevdnega gospoda ali fevdnika. V obeh slučajih se je morala obnoviti.

Na ta način so dobili kralji v fevdništvu sredstvo, s katerim so držali veleposestnike v zavisnosti, ti pa zopet svoje

fevdnike. Najvišji fevdni gospod je bil seveda kralj. Na fevdništvu je slonela vsa državna uprava srednjega veka.

Osihdob ločimo zemljišča v fevde, ki niso bila last imetnika, temveč jih je le-ta imel po pogodbi na posodo do smrti, in alode, t. j. posestva, ki so bila njegova prava last. Marsikdo je podaril veleposestniku svoj alod in ga takoj zopet od njega prejel kot fevd, obenem pa je s fevdom tudi stopil pod zaščito fevdnega gospoda.

Pipin. Tudi Karel Martel je razdelil frankovsko državo med svoja sinova, ravno tako, kakor bi že bil kralj. Ker je pa starejši izmed obeh sinov po nekaj letih vstopil v samostan, je drugi sin Pipin — pripovedka mu je dala priimek „Mali“ ali „Kratki“—, zopet zavladal celi frankovski državi. Tudi za njegove vlade so se uprli Akvitanci, Sasi, Alamani in Bavarci. Posrečilo pa se mu je, da jih je vse ukrotil. A mogoče je, da so ravno ti upori zbudili v njem misel, da bi bilo dobro, ko bi svoji oblasti dal tudi pravi naslov, namreč kraljevski. Bil pa je tu še kralj iz rodovine Merovingov, po imenu Hilderih III. (Childerich); Pipin bi ga bil brez vsake težave lahko odstavil; a s tem bi bil postal on le uzurpator in težko bi mu bilo od podanikov zahtevati zvestobo, ki jo je baš on napram svojemu kralju prelomil. Tu je pomagal Pipinu papež Caharija; njega kot najvišjo avtoriteto je vprašal Pipin za mnenje in po njegovem odgovoru je poslal kralja Hilderiha v samostan. Pipina pa so po „frankovski šegi izvolili“ za kralja (751). Tako je prenehala vlada Merovingov; na njih mesto so stopili Karolingi, ki so si utemeljili kraljestvo zlasti s tremi zaslugami: 1.) so obvarovali Karolingi državno enoto; 2.) so zabranili razširjevanje izlama po zapadnih državah in 3.) so si stekli mnogo zaslug za katoliško cerkev.

751

4. Krščanstvo na Nemškem.

Pokristjanjenje Nemčije. Klodvig in Franki so postali kristjani, a v srcu niso imeli žive vere, ki jo zahteva katoliška cerkev. Zato so ostali tudi kot kristjani takšni, kakršni so bili še kot pogani. Pregreh so se izkušali s tem očistiti, da so podeljevali cerkvi bogata darila.

Irskoškotski misionarji. Za Merovingov so jeli prihajati na Nemško irskoškotski misionarji.

Kolumban je propovedoval okoli l. 600 pri Alamanih ob Vogezih in okoli Bodenskega jezera.

Gol (Gallus), Kolumbanov učenec, tudi na Irskem doma, je ustanovil šentgolski samostan (St. Gallen).

Rupert, frankovski misionar, Kolumbanov učenec, se je okoli l. 700 odzval vabilu bavarskega vojvode in je prišel na Bavarsko. Sicer je bil dvor bavarskih vojvod že dolgo krščanski (Teodelinda), a preprosto ljudstvo je bilo še pogansko. Na razvalinah starega Juvava je ustanovil samostan Sv. Petra. Tu je nastalo pozneje mesto Salzburg.

Emeran — tudi Frank — je razširjeval ob istem času (okoli l. 700) krščanstvo pri Bavarcih.

Vendar pa vse delovanje irskoškotskih menihov ni imelo posebnih uspehov. Toliko več uspeha pa je imel sv. Bonifacij.

Rimska misija Anglosasa Bonifacija. Njegovo pravo ime je bilo Wynfreth ali Winfrid. Bil je iz plemenite anglosaške rodovine. Napolil se je v začetku osmega stoletja kot misionar med razne severonemške, še poganske narode; vse to na povelje papežev, pri katerem se je poprej oglasil v Rimu. Propovedoval je najpoprej pri Frizih, a brezuspešno; nato je deloval pri Hesih in Turingih z velikim uspehom. Leta 722 je postal Bonifacij škof.

Vidni znaki Bonifacijevega delovanja so bili mnogoštevilni samostani benediktinskega reda, ki so jih ustanovili Bonifacij ali njegovi pomočniki. Ti samostani so postali prava kulturna središča, ob enem pa so mnogo koristili s svojim gospodarskim delom. Najimunitnejši izmed samostanov je bil v Fuldi.

V priznanje Bonifacijevih zaslug mu je papež podelil naslov nadškofa in mu ob enem dovolil, da sme na Nemškem ustanavljati škofije. Kot tak je živel v Mainzu ter ustanovil več škofij, ki so bile vse z Majnzem v metropolitanski zvezi.

A Bonifacij ni imel obstanka v Mainzu; vleklo ga je v one kraje, kjer je pričel svoje propovedništvo. Zato je odšel „apostol Nemcev“, še enkrat k Frizom oznanjeval sveto vero;

imel je že dosti uspehov, ko so ga poganski Frizi ubili (754). Njegovo truplo so pokopali v Fuldi. Bonifacijeva zasluga je bila, da je pridobil mnogo nemških pokrajin za krščansko vero in da je nastopil kot posredovalec med papežem in Karolingi.

C. Izlam.

Arabija je ločena od vsega kulturnega sveta, zakaj na treh straneh jo obdaja morje, na četrti pa puščava. Težišče Arabije je na njeni zapadni, zlasti jugozapadni strani, kjer se vzdigujejo za vobče ozko obrežno ravnino gorovja in planote. Tu je dosti tekoče vode in zemlja donša obilo žita, palm, vina, kadila in mire. Posebno rodovitna je pokrajina *Jemen*, ki so jo zaraditega imenovali „*Arabia felix*“, t. j. srečna Arabija. — Za gorovji jugozapadne obale in za njih severnimi podaljški je Arabija večinoma puščava.

Prebivalci Arabije. Kakor se razlikujejo razne pokrajine Arabije med seboj, tako se je razvijala tudi kultura njenih prebivalcev različno. Le na zapadu so mesta, kojih prebivalci so se že zgodaj pečali s trgovino in obrtnostjo, deloma pa tudi s poljedelstvom. Prebivalci puščave so bili od nekdaj nomadski *Beduini*, ločeni po plemenih, ki so živeli nesložno med seboj. — Vsi prebivalci Arabije, meščani in nomadi, so bili *Semiti*.

Vera Arabcev. Po veri so bili Arabci malikovalci. Središče arabskega poganstva in ob enem trgovine je bilo mesto *Meka* v pokrajini *Hedžas*. Tu se je nahajalo narodno svetišče *Kaaba* (= kocka), štirioglato poslopje, v katerem je bil vzdian črni kamen, ki je baje padel iz nebes. Arabci so vsako leto romali h *Kaabi*, ki je bila zaradi tega nekako versko središče vseh sicer zelo raztresenih arabskih plemen. Pleme *Korajšiti* v je imelo častno nalogo, da je čuvalo črni kamen. Iz tega plemena je bil *Mohamed*.

Mohamed se je porodil v Meki. Že zgodaj osirotel se je posvetil trgovskemu stanu. Na potovanjih je spoznal poleg vere Arabcev tudi judovsko in krščansko. Ko se je oženil z bogato vdovo, je jel opuščati trgovino; odsihdob je premišljal, kako bi mogel dvigniti svoj narod na višjo stopnjo. V postnem me-

secu Arabcev se mu je zazdelo v samoti, da ga je pozval angel Gabriel kot preroka, ki naj dovede Arabce do enega, pravega boga. Nato je stopil v javnost z novo vero, ki se imenuje izlam.

Izlam (= „vdanost“). Po njem je edini bog Alah, Mohamed pa je njegov prerok. Izlam zapoveduje svojim vernikom, ki se imenujejo mozlemi, večkratno umivanje, vsak dan petkratno molitev, post, delitev miloščin in romanje v Meko vsaj enkrat v življenju. Največje zasluge si pridobi oni, ki razširja izlam in prisili drugovernike k novi veri bodisi tudi z ognjem in mečem. V to svrho je navdajal izlam mozleme z neustrašenostjo, ker je trdil, da je vsakomur po božjem sklepu neizpremenljivo začrtano življenje že od začetka (fatalizem*). Proti usodi je vsak boj brezuspešen. Bojevnikom, ki so padli za vero v boju, je obljubil na onem svetu najlepše plačilo. Tako nam je umljiv fanatizem, s katerim so se mohamedanci pozneje bojevali.

Hedžra. Izvzemši Mohamedove bližje sorodnike ni sprva nihče verjel, da je prerok poslan od boga. Korajšiti so ga preganjali, ker so se bali, da jim bo nova vera kot varihom Kaabe škodovala. Vsled tega je bežal Mohamed iz Meke v Medino. Njegov beg se zove hedžra (622).

Od tega dogodka dalje štejejo mohamedanci čas po luninih letih. Kmalu je pridobil Mohamed v Medini (mesto je dobilo šele po njem to ime, ki pomeni toliko kakor „prerokovo mesto“) toliko pristašev, da se je začel bojevati s pogani in Judi. Ko je pobil celo Korajšite, je naskočil Meko, ki se mu je morala vdati. Kaaba je ostalo staro narodno svetišče in kmalu je molila vsa Arabija Alaha, Mohamed pa je dosegel oblast, kakršne še ni imel doslej nihče v Arabiji. Mohamedovo truplo so pokopali v Medini.

Koran. Mohamedovi nauki so zbrani v koranu, v svetem pismu mohamedancev. Razdeljen je v 114 sur (oddelkov) in vsebuje Mohamedove nauke o veri in nravnosti kakor tudi predpise ceremonij in državljansko pravo.

Mohamedove naslednike so sprva volili; imenovali so se kalifi, t. j. namestniki preroka.

632 ^{do} **661** **Izvoljeni kalifi** (632—661) so združili v svojih rokah duhovno in posvetno oblast. Držeč se Mohamedovih načel

*) fatum lat. = usoda, arabski kismet.

so razširjevali izlam po sosednjih deželah, ki so si jih tudi osvojili. Podjarmili so v Prednji Aziji Sirijo, Palestino, Perzijo in Medijo. Odsihdob je vladal izlam do Oksa in Jaksarta; na mestu nekdanjega Salomonovega svetišča se je dvignila mohamedanska džamija (imenovana po zgraditelju kalifu „Omarjeva džamija“).

Poveljnik Amru je nato zavzel Egipet, do tedaj žitnico Bizantincev. Na kraju, kjer je stal Amrujev tabor, je nastalo mesto Stara Kahira (Kairo).

Četrti kalif je bil Ali, Mohamedov zet. A ni dolgo užival svojega dostojanstva. Izbruhnili so nasledstveni boji, v katerih je celo Amru nastopil zoper Alija. Z Amrujevo pomočjo so zavladali Omajadi (Kairo).

Omajadi (661—750) so izpremenili volilno kalifstvo v dedno in preložili prestolnico v **Damask**. **661**
do
750

Verski razkol izlama. Boji za nasledstvo so povzročili tudi verski razkol izlama; mozlemi so se ločili v dve stranki; eni so se imenovali šiiti (= „pristaši“, namreč Alijevi) in so priznali le Mohamedove sorodnike za prave njegove naslednike. Za nje je veljalo tudi edino to v verskem oziru, kar je bilo zapisano v koranu. Šiitizem se je razširil zlasti po vzhodnih deželah, Perzijani imajo še dandanes to vero. — Druga verska stranka so bili suniti, ki imajo svoje ime po „suni“, t. j. ustnem poročilu o izrekih prerokovih, ki so jih poleg korana tudi priznali kot verske resnice. Suniti so bili v nasledstvenih bojih pristaši Omajadov. Današnji Turki so suniti. Verski razkol je ostal do danes.

Osvojitve Omajadov. Omajadi so zagospodovali vzhodnemu delu Sredozemskega morja, obleganje Carigrada se jim je ponesrečilo le zaradi tajinstvenega Kalinikovega „grškega ognja“, s katerim so zažigali Bizantinci mohamedanske ladje. — Severna Afrika se je do morske ožine morala ukloniti Omajadam. Vera v Alaha je izpodrinila poprej vladajočo krščansko.

Po teh uspehih je padla tudi država Zapadnih Gotov v Španiji.

Tarik, poveljnik severoafričanskega namestnika, je zasedel v Španiji trdno skalo, ki je obvladovala morsko ožino. Po njem se je imenovala Gebel al Tarik, t. j. Tarikova skala (odtod ime Gibraltar).

711 Bitka pri Jerezu (izg. Heresu) de la Frontera (711) je uničila državo Zapadnih Gotov. Kralj Roderih je umrl na begu. V Španiji bivajoči Judje so z veseljem pozdravili semitske Arabce, mnogo kristjanov je prestopilo k izlamu. Oni pa, ki se niso hoteli ukloniti arabski oblasti, so se umaknili v Astursko gorovje.

V tem času so nadaljevali Omajadi osvojitve tudi na vzhodu. Njih oblast je segala od Lizbone do Sir-Darje in do Inda.

Hoteli so tudi osvojiti Galijo, kjer so vladali Franki. A tu jih je porazil Karel Martel (gl. str. 27) in tako zastavil izlamski kulturi in veri pot v Galijo.

Notranja vlada Omajadov. Znanost in umetnost sta процvitali; Omajadi so gradili trdne ceste, ustanavljali bolnice in druge dobrodelne zavode. Mohamedova vera je pridobivala vedno več pripadnikov.

A v državi so se pričeli notranji prepiri, ne samo med Omajadi samimi, ampak med Arabci sploh; v prvi vrsti nam je tu misliti na verske prepire. Šiiti še vedno niso pripoznali dinastije Omajadov. Voditelji so jim bili Abasidi, potomci Mohamedovega sorodnika Abasa.

V bojih med Omajadi in Abasidi so bili prvi premagani. Novi kalif Abul Abas je ukazal v Damasku vse Omajade pomoriti. Le eden se je rešil, namreč Abderaman. Bežal je v severno Afriko; Berberci, potomci starih Numidijcev in Mavretancev, so mu pomagali, da je ustanovil v Kordovi na Španskem nov kalifat.

Verskemu razkolu se je tako pridružila tudi delitev države.

750

Kalifstvo Abasidov v Bagdadu (750—1096). Po dolgo-

^{do}
1096 trajnih bojih so se polastili Abasidi kalifstva in države. V teh bojih so jim največ pomagali Perzijani, zato je postajal perzijski vpliv v državi vedno večji. Po perzijskih nazorih je bil vladar države nepristopen kakor božje bitje; zato je bilo treba posredovalca med njim in narodom; tak posredovalec se je imenoval vezir, ki je pravzaprav izvrševal voljo kalifovo, a se ob enem tudi kaj lahko polastil vlade same.

Med Arabci in Perzijani je nastalo živahno duševno in gospodarsko občevarje; tako je postalo mesto Bagdad, ki je ležalo med obema narodoma, glavno mesto države. Vládarska rodovina je večinoma izvrstno upravljala državo ter skrbno gojila znanost in umetnost.

Izmed Abasidov ni nihče toliko slovel kakor Harun al Rašid.

Harun al Rašid, t. j. „Pravični“ (786—809), je bil sovrstnik Karla Velikega. Neizmerno bogastvo mu je omogočilo vzdrževanje sijajnega dvora; v Bagdadu je zgradil prekrasne stavbe ter je zbiral okrog sebe najimenitnejše učenjake in pesnike svoje dobe. Vendar pa ni bil v resnici tako pravičen, kakor ga opisujejo bajke in pripovedke.

Že za Haruna al Rašida se je odtrgal Tunis in postal neodvisna država.

Propadanje države je še bolj napredovalo po njegovi smrti. Zlasti nasprotstvo med Arabci in Perzijani se je povečalo.

Eden izmed naslednikov Haruna al Rašida si je osnoval telesno stražo, sestavljeno iz najetih Turkov, ki bi bili le njemu vdani. Toda turška telesna straža, ki je štela več tisoč mož, je nastopala oholo in osorno proti ljudstvu, naposled pa je zrastle tudi kalifom samim — kakor nekdanj pretorijanci v Rimu — čez glavo.

V prvi polovici desetega stoletja nahajamo poleg vezirja novega dostojanstvenika, po imenu emir al omra (= emir emirov). Le-tá je bil najvišji poveljnik, vezir pa je imel civilno upravo v rokah. Toda zmede so prisilile nezmožne kalife, da so izročili obe dostojanstvi v roke enega moža; s tem je ponehala svetovna oblast kalifov, obdržali so samo še duhovno dostojanstvo kot poglavarji vernikov, kot nasledniki proroka; emir al omra je bil pravi vladar. Sredi desetega stoletja si je eden izmed njih navzdel naslov sultan, t. j. vladar, in se je imel za neomejenega gospodarja sveta.

Fatimidi. V začetku desetega stoletja je nastala v severni Afriki nova država, ki je bila za Abaside zelo nevarna. Vladali so ji Fatimidi, ki so se imenovali po Mohamedovi hčeri Fatimi. Fatimidi so se polastili prestola v Tunisu; kalifstva Abasidov tudi v duhovnem oziru niso pripoznali. Osvojili so si vso severno Afriko in so ustanovili v Egiptu novo prestolnico Kairo (okoli 972). Svojo oblast so raztegnili Fatimidi tudi na arabske obali z Meko in Medino ter na Palestino in Sirijo severno od Damaska.

Seldžuki. Medtem je nastopil na vzhodu nov narod, namreč Turki. Od Altaia so prodirali proti zapadu, sprejeli Mohamedovo vero ter ustanavljali države v provincijah bagdadskega

786
“
809

kalifata. Ta ofenzivna politika je izhajala od plemena turških Seldžukov.

Sredi enajstega stoletja so se Seldžuki polastili dostojanstva emira al omra; vendar so pustili kalifu duhovno vrhovno oblast. V Mali Aziji so pričeli hude boje z bizantinsko državo; tudi zoper Fatimide so nastopili, in kmalu je bila vsa prednja Iranska, Armenija, Mezopotamija, Mala Azija ter Sirija s Palestino v oblasti Seldžukov. Osvojeno ozemlje Seldžukov pa je razpadlo v več držav, ki so jim vladali „sultani“.

Seldžuške države. V središču Male Azije je nastala ikonjska država, ki se je raztezala do Niceje, torej skoro do Evrope. Ta država je imela svoje ime od glavnega mesta Ikonija (Ikonium). — V Siriji je bilo proti koncu enajstega stoletja več malih samostojnih držav (emiratov).

Arabei na Španskem. Omajad Abderaman je ubežal pred Abul Abasom na Španško, kjer je postal l. 756 emir; kot tak je ustanovil samostojno državo.

756

do

1031

Vlada Omajadov (756—1031). Kalifstvo v Kordovi se je moralo več stoletij bojevati za svoj obstanek s kristjani.

Marsikateri boji so pa nastali tudi vsled notranjih razmer, zakaj tako v Asturiji kakor tudi v kalifatu so bili prepiri zaradi nasledstva. Omajadi so premagali vse težave, da, povzdignili so celo arabsko Španijo do duševne in gospodarske kulture, ki je pred njimi in skoro tudi za njimi ni bilo v tej deželi. Arabska kultura na Španskem je visoko nadkriljevala istodobno krščansko.

Toda ljuti notranji boji so začeli razjedati državo. L. 1031 se je odpovedal zadnji Omajad vladi in s tem je prenehalo kalifstvo.

Izlamitska kultura. Arabce in Perzijane moramo prištevati najbolj omikanim narodom sveta.

Gospodarstvo. Arabci so izkoristili pridobitve prejšnjih (grških, perzijskih in rimskih) časov. Z umetnim dovajanjem vode so povzdignili poljedelstvo; tuje rastline so zanesli v daljne kraje, kjer jih doslej ni bilo; tako n. pr. bombaževce, dateljevo palmo, murvo v Egipt in na Španško; južno sadje (pomaranče, marelice, breskve, limone) so Arabci zanesli v Evropo, istotako pa tudi celo vrsto vrtnih cvetlic, tako vrtnico, lilijo, vijolico, jazmin in dr.

Obrtnija in trgovina sta posebno cveteli pri Arabcih; dragocene preproge, svila, biseri, zlatnina in srebrnina ter arabske dišave so kaj slovele. Središče trgovine je bil Bagdad.

Književnost. Z nastopom Abasidov se je pričela prava doba procvita v arabski književnosti. Svoj dvor v Bagdadu so otvorili tujim učenjakom in književnostim; pri tem se niso ozirali ne na vero in ne na narodnost. Zlasti bajke in pripovedke so Arabci gojili; najbolj znane izmed teh so „Tisoč in ena noč“. — Med perzijskimi pesniki se je najbolj odlikoval Perzijan Firdusi, ki je ustvaril (okoli l. 1000) s svojo knjigo Šah-name (= Kraljevska knjiga) perzijski narodni epos. Zato slave Firdusija kot perzijskega Homerja. Kakor je bil Firdusi najslavnejši perzijski epik, tako pa je bil v štirinajstem stoletju najimenitnejši perzijski lirik Hafis.

okoli
1000

Znanost. Malokateri narod je gojil toliko znanost kakor Arabci. Baš v tem oziru so si pridobili tako Abasidi kakor Omajadi na zapadu nevenljivo slavo; Aristotelova in Ptolemejeva (kakor tudi druga grška) dela so predstavili v arabski jezik; ustanavljali so vseučilišča, tako v Bagdadu, v Granadi, Sevilli, Kordovi in drugod. Krščanska zapadna Evropa se je učila od njih medicine, matematike, astronomije in optike. V matematiki smo dobili po Arabcih takozvane arabske številke in algebro; kemija je pri Arabcih posebno napredovala, ravnotako tudi medicina; Arabci so imeli izvrstne geografe, ki so opisali osvojene dežele in tudi one, ki so jih spoznali na trgovskih potovanjih. V filozofiji, ki je slovela na Aristotelovih delih, so dosegli Arabci visoko stopnjo. Njih zasluga je tudi, da so prvi uvedli v znanosti eksperiment, tako v fiziki in kemiji.

Izlamitska umetnost. Po koranu je bilo prepovedano slikati Alaha. Zato sta bila slikarstvo in kiparstvo pri Mohamedancih zanemarjena; tembolj pa se je razvijalo stavbarstvo.

Stavbarstvo. Tudi Mohamedanci so postavljali svojemu bogu svetišča. Imenovali so jih džamije ali mošeje; glavni deli vsake džamije so: dvorišče z vodnjakom, molilnica, ki je obrnjena proti Meki, in prostor, kjer se hrani koran. Ob strani mošeje se vzdiguje vitek stolp (minaret), na katerega se pride po stopnicah do galerije; z galerije oznanjajo vernikom ure molitve.

Sprva so Mohamedanci krščanske cerkve izpreminjali v mohamedanske mošeje ali pa so poverjali zgradbo novih mošej bizantinskim mojstrom. Zato so prevladovala zlasti v vzhodnih deželah centralne stavbe s kupolo. Taka stavba je bila Omarjeva džamija, zgrajena v Jeruzalemu na kraju, kjer je stalo nekdanj Salomonovo svetišče. Ta džamija je Mohamedancem poleg Meke najsvetejše svetišče.

Velikanske stavbe, ki so nastale v Bagdadu večinoma za Haruna al Rašida, so izginile brez vsakega sledu. Pač pa so se ohranile arabske stavbe na Španskem, tako prekrasna mošeja v Kordovi, ki jo je jel graditi Abderaman; le-ta obstoji iz devetnajst ladij in ima okrog tisoč stebrov. V trinajstem stoletju so jo prezidali in izpremenili v katoliško cerkev. — Izmed palač je bila najlepša Alhambra, kraljevski grad pri Granadi. Dasi je ta stavba — ki je bila zgrajena večinoma v štirinajstem stoletju — že zelo razpadla, nas vendar še vedno spominja s svojimi dražestno okrašenimi sobami, dvoranami, dvorišči, vodnjaki in vrtovi na čarobo 1001 noči.

Pri Arabcih se je na posebno sijajen način razvil čut za dekoracijo; geometriške črte so izpopolnjevali z rastlinskimi motivi in na ta način so nastale po Arabcih imenovane „arabeske“; oživiljali so jih s pisanimi barvami. Pri stavbah so se posluževali Arabci raznovrstnih oblikov, ki so imeli podobo čebule, podkve, ali so bili koničasti. Nekaj posebnega so bili pri arabskih stavbah stalaktitski svodi, ki so bili podobni satovju.

Č. Slovani.

1. Domovina in kultura starih Slovanov.

Slovani tvorijo veliko skupino med Indoevropci. Govorili so v najstarejših časih isti jezik ter imeli sploh enako kulturo.

Prvotna domovina Slovanov je bila onstran Karpatov v današnji ruski Poljski, v Galiciji, v Bukovini ter v sosednjih deželah. Kdaj pa so se tod naselili, ne moremo določiti.

Mejaši Slovanov so bili na zapadu ob Visli Vzhodni Germani, na severu Čuhonci (Fini), na vzhodu in jugu Sarmati, ob Dnestru pa Pevcini in Bastarni, o katerih ne vemo, kakšnega pokolenja so bili.

Germani so imenovali stare Slované Venede, Venete ali Vinide; od njih sta najbrže dobila to ime tudi Plinij in Tacit, ki rabita ime „Venedae“.

Najvažnejši razrodi Slovanov so bili Antje in Slovèni; ime Antov se je pozneje izgubilo; izpodrinilo ga je ono sorodnih Slovènov. Razni razrodi so živeli med seboj nesložno.

Državne in gospodarske razmere starih Slovanov so še malo pojasnjene. Gotovo pa je bila njih najstarejša ustava — kakor pri vseh Arijeih — patriarhalna.

Zadruga krvnih sorodnikov, potomcev istega pradedu, je tvorila najbrže podlago državnega življenja; v zadrugi so bili tudi oženjeni sinovi, torej več družin. Vsi so bivali na enem selu, imeli skupno posestvo, ga skupno obdelovali in skupno porabljali pridelke. Privatnega imetja niso poznali stari Slovani; edino orožje, obleka, lišp in podobne stvari so bile lahko tudi zasebna last.

Predstojnik zadruge je bil navadno najstarejši mož zadruge, starejšina ali starosta; on je odkazoval delo zadružanom, zanje kupoval in prodajal; vendar pa tudi njegova oblast ni bila neomejena, v važnih zadevah se je moral držati nasvetov zadružanov.

Pleme. Ako se je število zadružanov preveč pomnožilo, so nekateri izstopili in ustanovili novo zadrugo. Več zadrug skupaj je tvorilo pleme, ki ga moramo smatrati za prvotno državo starih Slovanov; taka država je bila demokratična: vsi državljani so imeli enake pravice; ozemlje, po katerem je bivalo pleme, so imenovali nekateri Slovani župo. Načeloval ji je ponavadi najstarejši izmed očetov, Slovani so ga imenovali ponekod župana, drugod vojvodo; imel je iste pravice v plemenu, kakor starejšina v zadrugi; v vojni je bil voditelj in poveljnik plemena. Iz takih rodbin se je sčasoma razvilo slovansko pleilstvo.

Poljedelstvo in živinoreja sta živila stare Slované; pridelovali so kaj raznovrstne poljske pridelke; poznali so tudi razne domače živali, zlasti govedo, ovco, kozo in prašiča; medli so surovo maslo, izdelovali sir, kot pijača pa jim je služil takozvani „met“, ki so ga napravljali iz medu.

Za obdelovanje polja so rabili stari Slovani enostavne, iz lesa napravljene pluge, ki so vanje vpregali vole. — Ženske

so se oblačile v volnene obleke, ki so jih same stkale, moški pa v živalske kože.

Bivališča starih Slovanov so bile borne koče, raztresene daleč druga od druge; večinoma so jih postavljali na težko dostopnih krajih, n. pr. ob rekah ali močvirjih; pogosto so menjavali bivališča.

Pravno življenje je bilo pri Slovanih že precej zgodaj razvito. Umor ali uboj so maščevali s krvjo; vendar pa je kmalu nadomestila krvno osveto globa, ki jo je morala plačati morilčeva družina.

Verstvo starih Slovanov. Slovani so ločili dobrotljiva in sovražna božanstva; prva, ki vladajo od pomladi do jeseni, so imenovali bogove, sovražna pa, ki vladajo po zimi, bese (od glagola „bati se“). Najvišji bog, stvarnik neba in zemlje, jim je bil *Svarog*; kot boga grmenja so ga tudi imenovali *Peruna*. Njegova sinova sta *Solnce* ali *Dažbog* (= bog, ki daje, namreč bogastvo), tudi *Svarožič* (= Svarogov sin) imenovan, in *Ogenj*; južni Slovani imenujejo kot Svarogovo hčer še *Danico*. *Triglav* je veljal pri nekaterih slovanskih plemenih kot solnčni bog. Bog čistega zraka je bil *Svetovit* (Svantevit). Njemu na čast je bilo postavljeno svetišče v Arkoni na otoku Rujani, kjer so bili nekaki slovanski Delfi. Pred Svetovitovim kipom, ki je kazal boga s štirimi glavami, so proročevali prihodnjost. Bog čred je bil *Veles*, boginja lepega letnega časa pa *Vesna*. Med bese štejemo *Striboga* in *Morano*, boginjo smrti. Boginje nižje vrste so *Vile* ali *Rusalka*, ki prebivajo ob rekah, po gozdovih in gorah (prim. grške Nimfe), in usodne boginje, *Rojenice* ter *Sojenice* (prim. grške Parce). Stari Slovani so verovali v *neumrljivo* *ostduš*. Po mnenju nekaterih slovanskih plemen letajo duše pokojnikov po zraku; zato so jim postavljali hrano med okna. Tudi na grobove so nosili jedi in pijače. Bivališče blagih duš je *navaraj*; duše zlobnih ljudi pa trpe muke v *peklu*.

Češčenje bogov so opravljali večinoma v gajih ali na gorah; svetišče sprva niso imeli, ravno tako tudi ne duhovnikov; namesto njih je daroval starejšina bogovom vole in druge živali. Med darovanjem so se vršila razna proročovanja.

Značaj starih Slovanov. Stari Slovani so bili odkritega značaja; zlasti so se odlikovali po izredni gostoljubnosti; godbo, petje in ples so posebno ljubili. Čistost in zvestoba sta dičili

njih žene, ki so šle često za možem v smrt. Slovani so bili visoke, vitke in trdne postave; v vojni so se bojevali hrabro; posluževali so se ščitov in sulic, oklepov niso imeli. Vendar pa so se ogibali bitke na prostem polju, ker niso bili vojaški organizirani; tem hrabrejše pa so se bojevali v takozvani mali vojni ter se znali jako uspešno braniti. V to svrho so imeli tudi lesene trdnjave obdane z nasipi in jarki.

2. Selitve Slovanov in njih boji. Obri.

Razširjevanje bivališč se je pričelo pri Slovanih že zgodaj; tega jim tudi niso zabranjevale nikake naravne težkoče, zakaj od Karpatov do Kavkaza ter od Finske do Urala se razprostira ravnina, ki ne presega nikjer 400 m nadmorske višine. Ko so se širili, so prišli Slovani zlasti na jugu v dotiko z Vzhodnimi Goti, ki so ustanovili pod kraljem Ermanarihom (gl. str. 7) veliko državo na severu Črnega morja. Nekateri izmed Slovanov so bili Ermanarihovi tudi podložni. — Po Ermanarihovi smrti so gospodovali raznim slovanskim razrodom Huni; vendar pa niso zaradi tega izgubili popolnoma svoje samostalnosti, le priznavati so morali nadoblast svojih novih gospodarjev, dajati jim v vojni pomožne čete ter morebiti včasih tudi nekaj poljskih pri-delkov. S Huni so dospeli Slovani tudi prvič v današnjo Nemčijo.

Prave selitve Slovanov pa so se pričele šele po Atilovi smrti in po razpadu hunske države. Sicer so že od drugega stoletja dalje nekateri Slovani včasih prekoračili Donavo in tudi mnogo slovanskih najemnikov je služilo v vzhodnorimski vojski, vendar pa je šele zgoraj omenjeno preseljevanje vplivalo na usodo zapadne Evrope, dasi so Slovani tudi po prese-ljevanju ostali še vedno gospodarji le vzhodne Evrope.

Vsi Slovani se niso selili; ostalo jih je še toliko na svoji stari zemlji, da jih drugorodni sosedje niso mogli izpodriniti, tako predniki sedanjih Rusov in deloma Poljakov. Prodiranje Slovanov proti zahodu in jugu se ni vršilo mirno; z orožjem v roki so si napravljali pot.

Prokopij, Belizarjev tajnik, ki je popisal vojno s Perzijani, Vandali in Goti, omenja v svojih spisih tudi pogosto Slované. Iz njegovih besed je razvidno, da so se nekateri Slovani že pred letom 512 naselili na zemlji med Odro in Labo. Razni germanski razrodi, ki so bivali po teh krajih, so se mo-

rali Slovanom ali umakniti ali pa se jim pokoriti. Slovani, ki so se naselili v teh krajih, se imenujejo Polabski Slovani.

Polabski Slovani so se delili v več plemen:

Bodrici (Obotriti ali Abodriti) so zavzeli današnjo Mecklenburško in Holsteinsko;

Ljutici in Havelčani so zasedli Braniborsko,

Srbi ali Sorbi pa današnjo Lužiško.

Polabski Slovani so živeli med seboj nesložno ter nudili na ta način Germanom na zapadu priliko, posegati v njih razmere, dokler niso izgubili samostojnosti.

Poljaki so bivali ob Visli, polabskim Slovanom na vzhodu. Ločili so se v mnogo plemen, ki niso bila med seboj v nobeni državni zvezi in niso imela niti skupnega imena. Po številu je bilo največje pleme „Poljakov“ ali „Poljanov“, po katerih je potem ves narod dobil svoje ime. Zaradi svoje politične razcepljenosti tudi Poljaki niso imeli posebnih moči in so mnogo trpeli vsled napadov drugih narodov, zlasti Nemcev.

Čehi. Okoli leta 600 so se naselili nekateri Slovani na današnjem Češkem in Moravskem. Ta naselitev se je izvršila mirnim potom, pleme je prihajalo za plemenom. Skupnega imena ta plemena niso imela; najimenitnejše je bilo ono „Čehov“, po katerih so potem dobila vsa druga svoje skupno ime.

Politične moči tudi ti Slovani zaradi razcepljenosti ravno tako niso imeli, kakor ne polabski Slovani niti Poljaki.

Slověni. Vsi dosedaj omenjeni Slovani so se selili proti zapadu. V istem času pa so se selili drugi Slovani proti jugu. Ti Slovani so imeli skupno ime, ki so ga prinesli s seboj iz pradomovine; imenovali so se Slověni; govorili so isti jezik; že v stari domovini onstran Karpatov so se po posredovanju Gotov, ki so bili nekaj časa njih gospodarji, močno navzeli rimske kulture; ravno tako so se že vojaški bolje organizirali. Slověni so prodirali proti jugu v kraje, v katerih so poprej prebivali Vzhodni Gotje. V začetku šestega stoletja so prebivali na vzhodnem Erdeljskem in današnjem Rumunskem. Dolenja Donava je tedaj ločila Slověne od bizantinske države. Bizantinci se niso dosti brigali za nje, ker so Slověni nekaj časa mirno živeli.

Boji z Bizantinci. A kmalu je postalo drugače. Slověni so namreč jeli leto za letom pustošiti Balkanski poluotok.

Tedaj so jih spoznali tudi takratni grški in latinski pisatelji, kakor zlasti Prokopij in Jordanis.

Prvi naval Slověnov v vzhodnorimsko cesarstvo je zaznamovan z onim letom, ko je prevzel vlado cesar Justinian (527). Vsakoletni napadi Slověnov so prizadejali Bizantincem mnogo zla. Na tisoče in tisoče ljudi so ubili, ali pa odveli v sužnost. Ujeti Bizantinci so bili seveda kristjani, Slověni pa pogani; zato so imenovali ujetnike „kršćenike“ in „kršćenice“; ta izraz je zaznamoval med Slověni isto kakor beseda „sužnik“ in „sužnica“; še dandanes pomenja pri Slovencih beseda „kršćenica“ dekle.

Slověni so prihajali do Jadranske obali, do Egejskega in Marmorskega morja; požigali, plenili in morili so po bizantinski državi popolnoma svojevoljno. Le tako izkušnemu poveljniku, kakršen je bil Belizar, se je posrečilo ubraniti glavno mesto Carigrad pred Slověni.

Obri ali Avari. Nesreče v bizantinskem cesarstvu še ni bilo dosti. Sredi šestega stoletja se je pojavil nov sovražnik na severovzhodni strani bizantinske države, namreč Obri ali Avari, divji jahači turškega pokolenja, ki so prihrumeli od Kaspijskega jezera sem proti zapadu. Premagavši nekatere sorodne rodove ob Črnem morju, so postali sosedje slovanskim Antom; na njih zemljo so večkrat pridrli Obri ter jo opustošili. K cesarju Justinianu so poslali v Carigrad poslanca ter mu ponudili prijateljstvo. Cesar je sprejel prijateljstvo v nadi, da bo s pomočjo Obrov užugal druge sovražnike; obljubil jim je zato celo letni davek. Dasi je s tem vznevoljil svoje podložnike, je vendar oslalo pri tem do njegove smrti. Ko je pa zavladal njegov naslednik Justin II., je odrekel Obrom letni davek. Že so mu zapretili Obri po svojih poslancih z vojno, tedaj pa jih je poklical Alboin, kralj Langobardov, na pomoč zoper sosedne Gepide; obljubil jim je za pomoč polovico Gepidom vzetega plena in vso gepidsko zemljo. Obri so sprejeli ponudbo in Gepidje so bili skoraj popolnoma uničeni (gl. str. 18). Kmalu potem odidejo Langobardi v Italijo (568), Obri pa zasedejo današnjo Ogrsko in Erdeljsko; s to naselitvijo so ločili kakor klin južne Slované od njih severnih bratov. Odsihdob govorimo o severnih in južnih Slovanih in zaznamujemo z zadnjo besedo zlasti Slověne, s prvo pa vse druge zgoraj opisane Slované.

Ker se Obri sami niso pečali s poljedelstvom in trgovino, so povabili Slověne, naj se nasele po obrski državi. To se je tudi zgodilo; Obri so celo podpirali razširjanje slovanskih prebivalcev po svojih pokrajinah. Vendar pa niso bili vsi Slověni, ki so se naselili na obrski zemlji, podložniki Obrov. Oni, ki so bivali ob dolnji Donavi, so obdržali svojo samostojnost.

568 *Slovenci*.*) Med listimi Slověni, ki so prišli na obrsko zemljo, so bili tudi predniki sedanjih Slovencev. Nekateri so se naselili v Panoniji; imenujemo jih panonske Slovence. Drugi pa so prodirali po letu 568 na noriška tla, kjer je prebivalo keltskoromansko pleme katoliške vere, in v sosednje dele Italije. Le-ti so hrabro branili svoje imetje in življenje. V teh bojih so bila razrušena cvetoča mesta, krščanska vera je bila popolnoma zatrta, metropolitanska oblast oglejskih patriarhov je prenehala. Tako so si polagoma z boji osvojili Slovenci zemljo ob Savi, Dravi in Muri. Naseljevanje se je vršilo ob rekah navzgor; zasedli so sedanjo Kranjsko, Koroško, Štajersko ter velik del Primorske. Dalje so se polastili vzhodne Pustriške doline ob gorenji Dravi in salzburškega Lungaua. Ta slovenska plemena imenujemo karantanske Slovence, njih deželo pa Karantanijo (odtod beseda „Koroško“). Njih naselbine so se nahajale tudi po sedanji Dolenji in nekoliko tudi Gorenji Avstriji ter po zapadnem delu Panonije. **595** Leta 595 je bila naselitev Slovencev v novih bivališčih dovršena. Sosednji Bavarci so imenovali svoje nove sosede Vinde (Windische), katero ime se je še do dandanes ohranilo kot ostanek starega od Germanov rabljenega imena za Slované sploh.

Boji Slovencev s sosedi. Po naselitvi so se Slovenci mnogo bojevali s sosedi, zlasti z Bavarci, ki jim je vladal tedaj vojvoda Tasilo I. V teh bojih so pomagali Slovence njih gospodarji, Obri. Bavarci so bili večinoma pobiti. Z Obri vred so udarili Slovenci tudi v langobardsko vojvodino Furlanijo.

Boji Slověnov in Obrov z Bizantinci. Medtem pa tudi boji Slověnov in Obrov z Bizantinci na jugu od Donave in Save še niso prenehali. Vendar pa do l. 600 ni pri Slovenih opaziti namena, da bi se naselili na bizantinskem ozemlju, marveč

*) Prim. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, I. in II. zvezek.

le, da bi si priborili mnogo plena. Pač pa so si jeli po letu 600 Slověni polagoma lastiti Balkanski poluotok. To jim je bilo tem lažje, ker so Bizantinci morali takrat pošiljati svoje čete proti Perzijanom in Arabcem. Tako so tedaj Slověni posedli obširne dele Balkanskega poluotoka. Udarili so tudi na Peloponez, oblegali Solun (Saloniki) ter razrušili v začetku sedmega stoletja Salonae; prebivalci tega mesta so bežali v Dioklecianovo palačo ter so na ta način ustanovili Splet. Sredi sedmega stoletja je bila kolonizacija Slověnov po Meziji, Traciji, Macedoniji in Iliriji dovršena.

Kultura Slověnov v tej dobi.*) Kakor je bilo zgoraj omenjeno, so imeli vsi Jugoslovani skupno ime „Slověni“; njihov skupni jezik se je šele v teku stoletij izpremenil v razna narečja, ki jih govore dandanes Jugoslovani od Alp pa do Črnega, Egejskega in Jadranskega morja. Imena kakor Srbi in Hrvatje so v tej dobi zaznamovala le razna plemena.

Nova bivališča Slověnov so bila stare kulturne dežele. Dasi so se vršili tod neprestani boji, so se vendar ohranili obilni ostanki prejšnje cvetoče rimske in grške kulture, ki so vplivali blagodejno na nove slovanske prebivalce. Seveda razmere niso bile povsod enake; najslabše je bilo v onih deželah, ki so jih zasedli Slovenci, zakaj po njih so se bile valile trume vseh onih narodov, ki so se preselili v Italijo. Drugače pa je bilo na Balkanskem poluotoku. Tu se je ohranilo krščanstvo, ki so se ga polagoma poprijeli tudi novi prebivalci. Dasi so torej živeli ti Slovani med narodi višje omike, jih vendar ni doletela ona usoda kakor germanske narode v Italiji ali v Franciji in Španiji. Nasprotno, še marsikateri romanski ali romanizirani narod se je poslověnil. Drugi Romani, zlasti Rumuni, pa so se ohranili zato, ker so jih Slověni potisnili v gorovja.

Le nekatera slovanska plemena so izgubila svojo narodnost; to so bila ona, ki so se upala predaleč ali pa ločena od ostalih v alpske dežele in na Grško. Prva so se izgubila med Nemci, druga pa med Grki in deloma tudi med Albanci. Kot edini spomin njihov nekdanje domovine so ostala zlasti v Alpah mnogoštevilna slověnska krajevna imena.

*) Kos, Iz zgodovine Jugoslovánov v šestem stoletju po Kristusu. — Izv. muz. dr. Letnik VIII. 1898.

Slověni na Balkanskem poluotoku niso ustanovili držav. Živeli so kakor v prastarih časih brez skupnega vladarja demokratično. Prvo slovansko državo na Balkanskem poluotoku so ustanovili šele Bolgari.

Bolgari. To južnoturško pleme je prebivalo sprva ob srednji Volgi; po tej reki je dobilo baje tudi svoje ime. Iz teh pokrajin so se priselili k Črnemu morju in k Donavi, kjer so živeli dalje časa s Slověni na obrski zemlji.

V drugi polovici sedmega stoletja so prekoračili Bolgari Donavo ter udarili v Dobručo. Po ljutih bojih so vzeli Bizantincem deželo med Donavo in Balkanom, kjer so ustanovili državo. Imenovala se je Bolgarija.

Od tod so posedli tudi današnjo Srbijo, Staro Srbijo, Tracijo in Makedonijo. Tako so prišli bizantinski Slověni večinoma pod bolgarsko oblast. Teh pa je bilo toliko, da so se njih premaganci in vladarji sami v teku dveh sto let popolnoma poslovenili. Od Bolgarov pravzaprav ni ostalo družega, nego njih ime. Zato moramo imenovati državo Bolgarov prvo slovansko državo na Balkanskem poluotoku.

3. Samova država.

Slovenci pod obrskim gospodstvom so se še precej svobodno gibali. Večkrat so na svojo roko in brez obrskega nadzorstva udarili na sovražnike. Skupno so zasedli Panonijo, Norik pa so si osvojili Slovenci najbrže sami. Zgodovinski viri tedanjega časa ne govore o obrski zemlji ob Savi, Dravi, Muri in Soči, temveč o slovenski zemlji.

Izpremembe v Noriku in Panoniji. Z naselitvijo Slovencev se je v Noriku in Panoniji marsikaj izpremenilo. Škofovski stolci v Celeji in Poetoviju sta izginili. Krščanska vera v teh pokrajinah je bila za dvesto let zatrta. Prejšnji prebivalci so bili pobiti ali pa so morali bežati, ako se niso vdali. Izginila pa ni samo krščanska vera, izginila so tudi mesta. Celejo je uničil ogenj, Poetovija v sedmem in osmem stoletju ne omenjajo več. Enaka usoda je doletela rimsko mesto Flavium Solvense tik Lipnice na Štajerskem. Slovenci so požgali najbrže tudi noriško mesto Virunum v bližini današnjega Celovca. Mesto Aguntum (tam, kjer je sedaj Lienz v

vzhodni Tirolski) je l. 611 še stalo; tu so takrat Slovenci premagali Bavarce ter najbrže ob tej priliki to mesto razdrli.

Ker so Slovenci po osvojenih zemljah večinoma iztrebili stare prebivalce v Noriku in Panoniji, so si sami ohranili narodnost. Vendar pa je ostalo še nekaj prejšnjih prebivalcev med Slovenci. Od teh so vzeli novi gospodarji imena večjih rek, gorovij in krajev, ki so se ohranila do današnjega dne, dasi nimajo slovenskih korenin. Imena kakor Sava, Drava, Krka, Soča, Celje, Ptuj, Trst, Karavanke, Kras, Alpe, Ture i. t. d. niso slovenska, temveč so jih Slovenci le malo prenamedili, sicer pa so ostanki keltskorimskih prebivalcev. Le-ti sami pa so, živeči med poganskimi Slovenci, izgubili prejšnjo kulturo, obubožali ter postali večinoma kmetje in pastirji. Polagoma so se naučili slovenskega jezika ter se poslovenili. Le po goratih krajih današnje severne Štajerske in severne Koroške je ostalo prebivalstvo v narodnem oziru še pozneje kolikor toliko mešano. Ravno ta mešanica je pozneje Nemcem mnogo olajšala germanizovanje ondodnih prebivalcev.

Slovenci so bili v tem času seveda še pogani. Sv. Kolumban (gl. str. 30), ki se je v tem času mudil v Bregenzu ob Bodenskem jezeru, je nameraval priti med Slovence oznanjevat krščanstvo, a kmalu se je prepričal, da še niso bili zreli za to.

Razmere med Obri in Slovani. Slovani so bili od Obrov odvisni. V raznih obrskih vojnah so morali Slovani iti nad sovražnike, Obri pa so ostali doma v svojih taborih. Ako pa so Slovani zmagali, polastili so se Obri plena. Tudi so prišli vsako zimo k Slovanom, jemali jim žene in hčere, nalagali jim davščine in jih še drugače stiskali. Obrski pritisk je bil tak, da so Slovenci in tudi češki Slovani — oba naroda sta se dotikala ob Donavi — jeli misliti na to, kako bi se otresli obrskega jarma ter si priborili samostalnost. Zato so se dvignili zoper svoje tlačitelje; vneli so se hudi boji; v vseh bojih se je zlasti odlikoval s svojo hrabrostjo Samo. Zato so ga postavili Slovani za kralja v prvi slovanski državi, ki se po njem imenuje Samova država.

Samova država (623—658). Samo je bil najbrže slovanskega rodu, ne pa frankovski trgovec, kakor nam pripoveduje burgundski menih Fredegar.

Pod Samovim vodstvom so Slovani premagali Obre ter se otresli njih jarma.

623

do

658

Središče Samove države je bilo današnje Češko s sosednjimi deželami. V njej so bili združeni češki Slovani, polabski Srbi in Slovenci. Med tem časom pa so imeli korotanski Slovenci tudi svoje vojvode, vrhovno oblast pa je imel kralj Samo. Mogoče je, da je Samov vpliv segal tudi do Slovenov na Balkanskem polotoku, zlasti do prednikov sedanjih Srbov in Hrvatov.

Samovi boji s Franki. Povod tem bojem so bili mnogoletni boji Slovencev s sosednjimi Bavarci, ki so bili pod frankovsko nadoblastjo. Le-ti so naprosili franke, da bi jih zavarovali pred Slovenci; ravno v onem času je bilo med Slovani več frankovskih trgovcev ubitih; ker Franki niso dobili zahtevanega zadoščenja, se je vnela vojna, v kateri so pritegnili s Franki tudi Langobardi in Alemani. Zadnja dva zaveznika Frankov sta bila v vojni srečna in sta premagala Slované; drugače pa se je godilo frankovski vojski.

630

Bitka pri Wogastisburgu (l. 630) — gradu, ki je bil najbrže pri Hebu (Eger) na Češkem — je odločila po tridnevnem boju za Slované ter uničila tudi vse uspehe Langobardov in Alemanov. Odsihdob so Slovani večkrat pridrli tudi v frankovske dežele.

Po Samovi smrti je njegova država razpadla; zakaj, ne vemo. Mogoče, da jo je njen utemeljitelj razdelil med svoje mnogoštevilne sinove, kakor so imeli to navado tudi sosednji Franki. Spomin prvega slovanskega kralja se ni ohranil niti v narodni pripovedki.

Zgodovina Čehov po Samovi smrti pa do druge polovice osmega stoletja je popolnoma nepojasnjena. Le neznane sljive pripovedke pripovedujejo o Libuši in njenem možu Přemyslu kot utemeljiteljih nove vladarske rodbine Čehov.

4. Samostojnost Slovencev.

Domači vojvode so vladali karantanskim Slovincem že za vlade kralja Sama. Prvi izmed teh, ki nam je po imenu znan, je bil Valuk, ki je bil odvisen od kralja Sama. Za njega je prišel med Slovence iz današnje Belgije sv. Amand oznanjevat krščansko vero; uspehov je imel le malo, zato se je vrnil v domovino.

*Boji z Langobardi**) v Furlaniji tudi po Samovi smrti niso prenehali. V teh bojih so se polastili Slovenci nekaterih okrajev, ki so bili poprej deli Italije. Meja med Slovenci in Furlani, ki je nastala v tistih časih, se je več ali manj ohranila še do danes.

Boji z Bavarci. Tudi boji z Bavarci so se še nadaljevali. Pozneje pa so se razmere med obema narodoma nekoliko ublažile. L. 743. so Slovenci celo pomagali Bavarcem v boju zoper Franke. Toda Bavarci so bili premagani in njih vojvoda Odilo je moral priznati frankovsko nadoblast.

Knalu nato pa so karantanski Slovenci izgubili svojo samostojnost. Najbrže med letom 743. in 748. so jih Obri zopet začeli nadlegovati. Slovenci so bili preslabotni, da bi bili odbili njih divje navale.

Borut, vojvoda karantanskih Slovencev, se je obrnil do Bavarcev za pomoč. Dobil jo je, in Obri so bili premagani ter odbiti. A za to uslugo so morali odsihdob priznati karantanski Slovenci bavarsko-frankovsko nadoblast. V poroštvo zvestobe je moral Borut poslati na Bavarsko svojega sina Gorazda in nečaka Hotimira. Spremljali so jih še nekateri drugi Slovenci.

D. Književnost in umetnost (do leta 751.).

1. Književnost.

Početek književnosti pri Germanih. Pri starih Germanih je cvetelo že v najstarejših časih narodno pesništvo. Imeli so tudi pismena znamenja, takozvane „rune“; vendar pa z njimi niso pisali, temveč so jih rabili le za čaranje in prerokovanje. Šele škof Wulfila (gl. str. 7) je izpolnil te rune s pomočjo grških in latinskih pismenk tako, da so bile rabljive za pisavo.

Junaško pesništvo Germanov se je razvilo zlasti v dobi njih selitev. V njem so se ohranili zgodovinski dogodki preseljevanja narodov v podobi pripovedek. V teh so

*) Kos. O bojih med krščanskimi in poganskimi Slovenci v osmem stoletju. Izv. muz. dr. Letnik X. 1900.

slavili Germani razne junake in njih junaške čine. Taki junaki so bili: Ermanarih, Teoderih Veliki („Dietrich von Bern“), Siegfried, Gunther, Hagen, Atila (Etzel) i. dr.

Cerkvena književnost zapadne Evrope. Navali preseljavanja narodov bi bili malodane uničili staro omiko. Tedaj pa je postala cerkev njena zaščitnica, ki je uvedla latinščino kot cerkveni in s tem obenem kot svetovni jezik. Latinščina je obvladala znanost, pravosodje, diplomacijo, pozneje celo trgovino. Zlasti samostani so postali središča znanosti, omike in umetnosti.

Zgodopisci te dobe so bili:

Kasiodor, minister Teoderiha Velikega; svoja zadnja leta je prebil v samostanu; tu je spisal med drugim tudi „Zgodovino Gotov“, ki se je pa izgubila. Njegovo zgodovino je uporabil

Jordanis, ki je tudi spisal zgodovino Gotov; on sam je bil Got iz odlične rodbine, ki je bila z Amali v sorodu. V svoji zgodovini omenja večkrat tudi Slovence ter je tako eden glavnih virov za zgodovino tega naroda o priходу v sedanjo domovino. Živel je okoli 550. leta.

Gregor Tourski je spisal okoli 580. leta „Zgodovino Frankov“ v desetih knjigah. Njegovo delo je nadaljeval

Fredegar, burgundski menih. V svojem delu omenja tudi prvega slovanskega kralja Sama in njegovo državo. Živel je okoli 640. leta.

Izidor, škof v Sevilli, je spisal „Zgodovino Gotov, Vandalov in Suevov.“ († 636).

Beda, anglosaški menih, je spisal „Cerkveno zgodovino Anglov.“ (Okoli l. 700).

Gregor Tourski, Izidor in poleg njiju še Gregor Veliki so se odlikovali tudi po svojih spisih teološke (bogoslovne) znanosti, Beda pa po matematiških in astronomiških spisih, ki so jih rabili skozi ves srednji vek.

Književnost Bizantincev te dobe se ne odlikuje toliko po novih doneskih kakor po tem, da je ohranila in razširjevala zlasti grške zaklade starega veka.

Prokopij, Belizarjev tajnik, je opisal perzijsko, vandalsko in gotško vojno in v tej omenil večkrat tudi Slované.

2. Umetnost.

Starokrščanska umetnost. Krščanstvo je vplivalo na umetnost. Središča starokrščanske umetnosti so bila v Rimu in v orientalskih mestih. — Poleg slikarstva in kiparstva v katakombah se je pričelo razvijati tudi stavbarstvo, ko je postalo krščanstvo državna vera. Prve cerkve kristjanov so se imenovalе bazilike (glej Stari vek, str. 199).

Najimenitnejše starokrščanske bazilike so bile: stara cerkev sv. Petra v Rimu, San Paolo fuori le Mura (v Rimu) in cerkev S. Apollinare nuovo v Raveni, ki jo je zgradil Teoderih Veliki.

Centralna stavba s kupolo. Poleg bazilike se je razvila v starokrščanskem stavbarstvu — zlasti v bizantinskem cesarstvu — še druga tipa: centralna stavba s kupolo, ki je imela raznovrstne oblike; včasih je bila okrogla, včasih večoglata. Med te stavbe spada cerkev sv. Sofije v Carigradu, cerkev S. Vitale v Raveni (zgrajena za bizantinskega medvladja v Italiji) ter Teoderihov nagrobni spomenik v Raveni. — Slikarstvo in kiparstvo sta za uničevanja slik in kipov mnogo trpela.

Izlamitska umetnost (gl. str. 37).

II. Prevlada cesarstva in njegovi boji s papeštvom. (751—1197).

A. Frankovska država za Karolingov. Jugoslovani in Velikomoravska država.

1. Svetovna vlada Karla Velikega.

Pipin Mali (751—768) je sprejel kraljevsko krono od svojega naroda, od Frankov. Papež Caharija mu je pri tem pomagal, ker je hotel z novim kraljem pridobiti močnega zaveznika zoper Langobarde, ki so takrat vzeli vzhodno-

751

do

768

rimskemu cesarstvu Raveno z eksarhatom ter nadlegovali tudi že večno mesto.

754 *Papež Štefan II.*, Caharijev naslednik, se je napotil v spremstvu frankovskih poslancev preko Alp v frankovsko državo ter prosil pomoči zoper Langobarde. Ne dolgo potem je sklenil državni zbor Frankov, da pričnó vojno z Langobardi; ob tej priliki je zagotovil Pipin z listino, ki so jo podpisali tudi kraljevi principi in frankovski velikaši, da bo povrnil rimski cerkvi posestva, ki jih ji je vzel langobardski kralj. To listino imenujemo „Pipinovo darilno listino (754). Hvaležno je pomazilil papež Pipina vdruživ za kralja ter mu podelil naslov „rimskega patricija“.

756 *Ustanovitev cerkvene države.* V dveh vojnah je prisilil Pipin langobardskega kralja, da se je odpovedal ravenškemu eksarhatu in Pentapoli; Pipinov pooblaščenec je nato položil ključe osvojenih mest in kraljevo darilno listino na grob svetega Petra. Tako je bila ustanovljena cerkvena država (756). Nove pokrajine in rimski dukati so imenovali „Patrimonium Petri“.

768 *Karel Veliki* (768—814) in Karlman, Pipinova sinova, sta zavladata po očetovi smrti skupno. Toda že po treh letih ^{do} je umrl Karlman in Karel se je polastil vsega kraljestva; **814** cerkveni in posvetni velikaši so pritrdili temu, Karlmanova vdova in sinovi pa so živeli odsihdob na dvoru langobardskega kralja Deziderija.

772 *Vojne s Sasi* (772—804). Sasi so prebivali po obsežnih ^{do} pokrajinah med Labo in Renom. Njih sosedje na vzhodu so bili **804** polabski Slovani. Sasi so se delili v več plemen; enotne države niso imeli, pri njih so bile še politične in družabne razmere starih časov v veljavi.

Povod Karlovim vojnám s Sasi so bili razni mejni prepiri. Zato je sklenil Karel, da podjarni germanske Sase ter jih pridobi za krščansko vero. Toda izvršitev te naloge ni bila lahka; šele po več nego tridesetih letih se je posrečilo ukloniti hrabre in bojovite Sase frankovskemu gospodstvu in krščanski veri.

Karel Veliki je naselil mnogo Frankov v opustošenih saških pokrajinah ter ustanovil več škofij, ki so bile podrejene **773** metropolitoma v Kölnu in Mainzu.

^{do} **774** *Vojna z Langobardi* (773—774). Hči langobardskega kralja Deziderija je bila žena Karla Velikega. Le-tà pa jo je

kmalu odslovil in s tem užalil Deziderija, na čigar dvoru so živeli Karlmanova vdova in otroci. Tedaj je zahteval Deziderij, da naj papež Hadrijan I. pomazili Karlmanove sinove za kralje. Ker se je papež branil ustreči Deziderijevi želji, ga je hotel kralj k temu prisiliti. Na papeževo prošnjo je prišel Karel Veliki z vojsko v Italijo; po večmesečnem obleganju je zavzel langobardsko prestolnico Pavijo, Deziderija pa je poslal v samostan. Tako je postal Karel Veliki kralj Langobardov. Polagoma je uvedel v osvojeni deželi frankovsko ustavo in upravo.

Vojna z Arabci (778). Na prošnjo barcelonskega namestnika, ki se ni hotel ukloniti Omajadu Abderamanu (gl. str. 36), je prekoračil Karel Veliki z mogočno vojsko Pireneje. Vojna ni uspela in Karel Veliki se je vrnil preko Pirenej. Tu so napadli Baski njegove zadnje čete iz zasede ter jih popolnoma uničili. Med mrtveci je bil tudi grof Hruotland, ki ga imenuje poznejša pripovedka Rolanda. — S pomočjo akvitanjskih čet si je osvojila Karlova vojska v poznejših letih pokrajino na jugu Pirenejev skoro do reke Ebra; iz te pokrajine je napravil Karel Veliki špansko marko, ki je bila — kakor vse marke — vojaški urejena in je imela nalogo ščititi državno mejo. 778

Vojna z Bavarci (788). Že za Pipina se je otrešel Tasilo, vojvoda bavarski, frankovske nadvlade. V svoji deželi je gospodoval kakor samostojen vladar. Oženjen je bil s hčerjo prognanega langobardskega kralja Deziderija ter je izkušal tudi za vlade Karla Velikega ohraniti svojo neodvisnost. V to svrho se je združil celo z Obri, da bi mu pomagali zoper Franke. Na državnem zboru so Tasila obsodili na smrt; kralj pa ga je pomilostil na samostanski zapor. Deželno upravo je izročil Karel raznim grofom (788). Tako je izginila zadnja plemenska vojvodina. 788

Vojne z Obri (791—799). Po osvojitvi Bavarske je imela frankovska država na vzhodu Obre za mejaše. Zaradi njih zveze s Tasilom in zaradi večkratnih obrskih navalov v Furlanijo ter v dežele ob Donavi, je sklenil Karel Veliki ukloniti tega nadležnega sosedu. Dve vojski sta prodirali proti Obrom; Karel sam je došel do izliva Rabe v Donavo. Toda Obri so se umikali, do prave bitke ni prišlo. Močvirja, gozdi in kužne bolezni so zabranjevale nadaljno prodiranje ter prisilile Karla k vrnitvi. 791
do
799

V naslednjih letih so postali Obri nesložni. Karel Veliki je porabil to priliko ter je poslal iz Italije zoper nje furlanskega vojvodo Eriha, ki se mu je pridružil slovenski vojvoda Vojnomir (gl. str. 67). Te čete so prodrle preko Donave ter oplenile obrsko utrdbo, ki so jo Franki zaradi njene zunanje podobe imenovali „ring“. Ko je v prihodnjem letu prišel Karlov sin Pipin z novo vojsko na obrsko zemljo, so se mu le-ti prostovoljno uklonili, on pa je razrušil „ring“ (796).

Ko so se pozneje še zadnji ostanki Obrov združili najbrže s Hrvati med Dravo, Savo in Liburnijskim zalivom, je vojvoda Erih tudi te prisilil k pokorščini ter razširil frankovsko oblast na eni strani do dalmatinske meje, na drugi pa čez Srem do Drave in Donave. V opustošene obrske dežele so se naselili Slovani, ki so pa bili vsi pod frankovsko oblastjo.

Karel Veliki je razdelil osvojene dežele tako, da je tvorila reka Drava mejo med dvema markama v političnem in cerkvenem oziru. Dežele južno od Drave so pripadle v političnem oziru mejnemu grofu (ali vojvodi) furlanskemu, v cerkvenem oziru pa oglejskim patriarhom. Dežele severno od Drave so tvorile severno marko, ki pa še ni imela pravega imena. Pozneje so jo imenovali včasih „Vzhodno deželo“, „provincijo Obrov“, včasih pa tudi „Slovenijo“ (Sclavinia). Te dežele je v cerkvenem oziru podredil Karel Veliki Salzburgu, ki ga je obenem povzdignil v nadškofijo. Osebnostno je priporočal Karel novemu nadškofu, da naj gre med Slovence, ki so prišli po uklonitvi Bavarske pod frankovsko oblast, ter naj ustanavlja med njimi cerkve in posvečuje duhovnike.

V naslednjih letih se je bojeval Karel Veliki tudi s polabskimi Slovani (gl. str. 98) in s Čehi (gl. str. 100).

Vojne z Danci. V Karlovih vojnah s Sasi so le-te večkrat podpirali Danci. Zato je odšel Karel sam v vojno, da bi kaznoval danskega kralja Godofrida. Toda malo pred Karlovim prihodom so Godofrida umorili. V naslednjem letu je sklenil Karel z Godofridovim naslednikom mir.

Obnovitev zapadnega cesarstva. Hadrijanov naslednik papež Leon III. pri Rimljanih ni bil priljubljen. Ko je došel preganjani papež osebno v frankovsko državo, ga je Karel slovesno sprejel; nato so kraljevski poslanci spremili papeža v Rim, toda miru niso dosegli. Tedaj je sklenil Karel Veliki, da gre sam v Rim. Na Božični dan leta 800. je bil v cerkvi sv. Petra

pri maši. Po molitvi na grobu sv. Petra je pristopil papež ter ga okronal za cesarja Rimljanov. Papež in prisotno rimsko ljudstvo so ga nato živahno pozdravljali kot „cesarja in Avgusta“.

Karel Veliki je smatral pridobitev novega dostojanstva tudi za pomnožitev svojih vladarskih dolžnosti. Njegova naloga je bila, da ščiti cerkev in krščanstvo; obnovljena rimska država se mu je zdela kakor nekaka „Božja država“ v smislu sv. Avgušlina. Rimljani so bili odsihdoh tudi njegovi podaniki, in so pri izvolitvi novega papeža navadno prisegli zvestobo cesarju. Cesar si je lastil pravico nameščati tudi škofo in opate v državi, da, celo odločitev v verskih prepirih je smatral za svojo dolžnost.

Notranja vlada Karla Velikega. V večji meri, nego osvojitve poveljuje Karla Velikega njegovo obsežno delovanje v notranjem.

Kraljevska oblast. Karel Veliki je uvedel naslov „kralj po Božji milosti“. Ljudstvo je pri važnih političnih odločitvah že zdavno izgubilo svoj vpliv. Sicer so svobodni še vedno imeli pravico udeleževati se državnih zborov, toda ker jim ni bilo mogoče priti iz tako oddaljenih krajev v državni zbor, so postali njih namestniki cerkveni in posvetni velikaši. *Edini spomin nekdanje narodne skupščine je bilo takozvano „zborovanje v maju“ (Maifeld), ki pa je imelo le vojaške namene.

Zakoni, ki jih je izdal državni zbor, kakor tudi odredbe, ki jih je izdal kralj sam, so se imenovale „kapitularije“, ker so bili razdeljeni v kapitlje ali poglavja. — Poleg tega je pa Karel tudi ukazal, da so grofi in v pravo izvedeni pregledali in napisali prava raznih germanskih plemen. To se je zgodilo s pravom Turingov, Sasov in Frizov. Zlasti pa so popravili in izpopolnili frankovsko pravo.

Uprava. Država se je delila še vedno v župe ali grofije (Gau, Graffschaft), ki so jim načelovali župani ali grofi. Le-ti so bili v svojih okrajih upravitelji, sodniki in vojskovodje. Grofovski poduradniki so bili centenarji; v nemških delih države so jih imenovali tudi „*Schultheiß*“ (t. j. *Schulden-einforderer*), v romanskih pa „vikarje“. — Ob mejah države, kjer je bila nevarnost pred sovražnikom večja, je ustanovil Karel Veliki marke ali mejne grofije pod načelstvom mejnih

grofov (Marfen, Marfgraffchaften, Marfgrafen). Mejni grofi so imeli zlasti v vojaških zadevah obsežnejše pravice, nego grofi.

Delovanje grofov so nadzorovali kraljevi poslanci (Königsboten), ki jim je Karel vsako leto odkazal njih delokrog.

Toda čeravno je Karel večkrat opominjal svoje uradnike, da se morajo strogo ravnati po njegovih odredbah, so se podložniki vendar mnogokrat pritoževali, da jih grofi in njih poduradniki stiskajo ter, da so podkupljivi in skopušni.

Sodne razmere. Karel Veliki je ukazal, da postavi grof namesto od slučaja do slučaja izvoljenih rahimburgov stalni kolegij takozvanih „sodnih prisednikov“ (Schöffen). Navadno jih je bilo pri obravnavi sedem.

Da bi svobodnih ne obteževala preveč dolžnost udeležbe pri rednih sodnih obravnavah, je skrčil Karel število teh na tri v letu; vseh drugih obravnav so se udeleževali le sodni prisedniki.

Sodišče kraljevih poslancev ni bilo sodišče višje instance, temveč je le nadzorovalo sodbe grofov in centenarjev; višjo instanco je tvorilo edino kraljevsko sodišče. Kralj je bil najvišji sodnik, varih prava, vsi drugi sodniki so bili le njegovi namestniki. Kadar je kralj sam sodil, tedaj so mu pomagali njegovi velikaši, njegovi zaupniki, ki so predlagali sodbo kakor prisedniki pri grofovskih obravnavah.

Nekaj posebnega so bile takozvane imunitete. Kralji so namreč podeljevali cerkvi, pozneje pa tudi posvetnim velikašem velika zemljišča, ki so bila sprva prosta le vseh davščin; sčasoma so izgubili državni uradniki vso oblast v imunitetnem okrožju. Imunitetni gospod je dobil nad prebivalci svojega okrožja vso sodno oblast. Izvrševanje sodne oblasti je izročil posebnemu, v pravu izvedenemu uradniku, ki se je imenoval branitelj (Bogt, advocatus).

Karel in cerkev. Kakor je Karel Veliki smatral za svojo najsvetejšo dolžnost, da ščiti mir in pravico, in zahteval od svojih podložnikov, da vsakdo izpolnjuje svoje krščanske dolžnosti, tako je tudi zahteval, da duhovščina vestno izvršuje svoje posle.

Karel in šola. Tudi narod naj bi bil deležen pouka. V ta namen je ustanavljal Karel stolne in samostanske šole, v katerih so morali duhovniki poučevati mladino. Zato imenujemo Karla Velikega ustanovitelja srednjeveškega

šolstva. Le kdor je bil izšolan, je mogel dobiti višjo cerkveno ali državno službo.

Cesar sam se ni sramoval učenja. Staro dvorno šolo, ki je imela namen vzgajati osebje za cesarske pisarne in državne službe, je izpremenil v nekako visoko šolo; Karel sam, njegovi otroci in duhovniki so se učili v njej. Na tej šoli so poučevali imenitni učenjaki; vse je nadkriljeval Alkuin iz plemenite anglosaške rodovine. Karel ga je spoznal v Italiji in ga povabil na svoj dvor. Ko se je Alkuin pozneje preselil v Tours, je ustanovil na Karlovo željo tudi tu šolo, kjer se je kaj kmalu zbralo okoli slavnega mojstra mnogo ukaželjnih učencev. V takih šolah so se učili takozvanih „sedem svobodnih ved“, ki so obsegale jezikovne in matematiške predmete. — Karel Veliki, ki je združil v frankovski državi vse nemške narode, je tudi sam čutil nemški. Na njegovo povelje so zbirali stare germanske junaške pesmi, da bi jih ohranili potomcem, on sam je začel sestavljati nemško slovnico, latinska imena mesecev in vetrov je nadomestil z nemškimi; toda celo cesarjeva najbližja družba je videla v nemščini le barbarski jezik.

Gmotne razmere. Karel Veliki je skrbel tudi za izboljšanje gmotnih razmer svojih podložnikov. Oskrbovanje in obdelovanje njegovih zemljišč naj bi bilo za vzor vsem drugim posestnikom. Poljedelstvo, živinoreja, kletarstvo, sadjereja, vrtnarstvo in gozdarstvo, vse te stroke gospodarskega življenja so za Karla Velikega takorekoč nanovo vzevetale. Karel se je tudi trudil, da bi povzdignil trgovino v svoji državi. Trgovci so bili kakor popotniki pod posebno zaščito kralja; na tedenskih semnjih so prodajali poljske pridelke, na letnih semnjih pa obrtne izdelke, kolikor jih niso mogli doma porabiti. Zlasti ob velikih rekah so se razvila živahna tržišča, tako v Straßburgu, Wormsu, Mainzu i. t. d. Karel Veliki je poizkušal celo reki Main in Donavo združiti s prekopom. Vendar pa ta poizkus ni imel namena služiti trgovini, temveč le vojaštvu. Šele v preteklem stoletju je bil ta Karlov načrt uresničen. — Med trgovci je bilo mnogo Judov. A dasi niso kot tujei imeli enakih pravic z drugimi in, čeravno je bila njih trgovina v marsičem omejena, so vendar obogateli in so postali celo vplivni. — Zelo utesnjevale so takrat trgovino visoke carine. Zaradi njih se je blago zelo podražilo. — Denarne kupčije in obresti so bile po ukazu cerkve kot oderuštvo

prepovedane. — Denarstvo se je za Karla Velikega izpremenilo. Karel je uvedel po vsem frankovskem kraljevstvu enotno denarstvo srebrne vrednote. Obenem naj bi bile tudi v vsej državi enotne mere in uteži.

Karlova osebnost in njegov dvor. Karel je bil visoke in močne postave, velikih in živahnih oči ter odkritosrčnega, veselga obraza. Lepi beli lasje so pokrivali njegovo glavo. Že njegova vnanjost je kazala mogočnost in dostojanstvo. Vedno se je uril v jahanju ter je kaj rad hodil na lov. Kopanje v gorkih vrelih mu je posebno ugajalo. Zdrav je bil skoro do zadnjih let svojega življenja. — Karel je bil kaj zgovoren; mnogo se je trudil, da bi se priučil tujih jezikov. Od teh je govoril latinskega gladko kakor nemškega. V starosti se je učil pisati, toda roka mu je bila že preokorna. — Vzgoji svojih otrok je posvečal Karel največjo pozornost. — Nihče izmed vladarjev srednjega veka ni pokazal tolikega razuma za duševno omiko in izobrazbo, kakor Karel. Na njegovem dvoru so se zbirali najimenitnejši učenjaki one dobe. Med njimi je vse prekašal po učenosti že omenjeni Alkuin. Le-sem je prišel tudi zgodopisec Paulus Diaconus, rojen Langobard. Spisal je med drugimi deli „Zgodovino Langobardov“. Iz Španije je pribežal na Karlov dvor Got Teodulf (Theodulf), ki se je odlikoval po svojih pesmih. Tudi marsikateri Škot ali frec je bil na Karlovem dvoru prijazno sprejet, Frank Einhard pa je popisal Karlovo življenje. Med „akademiki“ — kakor je imenoval Alkuin te učenjake — se je čutil Karel njim enakega, vsak je imel svoje posebno ime; tu so razmotrivali znanstvena vprašanja ter čitali in kritikovali pesmi*).

Sprva Karel ni imel stalne prestolnice. Šele v zadnjih letih svojega vladanja se je stalno naselil v Aachenu, kjer so mu posebno ugajale toplice. Okoli njegove palače (pfalca, Pfalz) so zgradili velikaši svoja poslopja, iz vseh krajev so se naseljevali ljudje v bližini velikega kralja in cesarja. Posebno mnogo je bilo rokodelcev. V Aachenu je zgradil Karel prekrasno Marijino cerkev, centralno stavbo po vzorcu cerkve Sv. Vitala v Raveni. Okrasil jo je z marmorjem in s podobami, ki so jih prinesli v Aachen iz Ravene in iz Rima.

*) V najnovejšem času so našli v Rimu pesem, ki jo je zložil sam Karel Veliki.

Karel je povzdignil frankovsko državo na najvišjo stopnjo moči in jo je utrdil na znotraj. To, kar je ustvaril on, je ostalo merodajno v državnem razvoju Evrope, zlasti pa Nemčije. Zato je zaslužil priimek „Velikega“ v toliki meri kakor malokateri vladar. Že njegovi vrstniki so ga imenovali „velikega cesarja“.

Ko je postarni cesar čutil, da se bliža konec njegovega življenja, je sklical državni zbor v Aachen. Z njegovim odobrenjem se je tu cesarjev sin Ludovik okronal za cesarja. Kmalu nato je umrl Karel Veliki. Pokopali so ga v Aachenu v cerkvi, ki jo je sam zgradil. Pripovedke in bajke so se pletle okrog njegovega groba in še danes govore, da sedi Karel Veliki v polnem cesarskem ornatu na prestolu, okrašen s krono. V 12. stoletju so ga proglasili za svetnika.

2. Propad in delitve frankovske države.

Ludovik Pobožni (814—840), sin Karla Velikega, je edini izmed sinov preživel svojega očeta.

Ludovik Pobožni in njegovi sinovi. Kmalu potem, ko je bil nastopil vlado, je bil cesar v smrtni nevarnosti. V tem je videl opomin, da je treba urediti nasledstvo. Vsled vpliva cerkve, ki je videla le v nerazdeljenem cesarstvu moč in obenem pravo zaščito sebi, je odredil Ludovik, da naj ga nasleduje v vsej državi najstarejši sin Lotar kot cesar, ostala dva sinova pa naj vladata v Akvitaniji in na Bavarskem kot podkralja pod vrhovno oblastjo starejšega brata. Ko pa je žena drugega zakona povila cesarju četrtega sina, tedaj je hotel Ludovik nasledstvene odredbe temu sinu v prid predrugačiti. Tedaj so se začeli med cesarjem in njegovimi sinovi, kakor tudi med sinovi samimi, dolgotrajni prepiri in celo vojne. Sredi bojev je umrl cesar; ostavil je tri sinove; eden je umrl že poprej.

Boji med brati in delitev države. Ostali trije sinovi se tudi še sedaj niso mogli zediniti glede nasledstva. Po dolgotrajnih bojih in pogajanjih so se sešli v Verdunu in so sklenili sledečo pogodbo.

Verdunska pogodba (843): Po tej so razdelili sinovi Ludovika Pobožnega frankovsko državo v tri enake dele.

Lotar (I.), najstarejši izmed bratov, je dobil cesarski naslov, Italijo in dolgi pas frankovske zemlje med Sredo-

814
do
840

843

zemskim in Severnim morjem. Na vzhodu so omejevale to ozemlje približno Alpe, Aara, srednji Ren in izliv Wesere, na zapadu pa Rodan, Saona, Maasa in Skalda (Schelde). Ker so prištevali Italiji tudi Istro in Furlanijo, je pripadalo torej tudi nekaj Slovencev Lotarjevi državi.

Ludovik je dobil vse frankovske dežele na vzhodu Lotarjeve države; to državo imenujemo odsihdoh vzhodno-frankovsko državo. Zgodovinarji imenujejo Ludovika „Nemškega“, čeravno niso bili prebivalci njegove države sami Nemci; saj mu je pripadel velik del slovenske zemlje. Res pa je, da se je razvila iz vzhodnofrankovske države pozneje nemška država.

Karel „Plešasti“, najmlajši sin Ludovika Pobožnega, je dobil zapadni del frankovske države (zapadno-frankovsko državo), iz katere se je pozneje razvila današnja Francija.

Dasi je imel Lotar naslov cesarja, vendar ni bila s tem dostojanstvom združena nikaka nadvlada. Vsaka država je bila sama zase; le dve vezi sta bili, ki sta še vedno združevali vse te narode, namreč katoliška cerkev in latinski jezik, ki so ga rabili v cerkvi in v uradu. Vsi drugi jeziki so bili še vedno „barbarski“.

Nadaljne izpremembe v frankovskih državah. Po Lotarjevi smrti so si razdelili očetovo državo njegovi sinovi. Severni del je dobil sin Lotar (II.), po katerem se je odsihdoh njegova dežela imenovala „Lotaringija“ (Lothringen). Po smrti tega vladarja sta si razdelili Lotaringijo zapadnofrankovska in vzhodnofrankovska država med seboj, na jugu pa so polagoma nastale iz nekdanje države Lotarja (I.) tri samostojne države, namreč Italija, Gorenja Burgundija in Dolenja Burgundija.

3. Vzhodnofrankovska država. (843—918).

843 ^{do} **876** **Ludovik Nemški** (843—876) je bil hraber in blag vladar. Največ težav so mu delali za njegove vlade Slovani.

Bojeval se je s **Sorbi** (gl. str. 98) in s **Čehi** ter mnogokrat tudi posegal v razmere Slovencev in Moravcev (gl. str. 68 do 72). Pod njegovim žezlom je bil vprvič združen postajajoči nemški narod.

Sinovi Ludovika Nemškega (876—887) so razdelili državo svojega očeta med seboj. Toda dva izmed teh sta kmalu umrla, tako da je zopet vso vzhodnofrankovsko državo združil tretji sin Karel Debeli. Še več; temu slabotnemu vladarju je bilo celo prisojeno, da je zaradi nedoletnosti vladarja zapadnofrankovske države prevzel vlado čez vso nekdanjo državo Karla Velikega (izvzemši Dolenjo Burgundijo). Tudi cesarski naslov je imel. Država je bila tedaj v hudih stiskah; Normani so jo napadali skoro leto za letom (gl. str. 63). Slednjič je bila nezmožnost Karla Debelega tudi najpotrpežljivejšim prevelika; odstavili so ga in prestol vzhodnofrankovske države je zasedel vnuk Ludovika Nemškega Arnulf Koroški.

Arnulf (887—899) je bil nekaj časa vojvoda v Karantaniji in Panoniji. Ko je postal kralj, je prepustil korotansko in panonsko vojvodino drugim osebam.

Leta 891. je pobil Arnulf v krvavi bitki Normane s tolikim uspehom, da so odsihdob prenehali napadati vzhodnofrankovsko državo. A kakor se je s to zmago iznebil nevarnih Normanov, tako se je baš Arnulf zvezal z Madžari, da bi z njih pomočjo uničil sosednjo Velikomoravsko državo (gl. str. 72).

Madžari ali Ogrji so bili finski-ugrškega pokolenja. Iz prvotnih bivališč v Aziji so se priselili v dežele med Črnim morjem in Kaspijskim jezerom; odtod so se pomikali vedno bolj proti zapadu, prekoračili so severne Karpate in se vsuli v donavsko nižino, ki je dobila po njih ime Ogrska. Tako so ločili severne Slovane od južnih. Redkosejano slovansko ljudstvo v teh deželah je izginilo, zadnji ostanki so še Slovaki in Prekmurci.

Madžari so bili divje, Obrom sorodno plemo. Tedaj, ko so prišli na Ogrsko, so imeli skupnega poglavarja z imenom Arpad. Žalostni časi so se začeli sedaj za Moravce in Slovence, a tudi za Arnulfovo državo.

Ludovik Otrok (899—911), Arnulfov sin, je bil šele 6 let star, ko je nasledil svojega očeta kot vzhodnofrankovski kralj. Namesto mladega kralja je vladal kot njegov varih mainški nadškof Hatto. Vlada ni imela moči, da bi bila vzdržala v notranjem mir in red. Še manj pa se je mogla braniti pred najhujšo nevarnostjo, pred Madžari.

876
do
887887
do
899

891

899
do
911

Madžarski navali. Madžari so plenili tudi po Italiji. Poizkusili so celo vzeti Benetke, a brezuspešno. Na svojih brzih konjih so se vrnili nato preko Panonije zopet na Ogrsko. Od-sihdob so napadali vzhodnofrankovsko državo in Velikomoravsko (gl. str. 72). Da bi se jih ubranili, so zgradili Bavarci blizu Anižinega izliva trdnjavo Ennsburg. Leta 906. so uničili Madžari Velikomoravsko državo, sedaj jim je bila pot proti severozapadu odprta. Njih čete so plenile ob srednji Labi; Saško so strašno opustošili. Udarili so tudi v Vzhodno marko, ki se je še dalje ohranila. Leta 907. so jo napadli in s tem letom izgine. Aniža je tvorila zopet mejo nemške države na vzhodu kakor pred Karlom Velikim, pred osvojitvijo obrske države.

Postanek vojvodin v vzhodnofrankovski državi. Čimbolj je pešala centralna vlada, ki v svoji nezmožnosti ni mogla ščititi države na zunaj in tudi ne v notranjem vzdržati reda, tembolj so vstajale nove sile, ki so si izkušale same pomagati. Potreba samopoči je postavila na čelo posameznih nemških plemenov, ki so bili iz plemenitih rodbin in ki so imeli dosti moči, da so nudili zatiranim plemenom zaščito. Tako so nastale med Nemci zopet plemenske vojvodine (*Stammeshertogtümer*), ki jih je nekdaj odstranil Karel Veliki. Te vojvodine so bile Saška, Frankonija, Bavarska, Alamania (ali Švabska) in Lotaringija. Zadnja se je odcepila za Ludovika Otroka od vzhodnofrankovske države in se je priklopila zapadnofrankovski. Vse te vojvodine so bile v poznejšem času centralni vladi nasprotni, le-ta pa se je opirala proti njim na cerkev, ki je videla le v enotni vladi zase korist.

Ludovik Otrok je bil zadnji izmed vzhodnofrankovskih (ali nemških) Karolingov. Ko je umrl, je ostavil svojo državo v popolnem razpadu.

911 *Konrad I. (911—918).* Dasi je bilo videti, da bo po smrti
^{do}
918 zadnjega Karolinga vzhodnofrankovska država razpadla v več samostojnih vojvodin, se to vendar ni zgodilo. Na državnem zboru zbrani velikaši so namreč izvolili Konrada I. za kralja. Bil je frankovski vojvoda in sorodnik izmrlih vzhodnofrankovskih Karolingov. Katoliška cerkev je bila njegova najboljša

opora. Že za njegove vlade se je prvič pokazalo nasprotstvo med skupnim vladarjem in mogočnimi vojvodi. Pred svojo smrtjo je pregovoril Konrad svojega brata, da se je odpovedal nasledstvu v korist saškega vojvode Henrika.

4. Zapadnofrankovska država (843—987).

Karolingi, ki so po verdunski pogodbi vladali v zapadnofrankovski državi, so bili večinoma slabotni vladarji. Mogočni vazali so vzeli vladarjem vso oblast in so se jim pokorili le redkokdaj. A še več nego pred temi je trpela zapadnofrankovska država pred napadi Normanov, ki so bili za to državo enaka nadloga, kakor za vzhodnofrankovsko Madžari.

Normani so bili poganski Germani, ki so prebivali na današnjem Danskem, Norveškem in Švedskem. Vsaka izmed omenjenih dežel je imela nekako versko središče, iz katerih se je v devetem stoletju po krvavih bojih z nižjimi knezi izcimilo troje večjih kraljestev: Danska, Norveška in Švedska. Za Ludovika Pobožnega je prišel med Dance in Švede sv. Ansgar, „apostol na severu“ kot misionar. Kot tak je postal nadškof v novoustanovljeni nadškofiji v Hamburgu. Toda njegovi uspehi so bili kaj neznatni. Normani so razdejali celo Hamburg, in sv. Ansgar se je preselil v Bremen.

Od mladih nog navajeni morja in njegovih nevarnosti so živeli Normani kot predrzni pomorski roparji (Vikingi, Wikinger). Za Ludovika Pobožnega so v prvič napadli friziško obalo in odsihdob so postali strašna nadloga zlasti za zapadnofrankovsko državo. Na svojih malih ladjah so se pripeljali po rekah navzgor ter se zopet vrnili z bogatim plenom. Vzroki njih plenitev so bili različni; deloma so jim nudile norveške doline premalo živeža in niso pripuščale pregošte obljudenosti, deloma pa so se navduševali ob vojni in njeni slavi; kdor se je vrnil s plenom v domovino, tega so opevali peveci, skaldii imenovani.

Sprva so se prikazali ropajoči Normani le po leti, sčasoma pa so napravili ob izlivih rek utrdbe, v katerih so shranjevali uplenjene zaklade in kjer so prezimili; na ta način so postali drzni pomorski roparji ustanovitelji novih držav.

Zapadnofrankovski vladarji so bili preslabotni, da bi bili mogli ustaviti normanske napade; tudi jim je nedostajalo v

to potrebnega ladjevja. Ker kralji niso branili države, so morali pač na svojo roko nastopati velikaši države, ki jim je torej normanska nadloga tudi pripomogla do večje oblasti.

Za Karla Debelega (gl. str. 61) je priplulo po Seini normansko ladjevje celo do Parisa. Nezmožni cesar jim je po pogajanjih prepustil Burgundijo v prezimovanje; zato so odstavili Karla Delebega tako v vzhodno- kakor v zapadnofrankovski državi. Tam je zavladal Arnulf, ki je Normane tako odločilno potolkel, da so njih napadi v vzhodnofrankovski državi za vselej prenehali (glej str. 61). Zapadnofrankovska država pa se je zopet razdelila. V današnji zapadni Švici in v Svobodni grofiji burgundski (Franche Comté) je ustanovil grof Rudolf novo kraljestvo Gorenjo Burgundijo, v ostali državi pa je zavladal hrabri grof Odon Pariški, vojvoda Francije (= Isle de France), t. j. ozemlja okoli Parisa. Odon je bil iz rodovine Robertincev, ki so se pozneje imenovali Kapetingi. Sicer so po Odonovi smrti zopet zvladali v zapadnofrankovski državi Karolingi, a odsihdob se je pričel med izmirajočimi Karolingi in med Kapetingi stoleten boj; ta boj je doba, v kateri je zapadnofrankovska država tudi v narodnostnem oziru postala samosvoja in je dobila po omenjeni vojvodini Kapetingov današnje ime Francija.

Da bi se ubranil za vselej nadležnih normanskih napadov, je izročil v začetku desetega stoletja slabotni Karoling normanskemu poglavarju Rolfu deželo ob dolenji Seini v fevd. Rolf in njegovi spremljevalci so se dali krstiti. Rolf je dobil pri krstu ime Robert in se je nazival vojvoda Normandije. Ti Normani, ki so nedolgo potem dobili tudi Bretagne, so kaj kmalu sprejeli romanski jezik in romanske šege, da, postali so še celo prvoboritelji katoliške cerkve.

987 L. 987. so izmrli tudi zapadnofrankovski Karolingi in velikaši so izvolili Hugona Capeta za kralja. Tako so zvladali Franciji Kapetingi.

5. Italija.

875 Rodbina Lotarja (I.), (gl. str. 60) je izmrla že z Lotarjevimi sinovi (875). Lotaringijo sta si že poprej razdelili zapadno- in vzhodnofrankovska država (gl. str. 60).

Med tem pa je Italija mnogo trpela pred novim sovražnikom, ki je prihrumel iz Afrike. To so bili Arabci, ki so jih po nekem plemenu imenovali *Saracene*.

Saraceni so prihrumeli celo pred Rim in so strašno opletnili cerkvi sv. Petra in sv. Pavla. Taki napadi so se večkrat ponavljali. V teh bojih so bili zaradi nezmožnosti vladarjev prebivalci Italije sami nase navezani. Kakor v zapadno- in vzhodnofrankovski državi, tako so se tudi tu posamezni velikaši ojačili.

Ojačenje papeštva. Slabotni nasledniki Lotarjevi so povzročili, da je v Italiji cesarska oblast ginevala, papeževa pa vedno bolj naraščala. Papeži so se največ bojevali zoper Saracene, cesarji so storili le malo; nastalo je približno isto razmerje, kakor tedaj, ko so bili papeži edini branilci Italije zoper nasilja Langobardov, dočim bizantinsko cesarstvo ni ničesar storilo.

Papeška svetovna oblast za Nikolaja I. (858—867). Po njegovem nazoru je papež glede vere in nravnosti prvi od Boga postavljeni sodnik na svetu in samovladar v cerkvi; on določi pravo vero in nobena svetovna oblast ne sme na cerkev vplivati. A papež je v duhovskih zadevah tudi najvišji sodnik čez kralje.

Nikolaj I. je imel ugodno priliko, da uresniči svoje nazore. Cesarja Lotarja II., ki se je samovoljno ločil od svoje žene, je prisilil, da je opustil svoje namene. Kolinskega in trierskega nadškofa, ki sta pri cesarjevih naklepih sodelovala, je odstavil. Enako je Nikolaj I. zastopal svoje pravice napram bizantinskemu cesarstvu. V Carigradu so odstavili zaslužnega patrijarha Ignacija, na njegovo mesto pa so imenovali lajika Fotija (Photios), ki so ga v naglici posvetili. Nikolaj I. je posegel vmes in dosegel, da je Ignacij zopet postal patriarh. Res, da se je s tem začel cerkveni razkol med Carigradom in Rimom, a v zapadnih deželah je papež na svojem ugledu s tem le pridobil.

Boji velikašev za Italijo. Nekaj let potem, ko je izmrla rodbina Lotarja I., je dobil Italijo in cesarski naslov Karel Debeli, ki je združil še enkrat vso nekdanjo državo Karla Velikega. A kakor so ga zaradi njegove nezmožnosti v zapadno- in vzhodnofrankovski državi odstavili, tako je izgubil tudi Italijo.

Odsihdob so se začeli med raznimi velikaši prepiri zaradi Italije in cesarske krone. V te boje so se vmešavali tudi v o.j-

vode burgundski. Leta 933. so združili Dolenjo in Gorenjo Burgundijo v takozvano arelatsko državo (po mestu Arlesu imenovano). Zavladala ji je gorenjeburgundska dinastija; dolenjeburgundska je dobila za odškodnino Italijo. Iz te rodovine je bil Lotar, ki je bil poročen z Adelhajdo. Toda burgundska vlada ni bila posebno priljubljena v Italiji. To je pomagalo Berengarju, mejnemu grofu ivrejskemu (Ivrea) v gorenji Italiji, da se je po Lotarjevi smrti (950) polastil večjega dela Italije.

Umljivo je, da so taki boji podkopali pravnost in blagostanje v Italiji. Cerkveni in posvelni velikaši so se odtegovali kraljevski oblasti; v svojih teritorijih so vladali kakor neodvisni gospodarji. Papeži, ki so vladali večinoma le po malo časa, so bili popolnoma v oblasti nasilnih plemenitnikov, vladohlepne ženske so imele največji vpliv, v severni Italiji pa tudi ni bilo nikake trdne državne vezi.

6. Slovenci za vlade Karolingov in Velikomoravska država.

Korotanski Slovenci pod bavarsko oblastjo. Korotanski Slovenci so pod bavarsko vrhovno oblastjo obdržali domače vojvode. Po Borutovi smrti (gl. str. 49) jim je zavladal njegov sin Gorazd.

Gorazd (Karast) je bil goreč kristjan in se je mnogo trudil, da bi se dali tudi njegovi podložniki krstiti. Po papeževi odredbi je spadala Karantanija tedaj pod salzburško škofijo.

Hotimir. Po kratki Gorazdovi vladi ga je nasledil njegov bratranec, vojvoda *Hotimir* (Kajtimar). Na njegovo prošnjo je poslal salzburški škof med Slovence škofa *Modesta* v spremstvu tujih duhovnikov. Modest je posvetil v Karantaniji več cerkvá, med njimi najimenitnejšo, namreč cerkev *Marije Device pri Gospé Sveti* nedaleč od *Krnskega gradu*. Mogoče je, da so že takrat na *Gospo svetliskem polju* umeščali Slovenci svoje vojvode. Krnski grad je bil navadno bivališče slovenskih vojvod. — Zoper še dosti močno pogansko stranko, ki je po *Hotimirovi* smrti pognala iz dežele vse domače in tuje duhovnike, je nastopil bavarski vojvoda *Tasilo*. Da bi okrepil krščanstvo v Karantaniji, je ta ustanovil v *Pustriški dolini* samostan *Innichen* („da bi pri-

vedel neverni rod Slovanov na pot resnice“) ter samostan K r e m s m ů n s t e r na današnjem Gornjem Avstrijskem.

Volkun. S pomočjo Bavarcev je postal proti volji pogan-
skih Slovencev vojvoda V o l k u n (Vladuh, Valhun) vladar
v Karantaniji.

**Korotanski Slovenci za Karla Velikega in njegovih
naslednikov.** 788. leta je uničil Karel Veliki bavarsko vojvo- 788
dino; tedaj so stopili korotanski Slovenci neposredno pod fran-
kovsko oblast. Karel Veliki jim je prepustil domače vojvode,
izmed katerih je V o j n o m i r pomagal furlanskemu vojvodi
Erihu v boju zoper Obre (gl. str. 54). V Karlovi dobi se nam
še imenujejo kot slovenski vojvode I n k o (I n g o), P r i b i -
s l a v, S e m i k a, S t o j m i r in E t g a r.

Konec slovenske uprave. Zaradi nasilnega in krivičnega
postopanja kraljevskih uradnikov se je pridružil za vlade Ludo-
vika Pobožnega del korotanskih Slovencev L j u d e v i t u (Lju-
tovid) P o s a v s k e m u, ki je vprizoril v P o s a v s k i H r v a š k i
upor zoper Franke (gl. str. 73). Vsled te vstaje so izgubili
korotanski Slovenci zadnji ostanek svobode; Ludovik Pobožni
je odstranil vojvode-domačine in jih je nadomestil z nemškimi
grofi. Vendar pa so živeli Slovenci še vedno v velikih upravnih
skupinah.

Po verdunski pogodbi so prišli Slovenci pod dva vladarja:
Lotar je dobil jugozapadno stran slovenske zemlje, ostalim slo-
venskim pokrajinam pa je ukazoval L u d o v i k N e m š k i kot
vladar vzhodnofrankovske države.

Germanizacija Slovencev. Kakor v Panonijo, tako so tudi
v „Vzhodno deželo“ (gl. str. 54) in v Karantanijo hodili ozna-
njeval krščansko vero nemški duhovniki. Salzburška cerkev je
dobila v teh krajih veliko posestev, a tudi privatnim osebam
so vladarji podeljevali fevde. Taki fevdniki so privedli s seboj
ponavadi precejšnje število tujih kolonistov, ki so potem širili
med preprostim prebivalstvom svoj jezik in krščansko vero. Na
tak način se je zlasti v Karantaniji širilo nemštvo.

Obseg tedanje Karantanije. Karantanija je obsegala v teh
časih sedanje K o r o š k o, K r a n j s k o, večino Š t a j e r s k e,
s a l z b u r š k i L u n g a u ter jugovzhodno stran D o l e n j e
A v s t r i j e. „Vzhodni deželi“ je bil predstojnik R a t b o d, po
njegovi odsloovitvi pa je izročil kralj Ludovik Nemški „Vzhodno
deželo“ in Karantanijo svojemu sinu K a r l m a n u.

Velikomoravska država in panonski Slovenci. Že za Ludovika Pobožnega omenjajo frankovski viri *Moravce* poleg Čehov kot samostojno pleme. Imeli so skupnega vladarja, čigar zemlja je segala na jugu do Donave. Za Ludovika Nemškega je bil ta vojvoda *Mojmir*.

Panonski Slovenci in Ludovik Nemški. Mojmir je pregnal *Pribino*, moravskega kneza v Nitranjski pokrajini.

Pribina se je obrnil do *Ratboda* (*Ratpot*), grofa „Vzhodne dežele“ (marke) in ga prosil pomoči. Ko se je dal krstiti, mu je izročil Ludovik Nemški del *Dolenje Panonije* v fevd. Zemlja, ki jo je dobil, je bila le malo obljudena. *Pribina* pa je začel zbirati okoli sebe panonske Slovence in kmalu se je napolnila njegova dežela s pridnimi prebivalci. *Pribinova* oblast je segala po velikem kosu današnje jugozahodne Ogrske in na Štajerskem do Ptuja, tako, da je dežela med Muro in Dravo še večinoma pripadala k njegovi kneževini. Na močvirnem kraju ob Blatnem jezeru je sezidal *Pribina* utrjeno mesto, ki se je pozneje imenovalo *Blatograd* (nemški *Mořaburg*, današnji *Szalavár*?).

Ves čas svojega vladanja je skrbel *Pribina* tudi za razširjenje krščanstva po svoji kneževini. V priznanje teh zaslug je izpremenil Ludovik Nemški fevd v last; izvzeta so bila le tista posestva, ki so pripadala salzburški cerkvi. Seveda so bili duhovniki, ki so oznanjevali med temi panonskimi Slovenci krščansko vero, sami Nemci iz salzburške nadškofije. Tudi *passavska škofija* je v tem oziru mnogo delovala. — *Pribina* je padel v boju z *Moravci* (okoli 860. leta). Nasledoval ga je sin *Kocel*.

Kocel. Tudi ta je bil goreč kristjan; kakor za njegovega očeta, tako so tudi sedaj pošiljali nemške duhovnike na panonsko zemljo.

Velikomoravska država. Moravski vojvoda

Mojmir, ki je pregnal *Pribino*, bi se bil rad iznebil tudi frankovske odvisnosti. Toda Ludovik Nemški ga je pregnal s pomočjo njegovega nečaka *Rastislava*.

Rastislav je postal sedaj vladar *Moravcev*. Bil je kristjan in je pospeševal krščanstvo med svojim narodom po *passavskih* in *salzburških* duhovnikih. A kaj kmalu je postala *Rastislavu* odvisnost od vzhodnofrankovskega kraljestva neprijetna. Zato je hotel najpoprej v cerkvenem oziru doseči neodvisnost od salz-

burške in passavske cerkvene oblasti. Ker pa je vedel, da mu papež te neodvisnosti zaradi prijateljskega razmerja s Franki ne bo dovolil, se je obrnil v Carigrad, odkoder bi morebiti še celo dobil pomoči zoper Ludovika Nemškega. Prosil je bizantinskega cesarja takih verskih učiteljev, ki bi dobro znali slovenski jezik in bi bili vsestransko poučeni v krščanskih resnicah. Cesar Mihael III. je res ustregel Rastislavovi želji ter je poslal na Moravsko solunska brata Konstantina in Metoda (863).

863

Že prihodnjega leta se je napotil Ludovik Nemški z veliko vojsko nad moravskega kneza Rastislava. Prekoračil je Donavo in ga oblegal v mestu Devinu (Theben blizu Požuna). Rastislav se je moral ukloniti premoči in je obljubil zvestobo. — Toda boji s tem še niso ponehali; nasprotno, vneli so se še hujši. Leta 869. so se vzdignili vsi Slovani od Donave do srednje Labe. Moravci, Čehi in Sorbi so razsajali ob meji vzhodnofrankovskega kraljestva. Ludovik Nemški je napel vse sile, da bi premagal nevarne sovražnike. To pot pa je Rastislav vse napade srečno odbil. Toda cesar ni moglo doseči orožje, to je doseglo izdajstvo. Svatopluk, Rastislavov nečak, ki je hrepenel po vladi, je ujel svojega ujca in ga uklenjenega izročil Ludoviku Nemškemu. Nemško sodišče ga je obsodilo na smrt, Ludovik pa mu je dal iztakniti oči in ga zaprl v neki samostan. O nesrečnem Rastislavu ni bilo več glasu.

Svatopluk se je nadejal, da mu bodo vzhodni Franki izročili kot plačilo vladu nad vso Moravsko. Toda zmotil se je; niti tega mu niso dali, kar je imel poprej. Ludovikova vojska je uklonila vsa mesta in gradove, upravo pa je zmagovalec, Ludovikov sin Karlman, izročil grofom Vzhodne marke. Še celo vojvodski stol so vzeli zmagovalci s seboj.

Kmalu nato so zatožili Svatopluka, da namerava veleizdajstvo. Ujeli so ga in vrgli v ječo. A sedaj so se vzdignili zopet Moravci zoper nemške posadke. Ker Nemci niso mogli udušiti vstaje, so poizkusili na drug način. Karlman je poklical ujetega Svatopluka pred se, ga obdaril ter z bavarsko vojsko poslal nad uporne Moravce. Sedaj je prišla za Svatopluka prilika, da se osveti nad Franki za njih nehvaležnost. Iz bavarskega labora se je napotil v oblegani grad Moravcev, češ, da jih hoče zlepa pridobiti za mir. V resnici pa se je združil z njimi, nenadoma napadel bavarsko vojsko in jo popolnoma uničil. Za

vzhodne Franke je bil to strašen poraz. Moravska je bila sedaj svobodna in načeloval ji je Svatopluk, nevarnejši od oslepljenega Rastislava.

874 Svatopluk je razširil svojo državo ter jo povzdignil do tolike moči, kakršne ni imela nikdar ne prej, ne pozneje. Vladoval je na Moravskem, na zahodnem Ogrskem od Karpatov pa do Donave in Drave; Češka je priznala kot zavezna kneževina njegovo nadoblast. Tudi del Šleske in zahodne Galicije je pripadal njegovi državi. To slovansko državo imenujemo Velikomoravsko. Prestolnica ji je bil Velehrad, morebiti nasproti današnjega Ogrskega Gradišča. Ludovik Nemški je priznal na državnem zboru v Forenheimu (874) Svatoplukovo vlado in notranjo samostojnost njegove države.

Ciril in Metod, apostola Slovanov. Konstantin in Metod sta bila sinova visokega vojaškega dostojanstvenika v Solunu, mestu v bizantinskem cesarstvu. Po rodu sta bila najbrže Grka ali pogrčena Slovana. Slovanski jezik sta obvladala popolnoma. Konstantin je že v mladosti prišel na carigrajski dvor, kjer so ga vzgajali najspretnjši učitelji. Zaradi njegove učenosti so ga imenovali filozofa. Njegov brat Metod se je odpovedal vojaški in upraviteljski službi in je postal menih-lajik. Prehodila sta mnogo sveta kot blagovestnika; tedaj jima je poveril cesar Mihael III. versko-politično misijo za Moravsko. Konstantin je jel takoj sestavljati slovansko pismo ter prevajati evangelij.

Solunska brata sta prišla na Rastislavov dvor z obsežnimi predpripravami. Z veseljem je poslušalo ljudstvo božjo besedo v slovanskem jeziku; slovanski jeziki so se tedaj še prav malo razločevali drug od drugega. Konstantin in Metod pa nista samo v slovanskem jeziku propovedovala, temveč sta prevedla kmalu ves evangelij, apostolsko dejanje, psalme in druge za službo božjo potrebne knjige. Na ta način sta lahko vzgajala tudi domače duhovnike. Vse te novotarije so zamrzale latinsko-nemškim duhovnikom. Ker pa Konstantin in Metod nista bila škofa in torej nista mogla duhovnikov tudi posvečevati, sta odšla v Rim, kamor jih je itak že pozval papež Nikolaj I.

Spotoma sta se ustavila sv. brata pri panonsko-slovenskem knezu Kochu, ki se je toliko navduševal za slovanske knjige, da je dal petdesetim mladeničem povelje, naj se uče iz njih.

V Rimu ju je sprejel papež Hadrijan II. z veliko častjo. Metoda je posvetil v duhovnika in je odobral slovensko liturgijo. Še več, papež je ustanovil panonsko nadškofijo; Metod je bil njen prvi nadškof. Toda bogoslužno delo solunskih bratov je zadel hud udarec. Konstantin, ki je vstopil malo prej v samostan pod imenom Ciril, je umrl (869). Pokopali so ga v Rimu v cerkvi sv. Klementa, čigar relikvije sta prinesla brata iz Herzogentoma. Kako so ga spoštovali, izpričuje najbolj to, da so mu priredili pogreb po običaju, kakor so pokopavali papeže. 869

Kmalu nato se je vrnil Metod, ki ni bil tako učen, kakor njegov brat, pač pa spreten diplomat in organizator, h knezu Koclu. Tu ob Blatnem jezeru je zato ostal, ker so Rastislava baš ob istem času ujeli in oslepili. A tudi Metodovo delovanje v Panoniji ni trajalo dolgo. Zaradi novoustanovljene panonske nadškofije, ki naj bi po papeževem mnenju združevala vse podonavske Slovence z Rimom ter jih odtegnila Carigradu, so začeli Metoda sosednji nemški škofje preganjati. Salzburški nadškof ter škofa v Passavi in v Freisingu so ga obsodili in zaprli, čeravno bi ga kot nadškofa smel samo papež soditi. Šele po triletnem zaporu je izvedel papež Ivan VIII., kaj se je zgodilo z Metodom. Na njegovo povelje so ga izpustili; Metod je odšel na Moravsko, kjer je že vladal Svatopluk. Približno ob istem času je umrl Kocel; njegovo vazalno državo so združili s Karantanijo.

A Svatopluk in Metod se nista nič kaj dobro razumela. Najbrže zaradi tega ne, ker je Metod zahteval strogo pravno življenje. Nekaj let pozneje so ga v Rimu celo tožili, da uči krivo vero; toda papež je poslal Svatopluku pismo, v katerem je pohvalil Metoda ter dovolil, da se sme maša darovati v slovenskem jeziku, samo evangelij se mora poprej v latinskem jeziku prebrati.

Vzlic marsikaterim zaprekam je nadaljeval Metod svojo misijo. Prevajal je knjige ter raztegnil svojo misijo tudi na Češko in po svojih učencih na Poljsko. Dvomljivo je, da bi bil Metod krstil češkega vojvodo Bořivoja, Svatoplukovega zaveznika. Pred smrtjo je bil Metod še enkrat v Rimu. Dne 6. aprila leta 885. je umrl; pokopali so ga v velehrajski stolni cerkvi. 885

Metod je ostavil okrog 200 učencev. A na Moravskem niso smeli ostati. Metodov naslednik, nemški škof Vihing (Wiching), je hitel v Rim in je izposloval, da je papež Štefan V. prepovedal slovansko liturgijo na Moravskem. Nato je pregnal Svatopluk Metodovce iz svoje dežele; tako je ta slovanski vladar pokazal kaj malo razuma za to, kako močna trdnjava bi bila lahko postala slovanska nadškofija proti frankovski nemški državi, ki je bila baš najhujša nasprotnica Svatopluka.

Pisava, ki sta se je posluževala sv. Ciril in Metod, se imenuje glagolica. Priredil jo je sv. Ciril po grški abecedi. Takozvana „cirilica“ je nastala šele v 10. stoletju na Bolgarskem.*)

Konec Velikomoravske države. Arnulf, vzhodnofrankovski kralj, in Svatopluk sta bila sprva prijatelja. Pozneje pa se je vnel med njima prepir. Arnulf je poklical zoper Svatopluka celo Madžare na pomoč, a brez uspeha se je moral vrniti iz Svatoplukove dežele na Bavarsko. Kmalu nato je umrl Svatopluk (894). Njegovi sinovi niso imeli očetovih zmožnosti in so bili nesložni. Da bi lažje uničil Velikomoravsko, je pregovarjal Arnulf češke kneze, dokler se niso izneverili Moravcem in se združili z Nemci. — Leta 899. je umrl tudi Arnulf. Slovencem, ki so ga podpirali na raznih bojiščih, se je izkazal nehvaležnega. Mnogo zemlje, ki je bila poprej last slovenskih prebivalcev, je podelil tujcem, ki so s svojimi nemškimi naselniki ponemčili velik del nekdanje slovenske zemlje.

906

Leta 906. so uničili Madžari Velikomoravsko državo.

7. Slovanske države na Balkanskem poluotoku.

Hrvatje in Srbi. Izmed Slověnov, ki so se naselili na Balkanskem poluotoku, je polagoma stopalo na površje dvoje plemen, namreč Hrvatje in Srbi.

626

Hrvatje so 626. leta pobili Obre in so postali neodvisni gospodarji zemlje med Savo, Cetino in Vrbasom. Glavna kraja tega ozemlja sta bila Biograd (Zara Vecchia) in Bihač.

Sosedje Hrvatov na vzhodu in na jugu so bili Srbi. Zasedli so današnje Bosno vzhodno od Vrbasa, Hercegovino, južno Dalmacijo, severno Albanijo, Črnogoro, Novi Pazar in

*) Prim. M. Murko v Hinneberg, Die osteuropäischen Literaturen, str. 193—199.

današnjo Srbijo. Srbi in Hrvatje so se delili v več malih županij.

Kaj kmalu so postali ti Slovani nevarni Bizantincem. Vzlic temu pa niso ustanovili enotne države. Še celo v njih deželah, zlasti v Dalmaciji, se je ohranilo nekaj romanskih mest, ki se niso uklonila Hrvatom, temveč so ostala podložna bizantinskemu cesarju. Ker so balkanski Slovenci (Hrvatje in Srbi) bili v stalni dotiki z visoko bizantinskorimsko kulturo, so večinoma iz Carigrada prejeli krščansko vero.

Borna in Ljudevit Posavski. Za Ludovika Pobožnega je ustanovil ob Jadranskem morju Borna hrvaško državo pod frankovsko nadoblastjo. Imenovala se je Dalmatinska ali Bela Hrvaška in je obsegala ozemlje stare Dalmacije, dočim so se dežele med Dravo, Savo in Kolpo imenovala Posavska Hrvaška.

Zaradi nasilja frankovskih grofov v Posavski Hrvaški se je vzdignil ondotni veliki župan Ljudevit (Posavski) zoper Franke. Njemu se je pridružilo mnogo Slovencev iz alpskih dežel, ker se jim ni nič boljše godilo pod frankovsko oblastjo nego posavskim Hrvatom. Ljudevitu se je še celo posrečilo pridobiti zase Timočane (po reki Timoku v vzhodni Srbiji), del Srbov, ki so se odpovedali pokorščini napram Bolgarom. Zdaj so se vneli s Franki hudi boji; v teh pa knez dalmatinskih Hrvatov, Borna, ni podpiral svojih posavskih bratov, temveč Franke. Franki so sicer strašno opustošili Hrvaško, a Ljudevit se je šele po dolgotrajnih bojih umaknil k Borninemu uju, ki pa je slavnega hrvaškega junaka zavrtno umoril. Brez dvoma Ljudevit ni bil navaden vstajnik, temveč so ga vodile višje ideje, za katere se je navduševal ves njegov narod. — Ljudevitov drugi naslednik Mutimir je podredil Posavsko Hrvaško metropolitiji sv. Metoda ter je uvedel slovensko službo božjo.

Mutimirov naslednik Braslav se je združil z Arnulfom zoper Svatopluka; ko so Madžari strašno plenili in pustošili po Panoniji, je izročil Arnulf jugozapadni del te dežele Braslavu v fevd, da bi jo rešil pred madžarsko silo (896). A že po Braslavovi smrti je prenehala frankovska nadoblast po Panoniji, Posavska Hrvaška pa se je združila z Belo Hrvaško.

Bolgarska država, prva slovanska država na Balkanskem poluotoku (gl. str. 46), je bila za bizantinsko državo čestokrat zelo nevarna; večkrat pa so baš Bolgari pomagali Bizantincem iz zadreg, ki so jih jim napravljali tuji sovražniki (n. pr. Arabci).

Krum. Eden izmed najmogočnejših bolgarskih knezov, Krum, si je osvojil v začetku devetega stoletja velik del današnje vzhodne Ogrske in je postal tako sosed Frankov, ki so malo prej uničili obrsko državo. Tudi današnji Sredce (Sófia) je prišel v njegovo oblast. Po ljutih bojih z Bizantinci je nameraval Krum združiti vse sovražnike grškega cesarstva, da bi ga uničil. Toda nenadna smrt je rešila Bizantince pred nevarnim sovražnikom.

B. Nemška država (919—1197).

1. Saški vladarji (919—1024).

919 **Henrik I.** (919—936) je bil saški vojvoda. Brat Konrada I. (gl. str. 63) mu je izročil znake kraljevskega dostojanstva, nakar so ga Franki in Sasi izvolili za kralja. Švabi in Bavarci se niso udeležili volitve, Lotaringija pa je bila združena s Francijo.

936

Ustanovitev nemške države. V vzhodnofrankovski državi so bila sicer združena nemška plemena, a vendar te države še ne moremo imenovati „nemške“. Beseda „deutsch“ (thiudisc) je pomenila sprva toliko, kakor „ljudski“ ali „narodu razumljivo“; s tem so ločili narodno govorico Germanov od romanskega jezika.

S pomočjo Frankov in Sasov je prisilil Henrik I. švabskega in bavarskega vojvodo, da sta ga priznala za kralja, slednjič se mu je moral tudi lotaringijski vojvoda podvreči. Tako je Henrik I. zopet združil plemena, ki so govorila nemški jezik. Sedaj v prvič je prišlo skupno ime „Deutsche“ za prebivalce vzhodnofrankovskega kraljestva v rabo; zato imenujemo Henrika I. po pravici „ustanovitelja nemške države“.

Vojaške reforme. Madžari so večkrat plenili po Saškem in sosednjih deželah. Ker je bil Henrik I. v začetku preslab, da bi se ubranil tega sovražnika, je sklenil z Madžari devetletno premirje.

V tem času so Sasi plačevali Madžarom tribut. Henrik I. je porabil ta leta v to, da je izvedel vojaške reforme, ki naj bi branile deželo pred nadaljnimi napadi, obenem pa pripomogle k razširjenju države. V ta namen je ustanavljal gradove, iz katerih so se pozneje večkrat razvila mesta. Ti gradovi so služili prebivalcem kot pribežališča, kadar je udaril sovražnik v deželo. Ti gradovi so bili večinoma le lesene utrdbe in okopi. — Obenem je ustanovil Henrik I. saško konjico. — Po teh reformah se je Henrik I. uspešno bojeval s polabskimi Slovani (gl. str. 99) in s Čehi (gl. str. 100).

Boji z Madžari. Devetletno premirje, ki ga je Henrik I. sklenil z Madžari, je medtem poteklo. Ker jim Henrik I. ni hotel več plačati davka, so prodirali proti Saški; a kralj jih je pobil; bitka se je vršila najbrže v bližini Mezi bora (Meriburg) 933. leta. S tem je prenehala nevarnost Madžarov vsaj za severno Nemčijo.

933

Boj z Danci. Leto pozneje se je bojeval Henrik I. tudi na severu proti Dancem, jih premagal in prisilil, da so mu plačevali davek, Danska marka, ki so jo pozneje imenovali Schleswig, je ostala potem združena z Nemčijo skoro sto let.

Henrika I. so pokopali v Quedlinburgu v cerkvi, ki jo je sam sezidal.

Oton I. (936—973) je bil sin in naslednik Henrika I. V Aachenu so mu velikaši vseh nemških plemen prisegli zvestobo, nakar ga je mainški nadškof pomazilil in okronal. Pri kraljevskem obedu so opravljali lotaringijski, frankovski, švabski in bavarski vojvode najvišje dvorne službe komornika, točaja, stolnika in maršala.

936
do
973

Vstaje vojvod. Oton I. se ni zadovoljil s slabotno nadvlado, ki jo je imel njegov oče nad vojvodi. Zato je izkušal napraviti doslej samostalne vojvode za državne uradnike. Po dolgotrajnih bojih je združil vse vojvodine v rokah svoje rodbine; nekatere je upravljal sam, druge pa je podelil svojim sorodnikom.

Zmede v severni Italiji. Dosedanji uspehi Otona I. so povzdignili njegov ugled tudi v inozemstvu. V severni Italiji je Berengar Ivrejski hotel prisiliti Adelhajdo, Lotarjevo vdovo, da bi se poročila z njegovim sinom (gl. str. 66). Na prošnjo Adelhajde ji je prišel kralj Oton I. na pomoč in se je poročil z njo. Berengarju je izročil severno Italijo, a kot nemški

fevd. Le veronsko in furlansko marko je odcepil od Italije in ju podelil bavarskemu vojvodi. Tako je prišla severna Italija zopet pod nemško oblast (951).

955 *Upor Otonovega sina Ljudolfa in boj z Madžari.* Baš izpremembe v Italiji so provzročile Nemčiji veliko nevarnost. Otonov sin iz prvega zakona, Ljudolf, je bil zaradi druge poroke očeta vznevoljen in je zavidljivo gledal na bavarskega vojvodo, čigar oblast je kralj toliko povečal. Pridružili so se mu tudi drugi velikaši, med njimi mainški nadškof; nastal je hud upor, ki je bil tem nevarnejši, ker so tudi Madžari, dogovorjeni z uporniki, udarili v državo. Toda zveza s tem strašnim sovražnikom je izjalovila namene upornikov. Ljudstvo se jim je odtujilo, nakar jih je Oton uklonil. Nato je pobil mnogoštevilno vojsko Madžarov v bitki blizu Augsburga (955) s tako silo, da jih odsihdob ni bilo več na Nemško. Ta bitka je imela za zgodovino Avstro-Ogrske velike posledice, zakaj Madžare je prisilila, da so sprejeli zapadnoevropsko kulturo in se na Ogrskem stalno naselili, na njih meji pa je obnovil Oton I. nekdanjo Vzhodno marko (Ostmark) med Anizo in Traiseno. Izročil jo je bavarskemu vojvodi. — Poraz Madžarov pa je imel tudi za Slovence važne posledice, kajti odsihdob se je obnovila nemška kolonizacija na slovenskem ozemlju.

Nova ustava. Ljudolfov upor je izpričeval, da se Oton I. tudi na lastne sorodnike ni mogel zanašati. Zato je poizkusil odsihdob stremljenje posameznih plemenskih vojvodin po samostojnosti na drug način zlomiti. Glavna opora osrednje vlade naj bi bila cerkev; duhovščina je bila zato tudi sposobna, zakaj krščanstvo ni poznalo plemenskih razlik, cerkev je imela enoten jezik (latinski), enotno pravo, je gojila znanost, višjo omiko in nравnost. Oton I. je čuval cerkev pred napadi posvetnih velikašev, podeljeval ji je velika zemljišča, škofje so dobili pravico kovati novce (Münzrecht), carinstvo (Zollrecht) in tržne pravice (Marktrecht). Tako so postala škofvska mesta središča prometa; kralj je podeljeval škofom in državnim opatom celo vojaške in sodnijske oblasti, ki so bile doslej v rokah grofov.

Z imunitetami so Oton I. in njegovi nasledniki odtegnili cerkvena posestva nadoblasti vojvod in grofov, duhovski velikaši so postali nositelji državnih pravic. Po-

stali so državni knezi in protitež posvetnih velikašev. Za kralja je to bilo tem bolje, ker oblast duhovnih knezov ni bila dedna. Kadar je umrl škof ali opat, je razpolagal z njegovo oblastjo zopet le kralj. Posvetnim velikašem seveda ta zveza države s cerkvijo ni bila všeč, tembolj pa preprostu ljudstvu, zakaj Oton I. je s tem zabranil posvetnim velikašem zaslužnjevanje nemških kmetov.

V nemški državi so tako postali škofje in opatje odvisni od kralja; kralj sam je imel pravico nastavljanja škofe in državne opate. Kralj je izročil škofu palico, znak njegove oblasti. Podelitev škofije je bila enaka podelitvi posvetnega fevda. Ker pa so bili škofje in opatje podrejeni tudi svojemu duhovnemu poglavarju (papežu), je izkušal Oton I. doseči tudi cesarsko oblast, ki bi mu povečala veljavo pri papežu.

Ustanovitev svete rimske države nemške narodnosti. Razmere v srednji Italiji so bile za Otonove namene ugodne. Berengar Ivrejski se je otresel nemške vazalnosti in je nadlegoval celo kneze v srednji Italiji. Tedaj je poklical papež Ivan XII. Otona I. na pomoč. Kralj mu je rad ustregel. Z močno vojsko je šel v Italijo. Berengar je bežal v trden grad. V Rimu so Otona svečano sprejeli in v stari cerkvi sv. Petra ga je okronal papež za rimskega cesarja (962). Tako je bila ustanovljena sveta rimska država nemške narodnosti. Ne dolgo nato so prisegli Rimljani cesarju, da ne bodo volili in posvetili nobenega papeža brez cesarjevega dovoljenja in odobrenja. S tem je Oton I. dosegel svoj namen, papeštvo je postalo odvisno od cesarja.

962

Oton I. in bizantinska država. V zadnjih letih svojega življenja je pričel Oton I. vojno zoper bizantinsko južno Italijo. Hotel je prisiliti Bizantince, da bi priznali njegovo cesarstvo. Naposled se je Oton I. spravil z Bizantinci in njegov sin Oton II. se je poročil z bizantinsko princezino Teofano. Oton I. je eden največjih vladarjev srednjega veka. Že sodobniki so slavili Otona I. kot „Velikega“. Ko je umrl, so ga pokopali v Devinu (Magdeburg).

Oton II. (973—983), sin Otona I., je bil še pred očetovo smrtjo okronan za kralja in cesarja. Ko je zasedel prestol, je bil šele osemnajst let star, a odlikoval se je po izredni izbrzbi.

973

do

983

Delitev bavarske vojvodine. Na Bavarskem, je bil tedaj vojvoda cesarjev bratranec Henrik Prepirljivec (der Žänfer). Ker se je uprl cesarju, mu je Oton II. odvzel bavarsko vojvodino ter jo razdelil v več delov (976):

a) Vojvodina Koroška (Karantanija) je postala samostojna. Obsegala je današnjo Štajersko, Koroško, Kranjsko, Istro in veronsko marko; prebivalci te vojvodine so bili večinoma Slovenci. V Karantaniji so vladali vojvodi raznih rodovin, a nobenemu se ni posrečilo, da bi bil obdržal deželo svoji rodbini. Dvakrat je bila Karantanija pozneje zopet združena z Bavarsko, a slednjic je vendar ostala samostojna vojvodina. Toda od koroških vojvod postavljeni mejni grofi so izkušali povečati svojo oblast, mnogo posestev so dobili v vojvodini škofje, in tako se je polagoma začela vojvodina Karantanija drobiti v samostojne marke.

b.) Vzhodna marka (die Ostmark), ki jo je po porazu Madžarov Oton I. v drugič ustanovil (gl. str. 76), je tvorila drugi del, ki se je odcepil od Bavarske. Oton II. jo je podelil najbrže tudi istega leta (976) mejnemu grofu Leopoldu (I.) (Liutpold) iz rodovine Babenberžanov. Vzhodna marka je bila tedaj sicer majhna, a Babenberžani so se znali vzdržati v njej kol gospodarji in so svojo posest tako raztegnili, da tvori njih deželica jedro, iz katerega se je razvila današnja Avstrija. Že Leopold I., prvi mejni grof Vzhodne marke, jo je razširil do Dunajskega lesa. Za njegovega naslednika Henrika I. nahajamo za Vzhodno marko v prvič ime „Ostarrichi“ (= Österreich).

Boji z zunanjimi sovražniki. Ker so Čehi podpirali Henrika Prepirljivca, jih je Oton II. uklonil (gl. str. 100). Ko je francoski kralj zasedel Lotaringijo, je Oton II. prodiral z vojsko v Francijo in došel pred Paris, kjer je francoskega kralja prisilil, da se je odpovedal Lotaringiji.

V južno Italijo so udarili iz Sicilije Saraceni. Kot cesar in zaščitnik krščanstva je sklenil Oton II., da jih hoče pregnati; dasi je imel sprva nekaj uspehov, se je vendar slednjic ves poizkus ponesrečil. — Baš ko se je cesar pripravljal na nov boj v južni Italiji, je počil glas o strašnem uporu Dancev in polabskih Slovanov (gl. str. 99).

Te vesti so podkopale že itak slabo zdravje cesarja, ki je kmalu nato v Rimu umrl. Pokopali so ga v cerkvi sv. Petra.

Oton III. (983—1002), sin in naslednik Otona II., je bil še otrok, ko mu je umrl oče. Za njega je vladala sprva mati Teofano, po njeni smrti pa babica Adelhajda.

Cesarjeva univerzalna politika. Ko je dorastel mladi kralj Oton III., ki se je odlikoval po visoki učenosti, je v Rimu posadil na papeški prestol svojega bratranca Bruna, ki je sprejel kot papež ime Gregor V. (bil je prvi nemški papež). Le-ta je okronal Otona III. za cesarja. V Italiji se je seznanil Oton III. z Vojtehom (Adalbertom), ki je bil poprej praški škof, a se je odpovedal svojemu dostojanstvu in je prišel v Italijo, kjer je živel v najstrožji askezi (premagovanje vseh želja in skušnjav). Tudi mladi cesar se je oprijel asketičnega življenja. Vojteh je kmalu nato odšel kot misijonar med poganske Pruse ob Vzhodnem morju. A le kratek čas je tu oznanjeval evangelij; kajti Prusi so ga kmalu ubili. Poljski vojvoda Boleslav je odkupil mučnikovo truplo in ga pokopal v Gnjazdnu (Gneŕen).

Kmalu nato je umrl papež Gregor V. Sedaj je podelil cesar najvišjo cerkveno dostojanstvo nekdanjemu svojemu učitelju Gerbertu, ki se je kot papež imenoval Silvester II. Kakor je poprej vsled občevanja z Vojtehom navdahnila cesarja misel, da naj se odpove svetu, tako ga je navduševala sedaj tej nasprotna misel: sklenil je namreč, da obnovi starorimsko cesarstvo. Rim naj bi bil prestolnica vsega sveta.

Cesarjeva univerzalna politika je bila nemški državi na največjo škodo. Leta 1000 je priromal Oton III. v Gnjazdno na Vojtehov grob. Tu je ustanovil nadškofijo, s čimur so se Slovani na vzhodu Nemčije osamosvojili od Nemcev v cerkvenem oziru. — Nato je potoval v Aachen, kjer si je dal odpreti grobnico Karla Velikega.

Madžari so se po bitki pri Augsburgu morali ukloniti vplivu krščanskih držav, ki so jih obdajale. Arpadovič Gejza, ki je stoloval v Ostrogonu (Gron), je oženil svojega sina, ki se je po sprejetem krstu imenoval Štefan, z Gizelo, hčerjo bavarskega vojvode.

Štefan I. je nasledil svojega očeta in je ustanovil po ljutih bojih z raznimi poglavarji krščansko ogrsko kraljestvo, dasi je bilo med Madžari še dosti poganov. Svojo

državo je uredil Stefan po nemškem zgledu v državnem, kakor v cerkvenem oziru. Tudi je naselil na Ogrskem mnogo tujcev, zlasti Nemcev. Polagoma se je razširila njegova oblast na severu do Karpatov, na jugu pa do hrvaškega ozemlja.

1000 Stefanu I. (Svetniku) je poslal papež Silvester II. z dovoljenjem Otona III. krono in mu podelil naslov „apostolski kralj“ (1000). Tudi Ogrska je postala kakor Poljska v cerkvenem oziru samostojna.

A že so se dvigali nasprotniki fantastičskih načrtov cesarjevih; tedaj pa je umrl Oton III. Njegovo truplo so prepeljali iz Italije v Aachen.

1002 Henrik II. (1002—1024), ki je zavladal za Otonom III., je ^{do} bil sin Henrika Prepirljivca, torej sorodnik saške vladarske rodbine. Bil je strog, odločen vladar, ki se je oprijel nekdanje politike Otona I. Cerkvni velikaši so bili njegova najboljša opora. Škofom je podeljeval Henrik II. včasih cele grofije in jim večal posvetne pravice. Na ta način je

1024 ustvarjal — kakor nekdanj Oton I. — protitežje proti posvetnim velikašem, ki so že zahtevali in v mnogih slučajih že tudi dosegli, da bi bili njih fevd dedni.

Posamezne marke Karantanije. Vojvodina Karantanija se je zaradi rastoče oblasti mejnih grofov začela drobiti v posamezne marke (gl. str. 78):

a) Karantanska marka, ki je bila izmed teh najimenitnejša, je obsegala po večini gorenjo in srednjo Štajersko. V tem času so tu vladali grofje iz rodovine Eppensteincev.

b) Ptujška marka, na jugu karantanske.

c) Marka ob Savinji in

č) Kranjska marka (Carniola, Chreine, Chreina marcha). Le-ta je bila več časa razdeljena. Na današnjem Gorenjskem je vladal poseben grof, ki je bival bržčas v Kranju. Od enajstega stoletja naprej se je imenoval krajinski grof. Za to deželico so se trgali razni mogotci ter izpodrivali drug drugega; nobeden izmed njih ni dolgo gospodaril. Škofom iz Freisinga na Bavarskem je podelil cesar Oton II. Selško in Poljansko dolino (973). Tu se je razvila kot imenitno središče Škofja Loka, kjer je vladal škofovski namestnik od Idrije pa skoro do Radovljice. Škofje so naselili med Slovenci mnogo nemških naselnikov z Bavarskega, Tirolskega in

Koroškega. Cesar Henrik II. je podelil (l. 1004.) ves okraj med **1004**
Savo Bohinjko in Dolinko škofom iz Brixena na Tirolskem. Središče tega posestva je bil Bled.

Drugi del današnje Kranjske je bila Slovenska marka, ki je obsegala večji del današnje Dolenjske. Vendar je ime „Slovenska marka“ (Wündische Mark) šele v drugi polovici dvanajstega stoletja v rabi.

Koncem enajstega stoletja (1093) so dobili Kranjsko marko **1093**
oglejski patriarhi in so jo obdržali skoro sto let.

Poleg omenjenih mark se je obdržala vojvodina Karantanija še dalje, seveda v manjšem obsegu. Cesar Henrik II. jo je podelil mejnemu grofu Karantanije Adalbertu Eppensteinskemu. Tako sta bili torej za nekaj časa marka in vojvodina Karantanija zopet združeni.

Henrik II. in Poljska (gl. str. 102).

Henrik II. in Italija. Henrik II. je bil trikrat v Italiji. Prvikrat se je dal okronati v Paviji z lombardsko „železno“ krono, drugikrat pa v Rimu za cesarja. Tretjič je šel v Italijo, da bi se bojeval zoper Saracene in Grke v južni Italiji. Cesarjev zaveznik je bil v teh bojih papež, ki je poklical Normane v Apulijo, da so mu pomagali zoper Saracene in Grke.

Henrik II. je umrl brez otrok; pokopali so ga v Bambergu, kjer je ustanovil prekrasno cerkev in škofijo, ki naj bi zlasti zatrla poganstvo v Pomenju bivajočih Slovanov. V poznejšem času so proglasili Henrika II. in njegovo ženo za svetnika.

2. Frankovski ali salijski vladarji (1024—1125).

Emancipacija papeštva.

Konrad II. (1024—1039). Za saških vladarjev se je nemška **1024**
država toliko utrdila, da se ni bilo bati njenega razpada, ko je ^{do}
izmrli moški rod saške dinastije. Tudi je imela sedaj pri izvolitvi kralja cerkev prvo besedo in ta je bila od nekdanj zago- **1039**
vornica državne enotnosti.

Osebnost Konrada II. Novoizvoljeni kralj je imel svoja posestva na Frankovskem. Zato je ustanovitelj frankovske ali salijske cesarske rodbine.

Pridobitev Burgundije. Po smrti Rudolfa III. je dobil Konrad II. njegovo dediščino, namreč burgundsko kralje-

1033 stvo (1033). — Tudi Poljska se mu je morala zopet ukloniti in mu izročiti Lužice.

Kot sorodnik zadnjega burgundskega kralja je zahteval cesarjev pastorek Ernest Švabski to kraljestvo zase in začel boj z očimom. Ko je bil premagan, mu je ponudil Konrad II. spravo, ako se loči od svojega zaveznika Wernerja Kyburškega. A Ernest ni hotel zapustiti prijatelja, nadaljeval je boj in padel v Schwarzwald.

Danska. Tu je vladal Konradov zaveznik Knut Veliki. Bil je tudi kralj norveški in angleški. Da ga je pridobil zase, mu je odstopil cesar schleswiško marko, tako da je bila reka Eidera meja med Dansko in nemško državo do najnovejših časov.

Konrad II. in vojvodine. Konrad II. je poizkušal vojvodine kolikor mogoče združiti s kraljevsko krono. Zato je izročil Bavarsko in Švabsko svojemu sinu, Frankovsko je obdržal sam, na Saškem so vladali Bilungi, potomci Hermana Bilunga (gl. str. 99).

Vojvodina Karantanija je ostala po smrti Konrada II. nekaj let nezasedena, a cesar je že poprej odcepil od nje karantansko marko ter jo izročil grofu Arnoldu iz rodovine Wels-Lambach, ki je imel mnogo posestev v Traungauu (na današnjem Gornjem Avstrijskem). Poleg te rodovine je imela mnogo posestev v Traungauu rodovina Traungaucev, ki so zgradili ob izlivu Štire v Anizo grad Steyr.

Konrad II. in cerkev. Bogata darila cerkvi, kakršna so bila za Otonov v navadi, so za Konrada II. prenehala. A še vedno je podeljeval cesar škofije in opatije in sprejemal od novoimenovanih škofov in opatov tudi davščino. Nova smer, ki je hotela cerkev reformirati, je obsojala sicer to početje cesarja kot „simonijo“ (t. j. kupovanje in prodajanje cerkvenih služb), a Konrad II. se ni dosti brigal za to.

Konrad II. in nižji sloji. Konrad II. je bil prvi nemški kralj, ki se je začel opirati na nižje sloje. Podfevdnikom, ki so bili doslej popolnoma odvisni od svojih višjih fevdnih gospodov (državnih vazalov), je priznal dednost njihovih fevdov. — Upravo kraljevskih posestev je izročil Konrad II., kjer le mogoče, takozvanim ministerialom. Le-ti so bili sprva nesvobodni, a so dobili sčasom pravico.

nositi orožje. Ker so bili v službi višjih gospodov, so se nekako povzdignili nad druge nesvobodnike.

Ureditev razmer v Italiji. Tu je bilo socialno nasprotje med velikaši in malimi vazali še večje nego na Nemškem. Velikaši so bili škofje in višji plemenitniki, ki so se zvali „kapitani“; mali vazali ali „valvasori“ so se dvignili zoper nje in so zmagali. Konrad II. je izdal tedaj znameniti fevdniški zakon, v katerem je odločil da so tudi tu odsih dob mali fevdi dedni in da se fevdniku more vzeti fevd le, če so ga sovrstniki sodili, a tudi tedaj ima obsojenec pravico vzklica (apelacije) do cesarja.

Leto pozneje je umrl Konrad II. Pokopali so ga v spei-erski stolni cerkvi, ki jo je sam pričel zidati.

Henrik III. (1039—1056), sin Konrada II., je bil hraber in 1039
izobražen vladar. do

Vzhodna marka. Tu je nasledoval Henrika I. (gl. str. 78) 1056
najmlajši sin Adalbert (1018—1055). Njemu in njegovima 1018
prednikoma so podarili nemški vladarji mnogo posestev. Vsi do
trije so pospeševali kolonizacijo, pomagali pa so jim škofje v 1055
Passavi in Reznem ter nadškofje v Salzburgu.

Mejni grof Adalbert se je bojeval tudi ob strani cesarja Henrika III. zoper Břetislava I. na Češkem (gl. str. 100) ter zoper Ogrce. V teh bojih je utrdil svojo marko proti sosedom ter je omogočil, da se je za njegovega naslednika Ernesta (1055—1075) raztegnila do Morave in do Litave 1055
na vzhodu, na severu pa do Dije (Tihaya). do

Boji Henrika III. z Ogrci. Po Štefanovi smrti (gl. str. 80) 1075
je zavladal na Ogrskem njegov stričnik Peter. Ker je naselil na Ogrskem mnogo inozemcev in tudi zaradi njegove krutosti se je dvignila zoper njega narodna stranka. Peter je bežal k svojemu svaku Adalbertu v Vzhodno marko, nato k cesarju Henrik III., na Ogrskem pa so postavili pogana Aba (Aba) za kralja. Henrik III. je udaril na Ogrsko ter ujel in obglavil Aba; Peter je postal zopet ogrski kralj in je priznal Henrika III. kot fevdnega gospoda. Toda dolgo Peter ni vladal. Madžari so ga ujeli in oslepili, prestol pa je nato zasedel Arpadovič Andrej I. Ogrska je postala po smrti Henrika III. zopet nezavisna.

Obnovitev vojvodin. Glede vojvodin je posnemal Henrik III. sprva politiko svojega očeta; v južni Nemčiji so bile vse vojvodine v kraljevi oblasti. Na ta način bi bila vojvodska oblast sčasom sploh prenehala. — Toda kmalu je cesar izpremenil to politiko. Najprvo je obnovil Bavarsko; najbrže zaraditega, da bi bila meja proti Ogrski trdnejša. Nato je ustoličil tudi na Švabskem in v Karantaniji nove vojvode. A novi vojvode niso bili v svojih vojvodinah domačini, temveč tujci; bili so le nekaki kraljevski namestniki. Njih oblast je bila komaj še senca nekdanje oblasti plemenskih vojvod.

Vojvodino Karantanijo je dobil sedaj Welf, pozneje pa Bertold Zährinški (Berthold von Zähringen). Toda ta se je moral mnogo bojevati z domačimi plemenitniki, zlasti z Eppensteinci.

Eppensteincem se je slednjič posrečilo, da so ustanovili v Karantaniji dinastijo. Vladali so deželo do leta 1122.

V Karantanski marki, ki je bila doslej v rokah rodovine Wels-Lambach (gl. str. 82), je zavladala sedaj rodovina Traungauceev, ki so se po gradu Steyer imenovali tudi steyerski obmejni grofje. Po tem imenu je dobila potem tudi karantanska marka ime štajerska marka (Steiermark).

Treuga Dei. V Franciji je plemstvo dobilo toliko oblast nad vladarji, da le-ti niso mogli preprečiti neštevilnih bojev in preprirov med velikaši. Ti boji so bili zlasti nižjim slojem mnogo v kvar. Zato se je zavzela zanje — ker so bili kralji preslabotni — cerkev; 1041. leta je proglasila takozvano „Treuga Dei“, t. j. „božji mir“ (treuga - Treue). Po tej je bilo strogo prepovedano se bojevati z orožjem od srede zvečer do ponedeljka zjutraj in v času cerkvenih praznikov. Tudi Henrik III. je izdal po raznih pokrajinah svoje države zapovedi mira, ki so že zaradi cesarjevega ugleda dosegle svoj namen.

Henrik III. in cerkvena reforma. Henrik III. je bil pobožen vladar. Kakor njegov oče, tako je tudi on podeljeval škofije in opatiije, toda ni zahteval za podelitev teh služb davščine. Sam je simonijo odločno obsojal.

910 *Cerkvena reforma.* Leta 910. je bil ustanovljen v Clunyju na Burgundskem samostan. Menihi klunijacenzi so zahtevali od svojih članov resno pobožnost in najstrožje zata-

jevanje samega sebe, predvsem pa brezpogojno pokorščino proti opatu. Kmalu so se ustanovili taki samostani tudi po drugih deželah in državah. Njih vpliv je bil tolik, da so se zahteve, ki so veljale sprva samo za menihe, kmalu raztegnile tudi na posvetno duhovščino. Duhovniki naj živé npravno, prepovedano naj jim bo se ženiti in nihče naj ne doseže cerkvenega dostojanstva polom kupčije (simonije).

Teh nazorov se je držal tudi Henrik III.; v smislu klunijacenzov je hotel papeštvo povzdigniti do nekdanje veljave. Baš v tem oziru je bilo treba nujne pomoči; trije papeži so se prepirali takrat za Petrov prestol. Henrik III. je prišel v Italijo, odstavil vse tri zaradi simonije in nastavljal kot papeža nemškega škofa, ki se je imenoval Klement II. Le-ta je kronal Henrika III. za cesarja (1046). Rimljani so izročili cesarju patricijat, s čimur je odločeval pri izvolitvi papeža.

Apulijo v južni Italiji so Normani vzeli Grkom. Henrik III. jo jim je izročil kot nemški fevd.

Opozicija posvetnega plemstva na Nemškem. Čim tesnejša je postajala zveza med cesarjem in papežem, tembolj pa se je odlojevalo cesarju posvetno plemstvo na Nemškem. Zamerilo mu je, ker so cerkveni velikaši dobivali vedno večje pravice. Preden je Henrik III. mogel vsa nasprotja poravnati, je umrl. Pokopali so ga v Speieru.

S cesarjem Henrikom III. se konča doba, v kateri so cesarji imeli nekako nadvlado nad papeži; med cesarji in papeži ni bilo nasprotja, ker so baš cesarji zaš branili ponižanje papeža pred rimskim plemstvom. Henrik III. je to dosegel s pomočjo reformne stranke; a baš ta je postala v bodoče nevarna nemški državi.

Henrik IV. (1056—1106), šestletni sin Henrika III., je bil še, ko je oče živel, izvoljen in kronan za kralja. Namesto njega je vladala njegova mati Neža. Hotela je zopet posvetno plemstvo pridobiti zase; v izpraznjenih vojvodinah je nastavila zopet vojvode. Toda v posvetnem plemstvu ni dosegla zaželenje opore; obenem pa so tudi duhovni knezi gledali na to, kako bi

1056

do

1106

povečali svojo oblast in dobili vlado v roke. To se jim je tudi posrečilo.

Kolinski nadškof Ano je s silo ugrabil mladega kralja in ga odvedel v Köln. Ano je vzgajal mladega kralja brezobzirno in strogo. Toda, ker je gledal le na razširjenje oblasti svoje nadškofije, so ga nemški škofje prisilili, da je moral deliti vlado z njimi. V resnici pa sta ostala še vedno najvplivnejši osebi *Ano in bremenski nadškof Adalbert*.

Henrik IV. in Adalbert. Adalbert se je prilizoval kralju in je bil proti njemu popustljiv, torej ravno nasprotno kakor Ano. Adalbert je bil boljši državnik, poleg tega pa mogočen in bogat. Mladi kralj je bil bolj naklonjen popustljivemu Adalbertu, nego strogemu Anu. Toda Adalbertova popustljivost kakor sploh neharmonična vzgoja je slabo vplivala na značaj mladega kralja. S 15 leti je postal Henrik IV. polnoleten; tedaj je prevzel sam vlado, Adalbert pa je postal njegov prvi svetovalc in je bil nekaj časa najvplivnejša oseba na dvoru.

Henrik IV. in Sasi. Henrik IV. je imel svoj dvor v Goslarju na Saškem. Vstajo, ki jo je povzročil sin saškega vojvode v zvezi z drugimi, je udušil; da bi svoje stališče na Saškem bolj utrdil, je gradil Henrik IV. okoli Harza gradove. Sasi so mu morali delati tlako; kmalu jim je postalo to neznosno; a tudi knezi niso bili s kraljem zadovoljni, ker je imel namesto njih ministeriale za svetovalce.

Ogorčenost med Sasi je rastla od dne do dne. Napadli so Harzburg in druge gradove ter jih razrušili. Kralj je komaj ušel; v tej stiski so mu priskočila na pomoč *renska mesta*, zlasti Worms. Bilo je v prvič, da so meščani, prebivalci mest, posegli v nemško politiko. Henrik IV. jim je zato podelil **1075** marsikatero pravico. Sasi so bili popolnoma premagani (1075).

Emancipacija papeštva. Kakor hitro je dosegla cerkev s pomočjo države zopet ugled, se je izkušala v smislu reformne stranke klunijacenzov osvoboditi tudi državne nadoblasti. Mladost kralja Henrika IV. je bila v dosego tega namena ugodna prilika.

Hildebrand, sin kmetiških staršev, je bil tedaj menih in najvplivnejša oseba na papeškem dvoru. Že v mladosti se je navzel reformatoričnih idej klunijacenzov. Postal je subdiakon in je upravljal papeževe finance. Ker je občeval večkrat na tujih dvorih, si je pridobil tudi politične spretnosti. Sedaj je bil

baš on voditelj reformne stranke in je začel boj za svobodo in vlado papeštva.

Zavezniki papeštva. V severni Italiji je vladalo takrat veliko nasprotstvo med nižjimi sloji in kleriki (zlasti škofi), ki so bili večinoma oženjeni in so sploh živeli kakor posvetnjaki. Reformna stranka (takozvana „Pataria“) je dobila pomoč od papeštva. Papeževi poslanci so prepovedali simonijo in zahtevali od duhovnikov celibat, t. j. samski stan. Pataria je tako postala zvesta zaveznica papeža.

V istem času je pridobil Hildebrand tudi Normane v južni Italiji zase. Robert Guiscard je sprejel večji del Apulije in Kalabrije po Hildebrandovem posredovanju od papeža kot fevd pod pogojem, da bo ščitil papeža proti njegovim nasprotnikom.

Nova ureditev papeževe izvolitve. Na lateranskem cerkvenem zboru (1059) so zbrani škofje izdali po Hildebrandovem prizadevanju volilni dekret, po katerem imajo le škofje-kardinali, (to so škofje rimske nadškofije) in duhovniki glavnih cerkva v Rimu pravico voliti papeža.

1059

Štirinajst let pozneje (1073) je postal Hildebrand papež. Imenoval se je Gregor VII.

Boj za investituro. Razmerje med Gregorjem VII. in Henrikom IV. je bilo sprva dobro, a kmalu se je to izpremenilo. Papež je obnovil prepoved simonije in zapovedal celibat. Ljudstvu je prepovedal udeleževati se maš, ki jih darujejo simonistiški in oženjeni duhovniki. Več nemških škofov in pet kraljevih svetovalcev je izobčil. Da bi podredil škofo popolnoma papežu in izkoreninil za vselej simonijo, je prepovedal Gregor VII. lajikom investituro, to se pravi: lajiki sploh ne smejo podeljevati duhovniških služb.

Lajik pa je bil tudi nemški kralj, torej je veljala prepoved tudi zanj. Baš za njega je bila taka prepoved največjega pomena, zakaj izza časa Otona I. so podeljevali nemški kralji škofije in opatije, a dajali škofom in opatom tudi obsežna posestva, sodno oblast, imunitete in marsikatero druge pravice. Teritoriji škofov in opatov so bili čestokrat enaki teritorijem grofov in vojvod; nemškemu kralju bi bilo torej gotovo v škodo, če bi bili tako mogočni cerkveni knezi od kralja popolnoma neodvisni in le edino papežu podrejeni.

Henrik IV. se ni zinenil za papežovo prepoved. Obdržal je še nadalje izobčene svetovalce in je tudi še dalje podeljeval škofije (celo v Italiji). Tedaj pa mu je zagrozil Gregor VII. z izobčenjem. Kraljev odgovor na to grožnjo je bil ta, da so Gregorja VII. v Wormsu, kjer je bilo tudi več škofov zbranih, odstavili kot papeža. Nato je odstavil papež Henrika IV. kot kralja, vse njegove podložnike je odvezal od zvestobe proti kralju, ki ga je obenem izobčil iz cerkve. S tem je zavzel papež isto stališče, kakor nekdanj papež Nikolaj I. (gl. str. 65), da je namreč papeštvo najvišja oblast na svetu.

Henrik IV. je podcenjeval moč svojega nasprotnika. Gregor VII. je našel poleg normanskega vojvode Roberta Guiscarda in Patarije krepko oporo tudi pri grofici Matildi Tuscijski (Toscana). Matilda je imela ogromna posestva v severni in srednji Italiji. Bila je duhovita in omikana žena ter „zvesta služabnica sv. Petra“. Navdušeni menihi so oznanjali na Nemškem, kolika je oblast apostolskega prestola, ljudstvo so ščuvali zoper simonistične in oženjene duhovnike, Sasi so se zopet dvignili zoper kralja, vedno manjše je postajalo število privržencev Henrika IV.

Knežji zbor v Triburu (1076) je sklenil, da ne prizna več Henrika IV. za kralja, ako se ne reši v leku enega leta prokletstva (izobčenja). Obenem je povabil papeža za prihodnje leto v Augsburg, kjer naj bi se rešila kraljeva zadeva.

Tedaj pa je storil kralj Henrik IV. nekaj, česar pač nihče ni pričakoval. Sredi zime je prekoračil v spremstvu svoje žene Berte, triletnega sinčka in maloštevilnih zvestih dvorjanov s snegom pokrite Alpe. Papež Gregor VII. je bil že na poti v Nemčijo. V severni Italiji je iznenadoma izvedel, da je kralj Henrik IV. v njegovi bližini. Prestrašen je bežal v Matildin grad v Kanosi (Canossa). A tudi Henrik je prišel sèm. Podvrgel se je najstrožji cerkveni pokori in po tridnevnem pogajanju mu je papež odpustil (1077). Preklical je prokletstvo. Tako je Henrik IV. preprečil knežji zbor, ki naj bi se sešel v Augsburgu.

Državljanska vojna v Nemčiji. Dasi je bil kralj Henrik IV. zopet sprejet v katoliško cerkev, so vendar izvolili na Nemškem protikralja. Ta je bil Rudolf Švabski. Toda sedaj so se razmere izpremenile. S Henrikom IV.

so polegile Češka ter mnogo grofov, škofov in mest. Vnela se je huda državljanska vojna, v kateri je sicer protikralj Rudolf Švabski zmagal, a v boju mu je bila odsekana desna roka in kmalu nato je umrl.

Medtem pa je tudi papež Gregor VII. posegel v boj. Izobčil je kralja vdrugič, toda to izobčenje je ostalo brez učinka. Zdaj je izročil Henrik IV. vojno na Nemškem svojemu zetu Frideriku Staufovcu, ki mu je podelil švabsko vojvodino; sam pa je hitel v Italijo proti papežu.

Henrikovi boji v Italiji. Po dolgotrajnem obleganju je zavzel kralj Rim. Papež je zbežal v trdni Angelski grad. Protipapež Klement III., ki so ga že poprej izvolili kralju zvesti škofje, je kronal sedaj Henrika IV. za cesarja. Za Gregorja VII. je postajal položaj od dne do dne opasnejši. Tedaj pa ga je rešil normanski vojvoda Robert Guiscard; a baš normanski rešileci so zbudili pri Rimljanih mnogo sovraštva proti Gregorju VII., ker so tako strašno plenili in požigali po Rimu, da se je jeza vseh obrnila na papeža. Zato je odšel Gregor VII. z Normani v južno Italijo. Kmalu nato je umrl v Salernu, do svoje smrti prepričan, da se je po pravici bojeval za univerzalno gospodstvo cerkve. Svoje ideje je zapustil kot dediščino svojim naslednikom, kakor jih je on sprejel po Nikolaju I.

Zadnja leta Henrika IV. Pristaši Gregorja VII. niso priznali Klementa III. za papeža, temveč so izvolili Viktorja III., za njim pa Urbana II. Letá je nadaljeval politiko svojega prednika. Cesar je prišel vdrugič v Italijo, toda odsihdob ga je sreča zapuščala. Še celo njegov lastni sin Konrad, ki je bil že za kralja kronan, ga je izdal. Cesar se je vrnil v Nemčijo, ga je odstavil in določil za svojega naslednika mlajšega sina Henrika. Še enkrat je stala skoro vsa Nemčija na cesarjevi strani; zlasti kmetiško ljudstvo, mesta in sploh nižji sloji so mu bili hvaležni, ker je Henrik IV. skrbel v tem času za mir; toda nižje plemstvo, ki je živelo večinoma od vojne, je ravno zaradi miru zelo obubožalo. Na čelo teh nezadovoljnih se je postavil drugi sin cesarja, Henrik. Kot vzrok je navedel prokletstvo, ki ga je izrekel nad cesarjem Urban II. Zvijeno je ujel svojega očeta in ga prisilil, da se je odpovedal kroni. Henrik IV. je zbežal v Lüttich, kjer je umrl 1106. leta. Toda niti po smrti niso privoščili ubogemu cesarju miru; ker

je umrl v prokletstvu, je ležalo njegovo truplo 5 let v neposvečeni kapeli. Toda preprosto ljudstvo je romalo trumoma h grobu, je molilo za očeta vdov in sirot ter častilo zaščitnika zatiranih kakor svetnika.

1106 **Henrik V.** (1106—1125), ki je dosegel s pomočjo cerkve
^{do}
1125 in posvetnih knezov prestol, je izpremenil kmalu, ko je zavladal, svoje nazore. Komaj je obnovil papež prepoved, da noben lajik ne sme izvrševati investiture, že je šel Henrik V. z močno vojsko v Italijo. Vse se je uklonilo mogočnemu kralju. Celo na papeževem dvoru je bila stranka, ki je delovala zanj. Papež Paskal II. je sklenil s kraljem pogodbo, ki pa ni bila po volji kardinalom. Tedaj pa je izkoristil Henrik V. svojo moč: ujel je papeža in kardinale, Paskal II. mu je moral priznati investituro, ga okronati za cesarja in odvezati mrtvega Henrika IV. od prokletstva. Zdaj šele so pokopali truplo nesrečnega cesarja z vso častjo v Speieru ob strani njegovih prednikov (1111).

A boj za investituro se je znova začel, dokler ni prišlo do sprave med cesarjem in papežem Kalikstom II., ki sta sklenila

- 1122** *Wormski konkordat* (1122). Ta je določil sledeče:
- 1.) Škofje in opati se volijo brez simonije v navzočnosti cesarja ali njegovega namestnika;
 - 2.) Cesar izroči izvoljencu z žezlom posvetna posestva in posvetne pravice v fevd.
 - 3.) Papež ali njegov namestnik posveti nato izvoljenca in mu podeli duhovsko službo z izročitvijo prstana in palice. V Italiji in Burgundiji je bila investitura po posvečenju.

L. 1125. je umrl Henrik V. Otrok ni zapustil. Pokopali so ga v Speieru; tu so ležali vsi frankovski ali salijski vladarji; Henrik V. je bil zadnji od njih.

3. Lotar in prvi staufovski vladarji (1125—1197).

1125 **Lotar Saški.** (1125—1137). Za nemški prestol se je pote-
^{do}
1137 goval sedaj nečak Henrika V., Friderik Staufovec. Bil je vojvoda švabski (gl. str. 89); po smrti cesarja Henrika V. pa sta podedovala on in njegov brat Konrad vsa posestva salijske rodovine. Toda cerkvena stranka pod vodstvom mainškega nadškofa je predlagala za kralja Lotarja

Supplinburškega, vojvodo saškega. Bil je tudi izvoljen in kronan. Sedaj so se vneli hudi boji med kraljem in bratoma Staufovcema. V teh bojih je pridobil Lotar dobrega zaveznika v bavarskem vojvodi Henriku Oholem iz rodu Welfov, ker mu je dal svojo hčer in dedinjo Jero za ženo.

Konrad III. (1138—1152). Lotar Saški je izročil svojemu zetu Henriku Oholemu saško vojvodino. Ker je le-ta imel že tudi Bavarsko in poleg tega še mnogo drugih posestev, je bil najmočnejši nemški knez. Njegov last ga je na smrtni postelji določil za naslednika na nemškem prestolu. Toda baš zaradi njegove moči in oholosti so se odločili pri volitvi kralja za Konrada III. Staufovca. Tako so torej zasedli nemški prestol Staufovci ali Hohenstaufi, ki so imeli svoje ime po gradu na vznožju Švabskega Jure.

Boj z Welfi. Henrik Oholi je sicer priznal Konrada III. za kralja, toda ker so knezi odločili, da mora izročiti eno izmed svojih dveh vojvodin, češ da nihče ne sme imeti dveh, se je vnela huda vojna med Staufovci in Welfi.

V Vzhodni krajini je stal mejni grof Leopold II., Ernestov sin, (1075—1095) (gl. str. 83) v boju za investituro na strani papeža Gregorja VII. Cesar Henrik IV. mu je zato vzel mejno grofijo ter jo podelil češkemu vojvodi Vratislavu. Vendar pa se je vzdržal Leopold II. — Njegov sin Leopold III. (1095—1136) mu je sledil brez cesarjevega ugovora. Poročil se je z Nežo, sestro Henrika V. in materjo-vdovo Konrada III. in Friderika Staufovca. Za Leopolda III. se je Vzhodna krajina posebno povzdignila. Ustanovil je samostan korarjev-avguštincev v Klosterneuburgu in samostan cistercijenzov v Heiligenkreuzu. O ugledu Leopolda III. priča najbolj dejstvo, da so ga (l. 1125.) hoteli nemški knezi izvoliti za kralja. Zaradi pobožnih ustanov in pobožnega življenja se je ohranil njegov spomin še dolgo po smrti. Koncem srednjega veka so ga proglasili za svetnika. — Nasledoval ga je sin Leopold IV. (1136—1141), polubrat cesarja Konrada III., ki mu je izročil po izobčenju Henrika Oholega vojvodino Bavarsko. — Po kratki vladi ga je nasledoval v Vzhodni krajini brat Henrik II. Jasomirgott (1141—1177). Poročil se je z Jero, vdovo Henrika Oholega.

1138

do
1152

1075

do
1095

1095

do
1136

1136

do
1141

1141

do
1177

Boj med Welfi in Staufovci se je nadaljeval tudi po smrti Henrika Oholega. Kralj Konrad III. je premagal Welfe pri welfski trdnjavi Weinsberg (pripovedka o zvestih ženah in o bojnem klicu „Tu Welf, tu Waiblingen!“*) Dasi ta zmaga ni bila odločilna, je vendar prišlo slednjič do sprave med Welfi in Staufovci. Henrik Lev, sin Henrika Oholega, je dobil Saško, Bavarsko pa je dobil Henrik Jasomirgott v fevd.

Zadnja leta Konrada III. Razmere v Nemčiji v tem času nikakor niso bile povoljne. Med posameznimi velikaši so divjali boji, a tudi v Italiji je gineval ugled Nemčije. Vzlic temu pa se je dal Konrad III. pregovoriti, da se je udeležil druge križarske vojne (gl. str. 114). Ko se je vrnil na Nemško, se je zopet uprl Henrik Lev. Tedaj pa je umrl Henrik III.

1152

do

1190

Friderik I. Barbarossa (1152—1190), nečak in naslednik Konrada III., je bil mož izrednih vrlin. Dičile so ga velika hrabrost, radodarnost, razumnost, viteška omika ter ljubezen do umetnosti in znanosti. Zaradi rdeče brade so mu dali v Italiji priimek „Barbarossa“, t. j. Rdečebralec. Njegov oče je bil iz staufovske, mati pa iz welfske rodovine. Zato je bila opravičena nada, da bo kralj napravil konec novemu sporu med tema rodovinama.

Sprava z Welfi. Friderik I. je želel najprvo spravo z Welfi. Zato je izkušal zlepa pridobiti Welfe zase; Henriku Levu je priznal pravice do bavarske vojvodine, ki pa je ostala še nekaj časa v rokah Henrika Jasomirgotta.

Razmere v Italiji. Kakor v Nemčiji, tako je hotel Friderik I. tudi v Italiji pokrepiti cesarski ugled. Zato je šel večkrat v Italijo.

a) *Normani v južni Italiji.* Brat Roberta Guiscarda (gl. str. 89), Roger I., je pričel boj zoper Arabce v Siciliji in si je osvojil ta otok. Njegov nečak Roger II. je pridobil tudi Apulijo in ostale dele južne Italije. S papeževim dovoljenjem so ga okronali v Palermu za kralja (1130).

b) *Razvoj mest v Italiji.* Prej, nego v Nemčiji se je razvilo v Italiji meščanstvo; po živahni trgovini je obogatelo in postajalo vedno bolj samostojno; tudi plemstvo se je pridružilo meščanstvu in oba sta se izkušala rešiti iz oblasti

*) Waiblingen je bilo staufovsko posestvo vzhodno od Stuttgarla.

škofov, ki so doslej imeli — zlasti v Lombardiji — vse vladarske pravice v svojih rokah. Razvoj meščanstva so posebno pospeševale zmede v Nemčiji, boj za investituro in nasprotstvo med papeži in lombardsko duhovščino. Tako so nastale razne mestne republike, kojih razmerje proti nemškemu kralju je bilo še nejasno. Med njimi je pridobilo posebno mesto Milan veliko oblast, kajti razširilo jo je po okolici čez druga mesta. Boj zoper posvelno oblast duhovščine je bil tem lažji, ker je tedaj nastopal v Lombardiji menih Arnold iz Brescije, ki je navdušeno propovedoval, da se cerkev mora odpovedati vsej posvelni oblasti in da se mora vrniti k uboštvu apostolov. Ideje te politično-verske struje so sprejeli tudi v Rimu, kjer so ustanovili republiko (1143). Papež Hadrijan IV. je prosil Friderika I. za pomoč in mu obljubil, da ga bo zato kronal za cesarja; nad mestom Rimom je proglasil interdikt*); dosegel je, da je moral Arnold zbežati. Tedaj je prišel Friderik I. v prvič v Italijo.

Friderikovo kronanje. Ker je imel kralj le 1800 vitezov s seboj, se ni mogel bojevat v severni Italiji z mesti, ki so se odtegnila cesarski oblasti. Izobčil je Milan, potem pa je hitel proti Rimu, kakor je obljubil papežu. Hadrijan IV. je prišel Frideriku naproti; takrat je držal kralj papežu stremena; storil je to, ker so mu dokazali, da je maršalska služba stara šega. Arnolda, ki ga je ujel, je izročil Friderik papežu, nato pa je sprejel v cerkvi sv. Petra cesarsko krono. — Arnolda so sežgali, njegov pepel pa raztresli v Tiber. — Friderik I. se je vrnil nato v Nemčijo.

Friderik povzdiguje Vzhodno krajino v vojvodino. Prišedši domov je izročil cesar Friderik I. vojvodino Bavarsko Henriku Levu, ki mu je bil v Italiji zvest spremljevalec. Babenberžana Henrika II. Jasomirgotta, ki je doslej imel Bavarsko, je odškodoval s tem, da je povzdignil Vzhodno krajino l. 1156. na državnem zboru blizu Rezna v vojvodino. Razentega je podelil cesar vojvodu in njegovi ženi takozvani privilegium minus, ki je vseboval pravice, kakršnih doslej še ni imel noben državni knez: vojvodina je dedna tudi za hčere; ako umreta vojvoda

1156

*) V mestu ali v deželi, ki je v interdikt, ne smejo duhovniki maševati niti zakramente deliti.

in vojvodinja brez otrok, smeta predlagati sama naslednika; brez vojvodovega dovoljenja ne sme nihče izvrševati sodstva v vojvodini; vojvoda avstrijski je primoran udeleževati se le onih cesarskih dvornih zborovanj (Hořtag), ki so na sosednjem Bavarskem in ravno tako tudi le onih vojen, ki se vrše v sosednjih deželah Avstrije.

Henrik II. Jasomirgott je preložil svojo prestolnico s sedanjega Leopoldsberga, ki se je tedaj imenoval Kahlenberg, na Dunaj; tu je ustanovil še danes obstoječi samostan Škotov. — Nasledoval ga

1177 je najstarejši sin Leopold V. (1177—1194).

⁴⁰
1194 *Friderik podjarmi Milan.* Medtem se je razmerje med cesarjem in papežem izpremenilo. Hadrijan IV. ni bil zadovoljen z malopomembnimi uspehi prvega prihoda Friderika I. v Italijo. Združil se je z Normani in se tudi spravil z ljudstvom v Rimu.

A najpoprej je šel Friderik I. nad uporne Milance. Cesar je oblegal mesto in ga z lakoto prisilil, da se je uklonilo. V državnem zboru na Ronkalski ravnini (Roncaglia blizu Piacenze) je določila posebno zato sestavljena komisija (v kateri so bili tudi pravoslovci vseučilišča v Bologni) seznam regalij, ki so jih morala mesta odstopiti cesarju. Bilo jih je mnogo: pravica do nameščanja uradnikov, pobiranje carine, pravica do dohodkov iz rudnikov, ribištva, kovanja novcev i. dr.

Sedaj se je pridružil papež Hadrijan IV. javno nasprotnikom cesarja, zakaj ravno tako, kakor se je zgodilo z regalijami mest, bi se bilo lahko zgodilo tudi z regalijami škofov. Baš je hotel papež izreči prokletstvo nad cesarjem, ko je umrl.

Milanci so se dvignili in cesar je zopet oblegal njih mesto. Slednjič se mu je moralo ukloniti na milost in nemilost. Strašna je bila kazen: prebivalci so se morali naseliti zunaj mesta v štirih odprtih seliščih, prekrasno mesto so oplenili in večinoma porušili. Prestrašena se je uklonila sedaj vsa severna Italija cesarju.

Cesarjev boj s papežem in z Lombardi. Po smrti Hadrijana IV. so volili novega papeža. Kardinalski kolegij je bil razcepljen v dve stranki. Večina kardinalov je izvolila Aleksandra III., manjšina pa Viktorja IV. Cesar Friderik I. je priznal Viktorja, toda Aleksander III. je proklel cesarja. Nekaj let potem so sklenili Benečani in nekatera lombard-

ska mesta lombardsko zavezo zoper cesarja, ker so jih cesarski uradniki preveč zatirali. Milan so zopet sezidali, cesarjeve vlade v Lombardiji ni bilo več. Papežu Aleksandru III. na čast so zgradili Lombardi trdnjavo Alessandrijo.

Friderik I. je medtem utrjeval svoje stališče na Nemškem. Svojemu sinu Frideriku je izročil izpraznjeno vojvodino Švabsko, starejšega sina Henrika pa je dal izvoliti in okronati za nemškega kralja. Posebno naklonjenost je kazal cesar proti Welfu Henriku Levu.

A tudi italijanskih zadev ni izpustil cesar iz oči. Sedaj se je napotil zopet preko Alp v Italijo. Toda brezuspešno je oblegal utrjeno Alessandrijo; tudi pogajanja radi miru so se razbila; cesar je poklical iz Nemčije novo vojsko, a tedaj je odrekel Henrik Lev, najmočnejši nemški knez, cesarju vojaško dolžnost. Vzlic temu se je spustil Friderik I. z Lombardi v boj, toda v bitki pri Legnanu (1176) je bil premagan.

1176

Sedaj je uvidel cesar, da je vsako nadaljevanje boja brezuspešno; zato je nastopil pot sprave: na slovesnem sestanku v Benetkah je priznal Aleksandra III. kot papeža, le-ta pa je posredoval med cesarjem in lombardskimi mesti; sklenili so najpoprej premirje, pozneje pa v Konstanzu mir; mesta so sicer pripoznala cesarjevo vrhovno oblast, a dobila so zelo obsežne pravice, predvsem pravico do regalij.

Cesar kaznuje Henrika Leva. Prišedši domov je poklical Friderik Henrika Leva na odgovor. A ker se ni odzval, ga je cesar izobčil, odrekel mu je bavarsko in saško vojvodino ter vse druge fevde in alode. Henrik Lev je računal na svojo moč, a zapustili so ga vsi mali knezi, ker je poprej trdo ravnal z njimi. Po kratkem boju se je uklonil cesarju in ga kleče prosil milosti. Cesar mu je izročil alodijalna posestva Braunschweig in Lüneburg, a Henrik je moral oditi za tri leta na Angleško v prognanstvo.

Pri novi podelitvi saške in bavarske vojvodine se je držal cesar Friderik I. načela, da jih je treba pomanjšati. Saško je razdelil v dve vojvodini; od bavarske vojvodine pa je odcepil Štajersko marko;*) ostalo ba-

*) Štajerski mejni grofje so se morali poprej udeleževati bavarskih dvornih zborovanj; Štajerska je bila torej v rahli odvisnosti od Bavarske.

varsko vojvodino je podelil zvestemu palatinskemu grofu (Pfalzgraf) Otonu Wittelsbachskemu, čigar potomci vladajo še dandanes na Bavarskem.

Štajerska pride kot vojvodina pod oblast Babenberžanov.

- 1180** Od Bavarske odcepljeno Štajersko marko je povzdignil Friderik I. v samostojno vojvodino (1180). Ostala je še vedno v rokah Traungancev, ki so že poprej po dediščinah svojo oblast zelo razširili. Ker je bil prvi štajerski vojvoda Otokar IV. (VI.) bolan in brez dedičev, je določil po daljšem pogajanju Babenberžana Leopolda V. (gl. str. 94) za svojega naslednika; cesar je potrdil to določbo, ki je stopila
- 1192** po smrti Otokarja IV. tudi v veljavo (1192).

Leopold V., odsihdob vojvoda avstrijski in štajerski, je bil zvest pristaš cesarjev. Njegov dvor na Dunaju je postal središče viteškega življenja; skrbel je za blagostanje svojih dežel tudi v gospodarskem oziru, zlasti je razumno deloval za povzdigo trgovine. Udeležil se je tretje križarske vojne (gl. str. 115).

Po smrti Leopolda V. je zavladal v Avstriji njegov sin Friderik (I.), na Štajerskem pa mlajši sin Leopold VI. Ko je štiri leta pozneje umrl Friderik (I.) (1198), je zavladal Leopold VI. obema vojvodinama.

Cesarjevi zadnji uspehi. Cesarjeva oblast v Nemčiji se je po padcu Welfov mogočno povzdignila. Z močno roko je vzdrževal red in pravico.

Ko se je napolil Friderik I. šestič v Italijo, je oženil svojega sina Henrika s Konstancijo, dedinjo normanske države v južni Italiji in v Siciliji.

Tako je papeštvu tudi na jugu pretila cesarska oblast. Kmalu bi bilo že prišlo do novega razpora med cesarjem in papežem, tedaj pa je počil glas, da so mohamedani osvojili Jeruzalem. Postarni cesar Friderik Rdečebreadec je sam prejel križ in z mladeniškim ognjem je šel v tretjo križarsko vojno (gl. str. 115). Toda v deročem Salefu v Ciliciji je cesarski junak utonil.

Tako je končal Friderik, ki je postal zaradi svojih viteških lastnosti najpopularnejši nemški cesar srednjega veka. Pripovedka, da Friderik Rdečebreadec ni umrl, ampak da spi v Kyffhäuseru, da bo zopet vstal in obnovil slavo cesarstva, se nanaša na njegovega vnuka Friderika II.: pomotoma so jo pozneje prenesli nanj.

Henrik VI. (1190—1197), sin in naslednik Friderika Rdečebra-¹¹⁹⁰
 bradca, je podedoval po svojem očetu delavnost in razumnost,
 a bil je vladohlepen, skopušen, trdosrčen in krut vladar. ^{do}
1197

Zarota knezov na Nemškem. Ko je bival Henrik VI. v Italiji, je uprizoril Henrik Lev na Nemškem zaroto knezov proti Staufovcem. Tedaj pa je rešil Henrika VI. iz zadrege slučaj. Babenberžan Leopold V., avstrijski vojvoda, je ujel pri Dunaju angleškega kralja Riharda Levosrčnega, sorodnika in glavno oporo Henrika Leva. Zaprta ga je v gradu Dürrenstein, nato pa ga je izročil Henrik VI. Rihard je moral plačati cesarju visoko odkupnino ter mu priseči zvestobo kot vazal. Šele sedaj je podelil Henrik VI. angleškemu kralju svobodo, zaroto knezov pa je s tem udušil.

Henrik VI. in Normani. Ko je umrl zadnji normanski kralj, se je Henrik hotel polastiti dediščine, ki mu je bila zagotovljena po poroki s Konstancijo. Toda normanski velikaši niso marali tujca in so posadili na prestol Tankreda, nezakonskega potomca normanske vladarske rodbine. Po Tankredovi smrti je prišel cesar drugič v južno Italijo in brez posebnih težav je zasedel sedaj normanski prestol.

Načrt svetovne vlade. Po teh uspehih je vladal Henrik VI. od Severnega in Vzhodnega morja pa do Sicilije. Povsod je nameščal kot kraljevske upravitelje nemške državne ministeriale. Angleški kralj je bil njegov vazal, kot dedič Normanov je posegel po državah v severni Afriki, kralj na Cipru je sprejel od njega kraljevsko krono v fevd, celo bizantinski cesar mu je moral obljubiti davek. Nihče izmed njegovih prednikov ni imel tolike oblasti. Sedaj se je pripravljaj na veliko križarsko vojno, s čimur bi bil tudi papeževo nasprotovanje odstranil in se postavil na čelo vsemu krščanstvu.

Da bi utrdil oblast svojega rodu, je deloval na to, da bi odpravil na Nemškem volilno kraljestvo in je izpremenil v dedno kraljestvo Staufovcev. Kneze je hotel pridobiti s koncesijami. Toda cesarjev načrt so onemogočili severonemški knezi in Henrik VI. je dosegel le toliko, da so izvolili njegovega dveletnega sina Friderika za kralja.

Baš, ko se je hotel cesar vkrcati, da bi se odpeljal v Palestino, je nepričakovano umrl, in z njim je padel ves njegov načrt svetovne vlade.

4. Polabski Slovani, Čehi in Poljaki; njih razmerje proti Nemčiji.

Polabski Slovani. Izmed vseh Slovanov je bila usoda polabskih Slovanov najbolj žalostna, kajti vzlic izredni hrabrosti niso mogli ubraniti narodne svobode in samostojnosti proti navalu zapadnih sosedov, Nemcev. Glavni vzrok njih usode je bila *n e s l o g a*, ki je ovirala, da bi se razna plemena združila v krepko državo.

Boji s Karlom Velikim. Vojska Karla Velikega je prodrla tudi v deželo polabskih Slovanov med Saalo in Labo. Po strašnem opustošenju so se uklonili ondotni polabski Slovani in so izročili Frankom talce.

Vendar pa Karel ni imel namena, da bi pridružil polabske Slovane svoji državi. Zadovoljil se je s tem, da so priznali frankovsko vrhovno oblast ter plačali tribut, drugače pa jim je pustil samostojnost in pogansko vero. Karlovo ime je bilo pri zapadnih Slovanih v tolikih čislih, da so svojim vladarjem po njem dali naslov „k r a l j“ (--- Karel), kakor izhaja naslov „c e s a r“ od Cezar.

Ludovik Nemški in Sorbi. Po smrti Karla Velikega so se slovanski rodovi ob Labi polagoma vsi otesli frankovskega jarma. Boji pa so se zopet obnovili za Ludovika Nemškega zaradi mejnih prepиров. Tedaj je Ludovik uklonil Sorbe, a le bolj z gladom nego z mečem.

Saški vladarji in polabski Slovani. Po smrti Ludovika Nemškega so se polabski Slovani krepko razvijali. Ob Vzhodnem morju so imeli imenitna tržišča; seveda so bili vsi ti Slovani še pogani; novo gorje pa se je pričelo za polabske Slovane, ko so zasedli nemški prestol saški vojvode. Sasi so mislili, da morajo Slovane že zaradi vere ukloniti, dasi se krščanska vera marsikaterega Sasa ni dosti razločevala od poganstva Slovanov. Polagoma je nastalo med obema narodoma veliko sovraštvo, ki je rodilo na obeh straneh v bojih najhujše krutosti. Sasi so slovanske ujetnike večkrat odvedli v svojo deželo ter jih neusmiljeno pomorili, ali pa jih obdržali kot sužnje. Najbrže je pri Sasih nastala beseda „S k l a v e“.

Henrik I. je pričel nanovo vojno s polabskimi Slovani. Podjarmil je ob Haveli in Šprevi bivajoče Hevélce in si osvojil njih glavno mesto Brenabor (Brandenburg). Nato se

je obrnil proti jugu in je uklonil med Labo ter Krušnimi gorami stanujoče Sorbe; tu je zgradil trdnjavo Mišenj (Meißen).

Herman Bilung in Gero. Oton I. je poslal proti polabskim Slovanom na severu mejnega grofa Hermana Bilunga, na vzhodu pa mejnega grofa Geron a. Gero je dal pri obedu zavrtno pobiti 30 slovanskih poglavarjev; strašen upor je bila posledica te krutosti; a nesložnost in izdajstvo braniborskega kneza Tugomira sta tudi sedaj slabila Vende; najprvo je postala vsa dežela do Labe nemška, nato pa so prišli vsi Slovani med Labo in Odro pod nemško oblast. Oton I. je ustanovil v podjarmljeni deželi škofiji v Brenaboru ter v Havelbergu. Podredil jih je pozneje ustanovljeni nadškofiji v Devinu (Magdeburg). Toda le počasi so sprejemali Slovani evangelijsko, ker so ga oznanjali Nemci, ki so jih sovražili.

Že za Otona II. so polabski Slovani in Danci požgali Hamburg, razdejali škofiji Brenabor in Havelberg, pobili vse Nemce, ali pa jih pogнали preko Labe; slovanske dežele na vzhodu Labe so se odcepile od nemške države za poldrugo stoletje, mlado krščanstvo je izginilo.

Obnovitev vzhodnonemške kolonizacije. Šele nemški kralj Lotar Saški je zopet obnovil pokristjanjenje in germanizacijo polabskih Slovanov. Še preden je postal kralj, je prodril Lotar do otoka Rujane (Rügen), sedaj pa je nastavljal tu nove obmejne grofe, ki naj bi pozkušali podjarmiti slovanske dežele vzhodno od Labe.

Albreht Medved iz rodovine Askanijscev (imenovane po mestu Aschersleben ali Ansgarsleben)*) je bil med temi obmejnimi grofi najimenitnejši. Njemu je izročil Lotar Severno marko (Nordmark) ob Haveli; Albreht jo je razširil v ljutih bojih. S Pribislavom, knezom Vendov v Braniboru, je sklenil pogodbo, po kateri je postal Albreht vrhovni gospodar dežele ob Haveli ter Pribislavov dedič. Odsihdob se je imenoval Albreht „mejni grof braniborski.“

Albreht Medved in drugi obmejni grofje so naseljevali med polabskimi Slovanmi nemške koloniste. Polagoma so izginili polabski Slovani; ponemčili so se, samo nekaj lužiških Srbov se je še ohranilo. Slovanska imena krajev, rek in gora

*) Pravzaprav so se imenovali Askarijci, a so pozneje izpremenili ime v Askanijsci, kakor bi bili potomci Enejevega sina Askanija.

v sedaj čisto nemških deželah pa pričajo še dandanes, da so nekdaj tu prebivali Slovani.

Čehi. Po Samovi smrti se je delila češka dežela v več kneževin pod raznimi poglavarji, med katerimi se je zlasti odlikovala *rodbina Přemislidov*, ki je vladala okoli Prage. Čeravno so bili Čehi tako razcepljeni, so vendar ohranili notranjo samostojnost proti vladi Karolingov kakor proti Velikomoravski državi. **805** Karel Veliki se je sicer (805. leta) uspešno bojeval z njimi, a Ludovika Nemškega so spravili Čehi v tako zagato, da jim je moral izročiti talnike.

Vlada Přemislidov do 1197. leta. Prvi zgodovinski potrjeni osebi iz rodovine Přemislidov sta Bořivoj (gl. str. 71) in njegova žena Ljudmila. Bořivojev vnuk je bil Vaclav I.

Vaclav I. in Henrik I. Vaclav I. se je trudil, da bi razširil krščanstvo med Čehi in je stopil v ta namen v zvezo s škofijo v Reznem (Regensburg); a ta prizadevanja Vaclavova zlasti plemenitnikom niso ugajala. Tudi niso hoteli Čehi biti odvisni od nemške države. Zato je udaril nemški kralj Henrik I. na Češko in prisilil Vaclava I., da ga je priznal za fevdnega **929** gospoda ter mu plačeval davek (929). Nekaj let pozneje je umoril Vaclava I. (Svetnika) njegov brat Boleslav I., ki je nato zavladal skoro vsem Čehom.

Boleslav I. in Oton I. Polagoma se je iznebil Boleslav I. tudi nemške nadvlade, toda Oton I., nemški kralj, je udaril sam na Češko ter prisilil Boleslava, da je priznal kot **950** fevdnik njegovo nadoblast (950).

Boleslav II. in Oton II. Boleslav II., sin in naslednik Boleslava I., je podpiral upornega bavarskega vojvodo Henrika Prepirljivca (gl. str. 78). Zato je prihitel cesar Oton II. na Češko ter je prisilil Boleslava II., da je priznal odvisnost od nemške države. V tem času je bila ustanovljena v Pragi škofija, ki je bila podrejena mainškemu nadškofu.

Za naslednika Boleslava II. se je polastil Češke poljski vojvoda Boleslav Hrabri, toda cesar Henrik II. jo je osvobodil poljske nadvlade. Odsihdob je ostala Češka večinoma pod vplivom nemške države.

1034 Břetislav I. „novi Ahil“ (1034—1055), ki je vladal ^{do} **1055** Češki za cesarja Henrika III., je izkoristil zmede, ki so nastale na Poljskem po smrti Boleslava Hrabrega. Še preden je zasedel vojvodski prestol, je vzel Poljakom Moravsko, kot vojvoda

pa je nameraval ustanoviti velikočeško državo. Udaril je na Poljsko ter si osvojil Gnjezdno. Kot plen je odvedel v Prago truplo sv. Vojteha. Tudi nemške nadvlade se je hotel otresti v političnem kakor cerkvenem oziru. Zato se je obrnil do papeža, da naj bi povzdignil praško škofijo v nadškofijo.

Tedaj pa je nastopil zoper Břetislavove namere nemški cesar Henrik III. Z vojno ga je prisilil, da mu je kot vazal prisegel zvestobo, ki jo je tudi odsihdob vedno držal. Pred svojo smrtjo je Břetislav I. slovesno potrdil že doslej pri Přemislidih obstoječo senijorarno dedno nasledstvo, po katerem naj sledi češkemu vojvodu vedno najstarejši član vladarske rodovine (ne najstarejši sin!). Tako je prišlo tudi na Češkem fevdništvo v veljavo, ki je provzročilo marsikatero nasledstvene boje. V teh so se opirali češki vojvode na nemške vladarje, kojih vazali so bili sami.

Vratislav II. (1061—1092) je v boju za investituro zvesto stal ob strani kralja Henrika IV. Zato mu je leta podelil za njegovo osebo kraljevski naslov.

Vladislav II. (1140—1173) je pomagal cesarju Frideriku I. Rdečebradcu v boju zoper uporne Milance. Tudi on je dobil zato kraljevsko krono.

Poljska. Med zapadnimi Slovani so stopili Poljaki najpozneje v zgodovino. Razcepljeni so bili v več plemen. Združili so jih bajé Pijasti, ki imajo svoje ime po bajeslovnem preprostem kmetovalcu Pijastu.

Vlada Pijastov do 1197. leta. Pijasti so vladali Poljakom od 9. stoletja dalje.

Mječislav (ali Mješko) je prvi zgodovinski vladar iz rodovine Pijastov. Poročil se je s Čehinjo Dubravko ter se dal krstiti. V Poznaniu (Pofen) je bila prva škofija, ki je bila podrejena devinski nadškofiji. Cesar Oton I. je prisilil Mječislava, da mu je plačeval davek.

Boleslav Hrabri (992—1025) je bil Mječislavov sin in naslednik. Za njegove vlade je prišel cesar Oton III. v Gnjezdno na Vojtehov grob (gl. str. 79). Obenem je priznal cesar Boleslavu samostojnost poljske cerkve pod vodstvom metropolita v Gnjezdnu. Boleslav Hrabri je podjarmil vse Slovane med Vzhodnim morjem in Donavo ter med Labo in Dneprom. Tudi Češka in Moravska sta se mu morali ukloniti. Toda polabski Slovani so se upirali poljski vladi; z njimi se je

1061

do

1092

1140

do

1173

992

do

1025

združil cesar Henrik II. Zlasti so ga podpirali Ljutici in tudi Čehi. Po večkratnih bojih sta sklenila Boleslav in Henrik II. mir, po katerem je Boleslav obdržal Lužice (Łużyce) kot nemški fevd. Komaj je cesar Henrik II. umrl, se je dal Boleslav Hrabri kronati za poljskega kralja, kar naj bi vidno pričalo o njegovi neodvisnosti. Kmalu nato je umrl.

Že viri iz Boleslavove dobe poročajo o višjem plemstvu, žlahti, in o nižjem plemstvu, vladikih, na Poljskem. Poleg teh pa so imeli nekake posebne pravice tudi nemški in inozemski vitezi, ki so stopili v poljske službe.

Notranji prepiri za Boleslavovih naslednikov so zelo oslabili poprej mogočno poljsko državo. Kos za kosom se je odcepil od nje; Poljska bi bila izgubljena, če bi ne bil postal nemški cesar Henrik III. pozoren na rastočo oblast češkega vojvode Břetislava. Le-ta je požgal Vratislavo, Krakov in Gnjezdno ter odnesel s seboj Vojtehovo truplo; tudi Šlezijo si je osvojil. Nekatere izmed izgubljenih dežel so si Poljaki pozneje zopet osvojili, tako tudi Šlezijo.

1107 ^{do} **1138** Procvit za Boleslava III. Krivoustega (1107 do 1138). Izmed naslednikov Boleslava II. je bil posebno znamenit Boleslav Krivousti. Uspešno se je bojeval s Pomorjanci. Pred svojo smrtjo je uredil Boleslav Krivousti tudi nasledstvo; določil je, da naj ima vedno najstarejši član izmed Pijastov kot veliki vojvoda nadvlado nad drugimi, Krakov pa naj bi bil glavno mesto. Po smrti Boleslava Krivoustega je Poljska propadala. Kraljevska oblast je bila oslABLJENA, plemstvo in duhovščina sta postajala vedno močnejša, kmečki stan je obubožaval, pravega meščanstva, ki bi se bavilo z obrtnostjo in trgovino pa ni bilo. Proti koncu enajstega stoletja se je naselilo na Poljskem mnogo Judov, ki so jih drugod v Evropi izgnali.

C. Balkanske države, izlam in prve križarske vojne.

1. Bizantinska država.

Sirski ali izavrijski cesarji (717—867).

Prepir zaradi češčenja podob (glej str. 17).

842 ^{do} **867** *Misija med Slovani.* Mihael III. (842—867) je poslal solunska brata Konstantina in Metoda v Velikomoravsko državo.

V dobo Mihaela III. spada začetek cerkvenega razkola med zahodno in vzhodno cerkvijo (glej str. 65).

Za Mihaela III. se je dal tudi bolgarski kan Boris krstiti (864), a zaradi bolgarske cerkve je nastal spor med Carigradom in Rimom, ker je papež zahteval, da se mora bolgarska cerkev podvreči Rimu.

Armenski ali makedonski vladarji *) (867—1056). Drugi cesar iz te dinastije, Leon VI. (okoli 900), „Filozof“, se je odlikoval po učenosti. Bolgarov pod vodstvom carja Simeona se je ubranil s tem, da je nahujskal zoper nje divje Madžare in Pečeneg e.

867
do
1056

V naslednjih letih so se Bizantinci sicer uspešno branili pred Saraceni v Siriji in Mezopotamiji; cesar Bazilij II., „Krvnik, Pobijalec Bolgarov“ je tudi podjarmil v začetku enajstega stoletja Bolgarijo za približno 170 let.

Toda sredi enajstega stoletja so vzeli Normani Bizantincem južno Italijo, deželam ob Donavi in Balkanskemu polotoku pa so bili Hrvati je, Srbi, Rusi in Pečenegi zelo nevarni. Zaradi preganjanja neortodoksnih Armencev so tem lažje prodirali v Aziji seldžuški Turki.

Cerkveni razkol. K vsem tem nezgodam se je pridružil še cerkveni razkol. Poslanci papeža Leona IX. so prišli v Carigrad in so proglasili tam slovesno ekskomunikacijo carigrajskega patriarha (1054). Patriarh je z drugimi patriarhi v orientu odgovoril na ekskomunikacijo s prokletstvom papeža in odsihdob sta pravoslavna in rimsko-katoliška cerkev ločeni. — Dve leti pozneje je izmrla vladajoča dinastija.

1054

Dinastija Komnenov (1057—1185). V tej dobi je bila bizantinska država v veliki nevarnosti, ker so jo napadali na zahodu Normani, na vzhodu Seldžuki. Proti poslednjim so Komnenom pomagali križarji. Najslavnejši iz te rodovine je bil Manuel (1143—1180), neumorno delaven vladar, mož izrednih telesnih in duševnih vrlin.

1057
do
1185

Dinastija Angelov (1185—1204). Njen ustanovitelj je bil Izak II. Angelus. Za njegove vlade je bila tretja kri-

1185
do
1204

*) Ustanovitelj te dinastije je bil iz armenske rodovine, ki je bila naseljena v Makedoniji.

žarska vojna. Nezmožnega cesarja je vrgel s prestola in ga oslepil njegov lastni brat, ki je postal potem cesar. Ta je bil **A l e k s i j III.** (1195—1203).

2. Bolgarska država.

Bolgari se pokristjanijo. Izmed naslednikov kana Kruma (gl. str. 74) je znamenit **Boris** (852—888), ki je uvedel med svojim narodom krščanstvo (864). Sprva se Boris ni mogel odločiti, ali bi se podvrget grški ali rimski cerkvi, a slednjič je zmagal vpliv carigradskega patriarha. V **Borisu** časte Bolgari svojega prvega narodnega svetnika.

Zlata doba Bolgarske. **Borisov** mlajši sin **Simeon** (893—927) je bil vzgojen v Carigradu. Z največjo pridnostjo se je pečal z znanostjo; njegovo vlado smemo po pravici imenovati „**z l a t o d o b o b o l g a r s k e d r ž a v e**“. Ker so Bizantinci z visokimi carinami hoteli uničiti bolgarsko trgovino, so se vneli med obema državama ljuti boji, v katerih je **Simeon** vedno zmagoval. Bizantinci so si poiskali pomoči pri Madžarih. Ti so udarili v Bolgarijo in so jo strašno pustošili do tedanje prestolnice **Velike Preslave** (današnje **Eski-Stambul**). **Simeon** je hitro sklenil z Bizantinci mir in porazil Madžare.

Boji z Bizantinci pa s tem še niso ponehali. Bolgari so si osvojili **Drinopolje** in štirikrat so oblegali Carigrad. Uspeh teh **Simeonovih** bojev je bil ta, da je vladal od morja do morja ter od **Olimpa** do **Save**. Bil je pravzaprav vladar **Balkanskega** poluotoka. Tedaj je sprejel naslov: „**Car Bolgarov in samodržec Grkov**“. Bolgarsko nadškofijo je povzdignil v patriarhat. Tudi **Srbi** so morali priznati **Simeonovo** nadoblast.

Simeonova vlada ni bila samo v političnem oziru **z l a t a d o b a** Bolgarije, temveč tudi na polju književnosti. Kmalu po **Metodovi** smrti so prišli nekateri njegovi učenci v Bolgarijo, kjer so nadaljevali v smislu panonsko-moravske tradicije po **makedonskih** pokrajinah svoje delo. **Slovanska** liturgija in slovansko pismo sta se torej širila na jugu od **Save** in **Donave**. **Car Simeon**, ki je čital v mladosti **Demostenova** in **Aristotelova** dela, je hotel tudi na versko-duševnem polju tekmovati z Bizantinci. Zato je poslovanil bolgarsko cerkev, bodril druge h književnemu delovanju in tudi sam je mnogo pisal. Svoje palače in cerkve na dvoru v **Preslavi** je okrasil s

knjižnicami; blagodejni vpliv carjevega delovanja se je raztezal po vsej Bolgarski od Črnega pa do Jadranskega morja; tudi Srbi so bili tega vpliva deležni. Simeon je največji bolgarski car.

Bolgarija postane bizantinska provincija. Vse, kar je ustvaril car Simeon, je bilo del njegove osebe; ko je umrl, je ponehala moč Bolgarije. Njegov sin in naslednik Peter (927—969) je bil tih in pobožen mož. Njegovo slabost so porabili sovražniki mogočne države. Bizantinski vpliv je rasel od leta do leta. Srbi, ki jih je Simeon večinoma podjarmil, so se osvobodili od Bolgarske pod županom Česlavom. Tudi Pečenegi in Madžari so udarili v Bolgarijo. Poleg tega je duhovnik Bogomil provzročil med Bolgari verski prepir; sekta Bogomilov je vplivala pet stoletij na zgodovino Balkanskega poluotoka, posebno Bosne, in je našla celo v zapadni Evropi mnogo pristašev. Peter je bil preslaboten, da bi bil mogel vse to ubraniti. Tedaj je odtrgal bojar Šišman s Trnovega ob Jantri zapadne dele Bolgarije, Makedonijo in Albanijo in je ustanovil novo Zapadnobolgarsko državo pod dinastijo Šišmanidov (963).

927
do
969

963

Za Petrovega naslednika je postala Vzhodna Bolgarska (med Donavo, Črnim morjem in Balkanom) bizantinska provincija (971).

971

Zapadnobolgarska se je vzdržala pod Šišmanidi še pol stoletja. Kreпки car Samuel (976—1014) se je sprva srečno bojeval z Bizantinci, Srbi in Hrvati, toda slednjič ga je bizantinski cesar Bazilij II., „Krvnik Bolgarov“, popolnoma pobil pod Belasico planino (med spodnjim Vardarjem in spodnjo Strumo).*) Bazilij je dal vse ujete Bolgare oslepiti, le vsaki stotnjici je pustil vodnika z enim očesom; taki so prišli domov. Strašni pogled na to vojsko je gnal carja Samuela v obup; kmalu nato je umrl. Pet let pozneje je bila vsa Bolgarija pod bizantinsko vlado (1019). Vendar pa je pustil Bazilij II. bolgarski cerkvi samoupravo, le patriarha je nadomestil zopet nadškof. Državo je razdelil v okraje, ki so jih upravljali vsako leto drugi strategji; le-ti so strašno izžemali deželo.

976
do
1014

1019

Ustanovitev nove bolgarske države. Po smrti cesarja Bazilija II. so se Bolgari večkrat vzdignili, da bi se otresli bi-

*) Prim. Pagliaruzzijevo pesem!

zantinskega jarma; toda vsi poizkusi so bili zaman. Cesar Izak II. se je hotel oženiti s hčerjo ogrskega kralja. Za ženitovanje je rabil mnogo denarja. Zato je neusmiljeno odiral zlasti Bolgare; tedaj je nastala splošna vstaja; brata Peter in Ivan Asên sta bila voditelja naroda. Petra so oklicali za carja (1186). Obenem so proglasili tudi bolgarsko cerkev za nezavisno in so postavili novega nadškofa v Trnovem. Med Donavo in Balkanom je nastala kmalu nova bolgarska država. Trnovo je bilo odsihdob prestolnica.

1197 Leta 1197. je zavladal tej novi bolgarski državi Joannis (Kalojan) iz rodovine Asenidov. Le-temu je poslal papež Inocent III. po kardinalu Leonu v Trnovo zlato kraljevsko krono.

3. Hrvaška.

Bela Hrvaška, ki je nastala na ozemlju stare Dalmacije (gl. str. 73), je bila pod bizantinskim, frankovskim in rimskim vplivom do druge polovice devetega stoletja.

V istem stoletju so se odločili Hrvatje za rimsko-katoliško vero. Še dandanes obstoja versko nasprotje med bratskima narodoma, med Hrvati in Srbi.

879
do
890
okoli
910 **Branimir** (879—890) je osvobodil Belo Hrvaško popolnoma bizantinskega vpliva, torej tudi v cerkvenem oziru. Bela Hrvaška je postala samostojna država. Uvedel je tudi slovansko službo božjo in glagolico.

910 **Kralji narodne krvi.** Okoli leta 910. je združil Tomislav z Belo Hrvaško tudi Posavsko Hrvaško (gl. str. 73). Pognal je Madžare preko Drave, še celo Bizantinci so ukazali svojim mestom Spletu, Zadru i. dr., da naj stopijo pod zaščito Tomislava, ki je bil njih zaveznik. Tomislav je premagal tudi bolgarskega carja Simeona in se je kronal okoli l. 925. za hrvaškega kralja. Njegova zasluga je bila, da so se dalmatinski škofje zopet spravili s papežem.

925 Na spletskem cerkvenem zboru, katerega so se udeležili tudi papeževi odposlanci, so sicer sklenili, da odpravijo slovansko službo božjo ter uvedejo latinsko; vendar pa se je slovanska služba božja še dalje ohranila. Tomislav in njegovi nasledniki so bili v tem oziru zaraditega toliko popustljivi, ker so hoteli doseči gospodstvo po vsej Dalmaciji, kar se jim je tudi posrečilo.

Peter I. Krešimir (1058—1073), eden izmed Tomislavovih naslednikov, je priklupil svoji državi dalmatinska mesta in otoke ter se je proglasil za „kralja Hrvatov in Dalmatincev.“ Bil je najmogočnejši hrvaški vladar, a za njegove vlade so zopet na cerkvenem zboru v Spletu slovesno sklenili, da se mora slovanska liturgija iztrebiti. Petrov drugi naslednik.

Dimitrij Zvonimir (1076—1089) je dobil od papeža Gregorja VII. kraljevsko krono in se je priznal za vazala rimskega stola. V boju zoper cesarja Henrika IV. je Zvonimir tudi podpiral papeža.

Toda jugozapadne pokrajine (v današnji južni Dalmaciji, v Hercegovini in Črnigori) so se odcepile od Hrvaške države. Sploh je bila lega hrvaške države malo ugodna. Bizantinska država je zadržavala njen razvoj na morju in na suhem, isto so delali tudi Benečani, ki so se pripravljali kot zvesti služabniki Bizantincev na njih dediščino ob Jadranskem morju, poleg tega pa so tudi Saraceni napravili Hrvatom mnogo škode; na severovzhodu pa je postala Ogrska mogočna država, ki je posegla večkrat v hrvaške razmere, kakor pozneje v srbske in bolgarske. Notranji prepiri, ki so jih provzročali zlasti prepiri med latinskimi škofi in med hrvaško narodno cerkvijo, tudi niso pospeševali utrditve enotne države.

Vsi ti notranji in zunanji vzroki so torej provzročili, da so potem, ko je izmrla dinastija kraljev narodne krvi, prišli Hrvatje pod vladno ogrskega kralja Kolomana iz rodovine Arpadov.

Hrvaška pod Arpadi (1102—1301). Zvonimir ni zapustil sina. Zato je nastal boj za prestol. Narodna stranka je izvolila za kralja Petra II., pristaši Zvonimirjeve vdove Jelene, sestre ogrskega kralja Ladislava I., so pa pozvali Ogre v deželo. Ladislav I. je prekoračil Dravo in postavil svojega nečaka Almoša za hrvaškega vladarja; obenem je ustanovil zagrebško škofijo. A po Ladislavovi smrti je Peter II. pregnal Almoša.

Koloman (1102—1116), Ladislava I. naslednik, je sicer premagal Petra II., poslednjega kralja hrvaške krvi, ki je padel v boju. Toda nekaj let pozneje so Hrvatje pregnali Madžare iz dežele. Zato se je Koloman pogajal z njimi; rezultat teh pogajanj je bil, da je pridobil zase zastopnike 12 hrvaških plemen, katerim je obljubil, da Hrvaška ne bode plačevala nikakega tributa; vendar se ima udeleževati kraljevih vojen do Drave na svoje, severno od Drave pa na kraljeve stroške.

1102 Nato so ga v Belgradu ob morju (Zara vecchia) kronali za kralja (1102). Hrvatje so se držali vedno nazora, da so se 1102. leta prikllopili Ogrski prostovoljno. Od tega leta je vnanja politika Hrvaške ozko združena z Ogrsko. Ime „Hrvaška“ je bilo tudi v naslednjih letih le bolj za pokrajine ob morski obali v rabi, dočim se je dežela med Savo in Dravo imenovala „Slavonija“ (Slovenska zemlja).

Za Kolomanovih naslednikov so se morali Hrvatje mnogo bojevat z Benečani, ki so se polastili vse prekmorske trgovine. Leta 1125. so Benečani razrušili staro hrvaško prestolnico Beligrad. Šele Bela II. (III. 1172—1196)^{*)} je zopet odvezel Benečanom Dalmacijo, obenem pa je podelil starim hrvaškim plemenitim rodovinom, kakor Frankopanom, Šubićem i. dr., obširna zemljišča v fevd.

4. Srbija.

Ustanovitev srbske države. Srbi so se delili v več žup, ki so živele med seboj nesložno; enotne države dolgo niso imeli. V 9. stoletju se je krščanska vera dodobra ukoreninila med srbskim narodom. Ko pa se je začel razpor med rimsko in grško cerkvijo, so se Srbi odločili za poslednjo in so tudi še dandanes pravoslavni.

Srbski župani so bili ali samostojni, ali začasno bolj ali manj odvisni od bizantinskega cesarstva, od Bolgarije ali Hrvaške.

Prvi poizkus ustanoviti enotno državo je izšel iz Duklje (Dioclea), t. j. današnje južne Dalmacije okrog Kotora, Črnogore in skaderske okolice. Štefan Vojslav se je iznebil bizantinske nadoblasti (1040). Svojemu gospodstvu je prikllopil tudi Travunijo (pri Trebinju) in Zahumlje (današnjo Hercegovino).

1078 Mihajlo, Vojslavov sin, je pridružil omenjenemu ozemlju še župo Rašo (današnji Novi Pazar) in je dobil od papeža Gregorja VII. kraljevski naslov (1078). Vzlic temu pa so ostali Srbi le pravoslavni še nadalje. — Mihajlov sin Bodin je povečal srbsko državo še z velikim delom Bosne. Toda kmalu so se začeli krvavi domači boji, ki so rušili srbsko državo. Župani se niso več zmenili za velikega župana ali kneza, marveč je vsak po svoje gospodaril v svoji župi.

^{*)} Kot hrvaški kralj II., kot ogrski III.

Posebno vlogo je igral med temi župani raški župan Uroš. Svojo hčer je dal ogrskemu kralju Beli II. za ženo in z Urošovo pomočjo je dobil Bela Bosno. Odsihdob (1139) imajo **1139** ogrski kralji naslov „kralj Rame“ (Rama == dotok Neretve).

Dinastija Nemanjičev. Stari partikularizem se je moral slednjič tudi pri Srbih umakniti državni enoti. Urošev sin Štefan I. Nemanja (1159—1196) je bil najprvo župan v Raši, po dolgotrajnih bojih s sorodniki in upornimi župani pa se mu je posrečilo, da je združil skoro vso zemljo, po kateri so stanovali Srbi (izvzemši Bosno) v dedno državo, ki jo je osvobodil tudi bizantinske nadvlade. Tej državi je vladal Štefan I. Nemanja kot veliki župan. Po njem se imenuje dinastija, ki je vladala Srbom več nego 200 let, dinastija Nemanjičev. Nemanja je proglasil pravoslavno vero za državno. **1159**
do **1196**

Prepustivši vlado svojemu sinu Štefanu, je umrl Štefan I. Nemanja kot menih Simeon na Atosu (1200).

Štefan II. Nemanja (1196—1224) je dobil od papeža Honorija III. kraljevsko krono in se je imenoval „Prvo-**1196**
do **1224** venčani“.

5. Bosna.

Po razpadu Bodinove države (gl. str. 108) se je Bosna pridružila prostovoljno kot zaveznica Ogrski. Zato so ogrsko-hrvatski kralji nosili naslov „kralj Rame“. Po smrti Bele I. (II.) je vladal v Bosni za njegovega mladoletnega sina hrvaški ban Borić, toda že 1165. leta je prišla Bosna pod bizantinsko oblast. **1165**
Iz nje jo je iztrgal Borićev potomec ban Kulin (1170—1204), **1170**
ki je zopet priznal vrhovno oblast hrvatsko-ogrskega kralja **1204**
Bele II. (III.).

6. Prve tri križarske vojne.

Vzroki križarskih vojen. Katoliška cerkev se je povzdignila v enajstem stoletju zopet do nekdanje moči. A sk e z a je veljala kot najvišji vzor; največje zasluge si je pridobil oni, ki se je odpovedal svetu in se je umaknil v samostansko celico ali je postal samotar.

Romanja v sveto deželo so se vršila ves čas srednjega veka. Pobožno življenje enajstega stoletja je seveda pomnožilo število romanj, a baš v tem času je postalo romanje nevarnejše; to pa ne toliko zaradi nestrpljivosti napram kristjanom, kakor

zaradi mnogoštevilnih bojev med mohamedanci samimi. Razen tega so imeli svete kraje Bizantinci v varstvu in ti so ščitili le bolj pravoslavne kristjane. Sirijske in jeruzalemske oblasti so zahtevale od romarjev visoko odkupnino in bakšiš (napitnino), ob cestah pa so prežali roparji na romarje. Zato so že sredi enajstega stoletja evropski romarji hodili le v večjem številu in oboroženi na božjo pot v sveto deželo.

Nameni papeža Gregorja VII. Zlasti odkar so si osvojili sveto deželo Seldžuki (gl. str. 36), so se vedno bolj množile pritožbe v zapadnih deželah, koliko muk morajo pretrpeti krščanski romarji. Ker so se tudi Bizantinci obrnili do zapadne Evrope za pomoč proti Seldžukom, je že papež Gregor VII. sklenil, da bi morebiti lahko z mogočno vojsko ščitil Bizantince, obenem pa jih pridobil za svoje cerkveno-univerzalne namene in združil zopet s katoliško cerkvijo; tudi Jeruzalem bi na ta način lahko osvobodil. A svojih namenov papež Gregor VII. ni mogel izvršiti, ker je baš tedaj izbruhnil boj za investituro. Kakor hitro pa je proti koncu enajstega stoletja ta boj vsaj nekoliko ponchal, tedaj se je cerkev zopet poprijela z vso odločnostjo starih načrtov. Boji kristjanov v orientu so torej cerkvenega izvora, so podjetja papežev zoper izlam.

1096

do

1099

1095

Prva križarska vojna. (1096—1099). *Cerkveni zbor v Clermontu.* Papež Urban II. je sklical 1095. leta cerkveni zbor v Clermont na Francoskem. Tu je pod milim nehom govoril mnogolisočeri množici o Kristusovem grobu. Velikansko navdušenje se je polastilo ljudstva, duhovniki, vitezi in meščani so obljubljali papežu pomoč. „Deus lo volt“ (= Bog hoče [tako]), ta klic se je raznesel med narod in je ostal odsihdob bojni klic prvih križarjev; le-ti so dobili svoje ime po rdečem križu, ki so si ga pripeli na desno ramo.

Medtem je papež ukrenil že tudi druge predpriprave. Razglasil je splošen božji mir in križarjem je obljubil, da bode cerkev ščitila imetje odsotnih bojevnikov. Po vseh škofijah so oznanjali križarsko vojno. Peter, eremit Amienski, je hodil od kraja do kraja ter je v nemal z navduševalnimi govori množico. Kot zbirališče križarjev so določili že v Clermontu Carigrad.

Vseh slojev se je polastilo neizmerno navdušenje. Kogar ni napolnjevalo versko navdušenje, tega so pritegnili drugi nagibi: veselje do boja in orožja, viteštva, pustolovstva, ali

nada, da si pridobi bogastva, zakladov; reveži so se izkušali z udeležbo iznebiti revščine, tlačani so hoteli dobiti svobodo, zadolženi so se hoteli iztrgati skopuhom, grešniki in zločinci kaznim; mnogo je vplivala pregosta obljudenost Evrope; leta 1095. je bila tudi slaba letina, zato je bilo dosti obubožanih, zadolženih in obupanih.

Že spomladi 1096. leta se jih je napolnilo mnogo proti Carigradu; bili so slabo organizirani; med voditelji teh prvih čet je bil Peter Amienski. Ker so bile slabo preskrbljene z živežem, so nekatere čete napadle ob Renu ondolne Jude in jih krvavo preganjale. Ker je Peter Amienski še hotel pridigovati v Kölnu, je izročil svojo četo drugemu poveljniku; a ko so prišle med Bolgare, so si zaradi pomanjkanja morale pomagati z ropom. Mnogo jih je padlo v boju z Bolgari, ostale pa je vodil Valter Senzavehor, t. j. Sansavoir (Nemanič)*) dalje. V Carigradu so čakali na Petra. Sem so dospeli medtem že tudi drugi križarji. Niso čakali na glavno vojsko, marveč so odrinili preko Bospora, a so bili v Mali Aziji premagani od Seldžukov. Valter Senzavehor je padel v boju, Peter se je vrnil z malo četo v Carigrad. 1096

Glavna vojska in njeni voditelji. Polagoma so prihajale poleti 1096. leta dobro organizirane križarske čete, pred vsem Normani pod vodstvom vojvode Roberta Normandiskega; dalje Bohemund, sin Roberta Guiscarda in gospodar Tarenta; njemu se je pridružil nečak Tankred (ljubljenec poznejših italijanskih pripovedk in pesmi); izmed francoskih velikašev grof Rajmund iz Toulouse, izmed nemških knezov je prišel Gottfried Lotaringijski, ki se imenuje po svoji prestolnici v Ardenih Gottfried Bouillonski; tudi njegov brat Balduin se je udeležil vojne.

Križarji in cesar Aleksij I. Križarji so dospeli po raznih potih v Carigrad, nekateri po suhem, drugi po morju. Vseh križarjev je bilo približno 300.000.

Cesar Aleksij I. je zahteval od voditeljev, da so mu prisegli zvestobo kot fevdniki ozemlja, ki si ga bodo osvojili. Skoro vsi voditelji so prisegli zvestobo, a šele poleti 1097. leta je bilo vse toliko urejeno, da so združene križarske vojske mogle prodirati dalje.

*) Zval se je pravzaprav Saint (= Sv.) Saveir, a narodni dovtip je iz tega naredil Sans (= brez) avoir (= imeti).

Križarji v Mali Aziji. Sedaj šele je prodirala prava vojska proti Niceji. Mesto se je uklonilo, a le Grkom, ne pa „Frankom“, kakor so imenovali v teh krajih vse zapadne Evropece. Kmalu nato so vzeli križarji po ljutem boju mesto Dorilej (Dorylaeum). Sedaj jim je bila pot preko Male Azije odprta; dospeli so do krščanskih Armencev, ki so jih veselo sprejeli in jim pomagali v boju. Balduin, ki je šel svojo pol, je odrinil v Edeso, kamor ga je povabil armenski knez tega mesta. Po smrti tega kneza je postal Balduin gospodar Edese. Glavna vojska pa je medtem dospela do Antiohije.

Dogodki v Antiohiji. Antiohijo je obdajalo še izza Justinianovih časov ogromno zidovje. Križarji so oblegali to mesto in so ga po večmesečnem obleganju zavzeli, a sedaj je prišel mosulski emir z ogromno vojsko in je oblegal križarje v Antiohiji. Bili so strašni časi, zakaj lakota v mestu je dospela do vrhunca. Tedaj pa se je oglasil nek Provençal in je pripovedoval, da se mu je prikazal v sanjah sv. Andrej ter mu pokazal v cerkvi sv. Petra v Antiohiji skrito sulico, s katero so prebodli Kristusa na križu. Res so našli tam sulico in tedaj se je polastilo križarjev tako navdušenje, da so pobili Seldžuke in se osvobodili. Največ zaslug pri tej zmagi si je pridobil Bohemund, ki je tudi po dolgotrajnih prepirih med krščanskimi voditelji postal gospodar tega mesta.

1099 *Jeruzalem.* Križarji so šli dalje proti Jeruzalemu, ki so si ga maloprej osvojili Fatimidi iz Egipta (gl. str. 35). Toda križarjev je bilo le še približno 15000. Zaradi strašne vročine so korakali večinoma le ponoči, zaradi pobožnosti pa bosonogi. Dne 7. junija 1099. leta so ugledale zjutraj prve čete sveto mesto Jeruzalem. Vsi so popadali na kolena in s solznimi očmi so zahvaljevali Boga, da jih je vodil do sém. Naskočili so močno utrjeno mesto, a kaj kmalu so izprevideli, da jim je treba šele bojnih priprav (lesenih stolpov i. t. d.). Šele ko so si te preskrbeli, so po ljutem boju zavzeli mesto. Neusmiljeno so poklali izlamitske in judovske prebivalce mesta.

Gottfried Bouillonski „zaščitnik sv. groba“. Ker Rajmund iz Toulouse ni hotel sprejeti Jeruzalema kot kraljestvo, so ga ponudili križarji Gottfriedu. Le-ta ga je sprejel in se je imenoval „Zaščitnik sv. groba“. Toda že v prihodnjem letu je umrl; sedaj je prevzel vlado v Jeruzalemu Gottfriedov brat Balduin, ki so ga kronali za „kralja jeruzalemskega“.

Jeruzalemsko kraljestvo in druge države križarjev. Jeruzalemski kralj Balduin I. je osvojil več pomorskih mest. Povsod so nastajale nove krščanske cerkve, število „Frankov“ je rastlo od leta do leta, ker so prihajali vedno novi križarji iz Evrope, večinoma Italijani in Francozi.

Poleg jeruzalemskega kraljestva, ki je kmalu postalo dedno, so bile še kneževina Antiohija in grofiji v Edesi in Tripolisu. Jeruzalemski kralj je bil fevdni gospod vseh drugih, a ta fevdniška zveza je bila zelo rahla. Poleg jeruzalemskega kralja pa je bil jeruzalemski patriarh skoro neodvisen in tudi nekatera trgovinska mesta so postajala čedalje samostojnejša.

Viteški redovi. Za kralja Balduina II., naslednika Balduina I., sta se ustanovila v orientu prva viteška redova.

Red templjarjev. Nekateri francoski vitezi, ki so prišli s prvo križarsko vojsko v sveto deželo, so se pozneje posvetili postrežbi bolnikov in varstvu romarjev. Leta 1119. so se ti vitezi organizirali, kralj Balduin pa jim je prepustil del Tempeljskega trga, na katerem je stala Omarjeva džamija. Kristjani so mislili, da je ta džamija pravi tempelj, o katerem govori sv. pismo in zato so tudi imenovali viteze „templjarje“. Število templjarjev je naraščalo, v Evropi pa so ustanavljali podružnice tega viteškega reda. Sčasoma se je obljuba varstva romarjev izpremenila v nalogo, da se morajo templjarji bojevati zoper nevernike, nekateri redovniki pa so posvečali svoje življenje službi božji in postrežbi bolnikov. V trinajstem stoletju so se razdelili templjarji v viteze, duhovnike in služee brate. Njih noša je bila bel plašč z rdečim križem. Templjarji so se osvobodili tudi škofovske podreditve, tako da je bil njih red v orientu popolnoma samostojna oblast. Red si je pridobil tudi mnogo bogastva, dasi je vsak posamezen redovnik moral storiti obljubo uboštva.

Red Ivanovcev. Že sredi enajstega stoletja so ustanovili Italijani iz mesta Amalfi v Jeruzalemu samostan; v njem je nastala pozneje bolnica s prenočiščem, posvečena sv. Ivanu. Za križarske vojne se je odcepila bolnica od samostana in pozneje so bratovščino izpremenili v red po zgledu templjarjev. Tudi „Ivanovci“ so sprejeli med obljube varstvo romarjev in boj zoper nevernike. Njih noša je bil črni plašč z belim križem.

1147 **Druga križarska vojna (1147—1149).** L. 1144. je mosulski
 do emir osvojil Edeso; zato je klical papež narode na novo kri-
1149 žarsko vojno. Francoski kralj Ludovik VII. mu je obljubil
 svojo udeležbo, da se spokori, ker je v nekem boju požgal
 katoliško cerkev, ki je bila polna beguncev. Oba sta pridobila
 zase Bernarda, opata cisterciencev v Clairvauxu. Le-tá je navduševal najprvo na Francoskem ljudstvo za kri-
 žarsko vojno, nato pa je prišel v Nemčijo, da bi pridobil tudi
 nemškega kralja Konrada III. (gl. str. 92) za vojno. Šele po
 navduševalnem govoru Bernardovem v speierski stolnici se je
 odločil Konrad III. za udeležbo.

Ta križarska vojna se je popolnoma ponesrečila; sirski kri-
 stjani so se na izdajalski način zvezali z mohamedani proti
 križarjem.

Saladin in padeč Jeruzalema. Zmerom večja je postajala
 nevarnost za sirske kristjane, ko je visoko nadarjeni sultan Sa-
 ladin, pobožen, veledušen in viteški mož, zedinil Sirijo z
 Egiptom in tako združil vse sile izlama proti krščanstvu. Ves
 izlamitski svet ga je občudoval. Tudi v Evropo je segal glas
 o velikem vitezu in kralju Saracenov.

Sedaj je naskočil Saladin jeruzalemsko kraljestvo. Uprizoril
 je proti njemu nekako „sveto vojno Saracenov“; tudi
 je bil osebno užaljen, ker je neki krščanski vitez napadel ka-
 ravano, v kateri se je nahajala Saladinova sestra. Po hudih
 bojih so padle vse trdnjave kristjanov, nazadnje pa tudi Jeru-
1187 zalem (1187).

1189 **Tretja križarska vojna (1189—1192).** Glas o padcu Jeru-
 do zalema je pretresel vso zapadno Evropo; takoj se je pojavila
1192 misel na novo križarsko vojno; tretja križarska vojna pa ni
 bila več podjetje cerkve — kakor prva in druga —, temveč
 viteštva.

Udeležniki in predpriprave. Na čelo viteštva se je postavil
 sam cesar Friderik I. Rdečehradec. Vsi nesposobni
 udeležniki so bili izključeni. Angleški kralj Richard Levo-
 srčni in francoski kralj Filip II. Avgust, ki sta živela
 doslej v hudem boju med seboj, sta se spravila in sta se tudi
 udeležila vojne.

Spomladi 1189. leta so se zbrali vitezi s cesarjem na
 čelu v Reznem. Križarji niso bili sicer sami vitezi, a vendar se

je določilo, da nihče ne sme z njimi, kdor nima svojega konja in toliko denarja, da se lahko preživlja dve leti. Nekateri so se odpeljali po morju.

Avstrijski vojvoda Leopold V. je sprejel križarje na Dunaju slovesno; sam se še ni mogel takrat udeležiti vojne zaradi štajerskih zadev. Pri Ostrogonu so se pridružili križarjem Čehi. Ogrski kralj Bela in srbski knez Nemanja sta sprejela križarje kar najbolj gostoljubno, toda v bizantinskem cesarstvu so se že pokazala nasprotstva med križarji in grškimi uradniki. Vendar pa je dospela vojska brez posebnih zaprek v Malo Azijo.

Križarji v Mali Aziji in cesarjeva smrt. Kmalu so bili križarji na seldžuški zemlji; a tu so jih čakale razne nadloge. Manjkalo je vode in živeža; vsa utrujena je dospela vojska pred Ikonij. Križarji so naskočili mesto in ga zavzeli, dasi je bilo izredno dobro utrjeno. Nato se je preskrbela vojska z živežem, konji in mulami ter se je napotila dalje. Veselje je prešinilo križarje, ko so po križih spoznali, da so na armenski zemlji. Toda pot ob gorski reki Salef je postajala čedalje težavnejša. Med strmimi pobočji je drvila reka, a umetne ceste še ni bilo. Spričo tega sta bili tedaj le dve možnosti: ali po stezah vrhu gora dalje, ali pa ob vodi in v vodi. Za zadnje se je odločil cesar in njegovo spremstvo. Že je bil večji del vojske v odprti dolini, tedaj pa je prešinil križarje strašen klic, da je cesar Friderik utonil v Salefu.

Globoka žalost, a tudi zmedenost sta se polastili križarjev; vendar je z odločnostjo prevzel nadaljno vodstvo cesarjev sin Friderik Švabski.

Obleganje Akona. Nemški križarji in oni, ki so prišli po morju, so se slednjič zbrali pred Akonom. Pričeli so mesto oblegati, obenem pa so se morali braniti pred Saladinovimi četami, ki so jih obkolile v polukrogu. A v taboru križarjev je divjala kužna bolezen, ki je pokopala mnogo križarjev. Tudi cesarjev sin Friderik Švabski je bil med mrtveci. Število križarjev se je znatno zmanjšalo, ker se jih je sedaj mnogo vrnilo; a kmalu nato so prišli drugi, med njimi avstrijski vojvoda Leopold V. in Francozje. Nekaj tednov pozneje je dospel pred Akon Rihard Levosrčni, ki se je med potjo že zopet sprl s francoskim kraljem Filipom II. Avgustom. Kmalu nato se je moral Akon ukloniti (1191).

Toda v taboru križarjev je vladalo najhujše nasprotstvo. Rihard Levosrčni je grdo zasramoval zastavo Loopolda V., ki je vihrala na stolpu osvojenega mesta. (Pripovedka o postanku avstrijskega grba.) Avstrijski vojvoda se je užaljen vrnil v domovino; isto je storil tudi francoski kralj; tako je ostal Rihard Levosrčni edini poveljnik. Toda angleški kralj je bil navzlic vsej pogumnosti preveč pustolovec, da bi bil mogel premetenemu in opreznemu Saladinu do živega. Slednjič sta sklenila mir pod sledečim pogojem: kristjani obdrže obalo od Jafe do Tira, a Jeruzalem ostane v Saladinovi oblasti. Miroljubni križarji smejo v majhnih četah v Jeruzalem kot romarji.

Rihard Levosrčni ujet. Rihard se ni hotel vrniti preko Francije, ker si je mislil, da francoski kralj preži nanj. Izkrcal se je z malim spremstvom v bližini Ogleja. Preoblečen v tujega potnika je šel preko Koroške proti Dunaju. Tu pa so ga izdali orientalski cekini. Leopold V. ga je ujel in zaprl na grad Dürrenstein ob Donavi. Po dogovoru s cesarjem Henrikom VI. ga je izročil njemu, ki se je tudi srdil nad angleškim kraljem, ker je v južni Italiji med Normani deloval zoper Staufovce. Šele za odkupnino 100.000 mark srebra — polovica naj bi bila za Leopolda V., polovica za državo — ga je hotel izpustiti. To zahtevo cesarja so pozneje znatno znižali, a Rihard je moral cesarju priseči zvestobo kot vazal. Nato se je vrnil na Angleško.

Ustanovitev Nemškega viteškega reda. V času, ko je divjala kužna bolezen v krščanskem taboru pred Akonom, so izpremenili križarji iz Bremena in Ljubeka (Lübeck) na kopno potegnjeno ladjo v holnico. Iz te ustanove, ki jo je papež potrdil, je nastal Nemški viteški red, ki je bil podoben redu templjarjev in Ivanovcev; noša Nemških vitezov je bil bel plašč s črnim križem.

Novi meniški redovi. Čeravno je gnalo marsikaterega križarja v orient pustolovstvo ali upanje, da obogati, ali sploh katerikoli posvetni nagih, je bil vendar glavni vzrok križarskih vojen versko prepričanje. Prva križarska vojna je bila nekaki triumf reformiranega papeštva.

Toda najplemenitejši zastopniki reformirane cerkve se niso udeleževali omenjenih bojev, temveč so se vdali meniški pobožnosti. Tako so nastali novi meniški redovi.

Kartuzijanci. Razjarjen zaradi posvetnega življenja svojega nadškofa je odšel Bruno Kolinski z nekaterimi somišljeniki v gorsko sotesko pri Grenoblu; tu so ustanovili Kartavzo (Chartreuse, 1084). Iz te se je razvil red kartuziancev, ki so živeli obenem kot redovniki in puščavniki. Govoriti niso smeli, meso jesti jim je bilo prepovedano, njih obleka je morala biti uborna. — Kartuzianci so v poznejših časih ustanovili tudi po drugih deželah samostane, tako med Slovenci v Bistri in v Pleterjah ter Zajčki samostan. 1084

Po zgledu kartuziancev so ustanovili v Palestini v votlini gore Karmel red Karmelitov (1156).

Cistercienci. Benediktinec Robert je ustanovil pri Dijonu samostan Cîteaux (1098). Cistercienci so se odlikovali po ubožnem življenju in verski resnobi. Na Nemškem so si pridobili mnogo zaslug za kolonizacijo. Med Slovenci, ki so imenovali cisterciencie „sive menihe“, so bili ustanovljeni cistercienski samostani v Slični, Kostanjevici in v Vetrinju. 1098

Premonstratenci imajo svoje ime po svojem prvem samostanu v Premontréju pri Laonu. Ustanovil ga je odličen kolinski duhovnik Norbert (1120) za korarje. 1120

Vsi ti redovi so se odlikovali po meniško-asketski pobožnosti in so si pridobili mnogo ugleda pri ljudstvu.

III. Izid boja med univerzalnima oblastima (1198—1273).

A. Svetovna vlada papeštva in boj za nemški prestol (1198—1216).

1. Državlјanska vojna na Nemškem.

Izvolitev dveh kraljev. Dedič nemškega kraljestva je bil po smrti Henrika VI. njegov triletni sin Friderik; bil je tudi že izvoljen za nemškega kralja, a zopet so se vzdignili nasprotniki Staufovcev. Prišlo je do nove volitve. Večina knezov je volila Filipa Švabskega (1198—1208), brata Henrika VI., 1198
do
1208

1198 a nasprotniki Otona IV. (1198—1215), sina Henrika Leva.
^{do}
1215 Tako je iznova izbruhnilo nasprotstvo med Staufovci
in Welfi. Z zadnjimi je potegnil zlasti angleški kralj
Rihard Levosrčni; baš zaraditega pa je podpiral njegov
sovražnik, francoski kralj Filip II. Avgust, Staufovce.

Državlјanska vojna, ki se je sedaj vnela na Nemškem, je
divjala skoro 10 let in je podkopala visoko kulturo, do katere
se je bila Nemčija dotlej povzpela. Že se je nagibala zmaga
na stran Staufovcev, ko je posegel v nemške zmede papež
Inocent III.

1198 *Inocent III.* (1198—1216) je bil še mlad, ko je zasedel
^{do}
1216 prestol svetega Petra. Visoko naobražen in premeten je znal
kot rojen državnik izkoriščati razmere v prid papeštva, ki ga
je hotel povzdigniti nad vse krščanske države. Konstanca,
vдова cesarja Henrika VI., mu je izročila pred svojo smrtjo
državno upraviteljstvo normanske države v
južni Italiji ter ga imenovala tudi za varuha mladoletnega
sina Friderika. Po njeni smrti je postal Inocent III. regent
normanske države, smatral se je sploh za vladarja Italije. Sedaj
pa je stopil Inocent III. na stran Otona IV.

Oton IV. se je odpovedal vsem pravicam do Italije, a baš
to dejstvo je pridobilo Filipu mnogo pristašev. Tudi je vladohlepnost Inocenta III., ki je trdil, da ima edini on pravico razsoditi prepir zaradi nasledstva, užalila nemške volilne kneze.

Število pristašev Otona IV. se je krčilo bolj in bolj, še celo njegovi bratje so ga zapustili. Spoznavši razmere se je sedaj tudi papež približal Filipu. Preklical je poprej nad njim izrečeno prokletstvo, tedaj pa je pomagalo Otonu IV. grozodejstvo do cilja: iz zasebnega sovraštva je namreč bavarski palatinski grof Oton Wittelsbachski umoril kralja Filipa (1208).

1208 *Oton IV. in Inocent III.* Sedaj so izvolili knezi Otona IV. soglasno za kralja. On sam si je močno prizadeval, da dobi tudi stranko Staufovcev sase. Izobčil je Filipovega morilca, ki so ga kmalu na to umorili, in se je zaročil s hčerko umorjenega kralja. Država je dosegla s tem zopet zaželjeni mir. Oton je odšel v Rim, kjer ga je papež Inocent kronal za cesarja. Še celo pravice, ki jih je imelo nemško cesarstvo do srednje in severne Italije pred letom 1197., je dobil Oton IV. nazaj. Ker pa je zahteval cesar tudi sicilsko državo, do katere

ni imel nikake pravice, tedaj ga je Inocent proklel in pridobil večino nemških knezov zase.

Oton IV. je hitel v Nemčijo, a ne dolgo potem je prišel tja tudi Staufovec Friderik II., ki je v Rimu papežu prisegel fevdniško prisego za Neapol in Sicilijo. Lepega in viteškega mladeniča so z veseljem pozdravljali pristaši Staufovcev. Vedno večje je postajalo število njegovih pristašev, v Frankfurtu so ga izvolili 1212. leta iznova za kralja in ga kronali v Mainzu. 1212

Mladi kralj je imel za zaveznike Francoze, Oton IV. pa Angleže, ki jim je vladal po smrti Riharda Levosrčnega njegov brat Ivan „Brez dežele“. Vojna med Francozi in Angleži je odločila tudi nemški boj za prestol. Francozje so namreč premagali angleško-welfsko vojsko pri Bouvinesu na Flanderskem (1214); Oton IV. je pobegnil na Braunschweigsko, v svoje dedne dežele, in je umrl pozabljen v Harzburgu. 1214

Friderika II. so 1215. leta v Aachenu vdrugič kronali: nemški prestol je bil zopet v rokah Staufovcev. 1215

2. Inocent III. kot svetovni vladar.

Svetovna vlada papeža. Kakor je cesar Henrik VI. mislil, da je cesarska oblast najvišja oblast na svetu, tako je sedaj imel papež Inocent III. papeško dostojanstvo za najvišje. Po njegovih nazorih je stal papež nad vsemi ljudmi, zakaj Bog mu je podelil vso duhovno in tudi vso posvetno oblast. Kakor sonce na nebu je papež, kakor mesec je kralj; kakor mesec dobiva svojo svetlobo od solncea, tako dobiva tudi kraljevska oblast ves svoj sijaj od papeža. Bog je izročil papežu dva meča; enega, simbol posvetne oblasti, izroča papež kralju, drugega, simbol duhovne oblasti, obdrži sam. Ker ima tedaj kralj vso oblast le od papeža, zato se mora tudi njegovi avtoriteti ukloniti: papež je najvišji fevdni gospod in sodnik.

Iz navedenega je razvidno, da se je papež Inocent III. postavil zopet na stališče, ki sta ga zavzemala nekdanj papeža Nikolaj I. in Gregor VII. Kar se pa prvima dvema ni posrečilo, to je dosegel Inocent:

Francoski kralj Filip II. Avgust se je ločil od svoje žene in se poročil z drugo; Inocent III. ga je prisilil, da se je ločil od druge žene.

Aragonski kralj je sprejel od papeža kraljevsko krono proti obljubi zvestobe in letnega tributa.

Portugalski kralj je moral tudi plačevati papežu letni davek, ki ga je priznal že njegov oče.

Ogrski kralj je priznal Inocenta III. kot fevdnega gospoda. Na Bolgarskem je papeški legat kronal kralja.

Angleški kralj Ivan „brez dežele“ je moral priznati nadškofa v Canterburyju, ki ga je papež namestil; še več, moral je priznati, da je papežev vazal in mu je plačeval tribut.

Na Švedskem in Norveškem je razsodil Inocent III. prepire zaradi nasledstva.

Na Nemškem slednjič je zasedel po dolgotrajnih bojih njegov varovanec kraljevski prestol.

Potemtakem je bila papeževa vlada po kulturni Evropi uresničena. A Inocent III. je hotel raztegniti svojo oblast tudi nad orient. Ker je bila vsa politika Evrope takorekoč v njegovih rokah, mu ni bilo posebno težko, da je vzdignil novo križarsko vojsko, kateri pravi voditelj je bil zopet papež.

1202 **Takozvana četrta križarska vojna (1202—1204).** Zopet so
do
1204 hodili propovedniki od dežele do dežele oznanjevat križarsko vojno, papeževi poslanci pa so se pogajali z višjim plemstvom. Dogovorili so se, da bodo Benečani prepeljali križarje naravnost v Egipt.

Dož Enrico Dandolo. Namere križarjev niso bile benečanski republiki povšeč, zakaj razdrle bi živahno trgovino, ki je cvetela med Benečani in Egipčani. Pač pa so si želeli Benečani, da bi se trgovina s Carigradom izboljšala. Zlasti štiriindevetdesetletni, a mladeniško ognjevit benečanski dož Enrico Dandolo je deloval na to, da se je vojska napotila proti Carigradu namesto proti Egiptu. Povod so bile bizantinske razmere, zakaj le-tam so vrgli cesarja Izaka s prestola (gl. str. 103); Aleksij, njegov sin in svak nemškega kralja Filipa, pa je osebno prosil križarje, naj gredo njemu in njegovemu očetu pomagat; obljubljal je tudi velike vsote za plačilo.

Skoro 500 ladij je odplulo iz Benetk. Toda križarji niso imeli niti toliko denarja, da bi mogli plačati Benečanom prevoz-nino. To priliko je porabil Dandolo v korist Benečanov. Spotoma so morali križarji vzeti Zader, ki se je otresel benečanske oblasti. Nato so jadrali proti Carigradu.

Križarji vzamejo Carigrad. Kmalu je moral bežati uzurpator, ki je bil pahnul cesarja Izaka s prestola v ječo. Izak je postal zopet cesar, Aleksij pa je bil njegov sovladar. A sedaj je bilo treba križarjem plačati obljubljene vsote denarja. Nastali so prepiri in boji med križarji in Grki; križarji so si osvojili Carigrad. Strašno so pustošili po mestu in razbijali umetnine.

Latinsko cesarstvo. (1204—1261). Križarji so izpremenili grško v „latinsko cesarstvo“. Balduin Flanderski je postal cesar. Toda to cesarstvo ni imelo prejšnjega obsega, zakaj zmagovalci so si razdelili državo. Benečani so dobili sicer raztresene kose, zlasti otoke, a baš za trgovino najvažnejše točke.

Inocent III. se je sprva protivil podjetju zoper Carigrad, zdaj pa je bil z uspehom zadovoljen, zakaj križarji so prisilili grškega patriarha, da je priznal papeža za poglavarja sv. cerkve, in so uvedli latinski cerkveni obredni jezik.

A latinsko cesarstvo se ni moglo dolgo držati; tudi želja da bi se bili združili grška in rimska cerkev, se ni izpolnila. 1261. leta so odpravili latinsko cesarstvo in obnovili zopet grško; le Benečani so obdržali svoje osvojitve še stoletja.

Hierarhična monarhija. Papež Inocent III. je razvijal svojo monarhično oblast tudi v cerkvi sami: čimbolj so izgubljali posvetni velikaši svoj vpliv pri nameščanju škofov, tembolj so postajali škofi odvisni od papeža. Papeževi legatje so hodili od kraja do kraja in so nadzorovali povsod duhovščino; sprejemali so pritožbe in so posegali v uradno delovanje škofov. Mnogo opatij in samostanov je odtegnil papež škofovski oblasti in jih je podredil neposredno kuriji v Rimu. Dalje je zahteval zase popolno zakonodajno oblast.

Cerkvene kazni. Vsakega nasprotnika cerkvenih naredb in krivoverca so zadele hude cerkvene kazni. Te kazni so bile: prokletstvo ali izobčenje (*der Bann*), ki je izključilo prizadetega iz občestva cerkve; interdikt, ki je ustavil vsako cerkveno opravilo; v deželi, nad katero se je proglasil interdikt, so zaprli cerkve, zvonovi so utihnili, le nekateri zakramenti so se smeli podeljevati, mrtveci so se pokopavali v neblagoslovljeni zemlji. Interdikt je bilo strašno orožje zoper kralje. Cerkvena kazen je bila dalje inkvizicija; uredili so jo na lateranskem cerkvenem zboru. Po njej so krivo-verstva osumljene zaprli in jih z mučenjem prisilili, da so priznali svojo pregreho.

1204
do
1261

1261

1215 **Lateranski cerkveni zhor (1215).** Na lateranskem cerkvenem zboru je doživel mogočni Inocent III. triumf, kakršnega še ni videla katoliška cerkev: njegovemu pozivu so se odzvali cerkveni dostojanstveniki in zastopniki posvetnih velikašev; iz vseh dežel so prišli patriarhi, metropoliti, škofje, opalje, priorji; kralji Nemčije, Kastilije, Ogrske i. dr. so poslali svoje namestnike. V prihodnjem letu je umrl Inocent III.

Beraški redovi. Za vlade Inocenta III. so nastali novi meniški redovi, vendar pa papež ni vplival na njih ustanovitev. Ti meniški redovi so bili takozvani beraški redovi.

Red frančiškanov. Frančišek Asiški, sin bogatih staršev, se je odpovedal vsemu bogastvu in je pokoro označujoč beračil po svetu. Kmalu so ga posnemali tudi drugi. Tako je nastal beraški red frančiškanov ali minoritov (fratres minores = „bratje nižje vrste“, kakor so se tudi skromno imenovali). Papež je potrdil novi red in v nekaj letih je bilo že več tisoč menihov tega reda. Goriški samostan frančiškanov je baje ustanovil in vodil sam sv. Anton iz Padove. V Ljubljano je uvedel frančiškane koroški vojvoda Bernard v prvi polovici trinajstega stoletja. — Za ženske je ustanovila sv. Klara, Frančiškova rojakinja, po zgledu frančiškanov drugi ženski red klarisinj.

Red dominikancev. Na Španskem je ustanovil omikani Dominigo de Guzman red dominikancev ali propovednikov.

Beraški redovi so bili močna opora papeštva; pri ljudstvu, zlasti v mestih, so bili zelo priljubljeni zaradi poljudnih propovedi; poleg tega so se pa pečali redovniki tudi z znanostjo; zlasti dominikanci so zavzemali čestokrat važna učna mesta na vseučiliščih.

B. Boji cesarjev zoper prevlado papeštva (1216—1273).

1. Friderik II. in papeži (1215—1250).

1215 **Friderik II. (1215—1250)** je bil zelo nadarjen in je spoznal
^{do}
1250 vso omiko, ki mu jo je mogla nuditi zapadnoevropsko-orientalska kultura v normansko-arabski Siciliji. V svojem notranjem se je čutil Friderik II. bolj Italijana nego Nemca. Dasi se je delal na

zunaj vnetega katolika, mu je bila vera vendar postranska stvar, on sam je bil predvsem le državnik in v resnici ga prištevajo najimenitnejšim državnikom srednjega veka.

Friderikovi cilji. Absolutna oblast orientalskih vladarjev je ugajala Frideriku II. Zato je hotel tudi v Siciliji ustvariti monarhično-uradniško državo namesto fevdalne. Pred vsem pa je deloval na to, da bi osvobodil državo prevlade duhovništva. Že ta namen je provzročil veliko nasprotstva med njim in papežem, povečalo pa je nasprotstvo še stremljenje Friderika II. po tem, da bi združil Nemčijo in Sicilijo. Baš v tem je videl papež največjo nevarnost za svojo samostojnost.

Obljube Friderika II. V zahvalo, da je pomagal papež Inocent III. Frideriku II. doseči nemški prestol, je priznal le-ta papežu fevdniško oblast nad Sicilijo ter obljubil, da ne bo nikdar izkušal združiti Sicilije z Nemčijo; razentega je obljubil tudi, da se bo udeležil križarske vojne.

Naslednik Inocenta III., Honorij III., je bil mil in spravljiv mož. Prilika je bila torej za Friderika II. ugodna, da bi se rešil cerkvene nadvlade. Zato je odlagal obljubljeni križarsko vojno od leta do leta in Honorij III. je dovolil, da so nemški knezi izvolili Friderikovega sina Henrika, ki bi bil moral dobiti samo Sicilijo, za nemškega kralja; še več, papež je kronal Friderika II. za cesarja.

Podjetje proti Damiettu. Papež Honorij je bil zaradi tega toliko popustljiv, ker je cesar Friderik II. še vedno obljubljal, da se bo udeležil sam križarske vojne. Vendar pa še vedno ni izpolnil svoje obljube, dasi mu je bila večkrat dana prilika za to. 1217. leta se je odpeljalo mnogo križarjev proti orientu; med njimi sta bila tudi Babenbergčan Leopold VI. Slavni in ogrski kralj Andrej. Križarji so se obrnili proti Egiptu, ki so ga smatrali za ključ do osvojitve svete dežele. Zavzeli so Damiette, a ko so prodirali ob Nilu proti jugu, jih je zalotila Nilova povodenj, ki je vso krščansko vojsko obdajala. Egipčani so tudi ujeli ladje, ki so dovažale križarjem živeža; sedaj so morali prositi za mir. Egipčanski sultan jim je dovolil osemletno premirje, Damiette so morali križarji izročiti sultanu (1221).

1217

1221

1228 Peta križarska vojna (1228; 1229). Med tem je umrla žena
ⁱⁿ
1229 Friderika II. Cesar se je oženil vdruhič z Jolanto, hčerjo in dedinjo titularnega kralja jeruzalemskega. Papež je odobraval to poroko, ker je mislil, da bo vsled nje vendar izpolnil Friderik II. storjeno obljubo in se udeležil nove križarske vojne. A cesar je še vedno odlašal, pač pa se je smatral kot mož dedinje Jeruzalema za njenega zastopnika in si je nadel naslov „kralj jeruzalemski“.

Novi papež Gregor IX. je dal oznanjevati križarsko vojno in res se je zbralo v Brindisiu 60.000 mož, ki pa niso imeli nikakih sredstev. Nastale so bolezni, mnogo jih je pomrlo, ostali pa so se odpeljali po ladjah. Tudi cesar je odjadral proti sveti deželi. Toda med potjo je obolel in čez nekaj dni se je vrnil; sedaj pa ga je papež Gregor IX. proklel.

Friderik II. se je šele sedaj začel pripravljati na pravo križarsko vojno, obenem pa je javno zavrnil papeževe obdolžitve. 1228. leta se je z velikim spremstvom odpeljal in še istega leta je stopil pri Akonu na palestinska tla. Tu se je pogajal z egiptovskim sultanom. Brez vsakega boja sta **1129** sklenila cesar in sultan 1129. leta pogodbo, po kateri je dobil cesar Jeruzalem, Betlehem, Nazaret in primorje od Jaffe do Sidona. V cerkvi božjega groba se je kronal Friderik II. za kralja jeruzalemskega, dasi je bil še v prokletstvu. Baš zaraditega pa je proglasil patriarh nad Jeruzalemom interdikt.

Kmalu nato se je vrnil cesar v Italijo. S papežem Gregorjem IX. sta sklenila mir v San Germanu (1230). Papež ga je odvezal prokletstva in je priznal Friderikovo (peto) križarsko vojno.

Friderikova uradniška država v Siciliji. V apulsko-sicilskem kraljestvu je ustvaril Friderik II. državo, ki jo smemo imenovati moderno. Odstranil je fevdništvo in ga nadomestil z uradniško državo. Uradniki so imeli stalne plače; za svoje svetovalce je pritegnil kralj meščanske kroge ter ustvaril s tem nekaj začetek parlamentarizma.

Sodiščem po provincijah so načelovali justiciarji; le-ti niso smeli biti doma v provinciji, ki so ji načelovali in tudi niso smeli imeti sorodnikov v njej.

Finančno stanje kraljestva je bilo ugodno; kraljevska krona je imela mnogo dohodkov iz domen, zemljiškega

davka, iz monopolov (na sol, železo, svilo itd.), iz carin in drugih virov.

Trgovina in poljedelstvo sta cvetela; močno ladje vje in spretna vojska (zadnja je bila sestavljena večinoma iz Saracenov in Nemcev) pa sta branila kraljestvo pred notranjimi in zunanjimi sovražniki.

Vseučilišči v Napolju in v Palermu sta gojili znanost in sta dosegli za Friderika II. slavo, kakršno so uživale krščanske in arabske akademije v Parisu, Bologni, v Bagdadu, Damasku in v Kairi.

Friderikov dvor v Palermu je prekašal po svojem sijaju in razkošju vse zapadnoevropske dvore in je tekmoval z onimi mohamedanskega sveta.

Razmere v Nemčiji. Friderik II. je živel večinoma v svoji južnoitalski državi; za Nemčijo, kjer je vladal njegov sin Henrik (VII.) kot kralj, se ni dosti brigal. Zato so zavladatale tu razmere, ki so bile baš nasprotne onim v južni Italiji.

Wormski privilegij 1231. leta je priznal posvetnim knezom popolno vladarsko oblast v njih deželah. Duhovnim knezom je to oblast podelil Friderik II. že poprej. Tako so torej postali knezi „deželni gospodje“ (vladarji, „*Landesherrn*“); sami so smeli nameščati sodnike, graditi ceste, vpeljevali semnje, kovati denar in utrjati deželo. Obenem s podelitvijo teh pravic knezom so dobili tudi velikaši vsake posamezne dežele pravico potrjevati nove zakone. Ti deželni velikaši so se pozneje imenovali deželni stanovi (*Landestände*).

Razmere v Avstriji in na Štajerskem. V teh dveh vojvodinah je zavladal po smrti Friderika I. (1198) njegov brat Leopold VI. Slavni (1198—1230). V bojih med Staufovci in Welfi je stal zvesto na strani prvih. — Kakor njegov oče, je bil tudi on prijatelj viteštva, obenem pa je skrbel za gospodarsko povzdigo svojih dežela. Avstrijskim mestom je podeljeval mestne pravice (*Stadtrechte*), tako Dunaju v letu 1221. Za njegove vlade so ustanavljali dunajski obrtniki raznih strok za druge. — Leopold VI. se je trudil, da bi bil ustanovil na Dunaju škofijo, vendar je ta trud ostal brezuspešen, ker so mu nasprotovali pasavski škofje. Salzburški nadškof je v tem času ustanovil na Štajerskem sekovsko

1218 škofijo (1218). Lavantinska škofija je bila ustanovljena 1228. leta.

Leopold VI. je bil pobožen vladar. Zato je preganjal v svojih deželah krivoverce, da, pridružil se je celo ogrskemu kralju Andreju II. v križarski vojni zoper Damiette. — Svojo hčer Marjeto je poročil s cesarjevim sinom in nemškim kraljem Henrikom (VII.). Ko se je vrnil cesar Friderik II. iz pete križarske vojne, je šel Leopold VI. v Italijo, kjer si je mnogo prizadeval, da sta se spravila papež in cesar. — Od škofa v Freisingu je sprejel več krajev med Mokronogom, Škocijanom in Novim mestom proti denarni odškodnini v fevd.

1230 Friderik II. Bojeviti (1230—1246), sin in naslednik Leopolda VI., je bil zadnji Babenberžan.

1246 Moral se je mnogo bojevati z notranjimi in zunanji sovražniki. Uprli so se mu ministeriali; zlasti s pomočjo samostanov je udušil upor. — Vdruživ se je poročil Friderik II. z Nežo, hčerjo andechs-meranskega vojvode; po tej poroki je dobil več posestev na Kranjskem in na Primorskem in se je imenoval „gospod Kranjske“ (od 1232. leta).

1232 *Spor med cesarjem Friderikom II. in kraljem Henrikom.* Kralj Henrik ni bil zadovoljen z vladnim sistemom svojega očeta. Wormski privilegij, ki je dal deželnim knezom toliko pravic, mu ni bil všeč. K temu so se pridružili še osebni vzroki. S kraljem je potegnulo nižje plemstvo, ki je bilo nezadovoljno s privilegiji knezov, dalje pa tudi lombardska mesta in njegov svak, avstrijski vojvoda Friderik II. Bojeviti. Nasprotje med očetom in sinom je postajalo čedalje večje, dokler ni izbruhnil upor. Tedaj pa je prišel cesar Friderik II. sam na Nemško. Dasi je kralj Henrik — zapuščen od svojih pristašev — prosil takoj milosti, ga je vendar cesar dal ujeti; pozneje so ga odpeljali v južno Italijo, kjer je umrl v ječi. S Henrikovimi zavezniki na Nemškem je ravnal cesar milo, samo avstrijskega vojvodo Friderika II. Bojevitega je strogo kaznoval.

1235 *Zakon o deželnem miru 1235.* Cesar je sklical sijajen državni zbor v Mainz. Tu je izdal znameniti zakon o deželnem miru (Landfriedensgesetz); bil je to prvi zakon, ki so ga spisali v nemškem in latinskem jeziku. Po tem zakonu so postavili državnega dvornega sodnika za cesarjevega namestnika v sodnih zadevah; dalje je omejil cesar privatne vojne in prepire

kolikor mogoče; tu so se spravili tudi Staufovci in Welfi: welfske dedne dežele *Braunschweig-Lüneburg* je povzdignil cesar v vojvodino in jih izročil kot fevd vnuku Henrika Leva.

Na državnem zboru v Mainzu pa so se bridko pritoževali podaniki Friderika II. Bojevitega nad svojim gospodom. Ker se je le-ta še vedno kazal cesarjevega nasprotnika, ga je cesar Friderik (1236. leta) izobčil. Dežele Babenberžanov je proglasil za neposrednje državne (*reichsunmittelbar*), vendar pa ni mogel Friderika Bojevitega popolnoma pregnati. Nekaj let pozneje sta se spravila cesar in Friderik Bojevit; zadnji je dobil svoje dežele nazaj.

1236

Ogrska. Proti koncu enajstega stoletja ji je vladal *Ladislav I.* Pridružil je Ogrski severno Hrvaško (gl. str. 107); kot mejno stražo je naselil na Erdeljskem *Sikulce* zoper *Pečenege* in *Kumane*; izdal je tudi več zakonov, ki so napravili mir v notranjem, in je uredil cerkvene razmere.

Koloman (1095—1114), *Ladislavov* naslednik, je raztegnil ogrsko oblast na hrvaško-dalmatinska mesta in otoke (gl. str. 107).

1095

do
1114

Andrej II. (1204—1235) je bil slaboten vladar. *Kraljevska* oblast je čedalje bolj izgubljala na ugledu. Kraljeva žena je bila iz rodovine *Andechs-Meranien* in je dala Nemcem marsikalere predprave. Ogrsko plemstvo ni bilo zadovoljno z „nemško vlado“ in je uprizorilo vstajo; kraljico so umorili. — *Andrej II.* se je udeležil podjetja zoper *Damiette*, a vrnil se je kmalu brez uspeha. Za njegove odsotnosti pa so zavladale na Ogrskem največje zmede. Državno plemstvo je izsililo kralju 1222. leta s takozvano „zlato bulo“ izredne pravice: plemstvo je prosto vseh davkov in ima pravico, da sme braniti ustavo tudi z orožjem, ako bi jo kralj prekršil (*insurrekcij*ska *klavzula*). S tem je bil torej upor proti kralju dovoljen!

1204

do
1235

1222

Boj cesarja Friderika II. z Lombardi in s papežem. Ko je uredil razmere v Nemčiji, je odšel cesar Friderik II. v severno Italijo, da bi kaznoval lombardska mesta, ki so potegnili z njegovim upornim sinom Henrikom in so hotela doseči popolno neodvisnost od cesarja. Friderik II. je premagal *Lombarde* popolnoma.

Toda baš ti cesarjevi uspehi so vznemirili papeža, in umetna vez, ki je vezala oba od sangermanskega miru dalje, se je sedaj pretrgala. Ko je Friderik II. izročil Sardinijo, ki je bila doslej papežev fevd, svojemu nezakonskemu sinu Enziju (Enzio = Heinz = Henrik) kot kraljestvo, tedaj ga je papež Gregor IX. proklel; z Benečani in Genovčani je sklenil zavezo.

Sedaj so se vneli v Italiji strašni strankarski boji med Ghibellini,^{*)} pristaši cesarske oblasti, in med Guelfi,^{*)} pristaši republikanske samostojnosti in nacionalne nezavisnosti pod papeževo zaščito. Gregor IX. je sklical cerkveni zbor v Rim, ki naj bi odstavil cesarja; le-ta pa je onemogočil zborovanje s tem, da je ujel mnogo cerkvenih knezov na potu v Rim in jih pozaprl v južnoitalijanskih gradovih; že si je osvojil Friderik II. skoro vso cerkveno državo, tedaj pa je umrl papež Gregor IX. Boj med obema strankama je divjal s tako silo, da jih ni spravila niti strašna nevarnost, ki je pretila Evropi po Mongolih.

Mongoli, divji pastirski narod osrednje Azije, so pretili že v najstarejših časih kitajski kulturni državi; zoper Mongole so zgradili Kitajci že v tretjem stoletju pred Kr. veliki zid.

V začetku trinajstega stoletja so proglasila mongolska plemena poglavarja Temudžina za džingiskhana (t. j. veliki khan). Le-ta je ustanovil velikansko državo; najprvo je udaril na Kitajsko in podjarmil njen severni del, nato pa se je obrnil proti zapadu. Pod džingiskhanovim vodstvom so opustošili Mongoli severni del Iranske planote.

Mongoli v Evropi. Še ko je bil Temudžin živ, je udarila mongolska vojska okoli severne obale Kaspijskega jezera proti zapadu in je premagala Kumane in Ruse. Temudžinov vnuk Batu je nadaljeval osvojitve po Evropi. Ruska in Poljska sta se mu morali ukloniti, nato pa je udaril na Kumane, ki so se naselili v Valahiji in Moldaviji. Kumani so se obrnili do ogrskega kralja Bele IV. (1235—1270), sina Andreja II., s prošnjo, da naj jih sprejme v ogrsko deželo; obljubili so mu, da se bodo dali krstiti in da se mu bodo pokorili. Kralj Bela IV. je ugodil njih želji in je naselil Kumane v sredi svojega kraljestva. Kmalu pa so se razkropili po vsej Ogrski.

^{*)} Ghibellini, italijanski izraz za „Waiblinger“, kakor so se imenovali tudi Stauffovci po svojem posestvu Waiblingen. Guelfi = Welfi.

Baš naselitev Kumanov na Ogrskem je baje provzročila, da je Batu udaril sedaj v to deželo. Od vseh strani so prihajale mongolske čete na Ogrsko. Ena izmed njih je korakala po Poljski, si osvojila Krakov, nakar je pobila in uničila vojsko šleskega vojvode Henrika Pobožnega v bitki pri Legnici (Śirguń) 1241. leta; vojvoda sam je padel v boju. Češki kralj Vaclav je nato uspešno zavrnil Mongole na meji svojega kraljestva, a Moravske ni mogel ščititi; strašno so jo opustošili, nato pa so udarili na Ogrsko.

Kralj Bela IV. je šel Batujevim četam naproti, toda blizu tam, kjer se izliva reka Sajo v Tiso, so ga Mongoli popolnoma porazili (1241); skoro vsa vojska je bila uničena; kralj sam je komaj ušel v Avstrijo. Prosil je Friderika Bojevitega za pomoč, a ni je dobil. Obrnil se je do cesarja Friderika II., a tudi ta mu ni pomagal. Mongoli so strašno opustošili Ogrsko; cvetoča mesta so porušili, kralj Bela je bežal slednjič v Dalmacijo. V prihodnjem letu je odšel Batu preko Srbije in Bolgarije proti vzhodu. Zapadnoevropska kultura je bila rešena, vendar pa so ustanovili Mongoli na Ruskem veliko državo, ki se je vzdržala nad dvesto let.

Bela IV. se je vrnil v svoje kraljestvo, kamor je poklical mnogo nemških in italijanskih naselnikov. L. 1246. se je zapletel v vojno s Friderikom II. Bojevitim. Blizu Dunajskega Novega mesta je padel Friderik, zadnji Babenberžan (1246). **1246**

Mongoli v Prednji Aziji. V istih časih kakor v Evropi, so divjale mongolske čete tudi po Prednji Aziji. Mezopotamija in Armenija sta padli v njih oblast, tudi ikonjijski sultan se jim je uklonil. Svoje osvojitve so končali Mongoli s tem, da so vzeli Bagdad; kalifa so umorili, 1258. leta je prenehalo kalifstvo v Bagdadu.

Inocent IV. in Friderik II. Poldrugo leto po smrti Gregorja IX. so posadili na prestol sv. Petra novega papeža Inocenta IV. Že ime, ki si ga je izbral novi papež, je kazalo, da hoče vladati v hierarhičnem duhu. Skrivnostno je odšel papež v Lyon in sklical tja cerkveni zbor (1245). Na tem zboru je proklel cesarja kot krivoverca, krivoprisežnika in nezvestega vazala ter ga proglasil za odstavljenega.

Sedaj so izvolili na Nemškem nekateri knezi za vrstjo dva protikralja, toda cesarjev sin Konrad je brez posebnih težav vzdrževal vlado svojega očeta.

V Italiji je divjal strašni boj med Ghibellini in Guelfi dalje. Cesarjeva stvar je nazadovala; njegovega hrabrega sina Enzija so ujeli in zaprli — umrl je v ječi. Vzlic temu pa cesar ni obupal; baš se je pripravljaj na novo vojno zoper severno-italijanska mesta, tedaj pa je umrl (1250) — nepremagan in neuklonjen. Pokopali so ga v Palermu.

Spomin na Friderika II. se je ohranil najbolj po nemških mestih, katerih interese je pospeševal. O njem so pripovedovali, da ni umrl, temveč da spi v Kyffhäuseru in da bo še enkrat prišel v vsem svojem cesarskem sijaju (glej str. 96).

2. Konrad IV. in medvladje na Nemškem (1250—1273).

Konrad IV. (1250—1254) si je osvojil marsikatero mesto v Italiji, slednjič tudi Napolj. A umrl je kmalu. Ostavil je dvetletnega sinčka Konrada, ki so ga Italijani imenovali Konradina. Stvar Staufovcev v Italiji je sedaj branil Konrad IV. polubrat Manfred, na Nemškem pa se je pričela tedaj doba, ki jo imenujemo medvladje ali interregnum.

Interregnum na Nemškem (1254—1273). Nihče na Nemškem ni mislil na to, da bi posadili mladoletnega Konradovega sina na prestol. A tudi krepkega kralja niso marali nemški knezi, ker so se bali za svoje predprave.

Knezi sami niso bili edini in tako so izvolili dva kralja: papeževa stranka angleškega princa Riharda Cornwallskega (Cornwallis) — brata angleškega kralja Henrika III. —, druga stranka pa Alfonza X., kralja kastilskega.

Na Nemškem so torej imeli zopet dva kralja; in vendar imenujemo to dobo medvladje, zakaj vladal pravzaprav ni nobeden izmed obeh kraljev.

V Nemčiji je zavladala anarhija, ki je ostala v žalostnem spominu pri narodu. Kdor je imel moč, ta je imel tudi pravico. Škofje in knezi so izkušali svoje pravice in svoja zemljišča povečati; po krivici so si lastili državne fevde, carine in raznovrstne druge regalije. Graščaki so iz svojih gradov ob plovnihih rekah ali ob trgovinskih cestah ropali, popotnike so zapirali ter zahtevali od njih visoko odkupnino. Njih trdni gradovi so jih branili pred vsako pravico in sodnijo.

Nemško plemstvo je podivjalo, povsod je vladala le pestna pravica, najvišje avtoritete ni bilo v državi.

Pri teh anarhičnih razmerah propadajoče države so zlasti mnogo trpela mesta; trgovci so bili povsod v nevarnosti, da jih oropajo. Zato so posegla mesta po samopomoči, sklenila so mestne zaveze. Zavezniki so morali vzdržavati oborožene čete, po rekah pa vojne ladje.

3. Zadnji Staufovci in zmaga papeštva.

Manfred se je v kratkem polastil vsëga južnoitalskega kraljestva in se je dal v Palermu kronati za sicilskega kralja (1258). Vlada! je izvrstno: poljedelstvo in obrtnost sta zopet zacveteli, trgovina se je poživila, blagostanje se je vrnilo.

Nov spor s papežem. Papež Aleksander IV. je zahteval, da naj prizna Manfred sicilsko kraljestvo za papeški fevd; ker se je kralj branil to storiti, ga je papež proklel; toda narod je bil Manfredu zvesto vdan.

Karel Anjouvinski. Aleksandrov naslednik (papež Urban IV.) je izprevidel, da ne bo mogel sam Ghibellinov uničiti. Zato je stopil v dogovor s Karlom Anjouvinskim, bratom francoskega kralja Ludovika IX. Novi papež (Klement IV.) je podelil Karlu Anjouvinskemu sicilsko kraljestvo proti letnemu davku kot papeški fevd. „Križarska vojska“ je dospela iz Francije v Italijo. Vnela se je nova vojna; v bitki pri Beneventu (1266) se je nagnila vzlic hrabrosti Saracenov in Nemcev vsled izdaje Italijanov na stran papeževih pristašev. Manfred je planil v najhujši bojni metež in je našel smrt, ki jo je iskal.

Strašno je gospodaril sedaj novi kralj; vso Manfredovo družino je zaprl v ječo. Romanstvo je triumfiralo nad germanstvom, cerkev nad „gadjo zalego“ Staufovcev. A ta še ni bila uničena; živel je še en potomec — Konradin.

Konradin. Usmrtitve, ječa, izgnanstvo, to je bila sedaj usoda tisočernih privržencev Staufovcev; francoski plemiči so si porazdelili njih imetje; visoki davki, visoke carine in oderuštvo je gnalo prebivalce v obup. Povsod so si želeli zopet nekdanjo vlado Staufovcev. Odposlanci so odšli h Konradinu, ki so ga vzgajali na dvoru njegovega sorodnika, bavarskega voj-

vode. Konradin, tedaj šele 16 let star, je bil zadnji Staufovec; dičile so ga lepe lastnosti — zlasti junaštvo — njegovih prednikov. S svojim prijateljem Friderikom Badenskim se je napotil v Italijo, da si osvoji dediščino Staufovcev. Ghibellini so ga navdušeno sprejeli, papež ga je proklet. Zavzel je Rim, nato pa prestopil mejo napoljskega kraljestva. Pri Scurcoli je zadel ob sovražne čete. Že je mislil Konradin, da je zmagal, tedaj pa so planili sovražniki iz zasede na razkropljene Ghibelline in so jih premagali. Konradin je bežal, a njega in njegovega prijatelja so ujeli in ju izročili Karlu Anjouvinskemu. Dasi so ju sodniki skoro soglasno oprostili veleizdajstva, ju je Karel Anjouvinski vendar sam obsodil na smrt. V Napolju so ju obglavili (1268). Zadnji potomec slavnega rodu Staufovcev je končal svoje življenje na krvnem odru.

1268 **Sicilijanske večernice.** Ker je Karel Anjouvinski še vedno kruto nastopal zoper pristaše Staufovcev, je nezadovoljnost prebivalstva zlasti v Siciliji rastla od dne do dne. Na Veliki ponedeljek l. 1282. ob večernicah so planili razljučeni Sicilijanci nad sovražene Francoze in vse pomorili (sicilijanske večernice). Sicilijanci so proglasili Manfredovega zeta Petra Aragonskega za kralja Sicilije, le Napolj je še ostal v rokah Francozov.

4. Konec križarskih vojen.

Ludovik IX. kot križar. Leta 1244. je osvojil egiptovski sultan Ejub Jeruzalem. Staufovci niso mogli ničesar storiti za sveto deželo, ker so se bojevali s papeži.

Tedaj je vladal v Franciji Ludovik IX. Svetnik. Za ozdravljenje po hudi bolezni je obljubil križarsko vojno.

Šesta križarska vojna. Leta 1249. je udaril Ludovik IX. na Damiette. Z lahkoto so zavzeli križarji mesto. Čez nekoliko mesecev so odrinili proti Kairi, da bi uničili glavno mesto sultanata. A sedaj je prikorakala močna egiptovska vojska, koje jedro so tvorili mameluki. Ti so bili sužnji, iz katerih si je sultan Ejub vzgojil nekake pretoriance. Do odločilne bitke sicer ni prišlo, a Francozje so se morali slednjič umakniti v Damiette. Vsa vojska se je morala ukloniti sovražniku. Med ujetniki je bil tudi kralj Ludovik. Le proti visoki odkupnini in

proti izročitvi vseh osvojenih krajev so ga izpustili mameluki, ki so se med tem polastili egiptovske vlade.

Sedma križarska vojna. Leta 1270. je zbral Ludovik IX. novo križarsko vojno. Imel je namen iti v Jeruzalem, toda med potjo so sklenili križarji, da gredo najpoprej v Tunis. Mrzlica je pokosila mnogo križarjev in tudi kralja Ludovika. Vojna se je končala brez posebnih uspehov.

Konec križarskih držav. Mameluki so nadaljevali boje zoper kristjane. Mesto za mestom, grad za gradom so jim vzeli. Križarske vojne so ponehale, zakaj nihče izmed evropskih velikašev se jih ni hotel več udeležiti. — Akon je bil še kot važna postojanka v rokah kristjanov. L. 1291. je padlo tudi to mesto. Že poprej so se preselili trgovci s svojimi družinami na Ciper. Vso „frankovsko“ Sirijo so dobili Saraceni nazaj, križarske države so prenehale.

5. Jugovzhodne dežele nemške države; Češka in Poljska.

Vojvodina Koroška. Leta 1122. je prišla vojvodina Koroška v roke rodovine Sponheimovcev (tudi Spanheimovcev). Najimenitnejši izmed vojvod te rodovine je bil Bernard II.; vojvodski prestol je zasedel 1202. leta. Na njegovem dvoru v Št. Vidu (na Koroškem) so se shajali pesniki in pevci; poročen je bil s hčerjo češkega kralja Otokarja I. — Bernardov sin in naslednik Ulrik III. (1256—1269) je bil zadnji Sponheimovec.*) Poročen je bil z vdovo Babenberžana Friderika II. Bojevitega in je s to poroko pomnožil svoja posestva na Kranjskem, vsled česar si je nadel tudi naslov „gospod Kranjske.“

Kranjska je bila tudi še tedaj razcepljena. V dobi boja za investituro je podelil nemški kralj Henrik IV. mejno grofijo Kranjsko oglejskim patriarhom, ki so imeli že poprej posestva v deželi. Ker so že tudi brizinski in briksenski škofje imeli mnogo posestev na Kranjskem (gl. str. 81), je bil večji del dežele last cerkvenih velikašev. Oglejski patriarhi so ustanovili na Kranjskem prve župnije, tako v Stari Loki**) (1074), v Beli Cerkvi (1074) in v Št. Vidu nad Ljubljano (1085).

*) Imel je sicer še brata Filipa, ki pa je postal oglejski patriarh.

**) Tedaj Lonka imenovana.

Poleg omenjenih cerkvenih velikašev so imeli na Gorenjskem in Dolenjskem mnogo posestev grofje Orlamündski. Ko so pa sredi dvanajstega stoletja izmrli, so jih podedovali Sponheimovci, Andechs-Meranci in dr. Sponheimovci so dobili Ljubljano, Kranj in Kostanjevico, Andechs-Meranci (ki so imeli mnogo posestev na Tirolskem) pa Kamnik. Ti so imeli tudi posestva na Dolenjskem. Dežela med Krko in Kolpo se imenuje od dvanajstega stoletja dalje „Slovenska marka“ (Windische Mark), katero ime se je polagoma preneslo na vso Dolenjsko. Andechs-Meranci so dosegli tudi čast mejnih grofov na Kranjskem. Toda enega iz te rodovine, Henrika Istrskega, so dolžili, da je sodeloval pri umoru Filipa Švabskega l. 1208.; zato mu je vzel Oton IV. vse državne fevde in vsa posestva. Za cesarja Friderika II. je dobil izobčeni Henrik pač svoja posestva nazaj, a dostojanstvo mejnih grofov je ostalo patriarhom. Po Henrikovi smrti je kupil njegove brizinške fevde Babenberžan Leopold VI.; tako so Babenberžani postali posestniki na Dolenjskem. Friderik II. Bojevitil je pomnožil ta posestva tako, da se je imenoval gospoda Kranjske (dominus Carniolae).

Ko so izmrli Babenberžani, se je polastil njih brizinških fevdov na Dolenjskem Sponheimovec vojvoda Bernard. Njegov sin Ulrik III. je kot mož vdove Friderika II. Bojevitega pomnožil svoja posestva na Kranjskem, poleg tega pa je po pogodbi sprejel še druga od oglejskega patriarha v fevd. Na ta način je postal Ulrik III. deželni vladar Kranjske, dasi so patriarhi še nadalje obdržali naslov „mejnih grofov Kranjske“.

Češka.

Přemisel Otokar I. in Vaclav I. (1197—1253).

Přemisel Otokar I. (1197—1230) je pomagal v boju med Filipom Švabskim in Otonom IV. prvemu. Zato mu je kralj podelil (1198) dedni kraljevski naslov. To podelitev je pozneje priznal tudi kralj Friderik II. in ji pridejal še druge predprave v „zlati buli“ (1212). S previdno politiko in odločnim nastopom v notranjem je povzdignil Otokar I. Češko v močno državo. Brez ugovora ga je nasledoval njegov sin

Vaclav I. (1230—1253). Le-ta se je mnogo bojeval s Friderikom II. Bojevitim. Češko je Vaclav I. dobro utrdil zoper napade Mongolov, a Moravske ni mogel braniti. Zato so

Mongoli to deželo strašno opustošili. Njegov sin Přemisl Otokar (II.) si je osvojil dediščino Babenberžanov.

Poljska. V tej dobi sta bila za Poljsko velepomembna dva dogodka, namreč poziv Nemškega viteškega reda (gl. str. 179) in naval Mongolov.

Naval Mongolov. Pri navalu Mongolov (gl. str. 128) je izpolnjevala Poljska svetovnozagodovinsko nalogo, ker je branila kot mejnik ostalo Evropo pred njimi in ker je dosti pripomogla, da se je sila Mongolov kolikor toliko oslabil.

Nemška kolonizacija. V začetku trinajstega stoletja se je pričela nemška kolonizacija na pravem Poljskem in je trajala skoro dve stoletji. Pospševali so jo samostani in knezi. Nemški naseljenci so dobili posebne pravice. Posledica te kolonizacije je bil razvoj mest, v katerih so stanovali večinoma Nemci.

6. Medvladje v Avstriji in na Štajerskem.

Boj za Avstrijo in Štajersko. Zadnji Babenberžan Friderik II. Bojeviti († 1246) ni ostavil nobenega sina, pač pa sestro Marjeto in nečakinjo Jero.

Po privilegiju iz leta 1156. ni imela niti prva niti druga pravice do nasledstva. Zato je proglasil cesar Friderik II., da sta Avstrija in Štajerska kot fevda zapadla. Vendar sta pa zahtevali obe babenberški princezinji dediščino zase in sta se obrnili do papeža, naj rzsodi. Inocent IV. je prisodil deželi Jeri, ki je bila poročena s Hermanom Badenskim, njegovim pristašem. A ta in tudi Friderik II. sta kmalu nato umrla.

Babenberške dežele so bile sedaj brez pravega vladarja. Na povabilo avstrijskih deželnih gospodov jih je zasedel Přemisl Otokar (II.), sin češkega kralja Vclava I.

Přemisl Otokar (II.) je pristopil po smrti cesarja Friderika II. k papeževi stranki in je tako pridobil zase cerkvene kneze. Bil je zelo nadarjen in krepak vladar. L. 1251. je prišel v Avstrijo in je zasedel Dunaj. Da bi pridobil tudi v očeh naroda pravice do zasedene dežele, se je oženil z Marjeto, dasi je bila mnogo starejša od njega.

Nato je posegel Přemisl Otokar tudi po Štajerski. Tedaj pa se mu je zoperstavil ogrski kralj Bela IV., ki mu je Jera odstopila svoje pravice. Vendar sta se nasprotnika po pape-

1253 ževem posredovanju spravila tako, da je Přemisel Otokar dobil Avstrijo, Bela IV. pa Štajersko. Medtem je postal Přemisel ^{do} Otokar II. tudi češki kralj (1253—1278).

1278 Štajerci pa niso bili zadovoljni z ogrsko vlado. To priliko je porabil zopet Přemisel Otokar II. Izgnal je ogrske čete iz Štajerske in jih pobil pri *Kroissenbrunn* na Moravskem polju (1260). Sedaj je bilo stališče češkega kralja toliko utrjeno, da se je ločil od žene Marjete in se poročil z vnukinjo Bele IV.

1269 Dasi je imel vojvoda koroški, Sponheimovec Ulrik III., še brata Filipa, ga je vendar Přemisel Otokar II. pregovoril, da je imenoval za dediča svojih dežel njega. Leta 1269. je umrl Ulrik III. Sedaj je dobil češki kralj še *Koroško* in skoro vso *Kranjsko*.

Tako je združil Přemisel Otokar II. v svojih rokah avstrijske in češke dežele, ki so segale od Krkonošev pa doli do Jadranskega morja. Bil je najmogočnejši nemški državni knez. Pod njegovo strogo in previdno vlado se je povzdignilo blagostanje njegovih dežel. Na Češkem in na Moravskem je naselil mnogo *nemških kolonistov*. Sreča tega mogočnega vladarja pa se je obrnila, ko je prenehalo medvladje na Nemškem in so izvolili novega vladarja Rudolfa Habsburškega.

IV. Kulturni razvoj zapadne in srednje Evrope, zlasti Nemčije.

A. Državne in socialne razmere.

1. Država.

Kraljestvo. Ko so izmrli Karolingi, je postala nemška država *volilno kraljestvo*; vendar pa je bila volitev omejena po gotovih dednih pravicah, zakaj ponavadi so izvolili za naslednika najstarejšega kraljevega sina, in sicer ko je še živel kralj. Le kadar je izmrla vladarska rodovina, tedaj se je vršila

popolnoma svobodna volitev. Šele na državnem zboru v Forchheimu (1077), kjer so izvolili Rudolfa Švabskega za protikralja Henrika IV., so proglasili nemško kraljestvo za volilno; a tudi za vlade Staufovcev je ostalo prejšnje razmerje: Nemčija je bila še vedno po dedni pravici omejena volilna monarhija.

Volitev kralja. Sprva so volili kralja vsi svobodni; kmalu so imeli to pravico samo še duhovni in posvetni velikaši, narod pa je izvolitvi le še prihrdil; slednjič so obdržali pravico voliti kralja le še takozvani volilni knezi (Sturfürsten), in sicer: nadškofje v Mainzu, Trieru in Kölnu ter kralj češki, porenski palatinski grof (Pfalzgraf), vojvoda saški in mejni grof braniborski. Vendar pa to število in tudi osebe niso bile stalne, zlasti češkega kralja so hoteli nadomestiti z bavarskim vojvodo, ker ni bil Nемеc.

Volitev se je vršila na povabilo mainškega nadškofa; kraj volitve je bil od 12. stoletja dalje večinoma Frankfurt ob M.

Kronanje kralja. Po volitvi se je vršilo kronanje kralja, in sicer večinoma v Aachen u. Oton I. je obnovil rimsko cesarstvo. Nemška država se je imenovala odsihdob „sveta rimska država nemškega naroda“. Cesarski naslov pa je imel le oni nemški kralj, ki so ga v Rimu kronali. Med dolžnosti cesarja je spadala zlasti zaščita katoliške cerkve.

Fevdništvo. Kralj je še vedno kakor v starih časih nositelj državne oblasti: še vedno je najvišji sodnik in najvišji poveljnik, a v vseh teh ozirih je zmagalo fevdništvo, kralj ni več kralj naroda, temveč najvišji fevdni gospod.

Fevdi so bila ali zemljišča ali regali je ali uradi. Pri podelitvi fevda je prisegel fevdnik ali vazal fevdnemu gospodu, da mu bo ostal zvest, fevdni gospod pa mu je izročil simbol podelitve: prapor, če je bil fevdnik knez, prstan in palico (po wormske koncordatu žezlo), če je bil duhovnik, rokavico ali klobuk, če je bil plemič.

Sčasom so postali veliki fevdi dedni; to je močno oslabilo kraljevsko oblast, ker kralj po vazalovi smrti ni mogel razpolagati z državnimi uradi, ki so bili oddani kot fevdi. Zato so kralji pospeševali podedinjenje tudi malih fevdov, da s tem ustvarijo protitežje velikim vazalom.

Organi državne uprave. Kralj je bil še vedno središče državne uprave. Krajevnega središča ni bilo, ker kralj ni stalno bival na enem kraju, temveč je še vedno hodil od kraja do kraja. Spremljevalec in svetovalec kralja je bil državni kancelar; poleg njega pa so bili kraljevi svetovalci slučajno na dvoru navzoči posvetni in duhovni velikaši.

Državni zbor. Sčasom je kraljevska vladarska oblast postala več ali manj odvisna od pritrditve velikašev, ki so bili zbrani na državnem zboru. Državni zbor je skliceval kralj, udeleževali pa so se ga duhovni in posvetni državni knezi, od trinajstega stoletja dalje pa tudi zastopniki mest.

Državna uprava. Proti koncu vlade Karolingov so nastale plemenske vojvodine. Vojvode so dobili nadoblast nad grofi, ki so bili še za Karolingov državni uradniki. Kralji so se trudili, da bi napravili vojvode za prave uradnike, a to se jim ni posrečilo, imeli so zgolj fevdno nadoblast nad njimi; pozneje so oddajali oblast po vojvodinah duhovnikom, od dvanajstega stoletja dalje pa so razkosavali vojvodine. Tako je bila oblast vojvod omejena na manjše pokrajine: nastale so nove kneževine, mnogo grofov je bilo neposredno podrejenih kralju; kralj je lahko izročil več žup enemu grofu, a lahko se je tudi po dedovanju razdelila ena župa med več sinov. Vse to se je vršilo po fevdnih zakonih; pravice do vlade so izvirale iz fevda, ne pa iz urada samega: iz uradnega okrožja se je razvil teritorij in kraljev upravitelj okrožja je postal skoro samostojen vladar teritorija.

Tako je bila vlada posameznih državnih pokrajin v rokah vojvod, palatinskih grofov (ki so upravljali kraljeva posestva in so tvorili nekako protitežje vojvodom), mejnih grofov, grofov, grajskih grofov (ki so poveljevali posameznim kraljevskim gradovom), škofov in opatov. Vsi ti so bili državni knezi (Reichsfürsten). Sredi dvanajstega stoletja pa so grofe izločili iz vrst državnih knezov in so jih prištevali srednjemu plemstvu. Število državnih knezov se je torej znatno zmanjšalo. Le kralj — in tudi on le po pritrditvi knezov — je mogel koga povzdigniti v knežji stan.

Najvažnejše panoge uprave.

Finance. Finančna uprava nemške države je slonela na naturalijah, denarno gospodarstvo se je šele pozneje

udomačilo. Kralj je dobival svoje dohodke v naturalijah iz kronskih posestev, ki so se polagoma ločila od lastnih posestev kraljevske rodbine. S temi dohodki je kralj vzdrževal dvor, in baš zaraditega tudi ni imel kralj stalne prestolnice, temveč je hodil od posestva do posestva. — Nadalje so spadale h kraljevskim dohodkom tudi razne regalijske. Vendar so te pravice polagoma prešle na deželne vladarje. — Davkov v našem pomenu tedaj še ni bilo.

Vojska se je naslanjala tudi na fevdništvo. Kralj ji je načeloval kot najvišji fevdni gospod; on je pozval kneze na vojno, ti pa svoje vazale; vsak se je moral sam oborožiti in se preživljati šest tednov; razentega pa so morale dati naturalije tudi pokrajine, po katerih je šla vojska.

Pravosodstvo je ohranilo še kolikortoliko starogermansko podlago; sicer so nastala raznovrstna sodišča, a povsod so predlagali sodbo le lajiki, ne pa uradniki.

Grofovsko sodišče je ostalo do trinajstega stoletja redno sodišče. Sodilo se je po starem načinu na krajih, ki so bili v to določeni. Kot izjemna sodišča so nastala posebna sodišča na kronskih posestvih, v okrajih duhovniških imunitet, dalje fevdna sodišča i. dr.

Kraljevsko dvorno sodišče. Kralj je lahko vsako pravno zadevo tudi sam razsodil; tako je polagoma postalo kraljevsko dvorno sodišče najvišja inštanca rednih sodišč, hkrati pa tudi sodišče neposrednih državnih podložnikov (*Reichsunmittelbare*), t. j. tistih podložnikov, ki niso vojvodom podložni, temveč neposredno kralju.

Sčasom pa so izginila vsa ta sodišča, justica je postala teritorialna, stvar deželnih knezov.

Kot nekaj posebnega so se ohranila na Westfalskem takozvana *femska sodišča*.

Femska sodišča (*Femgericht*) imajo svoje ime po besedi *feme* (vêhne) — kazen; smemo jih torej imenovati tudi „kazenska sodišča“. Ker so sodila *svobodne*, so se imenovala tudi „*svobodna sodišča*“ (*Freigerrichte*).

Grofovsko sodišča so v trinajstem stoletju izginila, ker so grofje postali deželni gospodje. Le na Westfalskem so se še obdržala stara grofovsko sodišča in so dobila zgoraj navedena imena. Ta femska sodišča so bila še vedno pod oblastjo kralja. V trinajstem stoletju, ko je sodstvo propadlo, so bila femska

sodišča pravi blagor. Zato so raztegnila svoj delokrog iz Westfalskega polagoma po vsej državi; največjo veljavo so imela femska sodišča v drugi polovici štirinajstega in v prvi polovici petnajstega stoletja.

Nenavaden ugled je dal femskim sodiščem posebni način pravnega postopanja, ki je bilo nekako skrivnostno. Zato jim je domišljija naroda pripisovala marsikalere grozovitosti. — Sodne obravnave femskih sodišč so se vršile podnevi in pod milim nebom. Svobodnim prisednikom (*Freisöhnen*) je predsedoval svobodni grof (*Freigraf*). Femska sodišča so sodila le take zločine, za katere je bila določena smrtna kazen. Obsojenca so takoj po sodbi obesili, ako ga pa ni bilo pri obravnavi, so ga zapisali v takozvano „krvavo knjigo“. Če so ga dobili trije prisedniki, je bila njih dolžnost, da so izvršili obsodbo.

V poznejših časih pa so postali večkrat prisedniki femskih sodišč nevredni, ki niso delovali v blagor zatiranih; zato so feme izgubile na ugledu in okoli l. 1500. so jele izginjati.

Zakonodajstvo. Zakone, ki jih je dal Karel Veliki, so polagoma pozabili. Ker pa do dvanajstega stoletja skoraj ni bilo pravega državnega zakonodajstva, so sodili po običajnem pravu (*Gewohnheitsrecht*). Za posamezne stanove so veljala posebna prava. Zakone so tudi zapisavali; važno je postalo kanonsko (cerkveno) pravo, proti koncu srednjega veka pa rimsko pravo.

Mesta so imela posebna „mestna prava“ (*Stadtrecht*). — Rimskega prava niso v Italiji nikdar popolnoma pozabili. V začetku dvanajstega stoletja pa so se začeli zopet bolj z njim pečati na vseučilišču v Bologni. V istem času so začeli ravno tam tudi kanonsko pravo znanstveno obdelovati. Od trinajstega stoletja dalje se je učilo tudi mnogo Nemcev v Bologni rimskega prava; tako so ga zanesli v Nemčijo, polagoma je stopilo rimsko pravo popolnoma v veljavo (receptija rimskega prava), ker je bilo dosti bolj točno nego nemško pravo.

2. Socialne razmere.

Razvoj stanov po poklicu. Najbolj vplivni so bili veleposestniki. V dvanajstem stoletju pa se pričanja gospodarski, socialni in kulturni napredek; tedaj nastanejo veliki stanovi po poklicu. Na razvoj stanov po poklicu so vplivali razni činitelji, tako: urad, posestvo, vojaška služba itd.

Kmečki stan. Število svobodnih kmetov se je vedno bolj krčilo. Prišli so bolj in bolj v odvisnost od veleposest-

nikov; a zemljišča veleposestnikov so bila časih zelo raztresena. Zato so postavili posamezne pristave pod nadzorstvo pristavnikov (Mteir). Leti so nadzorovali delo, pobirali od odvisnih kmetov davščine itd. Pristavniki so postali sčasom najemniki veleposestnikov.

Medtem pa se je cena zemljišč in žita znatno zvišala, dočim so davščine ostale še vedno stare; zato je ostalo kmetom več zaslužka, njih položaj se je jel boljšati. Še bolj pa so izboljšale socialno stanje kmetov križarske vojne. Papeži so zapovedali, da vsak križar dobi osebno svobodo. Marsikteri kmet je dosegel svobodo tudi s tem, da se njegov gospodar ni več vrnil iz križarske vojne. — Tudi rastoča mesta so izboljšavala usodo kmetov; meščani so bili večinoma obrtniki in trgovci; zato so rabili delavce, ki bi obdelovali zemljo in so radi sprejemali v delo kmete, ki so se naselili v mestih; tu so dosegli tudi svobodo, če so bivali leto in dan v mestu. — Trinajsto stoletje je doba procvita kmečkega stanu, a dolgo ni trajala. V zadnjih stoletjih srednjega veka so kmetje zopet obubožali; davščina, desetine, vse to se je povišalo; prevladalo je namreč denarno gospodarstvo (gl. str. 143) in vlada ter plemstvo so nalagali revnim kmetom davek v denarju; zato je kmet zopet izgubil svobodo in je postal tlačan. Le v nekaterih deželah, tako na Tirolskem, so si kmetje ohranili svobodo in neodvisnost.

Mesta in meščanje. Mesta so bila središča obrtnosti, trgovine in denarnega gospodarstva; zato je rastla samozavest mestnih prebivalcev; poizkušali so si pridobiti samostojno ustavo in upravo.

Najbrže se je razvilo že zgodaj v mestih nekako zastopstvo meščanov. Upravni uradi so polagoma prešli v roke meščanov, meščanstvo se je osvobodilo mestnega gospodarja; taki mestni gospodarji so bili doslej ali kralj (kraljevska mesta) ali škofje (škofovska mesta) ali kdo drug. Seveda so si meščani izvojevali pravice časih šele po trdih bojih, a slednjič so vendarle zmagali. V dvanajstem in trinajstem stoletju vidimo po raznih mestih, kako zmagujejo zastopstva meščanov. V njih rokah so mestno sodstvo, policija, finančne zadeve in tudi obramba. Mesta se bojujejo v prilog kralja zoper kneze in imajo tudi že svoj pečat ter zidajo mestne hiše (Rathhäuser). Taka samouprava mest pa še ni v rokah vseh

mestnih prebivalcev, temveč le v rokah bogatih meščanov, patricijev.

Obrtnost je zlasti pospeševal razvoj mest, ki so postala njena središča; v teh so se pečali z obrtnostjo tudi svobodni, medtem ko so poprej opravljali taka dela le nesvobodni. V mestih so se obrtniški izdelki lahko prodajali. Marsikateri obrtnik je obogatel in postal meščan. Kaj kmalu so se obrtniki tudi organizirali, ustanovili so ceh^e (zadru^ge) ali bratovščine (Günfte, Zünungen). Posebno veljavo pa so taki cehi dobili šele v poznejših časih.

Trgovina. Kakor obrtnost, tako je tudi trgovina šele v mestih vzevela. Razvila se je živahna zamenjava pridelkov in izdelkov med mesti in deželo, a tudi mejnarodna velika trgovina; vendar pa so sprva glavne trgovinske ceste peljale mimo Nemčije, tako ona od Črnega morja preko Rusije do Vzhodnega morja, ali ona ob Rodanu v Italijo in proti severu na Angleško. Zelo je pospeševala trgovino na Nemškem tesna zveza cesarjev z Italijo, zlasti ko so križarske vojne otvorile italijanskim trgovcem direktno zvezo z orientom. Tedaj so tudi trgovinske ceste preložili. Iz Italije so pošiljali blago v južnonemška trgovinska mesta, kakor Augsburg, Rezn^o itd., odtod pa ob Renu dalje v Mainz, Köln in odtod zopet na Angleško in drugam. — Tudi v Avstriji so nastala najstarejša mesta ob trgovinskih cestah, tako posebno ob Donavi. Dunaj je zlasti povzdignil Babenberžan Leopold VI.; le-ta je podelil mestu takozvano „skladno pravico“ (Ztapferrecht), to se pravi, vsak trgovec, ki je peljal blago skoz mesto, je moral isto nekaj dni na Dunaju razpostaviti naprodaj. Vzpričo te pravice kakor tudi s tem, da so križarske vojske hodile ob Donavi ter se zbirale na Dunaju, je to mesto postalo zelo ljudnato; le Köln ga je v tem prekosil v Nemčiji. — Babenberžani so si sploh prizadevali, da bi obrnili beneške trgovce preko svojih dežel. Zato je Leopold VI. zgradil pri izlivu Savinje v Savo kamenit most (Zidani most).

Prva mesta na Slovenskem. Tudi na slovenskem ozemlju so nastala v tej dobi že razna mesta; vendar pa o ustanovitvi teh mest večinoma nimamo natančnejših podatkov. Tako nam tudi ni znano, kdaj je vzrastla na prostoru nekdanje Emone današnja „bela Ljubljana“^{*)}, gotovo pa je že stala

^{*)} Vrhovec, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih. Ljubljana 1886.

1144. leta. Baš ljubljanski grad je pripomogel, da se je razvilo na njegovem vznožju mesto. V mestu je bilo že tedaj mnogo rokodelcev in trgovcev, ki so stanovali večinoma na sedanjem Starem trgu, medtem ko je gospoda bivala na drugi strani Ljubljane. 1269. leta je bila Ljubljana že obzidan kraj in je imela mestne pravice; načeloval ji je sodnik (Procelj po imenu), poleg njega pa je bil mestni zastop. 1503. leta je dobila Ljubljana skladno pravico. — Že zarana je bil tudi imeniten Kranj. — Na današnjem Koroškem je bilo mesto Št. Vid, kjer je stoloval pozneje koroški vojvoda. — Brizinski škofje so ustanovili Škofjo Loko, bamberški Pluj in Brežice. — Tudi Kamnik in Radovljica sta zgodaj dobila mestne pravice.

Denarno gospodarstvo je počasi izpodrivalo doslej prevladujoče naturalno. Vzrok je iskati v pomnožitvi denarja in dragih kovin, zlasti srebra, ki so ga kopali po rudnikih; dalje pa tudi v davkih, ki so jih plačevali slovanski narodi na vzhodu itd. Največ pa so pripomogla k razvoju denarnega gospodarstva mesta; tu so sprejemali za blago celo slab denar rajše nego naturalije. Zato so tudi že nastale menjalnice, ki so bile večinoma v rokah Judov in Italijanov („Lombardov“). Sicer pa je denarno gospodarstvo popolnoma prevladalo šele v petnajstem stoletju.

Viteški stan in dvorno-viteška kultura. Viteški stan so tvorili sprva knezi, plemeniti ali svobodni gospodje (Freiherrn, barones), pozneje pa so se jim pridružili tudi ministeriali (glej str. 82). Baš zaraditega, ker so bili ministeriali vedno v bližini svojih visokih gospodov, so se kmalu povzdignili nad druge nesvobodne.

Dasi je bila med knezi, plemenitimi gospodi in ministeriali po rojstvu razlika, so se vendar socialno spojili v takozvani viteški stan. Vsi vitezi (Ritter — Reiter) so živeli po posebnih predpisih in so tvorili najodličnejšo družbo svoje dobe. Sprva je lahko postal vsak vitez, če je živel viteški; pozneje (od dvanajstega stoletja dalje) pa je mogel postati vitez le oni, čigar oče in ded sta že bila viteza; poleg tega pa je lahko kralj vsakogar povzdignil v viteški stan; le-ta je torej postal stan po rojstvu: spomin na nekdanjo nesvobodnost ministerialov je izginil, vsak vitez je bil svoboden. Viteštvo je postalo mejnarodno, to se pravi, pri vseh vitezih so veljale iste šege.

Vpliv križarskih vojen. Križarske vojne nikakor niso ustavile trgovine; nasprotno, omogočile so celo, da so se krščanski trgovci naselili v orientu. Zlasti Italijani so imeli povsod svoje faktorije (trgovske naselbine); italijanski trgovci so tržili celo na Kitajskem in v Indiji; Benečan Marko Polo je prehodil velik del kitajske države.

Križarske vojne so zanesle arabsko kulturo v zapadno Evropo; to izpričujejo še sedaj marsikateri arabske besede, kakor arzenal, admiral, limona, citróna, atlas i. dr. Vendar pa so te besede šele v poznejših časih po posredovanju drugih dežel — n. pr. Francije — prišle k nam. — Po križarskih vojnah so zanesli v Evropo različne orientalske deželne pridelke; nekateri so bili tu še nepoznani, druge pa so uvažali v veliko večjih množinah nego doslej, kakor riž, žafran, sladkor, kadilo, dišave i. dr.; ravno tako pa tudi razne obrtniške izdelke, ki imajo po večini še arabska imena, kakor katun, damast (po mestu Damasku), mušlin (po Mozulu), baršun, razne preproge, pletenine, barve i. dr. Tudi glede vojaštva so se zapadni Evropeci mnogo naučili od svojih sovražnikov, zlasti glede vojne oprave, utrdb in obleganja; dalje je mnogo pridobilo brodarstvo (navtika), po Arabcih se je zaneslo iz vzhodne Azije v Evropo izdelovanje papirja. Zlasti umetna obrtnost je obogatela po arabskem in bizantinskem vplivu, tako zlatarstvo, izrezljavanje slonove kosti, okraski i. t. d. Kakor v umetnostih, tako se kaže dalje arabski vpliv tudi v pesništvu in v vedi.

Oblike viteškega življenja so se razvile v Franciji; zlasti po križarskih vojnah so se širile tudi v druge dežele; sploh je postala sredi dvanajstega stoletja Francija voditeljica Evrope v kulturnem oziru; baš vitezi pa so bili nositelji nove kulture, ki jo imenujemo dvorno-viteško kulturo (*höfliche Ritterliche Kultur*).

Vzgoja vitezov. Vojaški značaj viteštva se je izražal tudi v vzgoji vitezov. Kot plemič ali paž (*Edelfreie, Page*) se je vadil deček, ki naj bi postal vitez, na dvoru kakega kneza ali plemiča v letanju, skakanju, borenju, v metanju kamenov in kopij. Največjo pozornost so posvečali jahanju, razen tega pa so gojili tudi vaje z orožjem, zlasti borenje z mečem in ščitom. Med 14. in 18. letom je postal plemič oprod (*Snappe*); kot tak je spremljal svojega gospoda v viteških bojih in tudi v vojni. Zaključek te vojaške vzgoje je tvorilo opasanje z mečem (*Schwert-*

umgürtung, Schwertleite), kar so pozneje imenovali tudi viteški udarec (Mitterschlag). Navadno so povitezili več mladeničev obenem o priliki velikih slovesnosti.

Orožje in vojska. Glavni viteški poklic je bil boj. Bojna oprema vitezov je bila zelo dragocena, a neokretna, ker je bila sestavljena iz železnih obročkov, pozneje tudi iz plošč.

Najljubše orožje vitezov (zlasti nemških) je bil dvorezni meč. Kadar so pa zajahali konja, so imeli tudi leseno sulico (kopje), ki so jo pa v trinajstem stoletju rabili skoro le še za sunek. Usmrtil je vitez sovražnika najbrže z bodalcem. Lok in pušica sta služila le na lovu.

Poleg konjenikov so tvorili vojsko tudi pešci, in poleg fevdniške vojske so bili že v dvanajstem stoletju precej razširjeni tudi vojaki najemniki. V Italiji in na Francoskem so vstopili med najemnike celo vitezi. Na Nemškem pa se je najemništvo razvilo šele, ko je zmagalo denarno gospodarstvo.

Gradovi. Vitezi so svoja bivališča močno utrjevali; zlasti v dvanajstem in trinajstem stoletju je nastalo mnogo gradov. A ne samo vitezi, tudi knezi, duhovniki in mesta so imeli svoje gradove. Gradili so jih na težko pristopnih vrhovih ali pa na ravnem, kjer so bili gradovi zavarovani po vodi ali močvirju. Gradove, ki so stali na vzvišenih prostorih, so obdajali globoki grajski jarki. Preko jarka je bil dvigljiv most. Grad sam je bil sezidan iz več oddelkov; pred sovražniki je bilo zadnje pribežališče grajskim prebivalcem močan stolp, v katerem je navadno prebival grajski čuvaj.

Tudi na Slovenskem imamo več tipičnih gradov, kakor n. pr. na vzvišenih krajih v Ljubljani, na Turjaku, v Celju, v Žužemberku i. t. d.; grad Otočec pri Novem mestu je sezidan na otoku Krke, med jamskimi gradovi pa slovi Predjama.

Življenje vitezov. Glavno delo vitezov v mirnih časih so bile orožne vaje, ki so se vršile včasih na slovesen način. Višek viteških slovesnosti so bili turnirji, ki imajo svoj izvor na Francoskem. Pri turnirju se je bojevalo več vitezov (časih po 1000), bila je to mala bitka, v kateri je bil marsikateri vitez ranjen ali celo ubit. Večkrat so se bojevali vitezi v turnirjih na čast damam. Tak turnir se je vršil n. pr. 1224. l. v Brežah (Gričah) na Koroškem; opisuje ga Ulrik Liechtensteinski, ki je kot „gospa Venera“ preoblečen hodil od kraja do kraja in se bojeval povsod na čast damam.

Vitezi so hodili tudi kaj radi na lov; nekaj posebnega pa je bil lov s sokoli (Hallenbeize), ki so se ga udeleževale dame.

Viteštvo in ženstvo. Po zaslugi žen se je izpremenila vojaška viteška kultura v družabno. Žene so postale polagoma središče viteškega življenja; tudi ta izprememba ima svoj izvor v Franciji. Dolžnost vsakega viteza je bila, da ščiti poleg cerkve in vere tudi žene, vdove in sirote; izbral si je izvoljenko, ki je bila njegova poveljnica, ki ji je služil povsod; zanj se je bojeval v turnirjih ali šel v križarsko vojno. Tako so vladale ženske vse družabno življenje, vsi pesniki so jih opevali. Že oproda se je moral učiti vljudnosti in galantnosti proti damam.

Viteška omika. Vljudno občevanje z damami je izpodrinilo prejšnje sirove šege ter je pospeševalo tudi razvoj pesništva pri

vitezih: vsak vitez se je moral učiti tudi pesnikovanja, glasbe in petja. Ker se je dalje razvil sploh čut za lepo, so gojili vitezi tudi upodabljanje oču umetnosti. V mladosti se je moral učiti vsak viteški deček olike: kako naj se vede pri obedu, kako naj se oblači, kako naj rabi orožje, kdaj mora molčati, kako naj občuje z drugimi, zlasti z damami; vsakdo se je moral naučiti plesanja in gotovih družabnih iger, n. pr. šaha. Dalje so se učili vitezi finega občevalnega jezika, namreč francoščine. Najbrže so vitezi znali tudi pisati in brati, naučili so jih duhovniki; višjih znanosti si niso pridobili, te so bile še vedno le stvar klerikov.

Izboljšanje vsakdanjih življenjskih razmer. Viteška kultura je izkušala izboljšati tudi vsakdanje življenje. Križarji so spoznali v križarskih vojnah orientalsko razkošje, ki so ga posnemali potem tudi v zapadni Evropi; svila, škrlat, volnene tkanine i. dr. so prihajale iz orientu, kožuhovaline od severa in vzhoda.

Nedostatki viteške kulture. Viteštvo je bilo vkovano v spone konvencionalnosti; konvencionalna je bila moda, ravno tako vedenje, pesništvo, hrabrost; vse je bilo le zunanjaja olike, ki pa je zakrivala marsikatero notranje slabosti. Pijančevanje je bilo močno razširjeno, ravno tako nenravnost.

Najbolj je cvetela viteška kultura za Staufovcev, njih dvor je bil središče viteške omike. Vitezi so bili zgled vsem drugim stanovom, celo kmetom in duhovnikom; da so potem-takem tudi bogatejši meščani ljubili viteški sijaj, ni nič čudnega.

Propad dvorno-viteške kulture. Vitezi so ostali le malo časa nositelji kulture. Ker niso skrbeli za gospodarske potrebe, so obubožali. Nekateri so si pomagali na ta način, da so postali roparji.

Število roparskih vitezov (Maubritter) je postajalo čedalje večje. Gospodarski propad je pospeševalo denarno gospodarstvo; k propadanju viteštva pa so pripomogli še drugi činitelji, kakor n. pr. delitve posestva pri podedovanju in vojne.

B. Duševna kultura.

1. Znanosti.

Školastika. Kakor je bistveno vplivala Francija na razvoj viteškega življenja, tako je vladala tudi duševno življenje te dobe smer, ki je imela svoj izvor na Francoskem, namreč

školastika. Ime pomeni toliko kakor „šolsko modroslovje“; nositelji skolastike so bili duhovniki. Med Francijo in Nemčijo je bilo od dvanajstega stoletja dalje živahno duševno občevarje.

Značaj skolastike. Znanosti in misli grških filozofov so zanesli v Evropo Arabci. Evropeci so nato poizkušali grške zakone mišljenja uporabiti na korist krščanske vere: raziskavali in utemeljevali so dogmo (versko resnico) filozofski. To filozofijo srednjega veka imenujemo skolastiko. Najbolj so jo gojili na pariškem vseučilišču, odtod pa se je razširila skolastika po vsej zapadni Evropi. Školastika se je pečala v prvi vrsti s filozofijo in teologijo, zlasti Aristotel je stopil v ospredje, postal je klasiški avtor srednjeveških učenjakov. Njegova „logika“ je bila najbolj čislana.

Metoda skolastike je bila dialektika: po raznih vajah so dobili učenci toliko spretnost v disputiranju, da so se znali o še tako malovažnih problemih uspešno prepirati. Največji mojster dialektike je bil Abälard na pariškem vseučilišču.

Visek je dosegla skolastika v trinajstem stoletju; dominikanec Albert von Bollstädt („Albertus Magnus“) je preobrazil vso Aristotelovo filozofijo v smislu cerkvene dogme, dela njegovega učenca Italijana Tomaža Akvinskega — bil je tudi domikanec — pa slavi katoliška cerkev še dandanes kot visek krščanske znanosti.

Mistika. Marsikatera pretiravanja skolastike, zlasti zvihost v disputiranju kakor tudi suhoparnost njenih dokazov so zbudila pri gorečih kristjanih novo smer, ki jo imenujemo mistiko. Po tej ni bilo treba verskih resnic tudi z umom pojmiti, ampak človek naj se spokori ter očisti svoje srce ter stremlji po tem, da ga božja milost razsvetli ter združi z Bogom. Mojster nemške mistike je bil domikanec Eckhard, ki je živel okoli l. 1300. Pred njim pa je že hodil po Nemčiji frančiškan Bertold Regensburški, ki je propovedoval v smislu mistike s tako vnemo, da je očaral poslušalce s svojimi besedami. Uspehi propovednikov-mistikov so bili tem večji tudi zaradi tega, ker so govorili k ljudstvu v njegovem, v nemškem jeziku.

Splošna izobrazba te dobe kaže napredek, povsod pa velja teologija kot najvišja znanost in kot zadnji cilj vse vede. Tudi filozofija je podrejena teologiji, njena naloga je le, da dokaže in podkrepi bogoslovne dogme.

V tem smislu se kažejo tudi nazori školastike o prirodi; priroda je le dokaz za cerkvene nazore in nauke. Vzlic temu pa se kaže na polju prirodoznanstva nekaj napredka, menihi so se pečali s prirodoslovjem, z astronomijo in z mehaniko. Po arabskem vplivu je napredovala medicina; v Italiji opazujemo v tem času že tudi nekoliko čuta za prirodno lepoto.

Dasi je bila školastika najbolj namenjena duhovnikom, vidimo v njej vendar že tudi posvetne elemente. Na Francoškem je dajala bogata cerkev možem, ki so se pečali z znanostjo, podpore. To že zaradi tega, da so bolj gojili filozofijo, ki ni donášala dobička kakor študij medicine ali prava. Učenjaki so postali vzgojitelji odličnih mladeničev; druge so nastavljali po knežjih pisarnah ali samostanih. Baš školastika je torej zgradila most do lajikov: vplivala je na izobrazbo lajikov proti koncu srednjega veka.

Šole in vseučilišča. Samostanske in cerkvene šole, ki jih je ustanovil Karel Veliki, so se obdržale precej dolgo. Po večini so bile deljene v internate in eksternate; v prvih (schola interna) so vzgajali bodoče klerike, v eksternatih pa lajike. Ko so v dvanajstem stoletju uvedli v Nemčiji splošno parohialni sistem, to se pravi, da so podredili po več krajev eni župniji, tedaj so ustanovili tudi skoro v vsaki župniji šolo, v kateri je učil župnik ali njegov pomočnik. Od srede trinajstega stoletja pa je bila tudi že v vsakem mestu mestna šola za elementarno izobrazbo. — Višji izobrazbi so služila vseučilišča ali univerze. Prve so nastale v zapadni Evropi okoli l. 1200. Pariška je največ gojila filozofijo in teologijo, univerza v Bologni pravoslovje, v Salernu in Montpellieru pa so bila slavna vseučilišča za medicino. Na Angleškem sta sloveli vseučilišči v Oxfordu in Cambridgeu. Učenci in učitelji na vseučiliščih so bili večinoma kleriki; vsako vseučilišče je bilo nekak ceh, kar izpričuje že ime „universitas“. Nemčija je v tem oziru dolgo zaostala za drugimi državami, šele v poznejšem srednjem veku so ustanovili tu prve univerze.

2. Poezija in proza.

Latinsko pesništvo duhovnikov. V začetku nemškega kraljestva so gojili pesništvo zgolj duhovniki; jezik, v katerem pesnikujejo, je latinski.

Najstarejši spomeniki Slovencev. Vzlic temu, da so gojili duhovniki večinoma le latinski jezik, so pisali vendar tudi v drugih jezikih, a le pri prozaičnih delih v praktične namene, n. pr. pri propovedih in molitvah. O tem pričajo tudi najstarejši spomeniki Slovencev, takozvani *brizinski spomeniki*, ki so nastali v desetem ali enajstem stoletju. Ti spomeniki vsebujejo obrazce izpovedi, homilijo o izpovedi in izpovedno molitev ter so najstarejši spomeniki živega slovenskega jezika.

Viteško pesništvo. V križarskih vojnah so spoznali Nemci nove dežele in novo kulturo; sedaj je prešlo pesništvo v roke vitezov; a kakor je stalo vse življenje nemških vitezov pod vplivom francoskih vitezov, tako so le-ti vplivali tudi na razvoj nemškega dvornega ali viteškega pesništva. V solunski Provenci je cvetelo že nekdaj pesništvo; potujoči pevci so hodili od kraja do kraja. Le-te so posnemali vitezi, ki so si ustvarili svoj stan pevcev, takozvane *trubadurje*, ki so opevali visoko gospodo in žene. Med njimi je bil najodličnejši *Bertrand de Born*.

Živahno medsebojno občevanje nemških in francoskih vitezov je zbudilo tudi pri Nemcih veselje do pesništva. Vitezi so postali nositelji literature.

Kar so bili trubadurji na Francoskem, to so na Nemškem viteški pesniki, ki jih imenujemo „*Minnesänger*“. Vsebina njih pesmi je liričnega značaja. V dvanajstem stoletju so opevali zlasti devico Marijo. Iz češčenja Marije pa se je razvilo češčenje posvetnih žena (*Frauenbienst*).

Z liričnim pesnikovanjem viteštva je bila tudi v tesni zvezi dvorna epika. Tudi ta ima svoj izvor v Franciji in sicer v severni. Pesniki te vrste so se imenovali tu *trouvères*. Vsebina njih epike se je nanašala na pripovedke starega veka kakor tudi na karolinške, normanske in bretonske pripovedke.

Gospodarsko propadanje viteštva ter pojemanje zanimanja za pesništvo pri knezih in plemičih je provzročilo seveda tudi propadanje viteške poezije (okoli 1300).

Zgodovinopisje je ostalo sprva še latinsko. Posebno radi so pisali v tej dobi zgodovinopisci *kronike* in *anale*. V teh so ponavljali starejšo zgodovino v kratkih pregledih, zgodovino dobe, v kateri so živeli, pa so nadaljevali leto za letom bolj obširno. — Razen omenjenih vrst zgodovinopisja so važne za to dobo tudi razne biografije cesarjev, papežev, knezov itd.

3. Umetnosti.

Romanski slog. Umetnost od desetega pa do začetka trinajstega stoletja se imenuje *romanska umetnost*. Svoje ime ima odtod, ker se je naslanjala na rimske vzore, a gojila se ta umetnost ni največ pri Romanih, temveč pri Germanih, zlasti pri Nemcih.

Romansko stavbarstvo. *Tloris* romanske cerkve se naslanja na starokrščansko baziliko. Tudi ta sestoji iz treh ladij, med katerimi je glavna ladja širša od stranskih. Pred ladjami je časih lopa, združena s stolpom, na nasprotni strani pa je *apsis*. Med to in med ladje je vrinjena *prečna ladja*. (*Querchiff*), tako da dobi tloris podobo latinskega križa; zlasti tedaj ima tloris to podobo, kadar je glavna ali srednja ladja preko prečne ladje še nekoliko podaljšana. Ta prostor in apsis tvorita *kor*, ki mora že zaraditega biti precej velik, ker se je sčasom pomnožilo število duhovnikov. Del, kjer se sekata srednja in prečna ladja, se imenuje *čtetverokot* (*Quadrat*); njegova velikost je merilo za vso cerkev, tako n. pr. so *stebri*, ki ločijo srednjo ladjo od stranskih, vedno v takih razdaljah drug od drugega, kakor so ogli čtetverokota. Pod korom je navadno *kripta*, do katere se pride po stopnicah. Da pa ni kripta pregloboko v zemlji, se poviša kor nekoliko nad ladje. V kripti je bila grobnica za graditelja cerkve in za škofe, ali pa so hranjevali v njej relikvije.

Stebri (*Säulen*) in *slopovi* (*Böfeler*) se menjavajo. Njih glavica je sprva *jonska*, pozneje pa se je razvila takozvana *kockasta glavica* (*Würfelfapitäl*), ki je ali preprosta ali pa okrašena z listi, z živalmi itd. *Podstava* (*Bafis*) stebrov in slopov je okrašena z listi na oglih. Sčasom so slopi stebre popolnoma nadomestili.

Strop romanske cerkve je bil sprva raven in lesen. Polagoma pa ga je izpodrinil — že zaradi nevarnosti požara —

obokani strop v obliki vollega polucilindra; tak oblok imenujemo banjasti oblok (*Tonnengewölbe*). Pozneje pa je nadomestil banjastega križni oblok (*Kreuzgewölbe*). Konstrukcijo križnega obloka si predočujemo najlažje, če si predstavljamo, da se dva banjasta obloka sekata.

Vnanjost romanskih cerkvá. Vnanje stene oživljajo navpični, nekoliko iz zidu moleči pasovi, ki se imenujejo lizene (*Lizenen*), najvišji del sten pod podstrešjem pa krasi okrogloločni fris (*Mundbogenfriess*), ki sestoji iz več združenih polukrogov. Srednja ladja je višja od stranskih. — Okna in vrata imajo zgoraj okrogle loke, tako so tudi vsi stebri in vsi slopi zvezani po okroglih lokih, ki so torej značilnost romanskega sloga; zato imenujemo ta slog tudi okrogloločni (*Mundbogenstil*). — Stolpov imajo romanske cerkve zlasti v Nemčiji po več; pri velikih cerkvah se nahaja čestokrat nad četverokotom osmerokotni kupolasti stolp.

Najvažnejše romanske stavbe. Na Nemškem so zgrajene v romanskem slogu znamenite stolne cerkve v Mainzu, Speierju, Wormsu in v Bambergu. V speierski stolnici se nahaja grobnica nemških cesarjev. — V Avstriji slovi stolnica v Krki na Koroškem zaradi svoje kripe. Avstrijske romanske stavbe so dalje tudi še cerkve v Seckau in Štajerskem, v Št. Pavlu, v Tridentu, v Ogleju in v Trogiru. — Izmed romanskih križnih hodišč (*Kreuzgang*) je posebno lep oni v Monrealu pri Palermu. Na Kranjskem je samo ena pristna romanska stavba: dvonadstropna kapela na Starem gradu v Kamniku.

Gotski slog. V severni Franciji se je razvil sredi dvanajstega stoletja nov slog, ki ga imenujemo gotski slog. Ime gotski slog ni v nikaki zvezi z nekdanjimi Goti; nastalo je šele v poznejšem času pri Italijanih in pomeni toliko kakor barbarski.

Razvoj gotskega sloga je pospeševalo tudi dejstvo, da se je število prebivalcev po mestih znatno pomnožilo; treba je bilo torej večjih cerkva, v katerih bi se lahko zbrala velika množica ljudstva. Ščasom si je osvojila gotika vso zapadno Evropo, največ pa so jo zopet gojili Nemci, vsled česar so jo ravno pripisovali italijanski umetniki „Gotom“, t. j. Nemcem.

Sistem gotskega stavbarstva. Floris gotske cerkve je večinoma enak onemu romanskih cerkvá, samo da so srednje

ladje širše in kvadrate nadomestujejo pravokoti; na ta način se dobi več prostora za množico. Kor nima več oblike polukroga kakor pri romanskih cerkvah, temveč je poligonalen in tvori končni del srednje ladje. Zato tudi odpade kripta. Pri onih gotških cerkvah, ki nimajo prečne ladje — in to je pri večini — odpade seveda potemtakem tudi četverkot.

Šilasti lok (Spitzbogen), ki je značilen za gotške stavbe, ima lahko različne oblike. Po njem imenujemo gotski slog tudi šilastoločni slog (Spitzbogenstil).

Križni oblok gotške stavbe sloni samo na oglih pravokota; slopi (Pfeiler), ki so snopičasti (Bündelpfeiler) nosijo torej vso težo; da jo lahko vzdrže, jih podpirajo na vnanji steni cerkve podporniki (Strebpfeiler), ki jih pa zopet združujejo s slopi podporni loki (Strebebogen). Slopi, podporniki in podporni loki nosijo torej vso težo; zato so cerkvene stene pravzaprav brezpomembne in okna se lahko poljubno povečajo. Pri romanskih stavbah se je na stenah lahko razvilo monumentalno slikarstvo, pri gotških stavbah dostikrat ni prostora za to.

Okna so okrašena z navpičnimi podboji (Pfoften) in s krogi ter z deli krogov. Poslednji okrasek imenujemo krogovičje (Maßwerk). Nad tem zaključuje zgornji del okna sleme, ki se imenuje véternik (Wimperg). Le-tega obroblija množično grčje (Strabbe), na vrhu pa je križna roža (Kreuzblume). Ker se pri gotških stavbah ne more slikati na stene, se je pri njih razvilo tembolj slikarstvo na steklu v oknih.

Vrata (ali portal) so okrašena približno tako kakor okna, samo bolj bogato.

Stolpi (večinoma po dva, ki jih pa niso vedno dovršili) so zelo visoki in podobni visokim piramidam. Ob robu so okrašeni z grčami, na vrhu pa s križnimi rožami. Tudi podporniki so podobni stolpom, to tembolj, ker nosijo še stolpiče, ki se imenujejo fiale (Giebel).

Kakor je pri romanskih stavbah vodoravna črta glavna, tako prevladuje pri gotških navpična; vse napravi vtis, kakor bi hrepenelo v višočino, v neskončnost.

Znamenite cerkvene gotške stavbe so na Francoskem: katedrala Notre Dame v Parisu, v Reimsu in v St. Denisu. Na Angleškem: katedrala v Canter-

buryju in v Yorku. V Italiji: Milanska stolnica. Na Nemškem: stolnica v Kölnu, ki je sploh najimenitnejši spomenik gotike, v Straßburgu in v Freiburgu v Breisgau. — V Avstriji: na Dunaju cerkev sv. Štefana, v Pragi cerkev sv. Vida in na Kranjskem v Svibnem (na Dolenjskem), v Crngrobu pri Škofji Loki, v Kranju, v Radovljici, kapitelska cerkev v Novem mestu in dr.

Posvetne gotske stavbe: papeški grad v Avignonu, grad nemškega vileškega reda v Marienburgu.

Stavbniki. Dokler so zidali cerkve v romanskem slogu, so bili stavbniki duhovniki. Ko pa so začela mesta graditi cerkve v gotskem slogu, je prešlo stavbnništvo v roke meščanskih mojstrov lajikov. Leti so bili združeni v zadruge, ki so jih imenovali „stavbne kočé“ (Bauhütten) po lesenih utah, zgrajenih poleg stavbe, ki so jo zidali.

Kiparstvo in slikarstvo sta bili večinoma podrejeni stavbarstvu, zlasti kiparstvo pri gotskih stavbah. Za poslikanje sten pri gotskih stavbah — kakor že omenjeno — navadno ni bilo prostora, pač pa se je razvilo

slikanje na steklu. Po naših krajih je več gotskih cerkvá z malimi okni in obširnimi stenami; te stene so okrašene s slikami na presno (fresko); take cerkve so n. pr. Sv. Janez ob Bohinjskem jezeru, Bodešče pri Bledu in Krtina pri Dobu.

V. Propadanje univerzalnih oblasti in ustanovitev nacionalnih držav (1273—1493).

A. Rastoča oblast Francije in Anglije ter ponižanje papeštva.

1. Francija in papeštvo.

Okrepitev državne oblasti za Kapetingov (987—1328). Kraljestvo prvih Kapetingov je bilo zelo slabotno, zakaj kralj je bil odvisen od plemstva, od vojvod in grofov, ki so imeli večjo oblast od kralja; bili so le kraljevi vazali, vsak fevdni

987

do

1328

gospod pa je bil navezan na zvestobo svojih vazalov. Poleg tega so vojne in boji med vazali opustošale deželo, ki se je bila komaj iznehila normanskih pomorskih roparjev. Vzlic temu pa se je polagoma državna oblast za Kapetingov okrepila.

Vzroki okrepitve kraljeve oblasti. V prvi vrsti je iskati vzrokov za okrepitev kraljevske oblasti Kapetingov v tem, da je Francija že zgodaj postala dedna monarhija, in da so njeni kralji vladali več let, tako da je vsak izmed njih ostavil že polnoletnega naslednika. Potentakem so izostale vlade regentov in varuhov, ki so haš Nemčijo toliko slabile. Dalje je ustavila *treuga dei* (gl. str. 84) kolikortoliko pogubonosne medsebojne boje velikašev; križarske vojne so osvobodile francoskega kralja najnevarnejših vazalov, zakaj v nobeni drugi deželi se ni toliko velikašev udeležilo križarskih vojen kakor haš v Franciji. Boj za investituro, ki je prizadejal nemški državi najhujši udarec, se je v Franciji končal veliko bolj mirno; tudi ni francosko duhovništvo nikdar imelo tolike veljave v državi kakor na Nemškem. Velikaši so ravno tako nasprotovali kraljem kakor cerkvi, zato sta bila ta dva druga navezana in sta skupno nastopala zoper aristokracijo lajikov. — Poleg tega so pa kmalu nastopila v Franciji tudi mesta in so pomagala kraljem, ki so pospeševali njih razvoj. — Vse te opore so bile že tu, ko so bili vladarji — Kapetingi — še sami na sebi brez velike oblasti. V začetku dvanajstega stoletja pa je nastopil vlado prvi energični Kapeting; ta je bil Ludovik VI.

Ludovik VI. (1108—1137) je krenil takoj na pravo pot politike: ščitil je cerkev, mesta in nižje sloje zoper roparske velikaše z namenom, da bi ojačil jedro svoje oblasti, *Isle-de-France*. Zato je videlo v slučaju vojne nevarnosti ljudstvo v kralju svojega voditelja. Poleg tega je oženil kralj svojega sina Ludovika VII. z dedinjo akvitanjske vojvodine. Tako bi si bil lahko njegov naslednik osvojil vso južno-zapadno Francijo.

Ludovik VII. ni bil enak svojemu očetu glede previdnosti in krepke volje. Udeležil se je druge križarske vojne ter se ločil od svoje žene. Le-ta se je omožila nato z Henrikom Plantagenet-Anjou, ki je postal angleški kralj. Že kot tak je imel velika posestva v Franciji — Anglije so se polastili namreč l. 1066. normanski vojvode —; sedaj je

pomnožila ta posestva še njegova žena. Imel je torej polovico Francije, Ludovik VII. pa komaj četrtino. Res da je bil angleški kralj vazal francoskega, a razmerje med obema je bilo nekaj nenaravnega. Zato so si poznejši Kapetingi v prvi vrsti prizadevali, da osvobodijo svojo državo Angležev. — Naslednik Ludovika VII. je bil njegov sin

Filip II. Avgust (1180—1223). Ko je zavladal, je Francija že dajala smer vsej evropski kulturi. Po vplivu križarskih vojen so zacvetele v tej deželi znanosti in umetnosti, trgovina in obrtnost sta izboljšali gmotne razmere. Treba je bilo le pravih voditeljev in narod Francozov bi zavzel tudi v političnem oziru visoko oblast; in taki voditelji so bili baš vladarji trinajstega stoletja, med katerimi je bil prvi Filip II. Avgust.

Ko se je vrnil iz tretje križarske vojne, je nastopil zoper slabotnega angleškega vladarja Ivana („Brez dežele“) in mu je vzel Normandijo in Bretagno. Z zmago pri Bouvinesu (gl. str. 119) je povzdignil Filip II. Avgust narodno samozavest Francozov in odstranil angleško nevarnost za dalje časa. — Tudi za kulturne potrebe svoje države je ta vladar vneto deloval, zlasti mestom je podeljeval svoboščine, v Parisu je ščitil trgovce. — Filipa II. Avgusta je nasledoval Ludovik VIII., tega pa

1226

do

1270

Ludovik IX. Svetnik (1226—1270). Ludoviku IX. je pomagala v prvih letih njegove vlade njegova modra mati Blanka; ponižala je barone, po pogodbi je pridobila Toulouse za kraljevega brata, Provenco pa je združila s kraljevsko krono. Tako je postajala oblast Kapetingov čedalje večja. Ker je brat Ludovika IX., Karel Anjouvinski, dobil staufovsko kraljestvo Sicilijo, je zavzela Francija politično veljavo, ki jo je doslej imela Nemčija, to tembolj, ker je baš tedaj po medvladju ta država propadala. — Sicer sta se Ludoviku IX. ponesrečili križarski vojni (šesta in sedma), a navzlic temu se je takrat začela v Franciji sijajna doba: vladal je pravično ter ščitil narod pred velikaši; pariški parlament, to je najvišje sodišče, je bil sestavljen iz meščanskih pravnikov; dohodki države so se podvojili, pariško vseučilišče (Sorbonne) pa je dospelo do najvišje veljave.

Ponižanje papeštva in konec templjarjev.

Filip IV. Lepi (1285—1314), drugi naslednik Ludovika IX., je nastopil brezobzirno zoper papeštvo; ker je obdačil duhovščino, se je sprl s tedanjim papežem Bonifacijem VIII., ki je z mladeniško energijo zagovarjal stare zahteve papeštva; proti tem zahtevam je sklical Filip IV. generalne stanove (*états généraux*) svoje države; ves narod, tudi velik del francoske duhovščine, se je pridružil kralju. Celo papeževa bula „*Unam Sanctam*“, ki je izražala najvišje zahteve kurije — nadvlado nad vsako posvetno oblastjo in oba meča, duhovski in posvetni meč — ni nič pomagala. Filip IV. je proglasil papeža za krivoverskega zločinca, sebe pa za zaščitnika prave vere. Bonifacij VIII. je raditega kralja prokletel in nad Francijo proglasil interdikt, a Filip IV. je dal papeža ujeti. Kmalu nato je papež zopet zadobil svobodo, a globoko potrj je v kratkem umrl. Njegov drugi naslednik Klement V. se je dal od Filipa IV. pregovoriti, da je preložil svojo prestolnico v Avignon na Francoskem, s čimur je kurija prišla v popolno odvisnost od francoskih kraljev (1309). Pričelo se je „*babilonsko prog-*

1309

gnanstvo“ papeštva. Templjarji so se umaknili po končanih križarskih vojnah v Evropo; imeli so ogromna bogastva; zaraditega kakor tudi zaradi svoje oholosti niso bili nič kaj priljubljeni. Kralju Filipu IV., ki je bil v denarnih stiskah, se je skominalo po bogastvu templjarjev. Uprizoril je divjo gonjo zoper nje; obdolžil jih je krivoverstva ter raznih zločinov; mnogo redovnikov so sežgali, končno je papež Klement V. razpustil ta red (1312), a ni proglasil, kakšna krivda da se mu je dokazala. Filip IV. je dosegel svoj cilj: polastil se je deloma templjarskega imetja, deloma pa so ga dobili Ivanovci.

Uvedba salijskega dednega zakona.

Trije sinovi Filipa IV., ki so vladali drug za drugim (1314—1328), so bili zadnji vladarji iz rodovine Kapetingov. Leta 1317. je uvedla skupščina veljakov (*États-généraux*) salijski dedni zakon, po katerem je mogel zasesti prestol le moški. S tem so hoteli zabraniti, da bi kdaj tuj vladar, poročen s francosko princesinjo, zasedel prestol. Leta 1328. so izmrli Kapetingi v direktni vrsti; vladali so Franciji skoro tri in pol stoletij; baš to dejstvo je tudi mnogo pri-

1328

pomoglo do okrepitve državne oblasti v tej državi. Nova dinastija Valois, ki je sedaj zavladata Franciji, je bila v sorodu s Kapetingi.

2. Anglija.

Boj za angleško kraljestvo med Anglosasi in Danci (827—1066). Kraljestva, ki so jih ustanovili v Britanijo priseljeni Jüti, Angli in Sasi, so se mnogo bojevala med seboj, a tudi s prvotnimi prebivalci, z Britanci. Le-te so polagoma potisnili v gorovja Cornwalla in Walesa. Nastala je nova kultura: anglosaško narečje in germanstvo sta zavladata v nekdanji Britaniji. A tudi poganska vera Germanov je v Angliji kmalu izginila po zaslugi papeža Gregorja I. (okoli l. 600., gl. str. 19), ki je uvedel krščansko vero; v Canterburyju se je dvignila prva cerkev, obenem pa so irski menihi oznanjevali krščanstvo pri Škotih.

A mlademu krščanstvu je kmalu pretela poguba: na angleški obali so pristali poganski Danci ali Normani iz Jütländije in iz Skandinavije; sprva so se zadovoljili s plenom in so zopet odšli, a pozneje so ostali napadalci v deželi in so si jo izkušali osvojiti. Tedaj so posadili zapadno-saški (Wessex) plemiči na prestol Alfreda Velikega, čigar ded Egbert si je že za Ludovika Nemškega nadel naslov „kralj Angležev“.

Alfred Veliki (871—901) je bil tedaj, ko je zasedel prestol, šele 21 let star, a dičili sta ga pogumnost in modrost; kot državnik in zakonodajalec ter kot vzgojitelj svojega naroda in pravičen vladar si je pridobil priimek „Veliki“.

Dasi je Alfred Veliki večkrat pobil Dance, je končno vendar moral pred njimi bežati; toda po zvestih plemičih je ostal v zvezi s svojim narodom; nato je porabil ugodno priliko in je zopet premagal Dance. Po pogodbi jim je prepustil severne pokrajine svoje države, ostali del pa je bil pod njegovo vlado.

V dobi miru, ki je sedaj zavladal, je posvetil Alfred vse svoje moči blaginji svojega naroda. Gradil je trdnjave, zlasti v mestih, ter je preosnoval vojaštvo in ustanovil mornarico; poživil je nanovo študije ter ustanovil po zgledu Karla Velikega šole in zbiral knjige; iz tujih dežel, zlasti iz Francije, je klical odlične može v deželo. Nasprotno pa je pošiljal domačine v tuje kraje. Tudi sam se je pečal z znanostjo, prevedel je Bedovo cerkveno zgodovino iz latinsčine na jezik svojega naroda; s tem je postal ustanovitelj

827

do

1066

871

do

901

anglosaške proze. Ni čuda torej, da je narod žaloval za dobrim kraljem, ko je umrl.

Alfredovi nasledniki. Alfredovi nasledniki anglosaške dinastije so poizkušali spraviti Dance in Angleže ter jih spojiti v en narod, kar se je tudi kolikortoliko posrečilo. Nekateri izmed vladarjev so pospešavali znanost, trgovino in omiko. — Vse pa se je izpremenilo, ko je zavladal Etelred. Nove napade Dancev je izkušal s tem ubraniti, da se je odkupoval z visokimi vsotami; vsled tega je nalagal visoke davke; toda s to politiko je dosegel baš nasprotno od tega, kar je hotel: Danci so vedno znova prihajali. Prišel je celo njih kralj Sven in je strašno pustošil deželo. Vrnivši se v domovino je pustil mnogo rojakov na Angleškem. Tedaj pa je ukazal

1002 Etelred vse Dance pomoriti. Ukaz so izvršili (1002 „danske večernice“), a s tem so razjarili danskega kralja tako, da je prihajal vedno z novimi vojskami, ki jim je naposled Anglija podlegla.

Vlada Dancev (1017—1041). Prvi vladar danske dinastije je bil Svenov sin Knut. Sprva je vladal kruto — dasi je bil že kristjan — a v poznejših letih je baš njegova pravičnost in modrost podala deželi zopet mir in red. Ker je združeval v svoji oblasti Anglijo, Norveško, Švedsko in Dansko, je bil mogočen vladar. Svoje stališče v Angliji je utrdil v toliko, da sta ga brez težav nasledovala njegova dva sinova, ki pa nista znala vladati po zgledu svojega očeta. Tako so po njiju smrti izvolili Danci in Angleži na otoku zopet vladarja anglosaške dinastije.

Zadnji oladarji anglosaške dinastije (1041—1066). Edvard Spoznavalec, novi kralj, je bil pač pobožen mož, a vladarskih zmožnosti ni imel. Po njegovi smrti so izbruhnili prepiri zaradi nasledstva. V te zmede so posegli Normani iz Francije in so si osvojili Anglijo.

Vlada Normanov (1066—1154). Normanski vojvoda Viljem si je osvojil v krvavi bitki pri Hastingsu (1066) Anglijo. S tem se je pričela nova doba angleške zgodovine.

Viljem „Osvojitelj“ (1066—1087) je bil izredne državniške nadarjenosti.*) V osvojeni državi je uvedel popolnoma nov

*) Normani so se sploh odlikovali v tem, da so znali ustanavljati nove države.

red: absolutno kraljevsko oblast na podlagi fevdniškega sistema. Polastil se je skoro vseh anglosaških zemljišč. To ogromno ozemlje je razdelil med sorodnike in posvetne ter duhovne velikaše kot vazale krone; obenem jim je podelil k vsakemu fevdu pripadajoče časti, dohodke in pravice, oni pa so mu morali priseči zvestobo ter ga podpirati v vojni. Le-ti kronski vazali so dalje podelili dele svojih fevdov podvazalom, ki so se jim morali enako zavezati kakor so se sami kralju. Da bi pa podvazali ne bili samo svojemu fevdnemu gospodu obvezani, ne pa tudi kralju, je odredil Viljem, da so morali njemu kot vrhovnemu fevdnemu gospodu vsi priseči zvestobo, torej tudi podvazali. — Vsak fevdnik je moral plačevati kralju določeno davščino. Skoro v vseh župah je namestil Viljem sam upravitelje in sodnike; na važnih postojankah je zgradil gradove, tako Tower v Londonu i. dr. Vse niti uprave so bile združene v njegovih rokah. Na ta način je ustvaril Viljem Osvojitelj mogočno vojaško in administrativno centralno oblast, ki ji je načeloval kralj sam, neodvisen tudi v finančnem oziru. — Dasi je ščitil in pospeševal cerkev, je vendar zabranil vpliv papeštva na angleško cerkev s tem, da ni smel noben škof ali opat sprejemati papeževih pisem ali izrekati ekskomunikacij brez kraljevega dovoljenja. Vendar pa je dovolil duhovščini posebna sodišča.

Zmagovalci in premaganci so se polagoma — a zelo počasi — stopili v en narod: iz normanske francoščine in anglosaščine je nastal angleški jezik.

Viljemovi nasledniki. Za Viljemovih naslednikov so nastali prepiri med člani kraljevske rodbine in celo državljanske vojne; vse to je seveda oslabilo kraljevsko oblast, vazali pa so postajali čedalje močnejši. Leta 1154. je izumrla dinastija Normanov, zavladata je rodovina Anjou ali Plantagenet.

Dinastija Anjou ali Plantagenet (1154—1399). *Henrik II.* (1154—1189), prvi vladar iz te rodovine, je bil pravnuk Viljema Osvojitelja. Vladal je Angliji in skoro polovici Francije; kralj škotski pa mu je moral kot vazal priseči zvestobo. Za glavno nalogo si je stavil reformo zakonov, pravosodja in uprave, s čimur je hotel dati deželi zopet mir in red.

Clarendonske konstitucije (1164) so določile, da izgubijo kleriki razne predprave, zlasti samostojno sodišče.

Toda zoper to je nastopil Tomaž Becket, nadškof v Canterburyju; pogumno in trdovratno je zagovarjal pravice duhovščine. Nastali so hudi prepiri med kraljevsko in cerkveno oblastjo; štirje vitezi so pridrli v katedralo in umorili nadškofa. Kralja so dolžili, da je kriv tega umora; sicer se mu je posrečilo, da je dokazal svojo nekrivdo, a vendar je umaknil Clarendonske konstitucije; s tem pa nikakor ni izpremenil svojih nazorov glede predpravil klerikov. — Za vlade Henrika II. se je povzdignila angleška trgovina zlasti z orientom in po vplivu križarskih vojen. London je postal kot imenitno pristanišče glavno mesto kraljestva.

Rihard Levosrčni (1189—1199) je bil bolj vitez in pustolovec nego kralj in državnik. Udeležil se je tretje križarske vojne. Ker je bil več v tujini nego doma, je njegova država mnogo trpela.

Ivan „Brez dežele“ („Sansterre“ ali „Lackland“, 1199—1216). Vso njegovo dobo napolnjujejo boji s Francijo, s klerom, z rimsko kurijo ter s plemstvom. V boju s Francijo je izgubil skoro vsa posestva na Francoskem; kmalu pa se je spel s papežem Innocentom III. zaradi imenovanja nadškofa v Canterburyju; papež ga je proklel. Ker so se zarotili zoper skopušnega kralja tudi velikaši (baroni), se je uklonil Ivan papeževim zahtevam: kraljevsko krono in državo je položil v roke papeževega legata in ju je zopet od njega sprejel kot fevd; poleg tega je obljubil vsako leto 1000 funtov davščine. — Sedaj je bil ves narod zoper kralja; ko ga je v bitki pri Bouvinesu Filip II. Avgust premagal (glej str. 155), je izbruhnila na Angleškem vstaja. Zveza posvetnih in duhovnih veljakov je prisilila Ivana, da je podpisal, takozvano *Magno Charta*.

1215

Magna Charta (1215) tvori podlago za razvoj svobode angleškega naroda; vsebuje 63 členov, v katerih so napisane dolžnosti in pravice fevdnikov, ter je zajamčena svoboda cerkve; obsega tudi ureditev justice in določbe glede trgovine. Vojni davek sme kralj iztirjavati le s privoljenjem „velikega zbora“ („Magnum consilium“), v katerem sede visoka duhovščina, grofje, baroni in vitezi. Brez sodnikovega dovoljenja ne sme biti noben svoboden Anglež zaprt. Enaka mera in teža velja po vsi državi. Vsakdo, od najvišjega pa do najnižjega, je z *Magno Charto* kaj pridobil.

Henrik III. (1216—1272), Ivanov sin in naslednik, je bil nezmožen vladar. Sorodniki in ljubljenci so mnogo vplivali na kralja. Ker se ni hotel držati določil Magne Charte, se je začel boj med zagovorniki Magne Charte in kraljevimi prištaši; v tem boju je podlegel kralji.

Pričetek angleškega parlamenta. Simon de Monfort, leicesterski grof, je bil voditelj plemstva. Ujel je kralja in stopil na čelo državi; sklical je državni zbor („Parliament“) in določil, da voli vsaka grofija po dva viteza, vsako večje mesto po dva in pet pristanišč po štiri poslance. Ti zastopniki mest in grofij so zborovali v prvem splošnem parlamentu v Londonu (1265) in so tvorili podlago poslanske zbornice (House of Commons, Unterhaus). 1265

Edvard I. (1272—1307) je združil Wales z Anglijo; rabil je denar za vojne in je priznal parlamentu pravico, da mu sme leta dovoliti razpis davkov.

Edvard II. (1307—1327). Za njegove slabotne vlade je pridobil parlament pravico sodelovanja pri zakonodajstvu.

Edvard III. (1327—1377). Le-ta je priznal sprva novega francoskega kralja iz rodovine Valois kot svojega fevdnega gospoda za posestva na Francoskem, a ko so podpirali Francozje Škote zoper Angleže, je zahteval Edvard III. sam francoski prestol. Tedaj se je vnela med Francijo in Anglijo takozvana „stoletna vojna“ (glej str. 210).

Nadaljni razvoj angleškega parlamenta. Neprestane vojne so pogoltnile velikanske vsote denarja. Čim več denarja je rabil kralj, tem večkrat se je moral obrniti do parlamenta, ki je s tem dobival vedno večjo oblast. Od časov Edvarda III. je zborovala poslanska zbornica ločeno od lordov (škofov in baronov), ki so tvorili gospodsko zbornico (Oberhaus).

Rihard II. (1377—1399) je bil zadnji angleški kralj iz rodovine Anjou ali Plantagenet.

B. Propadanje nemškega kraljestva; okrepitev teritorialnih oblasti (1273—1437).

1. Tekmovanje med Habsburžani, Luxemburžani in Wittelsbachovci za prevlado (1273—1378).

1273 Rudolf I. Habsburški (1273—1291). Rihard Cornwallski, eden izmed nemških kraljev za medvladja, je umrl. Tedaj so izprevideli na Nemškem, da je treba izvoliti kralja, ki bi ga povsod priznali in ki bi napravil zopet konec anarhičnim razmeram v državi. A volilni knezi si niso želeli vladarja, ki bi bil mogočen, zakaj lahko bi jim prikrajšal pravice; zato so izvolili na prigovarjanje norimberškega grajskega grofa Friderika — bil je iz rodovine Hohenzollern — in mainškega nadškofa Wernerja, Rudolfa Habsburškega za kralja (1273). Izmed volilnih knezov je bil samo Přemisl Otokar II. zoper izvolitev Rudolfa, toda njegovega odposlanca niso niti pustili k volitvi v Frankfurtu, na njegovo mesto je stopil bavarski vojvoda. Nekaj tednov po izvolitvi so Rudolfa Habsburškega kronali v Aachenu.

Rod Habsburžanov se da zasledovati do srede desetega stoletja. Kje so bila njih prva posestva, ni znano, najbrže v današnji Švici med Aaro in Reusso. Grad Habsburg (Habichtsburg), po katerem so se imenovali, je bil zgrajen v enajstem stoletju. Sčasom so pomnožili Habsburžani znatno svoja posestva, tako da je bil Rudolf Habsburški najmočnejši izmed jugozahodnih nemških velikašev; vendar pa ni bil državni knez in volilnim knezom se ni zdel nevaren.

Osebnost novega kralja. Rudolf Habsburški je bil hraber, pobožen in moder mož. Dičila ga je preprostost, zato je bil pri narodu priljubljen. Bil je izredno visoke rasti ter je imel močno zakrivljen nos in debelo spodnjo ustnico. Ko je zavladal, je bil že 55 let star. Papež je priznal njegovo izvolitev ter mu obljubil, da ga bo kronal za cesarja, nasprotno pa je Rudolf obljubil, da se bo udeležil križarske vojne, a v prvi vrsti je bilo treba urediti notranje razmere Nemčije.

Vojna z Otokarjem. Državni zbor v Norimberku je pooblastil Rudolfa Habsburškega, da naj pridobi nazaj, če treba,

tudi s silo, vse dežele, ki jih je imel cesar Friderik II., preden so ga odstavili (1245), in ki so se bile po krivici odtujile državi. To je bilo v prvi vrsti naperjeno proti češkemu kralju Přemisl Otokarju II., ki se je polastil dediščine Babenberžanov in Sponheimovcev. Poleg tega Otokar doslej še ni prosil za podelitev Češke in z njo združenih dežel; Rudolf ga je povabil na odgovor, a češki kralj se ni odzval vabilu, dasi je njegova moč baš v zadnjem času precej oslabela; papež je bil proti njemu, z ogrskim kraljem sta si bila navskriž in razentega je le težko krotil uporne plemiče v svojem kraljestvu. Sedaj ga je Rudolf izobčil in je pričel z vojno. Po kratkem boju se je moral Otokar odpovedati babenberškim in sponheimovskim deželam, Češko pa mu je dal Rudolf kot fevd. Toda sklenjeni mir ni trajal dolgo; vojna se je vnela znova.

Bitka pri Dürnkrutu na Moravskem polju (26. avg. 1278) je odločila za Rudolfa Habsburškega; češka 1278 vojska se je spustila v beg; kralj Otokar pa je bil umorjen od avstrijskih in štajerskih plemičev, ki so se mu hoteli osvetiti. Rudolf je dal nesrečnega kralja dostojno pokopati, njegovega sina Vaclava pa je priznal za češkega kralja. Da bi bil mir trajnejši, se je omožila Rudolfova hči Guta (Jutta) z Vaclavom, Rudolfov sin Rudolf pa s sestro mladega češkega kralja.

Konec avstrijskega medvladja in ustanovitev habsburške vlade v Avstriji. Oblast nemškega kralja v teh časih ni bila velika; nekdanji državni uradniki so postali teritorialni vladarji. Če je torej hotel nemški kralj okrepiti svojo oblast, je moral delati na to, da si je ustvaril mogočno domačo oblast (*Hausmacht*), to se pravi, da je povečal oblast svoje rodovine. Ako se mu je to posrečilo, potem je lahko odločno nastopil zoper druge kneze tudi kot kralj, a le s svojo lastno močjo, ne pa z ono, ki mu jo je podelilo kraljevsko dostojanstvo. Zato opazujemo odsihdob, da streme vsi nemški kralji po razširjenju domače oblasti.

Tudi Rudolf Habsburški je imel take načrte. Prilika je bila sedaj ugodna, zakaj babenberške in sponheimovske dežele so bile brez vladarja. Kraljeva naloga je bila dobiti zanje novega fevdnika. Po pogajanju so dali volilni knezi v takozvanih „privolilnih pismih“ („*Willebriefe*“) Rudolfu Habsburškemu dovoljenje, da podeli

1282 l. 1282. na državnem zboru v Augsburgu svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu Avstrijo, Štajersko, Kranjsko in Slovensko marko. S tem se je končalo avstrijsko medvladje. Že v prihodnjem letu je Rudolf Habsburški na željo stanov to podelitev omejil samo na Albrehta. Svojemu prijatelju Meinhardu Tirolskemu pa je zastavil Kranjsko in Slovensko marko, l. 1286. pa mu je podelil Koroško v fevd, in sicer iz hvaležnosti za pomoč v boju zoper Otokarja.

Rudolf kot nemški kralj. Po teh dogodkih je bil Rudolf Habsburški mogočen vladar. Sedaj je obrnil vso svojo pozornost na notranje razmere Nemčije; prva skrb mu je bila, da uvede v državi mir.

Rudolfovo delovanje za mir. Kralj sam je hodil po državi od kraja do kraja ter je strogo sodil roparske viteze; več jih je obsodil na smrt in mnogo gradov je dal porušiti. Njegova najboljša opora so bila mesta ter nižje plemstvo. — Vendar pa dobro sporazumljenje med Rudolfom in mesti ni ostalo trajno; to pa zato, ker je kralj zahteval od njih previsoke davke. Prišlo je celo do vstaj, in nastopali so tudi krivi Frideriki, kar izpričuje, kako se je še vzdrževal spomin na nekdanj sijajno dobo Stauffovcev.

Rudolfova družina. Rudolf Habsburški je imel 6 hčera, ki so bile vse poročene s knezi. Svojemu sinu Rudolfu bi bil rad podelil kako kneževino, a ta je umrl še pred kraljem. Zadnji načrt Rudolfov je bil, da bi izvolili volilni knezi njegovega sina Albrehta za naslednika na nemškem prestolu, a načrt se mu ni posrečil. Tudi v križarsko vojno, ki jo je bil obljubil, ni šel Rudolf Habsburški. Umrl je l. 1291.; pokopali so ga v Speierju v starodavni cesarski grobnici.

1292 *do* **1298** **Adolf Nassauski** (1292—1298). Dasi bi bil sin Rudolfa Habsburškega, Albreht Avstrijski, najpripravnější naslednik na nemškem prestolu — svojo vladarsko spretnost je dokazoval v Avstriji in na Štajerskem —, ga vendar volilni knezi niso izvolili. Bil jim je premogočen, knezi pa so sploh skrbno pazili na to, da bi kraljevska oblast ne postala dedna. Zato je večina volilnih knezov oddala svoje glasove **Adolfu Nassauskemu**, ki je bil viteški in hraber, a malo mogočen.

Kakor Rudolf, tako je tudi Adolf izkušal povečati svojo domačo oblast. Pri tem ni postopal posebno častno; tako si

je odtujil naklonjenost volilnih knezov, ki so kaj neradi videli, kako je rastla kraljeva oblast. Stopili so v dogovor s prej odklonjenim Albrehtom Avstrijskim, ob njegovi navzočnosti so odstavili Adolfa Nassauskega kot kralja, dasi niso imeli zato nikake pravice. V bitki pri Göltheimu je bil Adolf premagan in ubit (1298).

Albreht I. Avstrijski (1298—1308), ki so ga sedaj soglasno izvolili v Frankfurtu za kralja ter ga okronali v Aachenu, je bil odločen mož. Odlikovala ga je dalekovidna državna mo-
drost, in baš izvršitev marsikaterih načrtov, ki so se mu zdeli potrebni, je povzročila o njem glas, da je bil tiran. 1298
do
1308

Albreht kot nemški kralj. Z mogočno roko je posegel Albreht I. v razmere razpadajoče države; uvedel je mir in red ter je krepko nastopil zoper sebične kneze; spoznal je važnost rastočih mest in pospeševal zato njih zaveze ter pomnoževal njih pravice.

Albreht kot avstrijski vladar. Tudi v avstrijski in štajerski vojvodini je imel Albreht dosti truda, da je uvedel mir in red, ker mu je sprva avstrijsko in štajersko plemstvo zelo nasprotovalo.

Albreht in Ogrska. Na Ogrskem je izmrla rodovina Arpadov 1301. l. Za nasledstvo na Ogrskem prestolu so se vneli hudi prepiri. Papež Bonifacij VIII. je postavil za kandidata Karla Roberta Anjouvinskega, nekateri pa so ponudili ogrsko krono češkemu kralju Václavu II., oziroma njegovemu sinu in nasledniku Václavu III. Albreht I. se je bal, da bi ne postali Přemislidi s pridobitvijo Ogrske premogočni; zato je potegnil s papežem, čigar kandidat je zmagal: splošno so priznali Anjouvinca Karla Roberta za ogrskega kralja in so ga l. 1310. slovesno kronali z ogrsko krono. 1301

Albreht in Češka. Václav III. je bil zadnji Přemislid; l. 1306. je bil v Olomucu umorjen. Albreht I. je podelil izpraznjeno kraljestvo svojemu sinu Rudolfu, ki so ga tudi v Pragi kronali; toda že leto pozneje je ta umrl. Tedaj so izvolili češki stanovi Henrika Koroškega, sina Meinharda Tirolskega, za kralja (1307). 1306

Pričetek švicarske zaveze. V Schwyzu, Uriju in Unterwaldenu ob Vierwaldstättskem jezeru so polagoma nekatere plemenite rodbine dosegle precejšno oblast. Sčasoma pa so vsa njih posestva in pravice prešla

v roke Habsburžanov, ki so kot grofje ter kot oskrbniki nekaterih samostanov kakor tudi kot lastniki velikih zemljišč imeli mnogo pravic. Zato sta Rudolf in Albreht izkušala ustvariti v teh pokrajinah teritorialno oblast, čemur pa so se upirali kmetje omenjenih kantonov. Takoj po smrti Rudolfa Habsburškega so sklenili takozvano „večno zavezo“ ter so se zavarovali zoper to, da bi jim hotel kdo vzeti predprave, ki so jim jih podelili že poprej razni nemški kralji. Ta zveza je bila sklenjena v prvi vrsti zoper Habsburžane; zato je tudi Adolf Nassaški potrdil privilegije zaveznikov. Vendar pa s to večno zavezo še ni bila zlomljena oblast Habsburžanov. Ko je postal Albreht I. nemški kralj, je tudi on varoval pravice svoje rodbine v kantonih. Zahteval je davke, a pravic, ki so jih imeli, se ni dotaknil; nikdar ni bilo nobene vstaje zoper Habsburžane in njih uradnike.

Vendar pa je pozneje v petnajstem stoletju nastala pripovedka o Viljemu Tellu ter o Albrehtovem oskrbniku Geßlerju. Švicarski zgodovinar Egedij Tschudi (v šestnajstem stol.) je bil prvi, ki je opisoval Albrehta I. kot tirana; pa na tem ni nič resnice.

Albrehtova smrt. Albrehtov brat Rudolf je ostavil sina Ivana. Le-ta je zahteval odškodnino, ki so jo obljubili njegovemu očetu, ko se je odrekel vladi v Avstriji in Štajerski. Albreht mu je pač dovolil soupravo pri habsburških posestvih na Švabskem, a Ivan s tem ni bil zadovoljen. Nahujskan od drugih je sklenil zaroto zoper svojega strica; l. 1308. je umoril v bližini gradu Habsburga Albrehta I. Ivanu so dali priimek „Parricida“. Bežal je v Italijo, kjer je umrl kot menih v Pisi. Truplo Albrehta I. pa so pokopali obenem z onim Adolfom Nassauskim v cesarski grobnici speyerski.

1308 **Henrik VII. Luksemburški** (1308—1313). Volilni knezi so
do
1313 sedaj izvolili Henrika (VII.) Luksemburškega, ki je slovel po svojem viteštvu, po pravičnosti in drugih lepih lastnostih, a je imel le malo posestev med Moselo in Maaso (Luxemburg ali Lützelburg).

Povečanje domače oblasti Luksemburžanov s pridobitvijo Češke. Češki kralj Henrik je bil slaboten vladar, zato se ni mogel vzdržati na prestolu. Višje plemstvo in meščanstvo sta delovala zoper njega. L. 1310. so prosili odposlanci stanov Henrika VII., da naj podeli svojemu sinu Ivanu češko kra-

ljestvo in Moravsko. Henrik VII. je sprejel ponudbo in tako so zavladali na Češkem Luxemburžani (1310). **1310** Toda novi kralj Ivan si je moral kraljestvo še le z bojem osvojiti; že poprej se je poročil z Elizabeto, sestro Vaclava III.

Henrik VII. v Italiji. Po teh dogodkih je odpotoval Henrik VII. v Italijo. Njegov namen je bil, da bi obnovil zopet cesarsko oblast. V severni in srednji Italiji so dosegla mesta neodvisnost; v njih sta se razvili živahna trgovina in obrtnost, a tudi njih vojna moč je znatno narastla. Obenem pa so divjali v Italiji strastni boji med Guelfi in Ghibellini, med strankama, katerih ime je že zdavno izgubilo pomen nekdanjih bojev med papežem in cesarjem za svetovno oblast. V mestih severne Italije so bili Ghibellini večinoma člani stare vladajoče občine, Guelfi pa voditelji socialne revolucije; v Benetkah je vladala aristokracija, v Florenci demokracija, v Milanu in v Genovi pa so se bojevale razne rodovine za tiranstvo.

Ko je prišel Henrik VII. v Italijo, so ga navdušeno sprejeli. Največji pesnik srednjega veka, Dante Alighieri,*) ki je moral kot Ghibellin bežati iz guelfskega rodnega mesta Florence, ga je opeval v pesmih. Henrik VII. se je previdno ogibal vsakemu strankarstvu; nastopil je kot pomirjevalec, da bi na ta način pridobil tem več ugleda cesarskemu dostojanstvu. V Milanu so ga kronali z lombardsko, papeški

*) Dante je bil potomec odlične florentinske rodbine; o njegovi mladosti ne vemo dosti, pač pa lahko sklepamo iz njegovih spisov, da so bile njegove študije mnogostranske in temeljite. Svoji izvoljenki Beatrici (Beatrice) je posvetil prve pesmi, ki jih je zbral pod naslovom „Vita nuova“ („Novo življenje“). Globoka otožnost se je polastila Danteja, ko je umrla Beatrice; največ tolažbe je našel v filozofiji; obenem pa so ga zanimali tudi politični dogodki rodnega mesta; po zmagi nasprotnikov je moral Dante v prognanstvo in se ni več vrnil v Florenco. — V prognanstvu je dovršil svoje največje delo, ki je dobilo v šestnajstem stoletju ime „Divina Commedia“; zložena je v tercinah in se deli poleg uvoda v tri dele: v pekel (Inferno), vice (Purgatorio) in raj (Paradiso). Z nenavadno pesniško fantazijo pripoveduje Dante, kako je prehodil te kraje. Z osebami, ki jih dobi pesnik na svoji poti, obravnava o zgodovinskih dogodkih ter o najvažnejših vprašanjih filozofije, teologije, prirodoznanstva in politike. Vodnik v peklu in v vicah je Danteju Virgil (pamet), v raju pa Beatrice. — Visoki polet Dantejevih misli povzdiguje pesnika daleč nad njegove vrstnike in ga uvršča med predhodnike nove dobe; s svojo „Divino Commediao“ si je pridobil toliko slave, kolikor so je bili deležni le malo-kateri smrtniki — nesmrtniki.

legat pa ga je kronal v Lateranu s cesarsko krono. A miru ni mogel cesar dati Italiji; boji so kmalu znova izbruhnili. Nenadoma je umrl Henrik VII.; v Pisi, cesarju najzvestejšem mestu, so ga pokopali na Campu Santu.

Ludovik Bavarski (1314—1347) in Friderik Lepi (1314—1330). Kot kandidata za nemški prestol sta nastopila Friderik Lepi (Avstrijski), sin Albrehta I., in češki kralj Ivan. V teh dveh kandidatih se je kazalo nasprotje med tedanjuna najimenitnejšima radovinama, med Habsburžani in Luxemburžani. Ker so zadnji uvideli, da ne morejo prodreti, so podpirali izvolitev Ludovika Bavarkega iz rodovine Wittelsbachovcev, ki je bil nasprotnik Habsburžanov. Štirje volilni knezi so dali svoje glasove temu, trije pa Frideriku Lepemu. Vojna je morala odločiti med obema.

Državljska vojna je trajala več let; Friderika je podpiralo večinoma plemstvo, Ludovika pa mesta in Švicarji.

Friderik in Švicarji. Leopold, Friderika Lepega hrabri brat, je šel z viteško vojsko nad uporne švicarske kmete. Toda v soteski pri Morgartnu so ga zavezniki popolnoma premagali (1315). S tem porazom Habsburžanov je bil obstanek zaveze (Eidgenossenschaft) zagotovljen.

1322 Odločitev med kraljema je padla šele 1322. l. v bitki pri Mühldorfu ob Innu. Le-sem je privedel Friderik Lepi svojo vojsko ter se je spustil v boj z Ludovikom Bavarcem, ki mu je pomagal tudi češki kralj Ivan. Dasi so svarili pristaši Friderika, naj počaka svojega brata Leopolda, vendar ni hotel čakati. Bil je premagan in ujet; odvedli so ga na grad Trausnitz. Ludovika Bavarca so sedaj skoro po vsej državi pripoznali. Toda kaj kmalu so se razmere izpremenile.

Ludovik in Braniborska. V tem času so izmrli Askanijski (gl. str. 99), vladarji braniborske marke. Ludovik jo je podelil z izborniškim dostojanstvom vred svojemu sinu Ludoviku. S tem pa si je odtujil svojega zaveznika, češkega kralja Ivana, ki je sicer dobil za svojo pomoč Gorenje Lužice, a se je nadejal, da mu bo kralj Ludovik podelil tudi braniborsko marko. Za kralja Ludovika je bil ta spor tem večjega pomena, ker je nastopil sedaj zoper njega nov nasprotnik, namreč papež.

Ludovikov boj s papeštvom. Tedanji papež Ivan XXII. je nameraval odstraniti vsak vpliv Nemčije na Italijo ter sam zavladata v tej deželi. Njegova vojska je oblegala ghibellinsko mesto Milan; po bitki pri Mühldorfu pa je prišla Milancem Ludovikova vojska na pomoč in jih je osvobodila, baš ko bi se že skoro morali ukloniti. Sedaj je Ivan XXII. zahteval od kralja Ludovika, da se mora v teku treh mesecev odpovedati vladi, ker je postal brez papeževega odobrenja nemški kralj. Ako ne ugotovi Ludovik papeževi zahtevi, ga bo proklel. To se je tudi zgodilo, ker se kralj Ludovik ni uklonil.

Prepir zaradi uboštv a cerkve. Med tem pa se je razvila v meniškem redu frančiškanov struja takozvanih špiritualov (minoritov), ki so zahtevali, da naj bo cerkev revna, ne pa bogata, in da naj ne stremlji po posvetni oblasti. S tem naukom so stopili v hudo nasprotje s papežem Ivanom XXII.

Pogajanja med Ludovikom in Friderikom Lepim. Papeževa stranka in Habsburžani so delovali z vso silo zoper Ludovika. V tej zadregi se je jel kralj pogajati z ujetim Friderikom Lepim. Dveinpolletni zapor je potrl Friderika. Zato se je odpovedal sedaj kraljevski kroni in je obljubil, da pridobi vse avstrijske vojvode za to, da pripoznajo Ludovika. Ako se mu to ne posreči, se vrne v zapor. — Friderik Lepi se je odkritosrčno trudil, da bi izpolnil dane obljube, a ko se mu to ni posrečilo, se je vrnil k Ludoviku; le-ta pa ga ni več sprejel kot ujetnika temveč kot prijatelja; kmalu nato je priznal Ludovik Friderika za sovladarja. A sedaj je umrl vojvoda Leopold, najboljša opora Friderika Lepega (1326). Ker so bili tudi volilni knezi dvojnemu kraljestvu nasprotni, je ostalo Friderikovo kraljevsko dostojanstvo brez vsakega vpliva. Nosil je sicer naslov „kralj rimski“, a kraljevskih pravic se ni posluževal. Leta 1330. je umrl.

Ludovik v Italiji. Sedaj se je napotil Ludovik tudi v Italijo; v Milanu je sprejel „železno“ krono, v Rimu pa so ga kronali s cesarsko krono štirje zastopniki rimskega naroda; kot cesar je odstavil papeža Ivana XXII. ter dal od rimskega naroda izvoliti na njegovo mesto nekega minorita. Med tem pa so pričeli papeževi pristaši vojno zoper Ludovika; cesar je imel premalo četi, da bi se bil mogel uspešno bojevati; naposled je moral Ludovik ostaviti mesto, pristaši

papeža Ivana XXII. so se polastili Rima. Brez vsakega uspeha se je vrnil Ludovik v Nemčijo.

Ludovik in Luxemburžani. S svojo brezobzirno politiko pri povečanju domače oblasti si je Ludovik nakopal sovraštvo Luxemburžanov.

Tirolska. Pokrajine, ki tvorijo današnjo Tirolsko, so bile važne, ker so nemški kralji hodili po cesarsko krono v Rim šestokrat preko Brennerja. Zato so razni vladarji odlikovali briksenske in tridentinske škofe s podelitvijo raznih pravic in celih grofij. Te grofije so pa imenovani škofje večinoma dajali plemenitim rodbinam v fevd, zlasti oni, ki se je imenovala po gradu Tirol pri Meranu. Poleg te domače rodbine so si pridobili posestva v današnji Tirolski bavarski grofje iz rodovine Andechs; le-ti so raztegnili polagoma svojo oblast po raznih krajih Kranjske (glej str. 134) in Štajerske, eden izmed njih je dobil tudi mejno grofijo Istro (1173), od l. 1180. dalje pa so si nadeli naslov vojvode Meranije, t. j. Dalmacije. Tako je vedno bolj naraščala oblast andeške rodovine. Bilo je videti, da bo „dežela v gorovju“, kakor so imenovali današnjo Tirolsko, razpadla v dva teritorija, v teritorij rodbine Andechs-Meranija in teritorij grofov Tirolskih. To pa je zabranil grof Albert Tirolski, zadnji moški potomec te rodovine; eno izmed svojih hčerá je omožil z goriškim grofom Meinhardom (I.), drugo pa z Otonom, zadnjim moškim potomcem andeških-meranskih grofov. Po smrti Alberta (1253) in Otona (1248) so bili potemtakem goriški grofje dediči tirolske in andeško-meranske rodovine.

Meinhardova sinova sta si razdelila dežele: Meinhard (II.) je dobil tirolska posestva, Albert pa goriška; prvi je torej utemeljitelj tirolske, drugi pa goriške vrste. V boju Rudolfa Habsburškega s Přemislom Otokarjem II. je prevzel Meinhard (II.)* poglavarstvo na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski marki. Po boju mu je Rudolf poslednji dve deželi zastavil, Koroško pa mu je podelil kot fevd (1286, gl. str. 164).

Meinhardov naslednik je bil njegov sin Henrik „Koroški“ ki je postal l. 1307. kralj češki (gl. str. 165). A kmalu so ga

*) Njegova hči Elizabeta je bila poročena z Rudolfovim sinom Albrehtom.

izgnali; njegova hči Marjeta Maultasch se je omožila z Ivanom Henrikom, sinom češkega kralja Ivana (Luxemburškega). Ta možitev pa ni ugajala niti cesarju Ludoviku Bavarcu niti Habsburžanom. Od Habsburžanov sta še živela Albreht II. Modri ali Hromi in Oton, sinova Albrehta I. in brata Friderika Lepega. Cesar in Oton sta sklenila tajno pogodbo, po kateri se je prvi zavezal, da bo podelil po smrti Henrika Koroškega Koroško Otonu, le-ta pa je obljubil, da bo podpiral cesarja pri osvojitvi Tirolske.

Habsburžani dobé Koroško in Kranjsko. L. 1335. je umrl Henrik Koroški, zadnji moški potomec goriških grofov tirolske vrste. Albreht Modri in Oton sta tedaj zahtevala od cesarja, da naj izpolni sklenjeno tajno pogodbo. In res je Ludovik Bavarski dne 5. majnika 1335. leta **1335** podelil v Linzu Habsburžanom Koroško, obenem pa so se ti polastili tudi Kranjske, ki jo je bil Rudolf Habsburški zastavil Meinhardu. Tako je bil prvi del tajne pogodbe izvršen, a drugi se ni dal izvršiti, zakaj Marjeta Maultasch in njen mož sta se vzdržala na Tirolskem proti Wittelsbachovcem. — V Št. Vidu, ki je bil ta čas stolno mesto Koroške, so se poklonili Otonu koroški velikaši in mu prisegli zvestobo. Ustoličenje se je vršilo po starodavnem domačem slovenskem običaju na Gosposvetskem polju. Tako je zavladala rodbina Habsburška koroškim in velikemu delu kranjskih Slovencev.

Zaveza izbornih knezov v Renseju. Po smrti papeža Ivana XXII. se je hotel kralj Ludovik Bavarski z naslednikom spraviti, a pogajanja so se razbila, ker je stal papež pod vplivom francoskega kralja. Tedaj se je vzbudila na Nemškem narodna zvest; vsi volilni knezi izvzemši češkega kralja so sklenili v Renseju zavezo in so proglasili, da od večine izbornih knezov izvoljenemu kralju ni treba papeževega potrdila (1338). Ne dolgo potem se je vršil državni zbor v Frankfurtu, na katerem so odrekli papežu tudi pravico do podelitve cesarske oblasti, češ ta je od Boga.

Tirolska sporna zadeva. Ivan Henrik in Marjeta Maultasch sta živela v nesrečnem zakonu; tudi tirolski deželni stanovi niso bili zadovoljni z Ivanom Henrikom,

ker so imeli Čehi na Tirolskem preveč vpliva in ker so morali plačevati prevelike davke; zato so sklenili, da izženó Ivana Henrika ter poiščejo za Marjeto Maultasch drugega moža. To se je tudi vse zgodilo, drugi mož Marjetin pa je bil cesarjev sin Ludovik Braniborski. S tem je hotel Ludovik pridobiti svojemu rodu Tirole, a nakopal si je sovraštvo Luxemburžanov; obenem pa je papež ukazal oglejskemu patriarhu, da naj zakonolomna poročenca prekolne.

Izvolitev Karla IV. in Ludovikova smrt. Tudi mnogi nemški knezi so se odtujili cesarju zaradi njegove brezobzirne politike, le mesta so stala odločno na cesarjevi strani. Papež je znova proklel Ludovika ter je pozval volilne kneze, da naj izvolijo novega kralja. In res je izvolilo pet volilnih knezov novega kralja: ta je bil Karel IV., sin češkega kralja Ivana, ki je v istem letu padel v bitki pri Crécyju kot zaveznik Francozov (1346). Državlјanska vojna med Karlom in Ludovikom je bila neizogibna, a baš preden se je pričela, je umrl Ludovik (1347).

1347 **Karel IV.** (1347—1378) je dobil pri krstu ime *V a c l a v*;
 do
1378 vzgojili so ga na francoskem dvoru; pri birmi mu je dal njegov
 boter francoski kralj Karel IV. svoje ime. Bil je izredno učen; govoril je več jezikov; tudi kot vojak in diplomat se je odlikoval. Ko se je vrnil na Češko, je postal mejni grof moravski in namestnik češki; povzdignil je kraljestvo v gmotnem oziru. Da je postal nemški kralj, k temu je največ pripomogel papež, njegov nekdanji učitelj.

Karel kot češki vladar in povečanje luxemburške oblasti. Kraljevsko dostojanstvo, ki ga je dosegel Karel IV., je izkoristil v prvi vrsti v to svrho, da utrdi in poveča domačo oblast Luxemburžanov. Z neumornim delovanjem je dosegel večinoma mirnim potom — z nakupovanjem, ženitvami ali s pogodbami —, da je postala njegova rodovina najmogočnejša v srednji Evropi. Pridobil je dele Gorenjega Palatinata (Oberpfalz); kneževine Gorenje, Srednje in Dolenje Šlezije so postale fevdi „češke krone“, Gorenje in Dolenje Lužice pa češki provinciji. Najvažnejša pridobitev je bila Braniborska, ki so mu jo morali Wittelsbachovci odstopiti kupnim potom. Hebsko deželo (Egerland) je pridobil že Karlov oče Ivan.

Kulturno delovanje na Češkem. Karel si je prizadeval, da uvede v čeških deželah enotno upravo, da uredi pravosodje ter da povzdigne gmotne in duševne sile v deželi. Po Karlovi zaslugi je postala praška škofija nadškofija; Karel je določil, da imajo češki stanovi le tedaj pravico voliti kralja, če ni nobenega moškega in ženskega potomca kraljeve rodo-vine.

Neizprosno je zatiral roparstvo; šleskim vojvodom je prepovedal bojevati se med seboj; pospeševal je meščanstvo; povzdignil je rokodelstvo, rudarstvo in poljedelstvo ter gradil varne trgovinske ceste.

Najbolj je skrbel Karel IV. za glavno mesto Prago, kjer je ustanovil l. 1348. prvo vseučilišče tedanje **1348**
nemške države.

Iz Nemčije, Italije in Francije so prihajali na Češko umetniki, rokodelci in stavbniki. Poleg „Starega mesta“ v Pragi je nastalo „Novo mesto“; v tem času so začeli graditi prekrasno gotško cerkev sv. Vida ter so premostili s kamenitim mostom Vltavo. Znamenite toplice Karlovi vari imajo svoje ime po ustanovitelju Karlu IV.; ravno tako prekrasni grad Karlov Tin (Šarlštejn) ob Berovnki.

Tako je postala Češka vzorna država po zaslugi svojega kralja Karla IV., ki se je čutil Slovana, a je povzdignil deželo večinoma s pomočjo nemških naselnikov.

Karel IV. kot nemški vladar. Tudi kot nemški kralj je deloval Karel IV. za mir; sklenil je z velikaši in z mesti mirovne zaveze, ki naj bi zabranjevale boje in prepire ter skrbele za varnost na cestah.

Prvo potovanje v Rim. Z malim spremstvom se je Karel IV. odpravil v Italijo. Slavni italijanski pesnik Petrarca ga je navduševal za svetovno vlado v smislu starih imperatorjev, a Karel IV. ni hotel o tem nič vedeti. — V Milanu so ga kronali z lombardsko železno krono, nato pa je odšel v Rim; papežev legat ga je kronal s cesarsko krono; še istega dne je odšel iz Rima; v notranje razmere Italije ni posegel — v veliko razočaranje onih, ki so ga tako željno pričakovali.

Zlata bula. Kakor v svojih dednih deželah je hotel Karel IV. tudi v nemški državi odstraniti oni vir prepirov, ki je motil mirni razvoj že izza časov Adolfa Nassauskega. Zato je izdal l. 1356. takozvano zlato bulo. V tej je dolo- **1356**

čeno, kako naj se vrši volitev kralja in kake pravice imajo volilni knezi, ki jih je sedem, namreč: nadškofje v Mainzu, Kölnu in Trieru, kralj češki, palatinski grof ob Renu, vojvoda saški in mejni grof braniborski; pri volitvi odločuje večina glasov; kraj volitve je Frankfurt, kraj kronanja Aachen. Papeževe potrditve bula ne omenja. Dalje pripoznava zlata bula volilnim knezom razne predpravitve, tako regalije, varstvo Judov in popolno sodstvo nad njih podložniki.

Ker določa zlata bula tudi, da se morajo volilni knezi vsako leto zbrati ter o državnih zadevah posvetovati, je s tem redno sodelovanje volilnih knezov pri vladanju pripoznano.

Drugo potovanje v Rim. Papež Vrhan V. je sklenil, da se vrne v Rim, zakaj krščanski narodi so se pritoževali radi odvisnosti papeštva od francoskih kraljev. Pomagati mu je hotel Karel IV.; zato se je pogajal z Vrbanom V. v Avignonu, kjer sta tudi sklenila, da hočeta z vojno uničiti najemniške tolpe, ki so pod vodstvom častihlepnih plemenitnikov Italijo in Francijo pustošile. Papež je odšel v določenem času v Rim, ki je bil strašno opustošen. Za papežem je prišel Karel IV. s precejšno vojsko; a uničenje najemniških tolp se mu ni posrečilo. Pač mu je neslo to popotovanje dosli denarja, ker je izsiljeval velike vsote in prodajal cesarske pravice knezom in mestom. Tako je ginil ugled nemških cesarjev v Italiji. Papež je kmalu zopet odšel v Avignon.

Avstrija za Karla IV.; Rudolf IV. (1358—1365).

1330 Albrehta II. Modrega (1330—1358) je nasledoval v
do
1358 habshurških deželah njegov sin Rudolf IV. (1358—1365). Ko je zavladal, še ni bil 19 let star; vzlic svoji mladosti si je stavil genialni in slavohlepni mož visoke cilje.

Rudolf in zlata bula. Rudolf IV. je bridko občutil, da ga je cesar Karel IV. zapostavil v zlati buli volilnim knezom. Zato si je hotel na drug način pridobiti popolno nezavisnost od države. V svoji pisarni je dal napraviti privilegije (takozvani „Privilegium maius“), in je trdil, da so že cesarji kakor Cezar, Neron i. dr. podelili avstrijskim vojvodom enake ali še večje pravice nego jih podeljuje zlata bula volilnim knezom. Te listine je predložil Rudolf IV. v potrdilo cesarju Karlu IV., s čigar hčerjo Katarino je bil oženjen. Toda cesar jih ni hotel potrditi, temveč je prosil Petrarco, naj izreče svoje

mnenje o njih. Leta je označil listine za potvorbe. Med cesarjem in Rudolfom IV. bi bila raditega kmalu nastala vojna, vendar pa sta se končno pogodila.

Boj z oglejskim patriarhom. Tedanji oglejski patriarh *Lodovico della Torre* je zahteval od Rudolfa IV., da naj mu izroči nekatere kraje v Furlaniji, na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem. Zaraditega se je vnela med obema vojna, v kateri je Rudolf zmagal. Patriarh mu je moral podeliti Slovenji Gradec, Postojno, Vipavo, Lož ter sploh vse fevde patriarhov na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, v Slovenski marki in na Krasu.

Rudolf IV. in Kranjska. Poleg omenjenih posestev na današnjem Kranjskem je hotel Rudolf IV. še druga dobiti. Goriški grofi so imeli Senožeče, Prem, Idrijo, Metliko, Črnomelj, Žužemberk, Višnjo Goro ter grofijo Pazin v Istri. Z njimi je sklenil Rudolf IV. dedno pogodbo: Če izumró goriški grofje, jih podedujejo avstrijski vojvode. L. 1364. si **1364** je nadel Rudolf IV. naslov „vojvoda Kranjski“. V naslednjem letu je ustanovil v Slovenski marki ob Krki Rudolfovo (Novo mesto) ter mu je podelil važne privilegije in svoboščine, tako da je to mesto kmalu postalo središče Dolenjske. V dobi Rudolfa IV. je nastala nemška naselbina na Kočevskem; ti naselniki so bili frankovski in turinški ujetniki cesarja Karla IV.; le-ta jih je podaril Frideriku Ortenburškemu; tega brat Oton jim je odkazal zemljišča na današnjem Kočevskem; ohranili so se do današnjega dne kot nemški otok med Slovenci.

Rudolf IV. pridobi Tirolsko. Marjeta Maultasch in njen drugi mož sta bila zaradi zakonolomstva izobčena iz cerkve. Albrecht II. Modri je pregovoril papeža, da ju je odvezal; iz hvaležnosti je odredila Marjeta, da podedujejo Tirolsko vojvoda Rudolf IV. in njegovi bratje, če umre njen sin Meinhard brez otrok. Ko je Rudolf IV. izvedel, da je zbolel Meinhard, se je napotil na Tirolsko. Medtem je Meinhard že umrl; tedaj je izročila Marjeta Tirolsko Rudolfu IV. (1363), ki si je nadel naslov „grof Tirolski“. **1363**

Dedne pogodbe. Kako daleč je segal državniški pogled Rudolfa IV., izpričujejo najbolj dedne pogodbe, ki jih je sklenil z ogrskim kraljem Ludovikom Velikim in s Karlom IV. kot češkim kraljem: v slučaju, da izumre ena rodbina, jo podeduje druga. S temi pogodbami

je pripravljaj Rudolf IV. državno zvezo, ki se je pozneje uresničila.

Notranja vlada Rudolfa IV. Izboljšal je denarstvo, pospeševal obrtnost in trgovino ter preosnoval sodstvo. Karla IV. je posnemal v tem, da je ustanovil na Dunaju vseučilišče, ki se še sedaj imenuje po njem „Alma Mater Rudolphina“ (1365); staro cerkev sv. Štefana na Dunaju je prezidal v gotškem slogu; tudi ta naj bi tekmovala s cerkvijo sv. Vida v Pragi. — S temi uspehi si je pridobil Rudolf IV. častno mesto med avstrijskimi vladarji; zgodovina ga imenuje „Ustanovnika“. Umrl je še ne 26 let star.

1307 *Ogrska za Anjouvincev (1307—1382).*

1307 do Karel Robert (1307—1342) je bil prvi kralj ogrski iz
1382 rodovine Anjouvincev (gl. str. 165). Zmede zadnjih desetletij so podkopale oblast ogrskega kraljestva; mnogo posestev in pravic je prešlo v roke mogočnih magnatov, med katerimi so imeli hrvaški Šubići v Dalmaciji, na Hrvaškem in v Bosni skoro kraljevsko oblast; ravno tako so vladali grofje iz rodovine Frankopanov na Krku in drugod kakor neodvisni knezi.

Ludovik I. Veliki (1342—1382), sin in naslednik Karla Roberta, je razširil ogrsko oblast daleč okrog na sosednje dežele. Ogrsko nadoblast je pripoznala Vlaška, nekaj let pozneje tudi Moldava. Benečane je Ludovik I. Veliki prisilil, da so mu odstopili Dalmacijo od Kvarnera do Drača. S tem je dobila Ogrska dohod do morja. Tudi zahodna Bolgarija je pripoznala ogrsko nadoblast, Srbija mu je odstopila pokrajine ob Savi, Bosna je bila zvezana z njim. — Ludovik je pomagal svojemu stricu, poljskemu kralju Kazimirju III., v boju z litavskimi knezi; zato mu je ta obljubil, da bosta pripadli po njegovi smrti — bil je zadnji Pijast — Rdeča Rusija (t. j. Galicija) in Poljska Ogrski. To se je zgodilo l. 1370. Tako je dal Ludovik Veliki Ogrski največji obseg, ki ga je sploh imela v zgodovini. V notranjem je vladal Ludovik tako neomejeno, kakor nobeden ogrski kralj pred njim; pospeševal je mesta ter mnogo pripomogel do povzdiga obrtnosti in trgovine. Skrbel je dalje za znanost in umetnost; tudi on je posnemal Karla IV. in je ustanovil v Pečuhu (Günfirden) prvo vseučilišče na Ogrskem (1367). V Budi je zgradil prekrasno kraljevsko palačo, v Košicah (Košice) pa gotško cerkev.

Ludovik je ostavil dve hčeri; Marija se je poročila s Sigismundom, sinom Karla IV. Takoj po Ludovikovi smrti so kronali Marijo za „kralja“ na Ogrskem. Druga hči Jadviga se je poročila s tedaj še poganskim litavskim knezom Jagjelom; pri krstu je dobil ime Vladislav (II.). Nato so ga kronali za poljskega kralja. Tako je prenehala po kratkem času personalna unija Ogrske in Poljske. Na Poljskem so zavladali Jagjeloni.

Zadnja leta Karla IV. in konec avignonskega papeštva. Karel IV. se je trudil, da bi ostala cesarska oblast v rodovini Luxemburžanov; pridobil je volilne kneze, da so izvolili njegovega sina Vaelava za naslednika na nemškem prestolu. Le-temu je izročil tudi Češko, Šlezijo in Gorenje Lužice; drugemu sinu Sigismundu, možu ogrske kraljice Marije, je dal braniborsko marko, tretjemu, Ivanu, pa Dolenje Lužice. Na Moravskem je zavladal Karlov nečak Jošt (Jodok).

Papeški prestol v Avignonu je zasedel l. 1370. Gregor XI. Tedaj se je vzdignila vsa Italija zoper malo priljubljene francoske legate. Da bi ne izgubil cerkvene države, kjer je izbruhnila vstaja, se je vrnil papež v Rim (1377); tako je prenehala **1377** „babilonska sužnost papeštva“.

Leto pozneje je umrl Karel IV. Večkrat se je očitalo temu cesarju, da je pospeševal le svoje dedne dežele, Nemčijo pa da je zanemarjal. Vendar pa so ta očitanja malo opravičena, zakaj to, kar je storil Karel IV. za svoje dedne dežele, je koristilo vsej državi. Le malo izmed njegovih vrstnikov je tako skrbelo za gospodarski in duševni procvit države. Karel je podpiral učenjake, pesnike in umetnike; med znanostimi, ki jih je posebno pospeševal, je bila zlasti zgodovina; v njej je videl pravo učiteljico za življenje.

2. Probujanje ljudskih mas.

Početek probujanja. Po dobi prevlade nemškega cesarstva v Evropi se je pričelo politično propadanje te države. A te nezdrave razmere niso zlomile sile nemškega naroda; le-ta je uvidel, da so zaveze najboljše sredstvo samoobrambe. Poleg mest so sklepali zaveze teritorialni gospodje in kmetje; celo vitezi, glavni kalilci miru, so se zdru-

ževali. Polagoma so se okrepili nižji stanovi, narod stopa v ospredje; prišla je doba probujanja ljudskih mas.

Postanek nemškega knjižnega jezika. Interesi celote so zahtevali, da se je uvedel nemški jezik v praktičnem življenju; zlasti v pravnem življenju je bilo treba se posluževati jezika, ki je bil umljiv tudi preprostem ljudstvu. Sredi štirinajstega stoletja je zmagal nemški jezik nad latinskim po vsej Nemčiji.

Kolonizacija vzhodnih deželá. Drugo kulturno delo nemškega naroda kot celote v dobi političnega propadanja je bila kolonizacija vzhodnih deželá. Pričela se je kolonizacija v dvanajstem stoletju, največ pa se je storilo v tem oziru od srede trinajstega pa do srede štirinajstega stoletja. Vzroka kolonizacije je iskati v gospodarskih razmerah; kolonizacije so se udeleževali vsi sloji nemškega naroda. Po smrti Lotarja Šaškega (glej str. 90) ni več država vodila kolonizacije, temveč voditelji so bili deželni vladarji. Z osvojitvijo dežela sta se obenem vršila kolonizacija in pokristjanjenje po meniških redovih, zlasti po premonstratencih in cistercijencih. Leti so klicali v puste kraje kmete, ki so izpremenili zemljo v rodovitna polja. Ko je za križarskih vojen naraščalo veselje do preseljevanja, so prihajale množice vitezov, meščanov, kmetov, rudarjev in trgovcev iz Holandije, Frieslandije, Flanderskega in iz Westfalna v vzhodne dežele. Uspehi kolonistov so vspodbujali tudi kneze; zlasti mnogo je deloval v tem oziru Henrik Lev. Tako so se polagoma izpreminjale slovanske dežele ob Labi in Odri v nemške; nastale so popolnoma nemške pokrajine, a tudi mešane; slovanski ostanki so ostali zlasti v Dolenjih Lužicah. Kolonizacija vzhodnih deželá je v prvi vrsti delo nemških kmetov. Po kolonizaciji so pa kmetje postali svobodnejši in samostojnejši.

Razmere kmetov v trinajstem stoletju. Trinajsto stoletje smemo imenovati dobo procvita za kmeta, to pa ne samo v vzhodnih deželah, temveč po vsej zapadni Evropi. Te ugodne razmere so se vzdržale celo še v štirinajstem stoletju. Baš kolonizacija je mnogo k temu pripomogla, zakaj preselitev naseljencev je izboljšala tudi stanje onih, ki so ostali doma.

Napredek mest. Po ustanovitvi vasi v vzhodnih deželah so nastala v teh krajih tudi nova mesta; v njih so bili sejmi in središča prometa; prav izredno se je pomnožilo število mest v trinajstem stoletju. Mesta so prevzemala mestno pravo drugo od drugega. zlasti pravo mesta Devina (Magdeburg) je služilo drugim mestom za vzgled.

Kolonizacija Pruske po Nemškem viteškem redu. Ko je Nemški viteški red spoznal, da se bliža njegovo delovanje v sveti deželi koncu, si je poiskal druge kraje. Veliki mojster Herman von Salza se je odzval povabilu ogrskega kralja, da bi mu pomagal zoper Kumane. Viteški red je dobil okoli Braševega (Stronstadt) na Erdeljskem od kralja neobljudeno pokrajino, ki se dandanes imenuje Burzenland (1211). Kaj kmalu so nastali tu mogočni gradovi; flandrijski kolonisti, takozvani Sasi, pa so povzdignili gospodarsko kulturo. Ker pa se je viteški red hotel odtegniti vrhovni kraljevski oblasti, se je moral preseliti v druge kraje; odšel je na obalo Vzhodnega morja.*) Tu so živeli Slovanom sorodni in še poganski Prusi, ki jih je že sv. Vojteh (glej str. 79.) izkušal pridobiti za krščansko vero. Pozneje so posnemali sv. Vojteha poljski cistercijenci. Ker pa vsi poizkusi niso nič izdali, je poklical Konrad, mazovski vojvoda, Nemški viteški red le-sèm in mu je podaril Kulm, nekaj obmejnih gradov in vso zemljo, ki si jo bo red osvojil (okoli 1226). Cesar Friderik II. je potrdil to darilo in je podelil Nemškemu viteškemu redu pravice državnih knezov. Nekaj let pozneje je prejel red vsa ta posestva od papeža kot „fevd sv. Petra“. Nato je pričel Nemški viteški red osvajevati deželo Prusov; utrdil je več krajev in klical naseljence, ki so dobili hiše in polja ter so bili samosvoji, a so morali viteškemu redu pomagati v boju. Ko je umrl Herman von Salza (1239), je bila oblast Nemškega viteškega reda na Pruskem že precej trdna. Po padcu Akona (glej str. 133.) se je preselil veliki mojster viteškega reda najpoprej v Benetke, odtod pa v Marienburg (1309). Odsihdob 1309 se je mogel red uspešneje bojevati z Litavci.

Hanza. Z naraščajočim številom mest se je vedno bolj razvijala njih samouprava. Polagoma so tudi teritorialni go-

*) A nemški kolonisti („Sasi“) so ostali na Erdeljskem do danes.

spodje spoznali važnost mest; tako so nastale zveze v svrhu ohranitve miru med mesti in knezi, dasi deželni vladarji po večini niso bili mestom posebno naklonjeni. Trgovsko-politični interesi so prisilili mesta, da so sklenila tudi med seboj zveze; najimenoitnejša in najvažnejša izmed vseh pa je bila takozvana Hanza (die Hanse).

Pričetek Hanze. Nekatera mesta v severni Nemčiji so sklenila zveze proti pomorskim roparjem, da bi skupno ščitila svoje trgovinske interese v inozemstvu. Tudi Hanza, ki je nastala sredi trinajstega stoletja, je bila zadruga nemških trgovcev v inozemstvu. Že dalje časa so tržili severonemški trgovci na Angleškem, v Skandinaviji in na Ruskem. V Londonu so imeli že v dvanajstem stoletju takozvano „Gildhalle“, pozneje pa v Nowgorodu „Peterhof“, kjer so živeli po svojem pravu. Važno tržišče za vzhodne dežele je bil Wisby na Gotlandiji. Kakor v prejšnjih časih Köln, tako je napredovalo sedaj mesto Ljubek (Lübeck) bolj in bolj kot naravno posredovališče trgovinske ceste med Flandersko in Rusko. Vendska mesta Ljubek, Hamburg, Lüneburg, Rostock i. dr. so bila haš ona, ki se je iz njih razvila polagoma Hanza. Pozneje so se ji pridružila tudi razna druga mesta v notranjih deželah, med njimi Köln.

Trgovinsko delovanje Hanze. Najvažnejša naloga Hanze je bilo pospeševanje trgovine v inozemstvu ter zaščita ondotnih trgovinskih naselbin. Na vseh važnih krajih ob obali ali pa blizu izlivov rek so nastale faktorije, ki so vladale vso trgovino v okolici. Tako so nastale kolonije nemških trgovcev, ki so živeli v obzidanih dvorih. Potemtakem je bila Hanza mogočna organizacija monopolizirane trgovine, ki je preskrbovala skandinavske, angleške in ruske dežele s pridelki, nasprotno pa tudi uvažala iz tujine v domače kraje.

Brodarstvo. Moč Hanze v severnih krajih je slonela predvsem na brodarstvu, zakaj le tako je mogoče izvažati in uvažati v velikih množinah. Z brodovjem si je pridobila Hanza tudi pri severnih vladarjih ugled in jih je prisilila do podelitve marsikaterih privilegijev. Hanza je uredila pomorske zadeve ter s tem ustanovila pomorsko pravo, ki je ostalo dolgo v veljavi.

Kulturne naloge Hanze. Hanza je imela marsikatero blagodejne posledice: iz pomorskih roparjev je napravila miroljubne

ribiče in brodarje; dalje je poravnavala spore med člani zveze ter je uvedla enotnost v denarju, meri in utežih; po tej organizaciji je zlasti naraščala gospodarska moč hanzinih članov, hanzini trgovci so postali zelo bogati, pravi trgovski aristokratje. Baš to pa je provzročilo, da so se v mestih jeli vzdigovati nižji sloji.

Mestna aristokracija in boji s cehi. Mestna aristokracija, ki je imela mestno upravo v rokah, je postala vladohlepna kasta. Mestni očetje so vodili čestokrat mestno upravo pristranski ter so zatirali nižje sloje, zlasti obrtnike. Zato jih je ljudstvo črtilo, pomagala pa mu je cerkev, ki je po kanonskem pravu trdila, da je pobiranje obresti pregrešno.

A tudi rokodelci so bili trdno organizirani po svojih cehih. Mestno svetovalstvo jim je nalagalo visoke davke kakor tudi vojna bremena. Vse to je provzročilo, da so se jeli mestni rokodelci vzdigovati zoper patricije. V nekaterih krajih so zmagali cehi ter so si priborili zastopstvo v mestnem svetovalstvu.

Preganjanja Judov. Judje so imeli poleg Lombardov denarstvo in zastavljalnice v rokah; ker je bilo kristjanom prepovedano pobirati obresti, ni bilo glede obrestne mere nikakih pravih določb, vsled česar so Judje lahko pri tem poslu obogateli. Njih bogastvo je marsikaterikrat koristilo posvetnim oblastim, a le-te niso ščitile podložnikov pred izžemanjem. Knezi so si večkrat izposojevali denar od Judov, prepuščali so jim celo upravo svojih finančnih zadev. A tudi kmetje, vitezi in rokodelci, celo kleriki so se zatekali v denarnih stiskah k Judom. A kadar se je polastilo razburjenje ljudstva, so skoro vedno preganjali Jude.

Popotujoči ljudje. V tej dobi demokratizma se je množilo število popotujočih ljudi. Na cestah, ki so bile večinoma le tam dobre, kjer so jih gradili že Rimljani, je bilo živahno. Poleg odličnih potnikov in trgovcev je bilo tu videti čestokrat romarje, ki so jih poznali že po posebnih oblekah. — Pravi popotujoči ljudje pa so bili igralci, ljudje brez vsake pravice; to so bili pevci, godeci, čarovniki, skakalci i. dr. Pri narodu so bili priljubljeni, ker so ga razveseljevali in pri našali novice od kraja do kraja. Proti koncu srednjega veka je narastlo na Nemškem tudi število ciganov ter sleparskih zaklinjalcev, ki so živeli od praznoverstva ljudstva.

Praznoverstvo je bilo v teh časih zelo razširjeno; gotove dneve so imeli za usodne; vedeževalstvo se je zlasti po vaseh zelo gojilo. Vera v čarovnike je bila splošna.

1349 Črna smrt. Leta 1349. se je razširila po Nemčiji kuga, „črna smrt“; zanesli so jo iz orienta najbrže italijanske ladje. Skoro vse mestne kronike poročajo o tej bolezni, ki je v nekaterih krajih pograbila tretjino ali celo polovico prebivalcev.

Bičarji. Strašno kugo so razširjali tudi takozvani bičarji ali flagelantje (die Geißler, Flagellanten), ki so hodili v procesijah od kraja do kraja ter so prepevali in se po golem hrbtu bičali do krvi. S pokoro so hoteli odvrniti nesreče; bičarji so nastopili na Nemškem v drugi polovici trinajstega stoletja, v drugih deželah pa že poprej. Ker so flagelantje prišli tudi v nasprotje s cerkvijo, jih je papež proglasil za krivoverce in je zapovedal, da mora bičanje prenehati.

Posledice kuge. Za one, ki so prebili kugo, so se življenjske razmere izboljšale; ker je manjkalo delavcev, so se povečale plače, polagoma je nastopilo večje blagostanje, a z njim tudi razkošje in nenravnost.

3. Nemčija za Luxemburžanov (1378—1437) in cerkveni razkol.

Cerkvene razmere pred cerkvenimi zbori. Čeravno je papeštvo za avignonske dobe pri narodih zapadne Evrope mnogo izgubilo na zunanji oblasti in na ugledu, so se vendar še vedno papeži teoretično opirali na one pravice in zahteve, ki so jih izvajali iz načela, da so Kristusovi namestniki na zemlji.

Propadanje teokratičnega sistema in cerkvenega življenja. Najprvo je nastala na Francoskem, potem pa tudi v Nemčiji opozicija, ki je poudarjala, da je kraljestvo v vseh posvetnih zadevah od papeštva čisto neodvisno. Te napade na posvetno oblast papeštva je podpiralo izredno propadanje cerkvenega življenja. Čimbolj so namreč avignonski papeži postajali odvisni od francoskih kraljev, tembolj so izkušali svoje izgube nadomestiti drugim potom. V Avignonu so vzdrževali dvor, ki je pogoltnil ogromne vsote; mnogo denarja je šlo tudi za vzdrževanje posvetnega papeštva v Italijo; zato so zahtevali od raznih cerkva velikanske vsote, kar je vzbudilo zlasti med nižjimi sloji veliko nevoljo. Sorodniki papežev in kardinalov

so dobivali visoke in stalne dohodke (nepotizem), v Avignonu je cvetela simonija. Po vzgledu kurije se je ravnala vobče visoka duhovščina. Potemtakem ni čudno, da se je vzdignila huda opozicija; cerkvi najnevarnejša opozicija je bila na Angleškem.

Ivan Wiclif in cerkvena opozicija na Angleškem. Sredi štirinajstega stoletja je prišel na sloveče vseučilišče v Oxfordu I v a n W i c l i f, potomec anglosaške plemenite rodbine; največ se je pečal s teologijo in s kanonskim pravom. Pozneje je postal župnik, a je ostal še vedno v zvezi z vseučiliščem. V svojih spisih je nastopil zoper posvetno vlado cerkve in pobiranje denarja za odpustke. Njegovi nauki so kmalu pridobili mnogo pripadnikov pri visokih dostojanstvenikih kakor pri preprostem ljudstvu. Ker je zahteval, da se naj konfiskuje cerkveno premoženje, so ga pozvali pred papeški tribunal. Svoje nazore je napisal v 33 stavkih in jih je poslal v Rim. Preden pa je dobil odtod odgovor, je umrl papež Gregor XI.

Veliki cerkveni razkol ali shizma. Po smrti Gregorja XI. so izvolili v Rimu zbrani kardinali pod pritiskom rimskega ljudstva, ki je hotelo, da ostane novi papež v Rimu, V r b a n a VI. Njega so priznali tudi v Avignonu ostali kardinali. A ko je strogi papež nastopil proti necerkvenemu življenju kardinalov in prelatov in hotel odpraviti nekatere nedostatke, se je dvignila zoper njega huda opozicija in nekateri neitalijanski kardinali so izvolili protipapeža K l e m e n t a VII. Tako je nastal veliki cerkveni razkol ali shizma;*) Klement VII. je stoloval v Avignonu.

Posledice razkola. Razkol je napravil med vsemi krščanskimi narodi največji vtis. Nekateri kristjani so se izrekli za tega, nekateri za drugega papeža, mnogo pa jih je bilo, ki so odkrito priznali, da ne vedo, kateri papež je pravi.

Wiclifovi nauki. Medtem je Wiclif nadaljeval svoje delo; napadel je papeški primat, sodeloval je pri prevajanju svetega pisma v angleški jezik, trdil je, da je sveto pismo najvišja cerkvena avtoriteta, nastopil je zoper meniške redove, v katerih je videl zgolj nove sekte, zavrnil je nauk o transsubstanciaciji ter zahteval, da se odstrani cerkvena hierarhija. Izpoved je označil kot poznejšo naredbo, o celibatu je trdil, da

*) *széltetv* = razklati, razcepiti.

je nenraven. Sicer je zbor škofov, ki ga je sklical canterburijski nadškof, zavrzel Wiclifove nauke kot krivoverske, a vendar je ostal župnik do svoje smrti. Z njim je umrl najimenitnejši reformator srednjega veka (1384).

1378 **Vaclav** (1378—1400), sin in naslednik Karla IV., ni imel
do državniške modrosti, a tudi ne pridnosti in resnohe svojega
1400 očeta, dasi so ga dobro vzgojili. Sprva je kazal še precej marljivosti, tudi so ga hvalili kot pravičnega, a kaj kmalu je pokazal svoje slabosti: strastno je hodil na lov, prirejal gostije ter se vdajal pijači; poleg tega je bil zelo nagle jeze. Vendar pa so tudi marsikateri dogodki, ki jih pripovedujejo o njem, pretirani ali sploh izmišljeni. — Sprva je nadaljeval politiko svojega očeta, čigar svetovalci so mu stali ob strani. Držal je s papežem Vrbanom VI., ki mu je obljubil, da ga bo kronal s cesarsko krono; Vaclav pa mu je obljubil, da bo deloval na to, da ga bodo pripoznale tudi druge oblasti.

Sigismund Luxemburški, kralj ogrski. Vaclavov brat Sigismund, mejni grof braniborski, je imel na Ogrskem mnogo nasprotnikov. Le-ti so celo umorili kraljico vdovo, Ludovika Velikega, Sigismundovo ženo pa so vjeli.

Tudi sicer je razpadala mogočna ogrska država, ki jo je bil ustvaril Ludovik. J a d v i g a, kraljica poljska, je vzela Rdečo Rusijo, srbski car L a z a r je osvojil del Banata, bosenski vladar T v r t k o je stiskal Dalmacijo, v o j v o d a v l a š k i pa se je združil s Poljsko zoper Ogrsko. V najhujši zadregi — od juga so pritiskali že tudi Turki — so priskočili Sigismundu Benečani na pomoč; le-tem se je imel zahvaliti, da so ga izvolili in okronali za ogrskega kralja (1387) in da je dobila njegova vjeta žena zopet svobodo.

Vaclav in deželni mir v Nemčiji. Zaman je bil Vaclavov trud ohraniti mir na Nemškem. Mesta so se oboroževala in sklenila med seboj zveze, istotako vitezi. Kralj je bil brez moči, anarhija je nastala; nastala je vojna mest proti knezom; podlegla so mesta.

Leopold III. in Albreht III. v Avstriji. Švicarska zveza. Po smrti Rudolfa IV. sta prevzela skupno vlado avstrijskih dežel njegova brata L e o p o l d III. in A l b r e h t III.; prvi je bil zelo bojevit in je skušal povečati domačo oblast Habsburžanov, drugi pa je bil miroljuben.

Nove pridobitve Habsburžanov. 1374. l. je **1374**
 umrl zadnji goriški grof Albert iz istrske vrste.*) Po pogodbi,
 ki jo je sklenil z njim Rudolf IV., sta podedovala Albreht III.
 in Leopold III. Istrsko grofijo, Pivko in Slo-
 vensko marko z Metliko. Te pokrajine sta priklopila
 Kranjski; že poprej sta pridobila v boju s Hugonom De-
 vinskim (Duino) dolnji Kras. Tako je segala Kranjska do
 Jadranskega morja.

Delitev habsburških dežel. Med Leopoldom III. in
 Albrehtom III. je nastal prepir, ki se je končal s tem, da sta raz-
 delila habsburške dežele l. 1379. takole: Albreht III. je dobil **1379**
 Avstrijsko pod in nad Anižo, Leopold III. pa Štajer-
 sko, Koroško, Kranjsko, Slovensko marko, Metliko,
 Istro, Tirolsko in pozneje takozvane Prednje de-
 žele. Vsaka teh dveh skupin naj ima svojo vlado, in sicer
 za vedno. Le v slučaju, da ena izmed vrst izumre, naj jo druga
 podeduje; v slučaju pa, da so po smrti enega izmed vojvod
 njegovi otroci mladoletni, naj prevzame drugi varuštvo nad ne-
 čaki. Tako je razpadla rodbina Habsburžanov v albertinsko
 in leopoldinsko vrsto.

Leopoldinska vrsta. Leopold III. si je neumorno
 prizadeval, da bi povečal svojo oblast. Mesto Trst se je mo-
 ralo vedno bojevati za svojo samostojnost z oglejskimi patri-
 arhi in z Benečani; zlasti poslednji so pritiskali na Tržačane, ker
 so hoteli vzdržati trgovinski monopol v Jadranskem morju. V
 teh stiskah so se zatekli Tržačani k Habsburžanom; njih od-
 postanci so se poklonili Leopoldu III., ki je imenoval za Trst
 glavarja (1382). Odsihdob je ostal Trst v zvezi s habsburškimi **1382**
 deželami; promet med Dunajem in Jadranskim morjem, ki je
 doslej šel v Benetke, se je polagoma obrnil preko Kranjske v
 novo avstrijsko пристanišče. — Še pred delitvijo svojih deželá
 so kupili Habsburžani grofijo Feldkirch z Bregen-
 škim lesom na današnjem Predarlskem; sedaj pa je dobil
 Leopold III. še nekaj posestev na Švabskem; s temi pridobit-
 vami je hotel zvezati avstrijske dedne dežele s habs-
 burškimi prvotnimi posestvi, ki so se pozneje ime-
 novala Prednje dežele (Vorlande). Obenem pa si je hotel

*) Rodovina goriških grofov se je delila na istrsko vrsto (v severo-
 vzhodni Istri) in na goriško (na Goriškem in v Bistriški dolini na Ti-
 rolskem).

1386

Leopold III. ustvariti tu trdno pozicijo za odločilni boj s švicarskimi zavezniki. Kmalu se je vnel boj; bitka pri *Sempachu* (1386) je odločila proti Leopoldovi vojski; Leopold sam in mnogo odličnih vitezov je izgubilo življenje v tem boju (pri-povedka o *Arnoldu Winkelriedskem*). Odsihdoh je bolj in bolj propadala oblast Habsburžanov v današnji Švici.

Albertinska vrsta. Albreht III. je z veliko vnemo pospeševal umetnosti in znanosti; dunajsko vseučilišče je izpopolnil. Kot varih sinov svojega brata Leopolda III. se je hotel osvetiti Švicarjem, ali Avstrijci so bili pri *Näfelsu* zopet premagani (1388). — Albrehtov naslednik je bil njegov sin *Albreht IV.*

Kralj Vaclav in zmede na Češkem. Vaclav je imel naj-rajši v svoji bližini nižje plemenitnike in meščane, ki so mu bili brezpogojno vdani. Pod vplivom teh mož pa je zabredel Vaclav v hud spor z duhovščino. Kralj je hotel duhovščino popolnoma podrediti posvetni oblasti. Tem poizkusom je najbolj nasprotoval praški nadškof; spor je postajal čedalje večji, ker je Vaclav nameraval ustanoviti v jugozapadni Češki novo škofijo. Ustanovitev nove škofije je preprečil nadškofov generalni vikar *Ivan Pomuk* (ali *Nepomuk*). Zato ga je dal kralj Vaclav v strašni razjarjenosti mučiti in v *Voltavo* vreči. To je vzelo kralju zadnji ugled. Sedaj je nastopilo zoper Vaclava tudi plemstvo, ki je hotelo pridobiti svoje stare pravice nazaj. Vaclava so vjeli; še le na zahtevo državnega zbora, ki ga je sklical palatinski grof *Rupreht*, so ga izpustili. Ta sramota je zelo škodila njegovemu ugledu na Nemškem; še bolj pa so mu zame-rili, ker je v Italiji prodal za denar *Gianu Galeazza Visconti*ju milansko vojvodstvo, ki je bilo doslej nemški fevd. V l. 1400. so volilni knezi odstavili Vaclava kot nemškega kralja in izvolili novega kralja *Ruprechta Palatinskega*.

1400

Rupreht Palatinski (1400—1410) je bil mil in pravičen

do

1410

knez; posebno je pospeševal znanosti. Ker pa je imel razme-roma le majhno domačo oblast, je bilo njegovo stališče tem težavnejše, ker se Vaclav ni hotel odreči kraljevski časti in ker tudi nekatera mesta niso hotela priznati novega kralja. Kmalu potem, ko je zasedel kraljevski prestol, se je napotil z vojsko v Italijo, da bi si osvojil Milansko in da bi ga kronali za cesarja. Toda milanski konjeniki so napadli nemško vojsko iz zasede in so jo premagali. Sramotno se je vrnil *Rupreht* v Nemčijo.

Cerkveni zbor v Pisi (1409). Cerkveni razkol še vedno **1409**
ni bil odstranjen, zakaj po smrti papežev Urbana VI. in Klementa VII. so italijanski in francoski kardinali izvolili nove papeže. Da bi napravili tem razmeram konec, so se zedinili obojni kardinali, da skličejo cerkveni zbor v Piso, kjer bi dali cerkvi zopet zaželjeni mir. Tudi so izkušali oba papeža pregovoriti, da se odpovesta svojemu dostojanstvu, a brezuspešno. Kljub temu se je sešel cerkveni zbor v Pisi. Tu so odstavili oba papeža ter izvolili novega, Aleksandra V. Ker pa prejšnja papeža nista hotela odstopiti, je imela katoliška cerkev sedaj tri papeže. — Tedaj je umrl Ruprecht Palatinski.

Sigismund (1410—1437). Nasprotja med strankami na **1410**
Nemškem so bila za smrti Ruprechta Palatinskega še večja ^{do}
nego za njegove izvolitve, zakaj političnim nasprotstvom so se **1437**
pridružila še cerkvena. Nekatere dežele so še vedno smatrale Vaclava za pravega nemškega vladarja. Tudi volilni knezi niso bili edini; nekateri so oddali svoje glasove Sigismundu, Vaclavovemu bratu in ogrskemu kralju, drugi pa Joštu Moravskemu, Vaclavovemu bratrancu. Tako je imela kratko časa Nemčija hkrati 3 cesarje iz rodu Luxemburžanov. Toda Jošt je kmalu nato umrl, Vaclav pa se je s Sigismundom pogodil. 1411. l. so Sigismunda vdrugeč izvolili za nemškega kralja, sedaj soglasno.

Sigismundova osebnost. Sigismund je bil viteški in omikan vladar. Pri delu ga je odlikovala izredna vztrajnost; v boju s Turki (gl. str. 198) se je odlikoval tudi kot vojniki. Z navdušenostjo se je poprijel misli, da bi uredil cerkvene razmere.

Hohenzollernci na Braniborskem. Sigismund je združeval v svojih rokah velik del onih dežel, ki tvorijo današnjo Avstro-Ogrsko. Dobro je vedel, da je le v združitvi teh dežel moč, ki bi mogla odvrniti nevarnost pred Turki. Ta misel ga je vodila tedaj, ko se je odpovedal oddaljeni Braniborski; 1411. l. ji je postavil za upravitelja grajskega kneza norimberškega, Friderika VI. iz rodovine Hohenzollerncev; štiri leta pozneje mu je podelil Sigismund to deželo obenem s častjo volilnega kneza. Tako se je pričela svetovnozgodovinska misija hohenzollernske rodovine.

Leopoldinci v avstrijskih deželah.

Delitev leopoldinske vrste. Leopold III., ki je padel v bitki pri Sempachu, je ostavil štiri sinove. Ko sta starejša dva umrla, sta razdelila mlajša, Ernest „Železni“ in Friderik, upravo dežel leopoldinske vrste tako med seboj, da je prvi dobil Štajersko, Koroško in Kranjsko (notranjeavstrijska ali štajerska vrsta), drugi pa Tirolsko in Prednje dežele (tirolska ali prednjeavstrijska vrsta, 1411).

1411

a) Notranjeavstrijska vrsta. Ernest Železni, ki je stoloval v Gradcu, je bil odločen vladar; posebno skrb je kazal za razvoj Ljubljane; šel je v to mesto in je obiskal svojo mater Virido, ki je živela po smrti svojega moža na gradu pri Pristavi nad Stično. Da bi obvaroval Ljubljano pred turškimi napadi, je ukazal vojvoda, da se mora mesto utrditi. 1418. l. je dovolil ljubljanskim meščanom in šenklavškemu župniku, da smejo obnoviti stolno šolo, ki je obstojala že za oglejskih patriarhov; iz te šole se je razvila pozneje prva ljubljanska gimnazija. Podpiral je tudi Kamnik, Kranj in druga mesta. — Ko je umrl Ernest Železni v najlepši moški dobi (1424), sta ga nasledovala sinova Friderik (V.) in Albreht (VI.) Ker pa sta bila mladoletna, je prevzel njiju varuštvo Friderik, vladar tirolske vrste.

b) Tirolska vrsta. Friderik (IV.), vladar tirolskih in prednjeavstrijskih dežel, je kazal veliko odločnost. Zoper škofo in plemstvo je krepko nastopal; ker je bil pravicoljuben in priljuden, so ga meščani in kmetje visoko spoštovali.

Cerkveni razkol za Aleksandra V. in Ivana XXIII. Pisanski koncil ni donesel zaželjene edinosti. Ko je umrl pisanski papež Aleksander V. (1410), so izvolili kardinali novega papeža; ta je bil Ivan XXIII. Dasi je bil na slabem glasu, so bili vendar kardinali zanj, ker je bil zelo odločen mož.

Vsi so pričakovali rešitve iz teh zmed od Sigismunda, ki je hotel doseči cesarsko krono od onega papeža, ki ga prizna ves katoliški svet za pravega cerkvenega poglavarja.

Wiclifstvo na Češkem in Hus. Tudi na Češkem je propadalo cerkveno življenje. Zato so dosegli vedno večji vpliv oni možje, ki so nameravali reformirati cerkev; vplivali so na ljudstvo v duhu mistike — kakor v Nemčiji — s poučevanjem in s propovedmi. A vsi ti možje so ostali še na tleh katoliške

cerkve. Šele, ko se je širilo na Češkem wiclifstvo, so napadali tudi dogme in hierarhijo katoliške cerkve. Wiclifstvo je na Češkem širil Jan Hus.

J a n H u s se je porodil v južnočeškem trgu Husincu; zato se je imenoval v začetku „Johannes de Hussynecz“. Pozneje so ga imenovali po njegovem rojstnem kraju — kakor je bila tedaj navada — a z okrajšano obliko H u s. Vzrastel je v revščini; izvolil si je duhovski stan kot poklic in se je šolal v Pragi. Postal je dekan filozofske fakultete, nato pa rektor vseučilišča. Poverili so mu službo češkega propovednika v Betlehemski cerkvi v Pragi. — Vaclavova sestra je bila poročena z Angleškim kraljem Rihardom II. Po njeni zaslugi je prišlo več Čehov na angleški dvor in odslej so se širili Wiclifovi nauki tudi na Češkem. Hus se je pečal z njimi že kot dijak na visoki šoli. Wiclifovi teološki spisi so razburili vso Češko. Praško vseučilišče je prepovedalo njih razširjevanje.

Praško vseučilišče in cerkveni razkol. Vaclav, ki je bil še vedno češki kralj, se je hotel zopet polastiti nemškega kraljestva. Na njegovo željo naj bi se praško vseučilišče napram papežem izreklo za nevtrarno in priznalo pisanski koncil. Profesorji in slušatelji so bili po zgledu pariškega vseučilišča razdeljeni v 4 skupine po narodih: Čehi, Poljaki, Bavarci in Sasi. Le Čehi so izpolnili Vaclavovo željo, ostale tri skupine pa so bile za rimskega papeža Gregorja XII. Zaradi tega razjarjen je odredil Vaclav, da ima češka skupina pri vseh vseučiliških zadevah tri glasove, nemške*) skupine pa le en glas. Stvar je dobila tako nacionalno barvo. Hus je proslavljal s prižnice kraljevo ljubezen do češkega naroda. Več tisoč nemških doktorjev, magistrov in dijakov je ostavilo Prago (1409); ustanovili so vseučilišče v Lipskem. Praška univerza je postala češka, Hus pa njen prvi rektor (1410).

P r e p i r i z a r a d i o d p u s t k o v. Medtem so se Wiclifovi nauki vedno bolj širili po Češkem. Praški nadškof je izposloval pri papežu Aleksandru V., da so jih prepovedali. Hus se je obrnil do papeža, češ, da je napačno poučen. Toda nadškof je dal Wiclifove knjige sežgati, Husa pa je proklel. Strašna razburjenost se je polastila ljudstva, Hus pa je v javnih disputacijah zagovarjal Wiclifove nauke. Še celo interdikt, ki

*) V poljski skupini so imeli Nemci večino, ker so ji pripadali dijaki iz Šleske, Mišnja, Turingije in Pruske.

ga je proglasil nadškof nad Prago, ni nič izdal. Vsem tem zmedam pa se je pridružilo še vprašanje glede odpustkov. Novi papež Ivan XXIII. je nabiral denar za vojno zoper napoljskega kralja. Zoper pobiranje denarja v vojne namene in podelitev odpustkov je nastopil Hus; toda sedaj se je ločilo od njega mnogo dosedanjih pripadnikov. Ker je strankarstvo postajalo čedalje večje, je ostavil Hus na kraljevo željo Prago, a dobival je vedno več pripadnikov zaradi svoje govorniške nadarjenosti; skoro vsi njegovi nauki pa niso bili nič drugega kakor wiclifstvo. Češko wiclifstvo se je že širilo na Moravskem, Poljskem, na Ogrskem, Hrvaškem in tudi v Avstriji. Le občni cerkveni zbor bi bil mogel napraviti tem zmedam konec. Sklicali so ga v Konstanz ob Bodenskem jezeru.

1414 *Koncil v Konstanzu* (1414—1418). Sigismund je pregovoril
^{do}
1418 papeža Ivana XXIII., da je sklical cerkveni zbor. Kot kraj zbora je določil Konstanz, ker je bilo to mesto najbolj oddaljeno vplivu vseh treh papežev, ki so jih povabili tja. Ivan XXIII. se je le težko odločil za pot v Konstanz, zakaj dobro je vedel, da bo koncil odločeval o razkolu. Zato mu ni zadostovala samo Sigismundova spremnica (*Wefritsbrief*), temveč je sklenil s Habsburžanom Friderikom Tirolskim še posebno pogodbo, da ga bo ščitil. Zbranih je bilo v Konstanzu toliko odličnih zastopnikov krščanstva, kakor morebiti doslej še nikdar: nemški kralj in papež, poslanci vseh evropskih kraljev, 29 kardinalov, več nego 300 škofov in visokih prelatov, skoro 300 doktorjev; poleg teh njih uslužbenci in drugi zborovalci; časih je bilo zbranih približno po 100.000 ljudi. Turnirji, gostije in druge priredbe so zabavale zborovalce.

Cerkveni zbor je sklenil, da je treba postopati glede vseh treh papežev enako: vsi trije naj bi se odpovedali. Nato so sklenili, da bodo glasovali po narodnostih (ne po osebah), ker je bilo največ Italijanov. Vsak narod (italijanski, francoski, angleški in nemški — zadnjemu so prištevati tudi Čehe, Ogre in Poljake) naj izvoli svoje zastopnike. Po njih predposvetovanju so se posvetovali o zadevah pred celim zborom; tudi tukaj so glasovali po narodnostih. Tri glavne naloge koncila so določili: poravnava cerkvenega razkola in zedinjenje cerkve (*c a u s a u n i o n i s*), varstvo katoliške vere napram krivoverstvu (*c a u s a f i d e i*) in reformacijo cerkve glede poglavarja in glede njenih članov (*c a u s a r e f o r m a t i o n i s*).

a) Poravnava cerkvenega razkola. Papež Gregor XII. je izjavil po poslancih, da se odpove, če isto storita oba protipapeža; tudi ne sme dotične seje voditi protipapež Ivan XXIII. Ta je izjavil, da se odpove. Kmalu pa se je skesal; pri nekem turnirju je ušel preoblečen s pomočjo Friderika Tirolskega in je pismeno preklical svojo odpoved. To je razburilo ves zbor. Sigismund je poklical Friderika Tirolskega na odgovor; ker ni prišel, ga je izobčil (Friderik „s praznim žepom“). Koncil je odstavil Ivana XXIII. Papež Gregor XII. se je sam odpovedal po zastopnikih, priznal je pa pred odpovedjo za bodoče veljavnost cerkvenega zbora v Kostanzu. Avignonskega protipapeža so tudi odstavili. Umrl je na Španskem.

b) Husov proces in Hieronim Praški. V Konstanzi je prišel tudi Hus; Sigismund mu je izročil spremnico, ki pa ni dosli več pomenila kakor potni list v olajšavo popotovanja. Kmalu po njegovem prihodu so ga zaprli. Skliceval se je Hus na sv. pismo. Koncil je pa zavrnil 30 stavkov iz njegovih spisov. Ker teh ni hotel preklicati, so ga spoznali na slovesnem zborovanju za krivoverca. Po zakonih nemške države je bil obsojen umreti na grmadi. Obsodbo so izvršili dne 6. julija 1415. l.

1415

Enaka usoda kakor Husa je zadela v prihodnjem letu Hieronima Praškega. Tudi on je razširjal wiclifstvo. Pred koncilom v Konstanzi je proslavljal v izbranih besedah Husa kot svetega moža; tudi njega so sežgali.

c) Reformacija in izvolitev papeža. Glede tretje točke konstanškega koncila, cerkvene reformacije, se niso mogli zediniti. Pač pa so izvolili novega papeža; ta je bil Martin V. (1417—1431). — Tako je izvršil koncil v Konstanzi le eno svojih glavnih nalog, da je namreč zedinil cerkev.

Husitske vojne (1419—1436). Ko se je raznesla po Češkem in Moravskem vest o Husovi smrti, se je polastilo strašno razburjenje naroda; v Pragi so napadli in oplenili hiše onih duhovnikov, ki so bili znani kot Husovi nasprotniki; celo nadškof se je komaj rešil; tudi zunaj mest ni bilo nič boljše. Kralj Václav ni nastopil zoper početje naroda, ker je bil nasprotnik svojega brata Sigismunda. Tako so imeli vrhovno vlado na Češkem v rokah odločni husiti, t. j. pristaši Husovih nauk. Vse husitsko plemstvo je sklenilo zavezo; a tudi nasprotniki

so se združili; državljanska vojna je bila neizogibna. Po razpustu konstanškega cerkvenega zbora je nastopil papež Martin V. z vso odločnostjo zoper husitstvo. Sedaj se je pridružil njegovi stranki tudi Vaclav. Husiti so morali ostaviti praški dvor. Ko so nekateri protihusitski mestni svetovalci zasmehovali husitsko procesijo, je vdrla množica v mestno hišo in je vrgla sedem svetovalcev skozi okno. Ko je kralj Vaclav čul o tem dogodku, ga je zadela kap; umrl je 1419. leta. Njegov dedič je bil Sigismund.

Stranke na Češkem. Husitstvo se je organiziralo; že od začetka pa je bilo dvoje strank: pristaši zmernе stranke so se imenovali kalikstinci ali utrakvisti; med raznimi zahtevami so stavili zlasti to, da naj kristjani sprejemajo sv. obhajilo v obeh podobah (sub utraque specie), torej v podobi vina (kelih, calix) in kruha. Tej stranki je pripadalo praško vseučilišče, višje plemstvo in praško meščanstvo. — Druga, radikalna stranka, se je imenovala stranka taboritov po mestu Taboru, ki so ga ustanovili na onem kraju, kjer je Hus, prognan iz Prage, največ propovedoval; le-ti so priznavali zgolj sv. pismo; vse, kar ni v sv. pismu utemeljeno, so zanikali: češčenje svetnikov, češčenje podob, post, razna posvečevanja, izpoved, odpustke, zakrament sv. hirme in sv. poslednjega olja. Iz svetega pisma so izvajali časih tudi socialistične in komunistične nazore. Sklicevaje se na stari testament so uničevali z mečem v roki nasprotnike sv. pisma; poleg tega pa so strogo kaznovali vsak zločin, kakor umor, uboj, nečistost, krivo prisego, oderuštvo i. dr.

Žižka. Po Vaclavovi smrti so husiti izgnali vse menihe, uničevali cerkve in samostane; taboriti so zanimali sploh vsako kraljevsko oblast. Vodstvo husitov je prevzel Ivan Žižka iz Trocnova. Bil je potomec nižje plemenite rodbine; v boju je izgubil eno oko; bil je mož izrednih vojnih spretnosti. — Kalikstinci niso nameravali nastopiti zoper kralja Sigismunda, če bi ugodil njih zahtevam. Le-ta pa se je izgovarjal in umikal, ker je hotel pridobiti čas v pomnožitev vojske. Potem pa je izposloval pri papežu, da je dal oznanjati križarsko vojno zoper husite. Tedaj so ti začeli znova pleniti cerkve in samostane, kralju pa so odrekli vsako pravico do vlade; strastno so nastopili zoper Nemce, ki so ostali katoliški, češ, da Sigismund hoče Čehe iztrebiti. Medtem je Žižka nabral

močno vojsko. Sestavljena je bila po večini iz rokodelcev in kmetov, oboroženih s sulicami, kiji, samostreli, zlasti pa s cepci, ki so bili z železom okovani. Svojo pehotno vojsko je ščitil Žižka pred napadi konjenikov z vozovi, ki jih je uporabljal tudi za utrdbe; postavil jih je v več vrst, a tako, da so jih lahko vsak trenotek razvezali in posamič med sovražnike peljali. Za vrstami vozov so bili varni pred vsakim nepričakovanim napadom.

Sprva so bili husiti v defenzivi, a kadar jih je Sigismund napadel, so skoro vedno zmagali pod spretnim Žižkovim vodstvom. Leta 1424. pa je Žižka umrl za kugo; v znak žalosti so se imenovali njegovi pristaši „sirote“.

Prokop Plešivec ali Veliki, ki je prevzel sedaj vodstvo taboritov in „sirot“, se je učil vojaštva pri Žižki. Sicer ni bil tako nadarjen, a Žižko je prekašal v diplomatski spretnosti. Stroga disciplina, ki jo je vzdrževal Žižka, je kolikor-toliko izginila, vojska je gledala le na plen; zato je bila celo lastnim rojakom v nadlego. — Od l. 1427. dalje so stopili husiti v ofenzivo; začeli so pleniti po sosednjih deželah; povsod so zmagali, vsi poizkusi proti njim so ostali brezuspešni; Nemčija je bila zaradi nesložnosti in sebičnosti svojih stanov brez vsake moči. Tako so husiti brez posebnih zadržkov strašno oplenili Šlezijo, Braniborsko, Saško, Bavarsko in Avstrijo. Nemčiji potemtakem ni ostala druga rešitev kakor le še pogajanja s husiti.

Cerkveni zbor v Baslu (1431—1449). Po smrti Martina V. je zasedel prestol sv. Petra papež Evgen IV. Za njega je začel zborovati cerkveni zbor v Baslu, a papež sam se ni hotel udeležiti koncila; zato je nevolja zoper njega narasčala od dne do dne. Že so ga hoteli odstaviti, tedaj pa se je zavzel za papeža Sigismund, ki mu je obljubil, da ga bo ščitil; zato ga je papež kronal s cesarsko krono (1433). Takrat je uvedel cesar v svojih pečatih dvoglavega orla.

Sedaj je baselski koncil posegel v češko vprašanje; tudi kalikstinci in taboriti so postali zmernejši. Po daljših pogajanjih so slenili takozvane praške ali baselske kompaktate, ki so določili med drugim, da na Češkem in Moravskem lahko vsakdo sprejme sv. obhajilo v obeh podobah ter da sme cerkev imeti posestva. Toda miroljubne stranke na Češkem niso mogle pridobiti taboritov in sirot za to pogodbo; zato so se

zdržili utrakvisti in katoličani zoper nje. V bitki pri Lipanu — vzhodno od Prage — so bili laboriti popolnoma premagani; 13.000 jih je obležalo na bojnem polju, med njimi Prokop Veliki (1434). Kar jih je še ostalo, so živeli kot posebna sekta čeških in moravskih bratov. Šele po iglavskem deželnem zboru (1436) so priznali cesarja Sigismunda kot češkega kralja, a njegova kraljevska oblast je bila brez moči; tudi klerus je bil politično ubit. Plemenitaši so bili vladarji dežele, položaj kmetov pa se je poslabšal; bili so skoro vsi tlačani. Nemci so izgubili v čeških mestih vso veljavo.

1437 L 1437. je umrl Sigismud, zadnji moški potomec luxemburške dinastije. Ostavil je edino hčer Elizabeto, ki je bila poročena z Albrehtom V., sinom Albrehta IV. in dedičem albertinske vrste Habsburžanov. Le-tega je priporočil Sigismund ogrskim in češkim veljakom pred svojo smrtjo za naslednika.

C. Balkanske države in turška sila.

1. Balkanske države pred prihodom Turkov.

Bizantinska država za Palaiologov (1261—1453). Leta 1261. je prenehalo od križarjev ustanovljeno latinsko cesarstvo; zavladata je dinastija Palaiologov, ki je obdržala bizantinski prestol, dokler ga ji niso izvili silni Turki.

Bolgarska država (1186—1393). Brata Peter in Ivan iz Asenove rodovine sta obnovila bolgarsko državo, ki je bila pol-drugo stoletje pod bizantinskim jarmom. Prestolnica te druge bolgarske države je bilo Trnovo; vendar pa nova država ni dosegla prve bolgarske ne v političnem niti v kulturnem oziru. Najbolj je cvetela za Ivana Asena II. (1218—1241); raztezala se je do treh morij, vsa Trakija in Makedonija, a tudi mesta Belgrad in Niš so bila pod bolgarsko cerkvijo, ki je imela v Trnovem svojega od Bizancija popolnoma neodvisnega patriarha.

Nasledniki Asena II. niso mogli ohraniti Trakije in Makedonije; največ preglavic jim je delala rastoča srbska država. Ko so se naselili Turki na Balkanskem poluotoku, so vladali v Bolgariji trije nesložni krščanski vladarji: car

v Trnovem (Ivan Šišman III.), despot v Bdinu (Widdin) in despot Dobrotič v deželi med Donavo in morjem; po njem se imenuje ta dežela še danes Dobruđa.

Srbska država. Srbski vladarji iz rodovine Nemanjićev (glej str. 109.) so priborili orientalski cerkvi in bizantinski kulturi v svoji državi znajo. Sezidali so mnogo cerkvá in samostanov; njih prijateljsko razmerje z zapadno Evropo je pridobilo državi ugled; srbska država je zlasti naraščala, ko ji je zavladal Štefan Milutin Uroš II. (1282—1321). Ko je umrl, je bila njegova sprva mala država najmočnejša na Balkanu. Za njegovega naslednika so izbruhnili prepiri v vladarski rodbini; prenehali so še le, ko je zavladal 19letni Dušan Silni.

Dušan Silni (1331—1355) je bil zadnji veliki krščanski vladar na Balkanskem polotoku. Namenil si je, da združi vse balkanske države v Veliko Srbijo; osvojil je vso Makedonijo (izvzemši Solun), Albanijo, Tesalijo, Epir in Akarnanijo. Leta 1346. se je dal v Skoplju kronati za „carja Srbov, Grkov in Bolgarov“. Srbsko cerkev je ločil od bizantinskega patriarhata. Tudi kot zakonodajalec se je odlikoval Dušan Silni s svojim „Zakonikom“. Sploh je dosegla Srbija za njegove vlade vrhunec moči. Glavna naloga, ki si jo je stavil mogočni vladar, je bila osvojitve Carigrada. Baš se je pripravljala na to, ko je umrl. Srbija, ki je bila že na tem, da vstopi med evropske kulturne države, je odsihdob propadala. Dušanov sin in naslednik je bil pobožen, a slaboten vladar. Dinastija Nemanjićev, ki je vladala Srbiji nad 200 let, je izmrila 1367. leta; obenem z dinastijo je prenehalo tudi kraljevsko in carsko dostojanstvo. Srbija je izgubila svojo moč baš tedaj, ko so jo začeli napadati Turki. Posameznih delov prejšnjega carstva so se polastili različni neodvisni vladarji.

Bosna je bila od trinajstega stoletja pod vladavo raznih banov. Najodličnejši bosenski vladar je bil

Štefan Tvrtko I. (1353—1391). Leta 1377. se je dal kronati za kralja srbskega in bosenskega. Dasi so bile politične razmere balkanskih držav tedaj skrajno neugodne, je vendar Štefan Tvrtko mislil na to, da bi ustanovil veliko jugoslovansko državo. Zato je pomagal Hrvatoma v boju zoper Ogrje; prestopil je tudi h katoliški cerkvi, da bi s tem olajšal združitev Hrvaške in Bosne.

2. Turki.

Ustanovitev osmanske države. V prvi polovici trinajstega stoletja so se izselili turški nomadi zaradi nasilstva Mongolov iz svoje domovine na vzhodu Kaspijskega jezera. Del teh Turkov je prodiral proti zapadu in je stopil v službo seldžuškega sultana v Ikoniju. Le-ta jim je dal deželo v Mali Aziji ob grški meji v fevd. Po srečnih bojih z Bizantinci je rastla država Turkov bolj in bolj.

Osman. Pravi ustanovitelj turške države je bil Osman. Ko je seldžuška država omagala v boju z Mongoli, je postal Osman neodvisen vladar. Po njem so Turki dobili ime *Osmani*. Brezbrižnost Palaiologov je mnogo pripomogla k temu, da je osmanska država toliko napredovala.

Urhan, sin in naslednik Osmanov, si je osvojil *Bruso*, ki jo je napravil za svojo prestolnico. Kmalu je podjarmil *Nikomedijsko*. Sedaj še le so spoznali v Carigradu strašno nevarnost, ki je pretila bizantinski državi, zakaj *Urhan* je nameraval udariti v Evropo.

Organizacija osmanske države. Turčija je bila vojaška država; tudi njeni vladarji so bili povečini bojevit, vsi pa zelo vneti za izlam. Vsako nanovo osvojeno deželo so razdelili *Osmani* v več fevdov; fevdniki so morali dajati po svojih dohodkih konjenike. Vzgajali so ugrabljene dečke za bojevnike in državnike osmanske države; najkrepkejša krščanske dečke so vzgajali od sedmega leta dalje v vojne namene. Tako so dobili nove čete, ki so jih imenovali *janičare* (*jeni-čer* = nova četa); v izlamski veri vzgojeni so se morali *janičarji* popolnoma odpovedati svoji volji, tako da so bili najposlušnejši vojaki svojega poveljnika. — Na čelu državi je stal *emir*, pozneje *sultan*, z absolutno oblastjo; njegov namestnik v posvelnih zadevah je bil *veliki vezir*. Nasledstvo je bilo sprva urejeno po senioratu, kmalu pa je sledil vladarju najstarejši sin. Zato so v poznejšem času po *sultanovi* smrti pomorili vse njegove sorodnike, izvzemši njegove sinove. — Podjarmljeni kristjani, ki niso marali služiti v vojni, so tvorili *rajo*; dajali so dečke, plačevali davke, desetino itd. Poleg tega so jih še vedno stiskali razni mogotci; le v cerkvenem in jezikovnem oziru jim niso delali Turki navadno nobene sile.

Turške osvojitve na Balkanskem poluotoku. V bizantinskem cesarstvu so zopet izbruhnili prepiri zaradi nasledstva; vsa država je bila ločena v dvojce strank, obe sta poklicali Osmane na pomoč. Tako je vedno bolj naraščala osmanska nevarnost za Evropo. Urhanov sin Sulejman je za časa miru zasedel in vzel mesto Gallipoli, „ključ Evrope“ (1354). **1354**

Murat I. Za turškimi četami so kmalu prišli v Evropo tudi turški naselniki. Še nevarnejši je postal položaj na Balkanskem poluotoku, ko je umrl srbski car Dušan Silni; in baš sedaj so dobili Osmani z novim sultanom Muratom I. (1359—1389) izvrstnega vojskovodjo in organizatorja.

Poraz Srbov in Bolgarov. V nekaj letih si je osvojil Murat I. dežele do Balkana; za svojo prestolnico si je izbral Adrianopol. Podjarmil je Srbe v gorenji Makedoniji, tudi Sredec je prišel v njegove roke. Še le sedaj so spoznale slovanske krščanske države, kolika nevarnost jim preti. Najuglednejši srbski vladar je bil takrat knez Lazar Hrebeljanović, ki je vladal v Pomoravlju. Murat je osvojil Niš in Lazar je moral priznati sultanovo nadoblast ter mu plačati tribut. Leto pozneje se je Lazar zvezal z bosenskim kraljem Tvrtkom I. in potolkel Turke pri Pločniku (1387). A Murat je premagal bolgarskega carja Ivana Šišmana III.; le proti visokemu tributu mu je pustil milostno še prestol, odstopiti mu je pa moral vsa mesta južno od Balkana. — Nato pa je Murat napadel Lazarja. Ta je dobil pomoč od Bošnjakov, Hrvatov, Bolgarov in Vlahov: na Vidov dan, dne 15. junija 1389. l. **1389** se je vršila bitka na Kosovem polju; sprva so zmagovali Srbi, potem pa so bili popolnoma poraženi. Ta bitka je odločila usodo Balkanskega poluotoka; polumesec je zmagal, a Murat je bil v svojem šatoru umorjen.

Avtentičnega poročila o dogodkih tega dneva nimamo; po pripovedki se je ukradel zgodaj zjutraj Miloš Obilić v turški tabor in je zabodel sultana, ker mu je Branković, zet srbskega carja Lazarja, neopravičeno očital izdajstvo. Sultanov sin Bajezit je skrival očetovo smrt ter je prevzel sam poveljništvo. Že se je nagibala zmaga k Srbom, tedaj pa je izdal Branković kristjane in je zbežal; Srbi so bili premagani, Lazarja so ujeli in poleg mnogih srbskih plemenitnikov ob sultanovem truplu obglavili.

Bajezit (1389—1402), novi turški sultan, je bil vojak kakor njegov oče, a še drznejši od tega; zato so mu že sodobniki dali priimek „Blisk“. Lazarjev sin in naslednik Štefan Lazarević, ki je stoloval v Belem gradu, je moral dajati

Turkom „harač“ (tribut) ter jim pomagali v boju zoper kristjane. Turkom se je pokoril tudi Srb „kraljevič Marko“, največji junak srbskega epa. Srbija je ohranila sicer še svoje vladarje, a njena zgodovina po bitki na Kosovem polju je podobna agoniji. Bosno so Turki strašno opustošili, vlaški knez je postal njih vazal, 1393. leta pa je prišlo do odločilnega boja z Bolgari; Turki so vzeli Trnovo in s tem je padla bolgarska država. Najodličnejše in nabogatejše rodbine so se morale izseliti v Malo Azijo; tudi samostojnost bolgarske cerkve je prenehala.

1396 Bitka pri Nikopolju. Podjarmljenje bolgarske države je spravilo tudi Ogrsko v nevarnost. Sigismundovi poslanci so oporekali priklopitvi Bolgarske k turški državi; a vrgli so jih v ječo. Tedaj je pozval ogrski kralj zapadno Evropo na vojno zoper turško silo. Povsod je vzbudil veliko navdušenje; križarska vojska, ki se je zbrala, je bila sestavljena iz Nemcev, Francozov, Angležev, Poljakov in Ogrov. Tudi Slovenci so se udeležili tega boja; vodil jih je celjski grof Herman, deželni glavar Kranjske. Prekoračila je Donavo, nakar se je vnela bitka pri Nikopolju (1396). Kristjani so se bojevali brez pravega vojnega načrta; Štefan Lazarevič je odločil bitko v prilog Turkov. S težavo se je rešil Sigismund po ladji v Carigrad, odtod pa domov. Vtis tega poraza pri kristjanih je bil strašen; Bajezit se je že pripravljaj, da osvoji Carigrad. Tedaj pa so odvrnili padec tega mesta Mongoli.

Bajezit in Timur. Medtem je ustanovil Timur Lenk (lenk == hromi) velikansko mongolsko državo v Aziji; prestolnica ji je bil Samarkand. Država je segala od Kitajske pa do Bajezitove države; najlepša azijska mesta, kakor Bagdad, Delhi in druga so izginila v strašnih bojih z Mongoli. Sedaj je izbruhnila vojna med Timurjem in Bajezitom, med vladarjema dveh velesil. V strašni bitki pri Angori (1402) so bili Turki popolnoma premagani in Bajezit ujet, a ravnali so z njim častno; še le, ko je hotel uiti, so pazili strožje nanj, a dolgo ni prenašal mogotec svoje nesreče: po osemmesečnem jetništvu je umrl. Dve leti pozneje je preminul tudi Timur. Mogočnost njegove države je prenehala z njegovo smrtjo.

Obnovitev turške oblasti. Dasi je bila turška oblast po bitki pri Angori skoro uničena, se je vendar vzdržala še dalje; zakrivile so to evropske države, ki so mislile, da se ni Turkov

več bati. Štefan Lazarević je postal zopet neodvisen vladar Srbije, tudi Bolgarska se je zopet dvignila, toda Bajezitovi nasledniki so udušili vse vstaje, dasi je bilo tudi med Osmani samimi mnogo nesložnosti. Le Albanci so se držali; vodil jih je hrabri Jurij Kastriot; kot talnik v Carigradu je dobil ime Iskender; pozneje so ga imenovali Skanderbeg; ušel je in prevzel vodstvo svojega naroda. Njegovi junaški čini so še danes v živem spominu pri Albancih.

Turški napadi na slovenske dežele. Za Bajezita in za vlade Ernesta Železnega v Notranji Avstriji so se pričeli tudi turški napadi na slovenske dežele. Doba turških vojen je za Slovence najslavnejša doba njih zgodovine, zakaj nikdar niso tako odločno pokazali svoje ljubezni do domovine; skoro leto za letom so se morali bojevati s strašnim sovražnikom. Kmalu po bitki pri Nikopolju so udarili Turki na Štajersko, zažgali Ptuj in odtirali več tisoč ljudi v sužnost. 1408. leta so prvič pridrli na Kranjsko; turška roparska drhal je napadla Metliko in Črnomelj; pomorila je mnogo Slovencev ali jih tirala s seboj. Odslej so se začeli za Kranjsko hudi časi; tekom 90 let so pustošili Osmani štirintridesetkrat po tej deželi, mnogokrat pa tudi po Koroškem in po Istri. Prihajali so časih v večjih četah, časih v manjših krdelih; poveljniki so jim bili ponavadi paše. Spričo mnogih roparskih pohodov so poznali najboljše ceste po naših najbolj obljudenih krajih. Pred Ljubljano so prišli prvič l. 1415. **1415**

Grmade. Ker so se turški navali vedno bolj množili, so Slovenci skrbeli za to, da bi jih Turki ne iznenadili; zato so napravljali na gorah in hribih grmade, ki so jih v slučaju prihoda Turkov zažgali ter na ta način oznanjali prebivalcem, da se je treba postaviti strašnemu sovražniku v bran. Še sedaj se imenujejo nekateri vrhovi „Grmada“ (n. pr. blizu Ljubljane).

Tabori. Slovenci so tudi gradili tabore; bili so to stolpi in utrdbe na vzvišenih krajih; v njih so se branili prebivalci pred napadi Turkov; v nekaterih krajih so utrdili tudi cerkve ter jih tako izpremenili v tabore. Tudi ta beseda se je ohranila v marsikaterem kraju in priča še sedaj o hudih časih turške sile, (n. pr. Tabor pri Podbrezju na Gorenjskem, Šilertabor na Notranjskem, Repentabor blizu Trsta).

Ni nam znano, koliko ljudi so odvedli Turki iz slovenskih dežel, gotovo pa nad sto tisoč, najmanj toliko pa so jih pobili.

Padec Carigrada. Strašen udarec za kristjane je bila bitka **1444** pri Varni (1444); tu so podlegli Ogri Turkom, ki jih je vodil sultan Murat II. Njegov sin Mohamed II. je bil spreten vojskovodja in osvojitelj, poleg tega pa še krutejši nego marsikateri njegovih prednikov. Bizantinci so izzvali njegovo jezo; takoj se je obrnil proti Carigradu, kjer je vladal krepki cesar Konstantin XI.

Turki so obkolili mesto s 300.000 možmi, kristjani so jih imeli komaj 10.000. Največjo škodo je napravljajl Bizantincem velikanski top, ki ga je vžil Turkom Oger Orban; kjer je zadela njegova krogla, tam je nastala razvalina kakor po potresu. Turki so vdarili v mesto ter napadli hrabro borečega se cesarja za hrbtom in ga posekali. Na tisoče prebivalcev so Turki pobili, ostale so razdelili med vojake kot sužnje, njih imetje pa so oplenili. Šele tretji dan je ustavil sultan morenje in plenitev, ker si je izvolil Carigrad za prestolnico (Istanbul). Njegova prva pot je bila v prekrasno cerkev sv. Sofije; polumeseč je nadomestil križ. Z bizantinskim cesarstvom je padel **1453** močen branilec evropske krščanske kulture (1453).

Usoda Balkanskega poluotoka. Šeg, vere in jezika podložnih Grkov se niso Turki dotaknili, zato se je mnogo beguncev vrnilo v Carigrad. Nato je udaril Mohamed II. na Srbsko; **1456** vladar te dežele, Jurij Branković, je zbežal na Ogrsko. 1456. l. je začel sultan oblegati Belgrad, toda junaški Ivan Hunyady („Janko Sibirjanin“ narodnih pesmi) in ognjevali križarski propovednik Capistrano sta rešila „ključ Ogrske“. Toda kristjani niso znali izkoristiti zmage. Edini sovražnik Osmanov, ki se je vzdrževal, je bil Kastriot; Turke je tolikokrat pobil, da je sultan sklenil z njim desetletno premirje.

Hušša pa je bila usoda kristjanov po drugih balkanskih deželah; Sultan se je polastil Srednje Grecije ter Peloponeza. 1459. l. je izpremenil Mohamed II. Srbijo v turško provincijo („pašaluk“) — odslej so služili Srbi Turkom več nego **1463** 300 let. — 1463. l. je padla zadnja slovanska država na Balkanu, Bosna; njenega kralja Tomaševića so ujeli in obglavili; le nekatere utrdbe so se še vzdržale. — Po smrti Skanderbega se je morala tudi Albanija ukloniti turški sili. —

D. Postanek modernih držav (1438—1493).

1. Nemčija za habsburških vladarjev (1438—1493).

Albreht II. (1438—1439). Po smrti cesarja Sigismunda so se odločili volilni knezi za Albrehta V., vladarja habsburške albertinske vrste; priporočila ga je velika oblast njegove rodbine, ki se je sedaj pri naraščajočem razpadu nemške države ni bilo več bati knezom; poleg tega pa so poznali volilni knezi Albrehta V. kot izvrstnega in spretnega vojskovodjo v husitskih vojnah. Kot nemški kralj se imenuje Albreht II. Z njim je prešel rimsko-nemški prestol v habsburške roke; obdržali so ga izvzemši enega vladarja (Karel VII., 1742—1745) do konca rimsko-nemške države (1806).

Unija Avstrije, Češke in Ogrske. Albreht V. (II.) je bil mož Sigismundove hčere Elizabete; le-ta je bila dedinja Češke in Ogrske. V obeh kraljestvih so priznali po daljših pogajanjih Albrehta za kralja. Ker je imel tudi dežele albertinske vrste Habsburžanov, je združeval torej prvič vse one deželne skupine, ki tvorijo današnjo Avstro-Ogrsko. — Turki so napadli Ogrsko; Albreht je šel z vojsko nadnje, a med vojsko je izbruhnila kužna bolezen, ki se je lotila tudi kralja; na potu iz Ogrskega proti Dunaju je umrl. Šele po njegovi smrti je povila žena Elizabeta sina, ki so ga raditega imenovali Ladislava Posthuma, t. j. Posmrtnika.

Friderik III. (1440—1493). Tudi sedaj so izvolili volilni knezi Habsburžana za nemškega kralja. Ta je bil glavar habsburške rodovine, Friderik V., sin in naslednik notranje-avstrijskega vojvode Ernesta Železnega. Friderik je bil obenem tudi varih Sigismunda, sina in naslednika Friderika „s praznim žepom“, in varih Ladislava Posthuma. Kot nemški cesar se imenuje Friderik III.

Osebnost Friderika III. Friderik III. je bil mož flegmatične narave in preprostega nastopa, varčen in miroljuben, a brez odločnosti. Za politiko se ni dosti brigal, pač pa ga je veselilo domače gospodarstvo, vrtnarstvo in sadjereja; rad je nabiral dragocenosti. Vedno pa je bil Friderik III. prepričan o veliki prihodnosti habsburške rodovine („A. E. J. O. U“).

1440
do
1493

Celjski grofje. Med plemenitimi rodbinami Notranje Avstrije so se najbolj odlikovali celjski grofje. Sprva so se imenovali svobodni gospodje žovneški po svojem gradu blizu Braslovč v Savinjski dolini; imeli so velika posestva na Štajerskem ter več fevdov na Kranjskem in Koroškem; po možitvah so stopili z imenitnimi rodbinami v sorodstvo. Ko so podeževali mesto in grad Celje, jih je povzdignil cesar Ludovik Bavarec v grofovski stan; odslej so se imenovali celjski grofje. Ker je bila Celjska grofija v Notranji Avstriji in ker so Celjski grofje postajali čedalje mogočnejši, je prišlo med njimi in Habsburžani do večkratnih sporov.

Rastóča oblast celjskih grofov. Celjski grofje so se poslavlili po raznih vojnah, tako s Prusi, Litovci in s Turki. O njih ugledu priča najbolj dejstvo, da so si izbirali neveste celo v kraljevskih rodbinah, tako n. pr. v bosenski, srbski, ogrski in poljski. Najbolj se je povzdignila rodbina celjskih grofov, ko ji je bil poglavar grof Herman II.; bil je prijatelj ogrskega kralja Sigismunda in ga je spremljal na begu po bilki pri Nikopolju. Pozneje je dal Herman svojo hčer Barbaro Sigismundu za ženo, Sigismund pa je izročil Hermanu slavonski Banat, Medmurje z mestom Čakovcem (Csakathurn) ter Zagorje (pokrajino na levem savskem bregu blizu štajerske meje). Po dediščini je pridobil Herman več posestev na gorenjem Koroškem in Kranjskem, kakor n. pr. Kočevje. Tako so bili celjski grofje najmogočnejši gospodje na slovenski zemlji. Še bolj pa je rastle njih oblast, ko je cesar Sigismund povzdignil Hermanovega sina Friderika II. v standardnih knezov, s čimur je ustvaril sredi habsburškega ozemlja neposredno državno kneževino. — Le-tá Friderik je bil poročen v drugič zoper voljo svojega očeta z Veroniko, potomko neznatne hrvaške rodbine iz Desenice. Mogočnemu Hermanu je sneha „Veronika Deseniška“ toliko mrzela, da jo je dal zapreti in umoriti.

Friderik III. (V.) in celjski grofje. Avstrijski stanovi so hoteli izviti Frideriku varuštvu nad Ladislavom Posmrtnikom. Med kraljevimi nasprotniki je bil poleg njegovega brata Albrehta VI. tudi celjski grof Urh II. (Ulrik). Urh je najel spretnega češkega vojskovodjo Jana Vitovca, Kranjci pa so v teh bojih pokazali zvestobo do habsburške dinastije. Ko so požgali Celjani več gradov na Kranjskem, so

oblegali 1442. l. Ljubljano; mesto je branil Jurij Apfaltrern tako uspešno, da je celjska vojska morala odriniti; sicer se ji je posrečilo vzeti Kranj, a le za malo časa. Po končani vojni se je kralj Friderik III. sprijaznil s celjskim grofom Urhom II., mu priznal neodvisnost ter sklenil z njim dedno pogodbo. Tudi s svojim bratom Albrehtom VI. se je spravil Friderik III., Ljubljančanom pa je bil zaradi njih zvestobe posebno naklonjen; odpustil je najhrabrejšim braniteljem mesta ves hišni davek, samo po en krajcar so plačevali vsako leto. Ko je prišel (1453. l.) Friderik III. s svojim tajnikom Enejem Silvijem Piccolominijem (poznejšim papežem Pijem II.) v Ljubljano, so ga deželni stanovi slovesno sprejeli.

Ladislav Posthumus in razpad avstro-ogrsko-češke unije.

Po smrti Albrehta II. so nekateri ogrski magnatje in prelatje ponudili ogrsko krono poljskemu kralju Vladislavu III. iz rodovine Jagelovce. Ko pa je le-ta padel v bitki pri Varni (1444), so priznali Ladislava Posthuma za kralja; ker ga jim njegov varih Friderik III. ni hotel izročiti, so postavili Ivana Hunyadyja kot državnega upravitelja.

Podobne so bile razmere na Češkem; tudi tu so šele čez dalje časa priznali Ladislava Posthuma, a zahtevali so, da naj se Friderik III. z njim preseli v Prago. Med raznimi prepiri se je polastil Prage Jurij Poděbradski, ki so ga slednjič izvolili za upravitelja (gubernatorja).

Kakor češki in ogrski stanovi, so hoteli tudi avstrijski iztrgati Frideriku III. njegovega varovanca Ladislava Posthuma. A dasi so bile razmere skrajno neugodne, se je vendar napolil Friderik III. v Rim, s seboj pa je vzel Ladislava, da bi ga za njegove odsotnosti ne ugrabili. V Italiji se je poročil z Eleonoro, sestro portugalskega kralja, in tri dni pozneje ga je papež kronal za cesarja (1452); bilo je zadnje cesarsko kronanje v Rimu. — Kmalu nato je izvedel cesar, da so mu poslali avstrijski, češki in ogrski nasprotniki nevarni, zato se je vrnil.

1452

Ko je dospel cesar Friderik III. na povratku v Dunajsko Novo mesto, je začela vojska stanov oblegati mesto. Skoro bi bili sovražniki udrli v mesto, tedaj pa se je postavil pred mestna vrata silni Andrej Baumkircher, rodом Vipave in lastnik gradov na Štajerskem; zadržal je sovražnika tako dolgo, da so zaprli branileci vrata. Le njemu je imel cesar

zahvaliti svojo rešitev. Po pogajanjih je izročil Friderik III. nato Ladislava Posthuma Urhu II.

Urh II., celjski grof, je bil sedaj najvplivnejša oseba na Dunaju; posrečilo se mu je, da je odstranil vse svoje nasprotnike. Ko je kmalu nato umrl za kugo ogrski upravitelj Ivan Hunyady, je imenoval mladi Ladislav Posthumus Urha II. za „najvišjega glavarja“ na Ogrskem, a s tem je užalil Hunyadyjeva sinova. V Belemgradu — pripravljali so se baš na križarsko vojno s Turki — je zato povabil starejši Hunyadyjev sin Urha II. na pogovor; med pogovorom sta se sprla in mladi Hunyady je umoril Urha II., zadnjega celjskega grofa (1456).

1456

Kralj Ladislav Posthumus je odšel po teh dogodkih v Budo; z njim sta šla tudi Hunyadyjeva sinova. Tu je dal starejšega usmrtiti, mlajšega, Matijo Korvina, pa je odvedel s seboj kot jetnika. — Ko je čez nekaj tednov dospel Ladislav Posthumus v Prago, kjer se je hotel poročiti s francosko princesinjo, je nagloma umrl, komaj 18 let star; bil je zadnji Habsburžan iz albertinske vrste (1457). Takoj po njegovi smrti je prenehala personalna unija med Avstrijo, Ogrsko in Češko, zakaj Čehi so izvolili Jurija Poděbradskega za kralja, Ogri pa Matijo Korvina, ki ga je izpustil iz jetništva Jurij Poděbradski. Tako sta dobili ti dve kraljestvi nacionalna vladarja.

1457

Boj za dediščino celjskih grofov. Zadnji celjski grof Urh II. je ostavil vdovo Katarino Brankovićevo, bivšo srbsko princesinjo. Cesar Friderik III. je kot vladar Notranje Avstrije takoj posegel po ogromni dediščini izumrle grofovske rodovine, sklicujoč se na sklenjeno dedno pogodbo; a tudi drugi dediči so se oglasili. Friderik je pridobil za se nekdanjega najemniškega poveljnika celjskih grofov, Čeha Jana Vitovca. A dolgo mu ni ostal zvest, kmalu je prestopil k nasprotnikom in je oblegal cesarja v celjskem gradu. V tej stiski so priskočili Frideriku na pomoč Štajerci in Kranjci pod vodstvom barona Lamberga in so ga oteli. Vojna se je zanesla potem na Kranjsko; Vitovec je razdejal Škofjo Loko ter zasedel Kranj in Radovljico, a kmalu so se morali napadalci zopet umakniti na Štajersko. Po smrti zadnjega Albertinca se je Vitovec vdrugič spravil s cesarjem ter je prisilil Urhovo vdovo, da se je odpovedala svojim zahtevam; zato je dobila grad v

Krškem in denarno odškodnino. Sedaj je zasegel Friderik III. večji del posestev nekdanjih celjskih grofov.

Prepiri med Habsburžani. Habsburžanov je bilo takrat troje: cesar Friderik III., njegov brat Albreht VI. in Sigismund Tirolski. Dediščino Albertincev so si razdelili tako, da je prvi dobil Dolenje Avstrijsko, drugi Gorenje Avstrijsko, tretji pa tretjino dohodkov obeh dveh dežel. A podložniki Friderika III., zlasti Dunajčani, so bili kaj malo zadovoljni s svojim vladarjem. Nezadovoljnežem se je pridružil tudi Albreht VI.; sklenil je zavezo s kraljema na Češkem in Ogrskem; cesar je prišel na Dunaj z vojsko, ki je bila sestavljena iz Štajercev, Korošcev in Kranjcev. Dunajčani so oblegali cesarski grad, med njimi sam Albreht VI.; stiska v cesarskem gradu je dosegla svoj vrhunec, obleganim je pošel ves živež. Tedaj pa je prišla pomoč; Andrej Baumkircher je hitel na Češko ter je poročal Juriju Poděbradskemu o nevarnosti cesarske rodbine. Češki kralj je posredoval nato med obema bratoma, da sta sklenila mir; l. 1463 je umrl cesarjev brat Albreht VI.

Cesar Friderik, ki je ustanovil že leta 1461. ljubljansko škofijo, se je izkazal tudi sedaj Kranjcem hvaležnega za njih zvestobo; uvedel je v belo-modro-rdečem deželnem grbu namesto bele zlato barvo;*) Turjačanom**) je podelil dedno maršalsko čast; pozneje je podelil Kočevju, Krškemu, Višnji gori in Ložu mestne pravice.

Matija Korvin (1458—1490), Jurij Poděbradski (1458—1471) in Friderik III. Friderik je sklenil z Matijo Korvinom dedno pogodbo, po kateri naj bi nasledoval Matijo cesar ali eden njegovih sinov, ako umre Matija ali njegovi sinovi brez otrok.

Češki kralj Jurij Poděbradski je imel zaradi čeških verskih razmer težavno stališče; pred kronanjem je storil papežu tajno obljubo, da bo privedel češki narod zopet v katoliško cerkev, a sedaj ni mogel izpolniti svoje obljube, ker je tudi utrakvistom obljubil, da bo ščitil njih pravice. Papež je Jurija Poděbradskega izobčil in ponudil češko kraljevsko krono Matiji Korvinu. Le-tá je pričel vojno proti Juriju; v Olomucu so ga že katoliški

*) L. 1836. pa so nadomestili zlato barvo zopet z belo.

**) Turjačani (Auersperger) so bili poleg Ostrovrharjev (Schärfenberg, Svibenjski grad pri Radečah na Dolenjskem) najstarejši plemiči na Kranjskem. Rod Ostrovrharjev je izumrl l. 1293, rod Turjačanov še živi.

plemiči kronali za češkega kralja. Nato je Jurij določil, da naj bo njegov naslednik na češkem prestolu Vladislav, sin poljskega kralja, in je s tem pridobil Poljsko zase. Tudi na bojišču se je Jurij Poděbradski odlikoval, a baš med najboljšimi uspehi je umrl. Nato so izvolili Čehi Jagelovca Vladislava za svojega kralja.

Po smrti Albrehta VI. še ni zavladal mir v Avstriji; tudi na Štajerskem je nastala vstaja plemičev; med vstasi je bil Andrej Baumkircher. Na splošnem deželnem zboru notranjeavstrijskih dežel je moral cesar priznati zahteve vstašev. Kmalu nato je prišel Baumkircher v Gradec; dasi mu je cesar obljubil, da se mu ne bo nič zgodilo, ga je vendar dal zapreti, ker se je raznesla vest, da Baumkircher hoče cesarja unoriti; še isti večer so velikana obglavili (1471).*)

Neugodne razmere v Notranji Avstriji so še bolj poslabšali Turki; zlasti Kranjska je v tem času največ trpela. 1469. l. je udaril bosenski paša z 10.000 Turki preko Kolpe pred Metliko; mesto so skoro razdejali; prebivalci so se rešili v trdni grad metliškega poglavarja Andreja Hohenwarta; okoli tega gradu so zgradili pozneje sedanjo Metliko. Odtod se je razpršila turška roparska drhal po vsem Kranjskem. Stanovi so se oboroževali proti krvoločnemu sovražniku, a preden je prišlo do boja, je paša odšel z bogatim plenom. — Dve leti pozneje (1471) so Turki zopet udarili na Kranjsko; navalili tega leta spadajo med najhujše v slovenski zgodovini. Pri prvih dveh navalih so odvedli s seboj približno 40.000 Kranjcev. Na binkošno nedeljo so se prikazali v tretjič; na brzih konjih so prijezdili sovražniki pred Ljubljano; goreče vasi so oznanjale Ljubljančanom, da se je treba pripraviti na boj. Le trdno obzidje je rešilo mesto. Izak paša pa je tu razdelil svojo vojsko v tri oddelke; razpršili so se proti Kranju, proti Kamniku do Celja, tretja drhal pa proti Dolenjskemu. 30.000 ljudi so pomorili ali pa odvedli s seboj. Od tega leta pa do smrti cesarja Friderika III. so bili Turki še šestnajstkrat na Kranjskem. L. 1472. so oblegali Ljubljano, a meščani so jih srečno odbili.

Razmerje med cesarjem in Matijo Korvinom se je vedno bolj slabšalo; zadnji se tudi po izvolitvi Jagelovca za češkega kralja ni odpovedal češki kroni. Ko pa je cesar priznal Vladi-

*) Baumkircherjeva rodbina je imela velika posestva okoli Vipave, v Ljubljani, v Kamniku in Smledniku.

slava kot češkega kralja, je prišlo do popolnega spora med njim in Matijo. Ogrski kralj je zasedel del Avstrije; le turška sila ga je zadrževala od uspehov. Bili so tedaj žalostni časi zlasti za kmeta; ko je došla iz Švice in Nemčije vest, da sklepajo kmetje tam zaveze, tedaj je tudi v slovenskih kmetih zavladovala ista želja. Leta 1478. so se zbrali na Zilji in so napravili „p u n t“ (= Bund), ki je postajal čedalje večji; njih namen je bil, da se otresejo vseh bremen; duhovniki in sodniki so morali bežati pred njimi, tudi cesarjevemu povelju so se ustavili. Kmečka zveza se je razširila celo na Gorenje Štajersko. Tedaj pa so udarili baš Turki preko Predela na Koroško; pred njimi je zbežala večina kmetov, ostale pa so Turki pobili in polovili. Kmečki „punt“ je bil s tem uničen.

Ko si je zagotovil Matija Korvin mir pred Turki, je pridrl zopet na Dolenje Avstrijsko; položaj za njega je bil tem lažji, ker je cesar odšel v Gradec, pozneje v Linz. Dunaj se je uklonil Korvinu (1485); zmagovalec si ga je izvolil za prestolnico, dočim je cesar iskal pomoči pri nemških knezih. Ogrska je bila na vrhuncu, Habsburžani pa so bili ponižani.

Veliki uspehi Matije Korvina so mu pridobili marsikatero pristaše tudi po drugih deželah, tako na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Med kranjskimi plemiči je zlasti držal z ogrskim kraljem E r a z e m P r e d j a m s k i, ki je imel severozahodno od Postojne tik visoke pečine znameniti P r e d j a m s k i g r a d (Lueg). Njegova last je bil tudi grad L u k n j a (Lueg) nad izvirom Prečine blizu Novega mesta. Poprej je bil Erazem Predjamski pristaš cesarja, a na dunajskem dvoru je ubil maršala Pappenheima, ker je žalil spomin nesrečnega Andreja Baumkircherja. Na smrt obsojen je ušel iz zaporar ter je postal na Predjamskem gradu strah okoličanov. Cesar je poslal proti njemu tržaškega glavarja R a v b e r j a, ki se mu je posrečilo ubiti Erazma. Spomin na Matijo Korvina pa se je ohranil med Slovenci še dandanes v narodnih pesmih o „Kralju Matjažu“; toda junak, ki ga opevajo te pesmi, ni ogrski kralj, temveč celjski grof Urh II.

Pridobitev Burgundske. Baš v teh nesrečnih časih, ko so bili Habsburžani toliko ponižani, je položil cesar Friderik III. na zapadu temelj, na katerem je postala Avstrija evropska velesila.

Izmed vazalnih dežel francoske krone je bila najbogatejša v o j v o d i n a B u r g u n d s k a. Burgundski vojvode so vladali

ozemlju, ki je segalo od Severnega morja do Lyona; le vojvodina Lotaringija ni pripadala njim, sicer pa so imeli skoro vso današnjo Holandijo, Belgijo, Luxemburško in severovzhodno Francijo. Vsled ugodne lege teh dežel in živahne obrtnosti ter trgovine so njih prebivalci zelo obogateli. Ker pa je bilo to ozemlje sestavljeno iz francoskih in nemških fevdov, so stremili burgundski vojvode po tem, kako bi se iznebili dolžnosti napram obema državam ter združili svoje dežele v samostojno državo. V tem času je vladal burgundskim deželam Karel Drzni („der Kühne“). Sigismund Tirolski je nasvetoval cesarju Frideriku III., da naj oženi svojega sina Maksimilijana z Marijo, hčerjo in dedinjo Karla Drznega. Le-ta je bil z načrtom zadovoljen, a le pod pogojem, da se mu zagotovi dostojanstvo rimskega kralja. Pogajanja so se sprva razbila. Kmalu nato si je osvojil Karel Lotaringijo, deželo, ki je doslej ločila njegovo ozemlje na severni in južni del. Sedaj je obljubil cesarju, da bo zaročil svojo hčer Marijo z nadvojvodo*) Maksimilijanom. — Ko pa je udaril Karel Drzni na Švicarje, da bi razširil svojo oblast tudi v tej deželi, so ga v bitkah pri Gransonu in Murtenu popolnoma premagali (1476). Uspeli Švicarjev so dali pogum izgnanemu lotaringijskemu vojvodi in osvojil si je zopet svojo vojvodino. Ko je Karel prišel z vojsko nadenj, je bil v bitki pri Nancyju premagan in ubit (1477).

Sedaj se je pričela borba med Francijo in Habsburžani; francoski kralj Ludovik XI. je izkušal kolikor le mogoče Karlove dediščine pridobiti. Najljubše bi mu bilo, če bi mogel dedinjo Marijo omožiti s svojim sinom; tako bi dobil vse. Toda Marija je ostala Maksimilijanu zvesta in se je še l. 1477. poročila z njim. S to poroko so si nakopali Habsburžani sovraštvo francoskih kraljev, ki je trajalo skoro 300 let. Takoj se je vnela vojna med Francijo in Maksimilijanom; slednjič so se pogodili tako, da je dobila Francija vojvodino Burgund (Bourgogne), vse ostale dežele Karla Drznega pa rodovina Habsburžanov. Maksimilijanova žena Marija je umrla že leta 1482. in ostavila sina Filipa in hčer Marjeto.

*) 1453. leta je potrdil Friderik III. privilegije Rudolfa IV., vsled katerih so imeli odsihdob člani notranjeavstrijskih Habsburžanov naslov „nadvojvode“ (Erzherzog).

V nemški državi so vladale zelo žalostne razmere; cesar je bil brez vpliva in moči, posamezni stanovi so se vojskovali med seboj in tuji najemniki so pustošili dežele. Kakor begunec je hodil cesar Friderik, ki mu je vzel Korvin Avstrijo, od kraja do kraja.

Nujno je bila potrebna reforma države. Ko je bil l. 1486. cesarjev sin Maksimilijan izvoljen za rimskega kralja, je moral obljubiti, da bo kot cesar izvedel državno reformo.

Oblast Habsburžanov koncem srednjega veka. Poizkusi, vzeti Matiji Korvinu osvojeno Avstrijo, so se izjalovili; 1490. leta pa je umrl ogrski kralj. Politični položaj se je s tem popolnoma izpremenil; ogrsko kraljestvo sta zahtevala sedaj česki in poljski kralj, dva brata iz rodovine Jagelovcev, a oglasil se je tudi Maksimilijan. Slednjič so izvolili češkega kralja Vladislava za ogrskega vladarja. — Medtem je Maksimilijan prodiral iz Štajerske proti Dolenji Avstriji; 1490. l. mu je odprl Dunaj vrata in kmalu je bila vsa dežela v njegovi oblasti. Nato si je hotel osvojiti tudi Ogrsko, a to se mu ni posrečilo; sklenil pa je z Vladislavom v Požunu (1491) pogodbo, da 1491
pripadeta Ogrska in Češka njemu, oziroma njegovim potomcem, če izumrje Vladislavov rod v moški vrsti; tudi ogrski stanovi so bili s tem zadovoljni. Malo prej je pridobil tudi Tirolsko.

Sigismund Tirolski je bil vnet za viteštvo in umetnosti; večkrat je zaradi tega prišel v denarne stiske. Leta 1490. je odstopil svoje dežele Maksimilijanu 1490
proti letni odškodnini. Tako so bile zopet vse habsburške dežele koncem srednjega veka združene v Maksimilijanovi roki. 1493. l. je umrl cesar Friderik III., tri leta pozneje pa Sigismund Tirolski.

2. Anglija in Francija koncem srednjega veka.

Stoletna nasledstvena vojna med Francijo in Anglijo.

Prvi vladarji iz dinastije Valois v Franciji (1328—1422). Prvi vladar iz dinastije Valois na francoskem prestolu je bil Filip VI. Od njega je tudi angleški kralj svoja posestva na Francoskem prejel v fevd. Ker pa je Francija podpirala vstaške Škote zoper Anglijo, je tedanji hrabri angleški kralj Edvard III. zahteval francoski prestol kot vnuk Filipa Lepega od materine

strani zase (gl. str. 161), češ da ne priznava salijskega dednega zakona (gl. str. 156), Tako se je začela „stoletna vojna“ med Francijo in Anglijo. Vzroka vojne pa ni iskati le v navedenih političnih zadevah, temveč tudi v trgovinskih: bogata flandrijska mesta so rabila za obsežno suknarstvo angleško volno, zato so držala z Edvardom; grof teh mest pa je iskal pomoči pri Francozih. Vsled tega so se francoski kralji v naslednjih časih opirali na fevdalno plemstvo, dočim so doslej pospeševali meščanske interese.

1346 Porazi Francozov. Angleži so uničili francosko ladjevje, 1346. l. pa so pobili francosko vojsko v bitki pri Crécyju. V tej bitki je padel poleg najimenitnejših francoskih viteзов tudi slepi češki kralj Ivan, oče Karla IV. Zmagovalec je bil Edvardov sin, po svoji opremi imenovan „Črni princ“. Strašna leta so se začela tedaj za Francijo, zakaj kuga in visoki davki so trli francoski narod. Le s tem si je kralj nekoliko opomogel, da mu je zapustil grof v Dauphinéji svojo deželo; njemu na čast so imenovali odslej francoskega prestolonaslednika „dauphin“. — Tudi za naslednika Filipa VI. v naslednjih desetletjih je bila vojna z Angleško za Francijo nesrečna, poleg tega pa je nastala tudi strašna vstaja kmetov, imenovana „Jaqueerie“.*) Sicer je plemstvo udušilo to vstajo, a Francija je morala odstopiti Angliji Calais in vse dežele južno-zahodno od Loire (1360). Višek je dosegla nesreča, ko je Franciji zavladal mladoletni Karel VI. Sorodniki, ki so zanj vladali, so gledali le na svojo korist. Ko je kralj sam zavladal, je bilo pričakovati, da se razmere nekoliko izboljšajo, a ne dolgo potem je kralj zblaznel. Angleži so zopet premagali Francoze, burgundski vojvoda je prestopil k Angležem; angleški kralj Henrik V. se je poročil s hčerjo Karla VI. in bi po smrti blaznega tasta naj bil zavladal v Parisu kot francoski kralj; vsa Francija severno od Loire ga je že pripoznavala. Ali še pred Karlom VI. je 1422. l. Henrik V. naglo umrl in njegov nedoletni sin Henrik VI. ni znal ohraniti vseh pridobitvij očetovih.

Rešitev Francije. Pravi francoski kralj je bil sedaj Karel VII. (1422—1461), sin Karla VI. A njegova oblast je segala le do Orléansa. Angleži so jeli oblegati to strateško važno mesto;

*) Vitezi so imenovali kmetiški stan „Jacques Bonhomme“, t. j. „dobri Jakob“, odtod ime vstaje.

francoski kralj se ni nadejal nobenega uspeha več, tedaj pa mu je prišla rešitev iz najnižjih slojev.

Jeanne d' Arc, hči pobožnih kmečkih staršev v Domrémyju ob Maasi, je videla, kako so udarile burgundske čete tudi v njeno ožjo domovino, ki je bila vedno zvesta kraljevski rodovini Francije. Tedaj je zaslišala mlada deklica glas, ki jo je pozivljaj, da naj pomaga svojemu kralju; po večkratnem opominu se je napotila v Chinon, kjer je bil tedaj kralj Karel VII. Oblekla je konjeniško obleko, in kralj ji je izročil nekaj moštva, da bi osvobodila Orléans; na ladjah je pripeljala obleganim živeža ter je navdušila s svojo navzočnostjo vso okolico. Angleži so prestrašeni opustili obleganje Orléansa. Nato je odvedla Jeanne d' Arc kralja Karla VII. mimo mest, ki so še bila v rokah sovražnikov, v Reims, kjer so ga kronali. Ljudstvo je bilo prepričano o božji misiji „Deviice orléanske“. Ona pa je preustrojila vso francosko vojsko; uvedla je strogo disciplino; cilj, ki si ga je stavila, pa je bil, da si osvoji Paris ter izžene Angleže popolnoma iz Francije. Toda njena ljubezen do domovine ni našla niti na francoskem dvoru pravega odmeva; zavistni dvorniki so malodušnega kralja zadržavali, kadar se je odločil za kako drzno podjetje. Angleži in Parižani pa so videli v Ivani čarovnico. Kraljeva nehvaležnost jo je bolela. Ostavila je kraljevski dvor in z malo četo zvestih odrinila proti severu, da bi osvobodila mesto Compiègne. Sredi skozi sovražnikov tabor je udarila v mesto in je navduševala meščane in branilce k boju; toda ko je nekega dne planila iz mesta na sovražnike, so jo le-ti ujeli. Odvedli so jo v Rouen ter jo postavili pred duhovno sodišče. Zagovarjala se je modro in dostojno; upala je še vedno na svojo rešitev, a zaman; zakaj Angleži so videli v njej najboljši plen, pariško vsenčilišče peklensko orodje, kralj Karel VII. pa ni storil ničesar, da bi bil rešil junaško dekle. 1431. l. so obsodili Ivano d' Arc kot krivoverko in so jo sežgali; umrla je z ono hrabrostjo, ki jo je kazala na bojnem polju.

1431

Jeanne d' Arc je sicer umrla, a' bila je genij francoskega naroda, ki ga je povzdignila iz največje bede; ta narodna zavednost se je vzdržala tudi po njeni smrti. Angleži so vedno bolj nazadovali; Paris je odprl vrata kralju Karlu VII.; Francija se je osvobodila najemniških čet, ki so čestokrat divjale hujše nego sovražniki. 1453. l. pa je vojna ponehala z

zmago Francozov, da si nista državi sklenili miru. Angleži so izgubili vsa posestva v Franciji, le Calais so obdržali.

Preuredba Francije v absolutno državo. V zadnjih desetletjih vojne je Karel VII. tudi v notranjem s pomočjo izvrstnih svetovalcev uredil svojo državo. Izdal je takozvano *pragmatsko sankcijo*, po kateri je ščitil svojo avtoriteto nad francoskim klerom, s takozvanimi *ordonancami* pa je uvedel stalni zemljiški davek, ki ga je porabil za regularno vojsko. To vojsko so razdelili v kompanije ter jo namestili po raznih garnizijah; vsaka kompanija je imela po 100 „gens d'armes“ in je stala pod vodstvom stoltnika. V tej vojski vidimo pričetek moderne stalne vojske.

Ludovik XI. (1461—1483), naslednik Karla VII., je bil zavraten in krut vladar, a vendar je s svojo previdno in brezobzirno politiko odstranil vse zadržke, ki so še zabranjevali preuredbo Francije v absolutno državo. Pri vsem tem pa je skrbel tudi za gmočno blagostanje svojega naroda. S Francijo je združil več fevdalnih deželá, med njimi tudi vojvodino Burgundsko po smrti Karla Drznega. Ko je umrl Ludovik XI., je bilo francosko kraljestvo že toliko močno, da se je lahko branilo zoper nevarnosti, ki so nastale vsled mladoletnosti novega vladarja. Ta je bil

1483 Karel VIII. (1483—1498); poročil se je z dedinjo Bre-
^{do}tagne; tako je združil s francosko krono še zadnjo neod-
1498visno deželo. Francija je bila sedaj dobro urejena
 absolutna država, evropska velesila. S Karlom VIII.
 je izmrla direktna vrsta dinastije Valois.

Anglija za vojne med belo in rdečo rožo (1455—1485). Riharda II., vnuka in naslednika Edvarda III., je pahnila s prestola rodovina Lancaster, ki je tudi izhajala od Edvardovega sina. Sredi petnajstega stoletja je izbruhnila strašna vojna za nasledstvo na angleškem prestolu. Na eni strani se je bojevala rodbina York, ki je istotako izhajala od Edvarda III., na drugi strani pa rodbina Lancaster. Pristaši prve so imeli za znak belo, pristaši dinastije Lancaster pa rdečo rožo; zato se imenuje vojna med obema rodbinama vojna bele in rdečerože. Ta vojna je bila strašna, a le za najvišje sloje in njih spremstvo; meščani so stopili prav redko pod orožje, tudi poljedelstvo ni posebno

trpelo, trgovina in obrtnost pa sta se celo povzdignili. Fevdalni sistem je bil v vojni popolnoma uničen, večina plemstva je izginila, kar pa ga je ostalo, je bilo obubožano. L. 1485. je napravil Henrik Tudor, ki je bil v sorodu tako z rodbino York kakor z rodbino Lancaster, konec grozni vojni z zmago pri Bosworthu. Tako je zavládala v Angliji dinastija Tudor; njen prvi vladar Henrik VII. (1485—1509) je preuredil Anglijo po zgledu francoskega kralja Ludovika XI. v absolutno državo, kolikor se sploh sme govoriti o absolutizmu pri značaju angleškega naroda. Z vlado Henrika VII. je nastopil tudi za Anglijo nov vek.

3. Italija.

Splošni politični razvoj Italije. Usoda Italije je bila v dobi velikih rimsko-nemških cesarjev tesno spojena z usodo Nemčije. Za obe ni bilo rimsko-nemško cesarstvo nacionalna institucija: za Nemčijo je bilo prerimsko, za Italijo prenemško. V obeh državah je sledilo padcu cesarstva politično razkosanje v več malih držav, dolgotrajni boj med cesarstvom in papeštvom pa je to pospeševal.

Nasprotja med nastajajočimi državami. Nove nastajajoče države so se tudi med seboj bojevale. Razne stranke so privzele stari strankarski ineni Guelfov in Ghibellinov; prvi so videli v papežu, drugi pa v cesarju zadnji vir državne oblasti, a svoje oblasti si ni pustila nobena od njih omejiti, ne po papežu, ne po cesarju. — V strankarskih bojih so nastopile najemniške čete, ki so jih vodili „condottieri“; te čete so pustošile strašno po raznih pokrajinah in so odločevale usodo držav; časih so condottieri sami zasedli ta ali oni prestol.

Ustava raznih držav. Nikjer se niso razvile tako raznovrstne oblike držav kakor v Italiji; po večjih mestih so nastale različne monarhične oblasti; v nekaterih je ljudstvo samo izročilo vlado kakemu voditelju, da bi na ta način prišlo do miru, v drugih mestih pa so se voditelji sami polastili oblasti.

Politični razvoj posameznih držav v Italiji.

Cerkvena država je ločila severno Italijo od južne; baš ta država je bila največji zadržek, da se ni razvila na poluotoku enotna država. Usoda cerkvene države same pa je bila odvisna od osebnosti posameznih papežev. Po velikanskem triumfu, ki

ga je doseglo papeštvo nad staufovskim cesarstvom, je začela cerkvena država slabeti, zlasti tedaj, ko so se papeži preselili v Avignon in so prišli v odvisnost od francoskih kraljev. V Rimu so izbruhnili strankarski boji med aristokracijo in meščanstvom; med aristokratskimi rodbinami sta stopili v ospredje zlasti rodbini Colonna in Orsini; nasilje in brezpravnost sta vladala; oborožene tolpe so razsajale po pokrajinah.

Cola Rienzi. V teh žalostnih časih se je zatopil Cola Rienzi, sin perice in revnega gostilničarja, v študij starih pisateljev, ki so vzbudili v njem željo po obnovitvi nekdanje mogočnosti Rima. Kmalu se je povzdignil Cola Rienzi nad množico; čutil se je poklicanega, da obnovi stari Rim ter da nastopi kot maščevalec revežev zoper plemenitnike. Ljudstvo ga je izvolilo za „tribuna in osvoboditelja naroda“ (1347). Z železno strogostjo je uvedel red v Rimu; njegova slava je postajala čedalje večja; že so kovali denar z njegovim imenom. Nato je posegel tudi v razmere ostale Italije; povabil je mesta in kneze, da naj pošljejo svoje odposlance v Italijo, kjer se bodo posvetovali o miru. Le-tem je izjavil, da ima le rimsko ljudstvo pravico voliti cesarja in vladati v rimski državi. Povabil je tudi cesarja (Ludovika Bavarca in Karla IV.), volilne kneze, kneze in prelate pred svoj sodni stol; dal se je tudi kronati s srebrno krono. Toda čimbolj se je izgubljal v fantastičnem sanjarstvu, tembolj so ginevala tla pod njegovimi nogami. Vsi njegovi nasprotniki, med njimi tudi papež, so se združili in po sedmih mesecih so napravili konec njegovi vladi. Cola je bežal v Abruzze, po njegovem begu pa je zavladata v Rimu še hujša anarhija, nego je bila pred njim. — Tri leta pozneje je ostavil Cola samoto in se je napolil v Prago k cesarju Karlu IV.; hotel ga je pridobiti za svoje načrte, toda cesar ga je oddal praškemu nadškofu, ki ga je zaprl; slednjič so ga poslali papežu v Avignon. Novi papež Inocent VI., ki je hotel zopet osvojiti cerkveno državo, je poslal Colo v Rim, da bi pomagal tam izvršiti njegove načrte; zopet so slovesno sprejeli Colo v Rimu, a kmalu so opazili, da je vladal kakor tiran.

1354 Buknila je vstaja, v kateri so Colo umorili (1354).

Doba cerkvenega razkola in koncilov. V dobi cerkvenega razkola je vladala v cerkveni državi anarhija; tudi predstojniki provincij cerkvene države so le gledali na to, da so obogateli.

Nepotizem v cerkveni državi. Proti koncu petnajstega stoletja se je začel na papeškem dvoru nepotizem: posestva, službe in odlikovanja so oddajali papeži brez ozira na nadarjenost in zasluge svojim sorodnikom. Skrb za nepote je bila pri raznih papežih toliko, da so pri tem zanemarjali najvažnejše zadeve. Vrhunec je dosegel nepotizem, ko je zasedel prestol sv. Petra papež Aleksander VI. (1492—1503) iz španske rodovine Borja (ital. Borgia).

Preden je postal Aleksander VI. papež, je bil oženjen; sedaj je izkušal podeliti svojim otrokom kneževine ter se je posluževal v politiki tudi zločinskih sredstev. S pomočjo svojega sina Cesare Borgia je uklonil vse manjše dinastije in plemenite rodbine cerkvene države ter tako utrdil papeško oblast. Cesare Borgia je bil knez, kakor si ga je predstavljal florentinski pisatelj Machiavelli v svoji knjigi „Il Principe“, v kateri je postavil načelo, da naj državnik vodi le njegova korist, da se naj ne straši pred nobenim sredstvom, samo da doseže svoj namen; le tak mož bo mogel zediniti Italijo. („Aut Caesar aut nihil“.)

Napolj in Sicilija. V kraljestvu obeh Sicilij so vladali po padcu Staufovcev francoski Anjouvinci kot papeževi vazali. Toda že za Karla I. se je odcepila po sicilianskih večernicah (1282) Sicilija, tako da so vladali Anjouvinci odlej samo še Napolju.

Kraljestvo Napolj. Iz rodovine napoljskih Anjouvincev je bil Karel Robert, ki je zasedel ogrski prestol (gl. str. 165). — Sicer pa v napoljskem kraljestvu niso bile razmere boljše nego v cerkveni državi; strašni notranji boji in zločini Anjouvincev so slabili državo, dokler je ni združil Ferdinand Katoliški z Aragonijo (1504), ko so izmrli Anjouvinci.

Sicilija je prišla po sicilianskih večernicah pod Petra III. Aragonskega (gl. str. 132); pozneje je bila nekaj časa ločena od Aragonije, od leta 1409. dalje pa zopet z njo združena.

Pisa je bilo imenitno pomorsko mesto v Toskani; zlasti za križarskih vojen se je povzdignila po trgovini do velikega bogastva. V boju Staufovcev s papeži je stalo to mesto zvesto ob strani Ghibellinov, a ko so le-ti jeli propadati, sta se vzdignili proti njej tekmovalki, Genova in Firenca. Genovčani in notranji boji so že koncem trinajstega stoletja uklonili Piso.

Firenca (Florenca) se je že v trinajstem stoletju posebno povzdignila na gospodarskem polju; v tem mestu je cvetelo suknarstvo, svilarstvo, še bolj pa denarna kupčija. Florentinski zlati goldinar, ki je obdržal še sedaj ime „florin“ (forint) po tem mestu, je bil povsod v čisljih; kovali so ga že sredi trinajstega stoletja. A tudi v Firenci so divjali strašni boji med Guelfi in Ghibellini, dokler se niso ojačili razni cehi, ki so vrgli dosedanje aristokratsko vlado in jo nadomestili z demokratsko. Nova vlada (*signoria*) je bila vlada trgovcev in tvorničarjev; a tudi sedaj še niso ponehali notranji boji. Kakor so se v stari Greciji približale nekatere rodbine nižjim, ubožnim slojem in so z njihovo pomočjo ustanovili tiranstvo, tako je pridobila najvišjo oblast v Firenci bankirska rodovina Medici, ki je zelo obogatela po trgovini.

Cosimo de Medici je zagospodoval Firenci l. 1435; s svojim bogastvom je kupil cele kraje in pokrajine v sosesčini Firence in je tako zaokrožil republiko. Dasi so ostale vse oblike republike še dalje, je bila vendar njegova oblast monarhična. Cosimo je posebno gojil znanosti in umetnosti; dali so mu priimek „oče domovine“. (Umrli je 1464. l.). Cosimov drugi naslednik je bil njegov vnuk

Lorenzo (1469—1492) „Magnifico“ (= Krasni); bil je miroljuben vladar. Zoper njega so nastale razne zarote, a baš to mu je pridobilo še več pristašev. Največ slave si je pridobil Lorenzo s pospeševanjem znanosti in umetnosti; Firenca je zaslovela po učenjakih, pesnikih in umetnikih („Medicejska doba“). Toda rastoče blagostanje za Cosima in Lorenza je povzročilo razkošje in nenravnost; zoper tako življenje je nastopil dominikanec Girolamo Savonarola. Vsled njegovih propovedi so izgnali po Lorenzovi smrti Medicejci, a pozneje so Savonarolo ujeli in sežgali; Medicejci so zopet dobili vlado v Firenci, postali so celo veliki vojvode.

Benetke. Vzlic velikemu ugledu florentinske republike od konca 14. stoletja dalje je bil vendar politični pomen Benetk večji. Iz naselbine ubožnih ribičev so postale Benetke ponosno mesto, ki ga ni mogel noben narod užugati; moč Benetk je obstojala v ladjevju. Sprva so ostale Benetke pod vrhovno oblastjo Bizantincev, a ta oblast je bila le navidezna, vendar pa je baš ona omogočila Benečanom veliko trgovino z Levanto. Že v enajstem stoletju je prišla pod benečansko oblast istrska

in dalmatinska obala, v križarskih vojnah, zlasti v četrti (dož Enrico Dandolo) pa so dobile Benetke vso oblast v Jadranskem morju. Najnevarnejši konkurentje benečanske trgovine so bili Pisanci in Genovčani; z Genovčani so se morali Benečani nad sto let bojevali; a baš po tej vojni so procvitale Benetke.

Ustava. Vodstvo benečanske republike je imel dož (= dux), ki so ga že proti koncu sedmega stoletja volili. Pozneje so doževo oblast vedno bolj omejevali, tako da je imel pravo vlado takozvani „veliki svet“. Proti koncu trinajstega stoletja so zapisali imena onih aristokratskih rodbin, ki so imele v zadnjih časih svoje zastopnike v velikem svetu, v zlatoknjigo in odsihdob so le te rodbine prišle v omenjeno korporacijo. Tako je postala vlada Benetk strogo oligarhična. Zoper to ustavo so se večkrat vzdignili prezirani sloji naroda: a vstaje so še bolj povečale moč oligarhije. Vladajoča stranka je uvedla deset državnih inkvizitorjev, ki so smeli vsakega osumljenca zapreti in mučiti; marsikdo je izginil za vedno v zaporih doževe palače (svinčene strehe). Inkvizitorji so nadzorovali vsak korak, prisluškovali vsaki besedi in opazovali vsako gibanje naroda. — Dasi je aristokracija ljubosumno le svojo oblast čuvala, se vendar mora priznati, da je z izredno državniško previdnostjo in s požrtvovalnim domoljubjem ščitila in povzdignila mesto sv. Marka.

Propadanje Benetk. Ko so Turki zavzeli Carigrad, so postali nevarni tudi posestvom Benečanov v Egejskem morju; vendar pa so Benečani še vzdržali svoje trgovinske privilegije, za razne izgube so bili odškodovani s pridobitvijo Cipra. Kmalu pa je nastopila velika nevarnost za Benečane. Turki so namreč ovirali trgovino z orientom, Portugalci pa so odkrili pomorsko pot v Vzhodno Indijo; tako so preložili trgovinske ceste na zapad, pristanišča atlantiške obale so prevzela vodstvo, Benetke pa so propadale.

Genova (Genua). Ponosna trgovska tekmovalka Benetk je bila Genova. V ljutih bojih dvanajstega stoletja je premagala Pisance in pridobila oblast v zapadnem Sredozemskem morju. Poleg tega so pa jeli tekmovali Genovčani tudi z Benečani na vzhodu. Izpodrinili so jih iz Črnega morja, a slednjič je po več kot stoletnem boju le zmagala republika sv. Marka. Odsihdob je nazadovala oblast Genovčanov, zlasti ker so jo podkopavali tudi notranji strankarski boji; država je toliko oslabela, da se

je morala podvreči zaščiti tujih držav; tako se je veliki admiral Andrej Doria zvezal s cesarjem Karlom V. Vzlic vsem bojem pa se je vzdržalo v Genovi blagostanje, dokler niso preložili trgovinske ceste; tedaj je zadela Genova enaka usoda kakor Benetke.

Milan. Med mesti v Padovi nižini je bil Milan najodličnejše. V boju s staufovskimi cesarji si je ohranil svojo politično neodvisnost. V trinajstem stoletju je imel guelfiški rod della Torre v Milanu največjo oblast; ta rod pa so pozneje izpodrinili Visconti.

Rod Visconti. Cesar Henrik VII. je imenoval enega iz rodovine Viscontijev za državnega vikarja; odslej je bolj in bolj naraščala oblast tega rodu. Imeli so močno vojsko najemnikov in so z njo podvrgli sosedna mesta; gojili so umetnost in vedo, pospeševali trgovino in obrtnost, a se posluževali v svoji politiki tudi mučilnic in umorov. Gian Galeazzo Visconti je kupil od cesarja Vaelava vojvodsko čast; za njega so začeli graditi prekrasno milansko stolno cerkev. 1447. l. je izmrll rod Viscontijev.

Francesco Sforza. Po republikanski medvladi se je polastil milanske vlade condottiere Francesco Sforza, ki je bil zet zadnjega Viscontija. Vladal je izvrstno. Proti koncu srednjega veka je zahteval Milan francoski kralj Ludovik XII. zase, in odslej sta se prepirala za to vojvodino dinastija Valois in Habsburžani.

4. Pirenejski poluotok.

Začetek krščanskih držav na Španskem. Ko so se Arabci v osmem stoletju naselili na Pirenejskem poluotoku, je nastalo v Kantabrijskih gorah malo kraljestvo Asturija, poleg njega pa Navara. Na osrednjih planotah Španske je nastala Kastilija, imenovana po kastelih, ki so jih tukaj zgradili zoper Arabce. Ob Ebru je ležala Aragonija, vzhodno od nje pa Barcelona, ki je nastala iz Španske marke Karla Velikega. V neprestanih bojih z Mavri se je razvil španski narodni in verski ponos. Alfonz VI., kralj kastilski, si je osvojil l. 1086. Toledo. V teh bojih, ki so junaška doba španskega naroda, se je posebno odlikoval grof Rodrigo Diaz de Bivar, tudi Cid (= gospod) Cam-

peador (= prvohoritelj) imenovan. Bajke in povesti ga opevajo kot vzor španskega viteštva. 1248. l. so vzeli kristjani Mavrom celo glavno mesto Seville, tako da je bilo odslej le še kraljestvo Granada v arabskih rokah. Kastilija je postala najmočnejša država na Pirenejskem poluotoku. — Vlada rji Aragonije so pridobili tudi Baleare, kralj Peter III. pa je zasedel po sicilijanskih večernicah Sicilijo. Tudi Sardinija in Napolitansko sta pozneje pripadali Aragoniji.

Viteški redovi. Za časa teh bojev so ustanovili na Španskem tri viteške redove: v Alcantari, v Calatravi in v Santiagu; njih naloga je bila, kakor pri templjarjih in Ivanovcih, bojevati se proti nevernikom.

Portugalska. Med krščanskimi bojovníki zoper mohamedance je bilo tudi mnogo francoskih viteзов; izmed njih se je posebno odlikoval Henrik Burgundski. Kastilski kralj Alfonz VI. (gl. str. 218) mu je poveril namestništvo v Portugali ji (Portus Cale, Portus Gallorum, sedaj Oporto) koncem najstjega stoletja. Henrik si je pridobil neodvisnost od Kastilije in je s tem položil temelj portugalski državi. Že njegov sin in naslednik si je nadel naslov kralja. S pomočjo križarjev, ki so pristali na portugalski obali, si je osvojil novo prestolno mesto Lizbono. — Sredi trinajstega stoletja so si osvojili Portugalci v boju zoper Mavre tudi južne dežele, tako da je dobila Portugalska približno današnjo mejo.

Ustanovitev španskega kraljestva. Sredi trinajstega stoletja so „svele vojske“ na Pirenejskem poluotoku nekako ponehale; pač pa je obstojalo na jugu še kraljestvo Granada v rokah Mavrov, a ta država ni bila več kristjanom v strah. V verskih vojnah se je razvil značaj špansko-portugalskega naroda; v plemenskih in verskih bojih tliči vir narodne samozavednosti in verskega fanatizma španskega naroda. Zato je umljivo, da je klerus dobil veliko veljavo in da se je v bojih razvil viteški čut naroda.

Ferdinand in Izabela. 1474. l. se je poročil Ferdinand Katoliški, vladar Aragonije, z Izabelo Kastilsko; združitev Aragonije in Kastilije je bila sicer še bolj rahla; glavni namen Izabele in Ferdinanda je bil, da izženeta iz Pirenejskega poluotoka zadnje mohamedance; a v dosego tega namena je bilo treba dosti denarja. Visoki davki so vzbudili v obeh državah veliko nezadovoljnost; proti predrznemu plemstvu

je podpirala Izabela zveze španskih mest, ki so se zvale *Herman dades* (ednina: *Herman dad*). Pozneje so jih uvedli tudi v Aragoniji; člani teh meščanskih zvez so vzdrževali mir. Bili so pa tu še viteški redovi, ki so imeli veliko samostojnost; tedaj pa je prevzel kralj Ferdinand *dostojanstvo velikega mojstra* vseh treh redov ter jih je na ta način podredil kraljevski kroni. S tem pa je dobil Ferdinand tudi ogromne dohodke, s čimur je postal od stanov (*cortes*) kolikortoliko neodvisen. *Herman dades* so se dalje izpopolnili z *inkvizicijo*, ki je bila sprva le cerkvenega značaja, sedaj pa je podpirala in širila kraljevsko oblast; nje člane je imenoval kralj. Inkvizicija je zasledovala vsak pojav krivoverstva, a preganjala je tudi vse politično nezanesljive in vplivne osebe. Baš inkvizicija je najbolj pospeševala razvoj državnega absolutizma na Špan-skem.

1492 Ferdinand in Izabela sta najpoprej izgnala iz poluotoka Jude, potem pa še Mavre. Še vedno je cvela v Granadi visoka arabska kultura; stolno mesto je bilo okrašeno s palačami in mošejami, ki so jih obdajali prekrasni vrtovi s bladečimi fontanami. A ta država je bila nekak anahronizem poleg mogočne krščanske države. Ko je granadski vladar odrekel Ferdinandu in Izabeli tribut, se je vnela strašna vojna. Po ljutih bojih je padla l. 1492. Granada, zadnja postojanka Mavrov na španskih tleh. V istem letu se je napotil s pomočjo kraljice Izabele Krištof Kolumb na morje in je odkril Ameriko.

5. Pruska, Poljska in država Nemškega viteškega reda.

Poljska za vlade zadnjih Piastov. Po smrti Boleslava III. Krivoustega (gl. str. 102) so izbruhnili na Poljskem notranji boji, ki bi bili skoro uničili državo. Nemčija je posegala čedalje bolj v razmere vzhodnih Slovanov. K temu so se pridružile še razne delitve Poljske. Vladarji posameznih delov države so se bojevali med seboj, pri tem pa je rastla moč „szlachte“, ki je vedno bolj pritiskala na odvisne kmete. Plemstvo je bilo tudi napram vladarju neodvisno, ker je imelo svoja posestva, ne pa fevde; poleg tega je še cerkev pridobila zlasti za Inocenta III. razne predprave; slednjič so otežkočile državno upravo tudi predprave, ki so se priznale nem-

škimi naseljenikom. Na višji kulturni stopnji stoječi Nemci so oskrbovali gospodarske potrebščine, v njih rokah je bila vsa velika trgovina, dočim so malo trgovino in denarni promet oskrbovali Judje, ki so se zlasti od dvanajstega stoletja dalje v večjem številu naseljevali na Poljskem. Zaradi teh razmer se med Poljaki ni razvilo meščanstvo, ki naj bi postalo kakor v zapadni Evropi glavna opora vladarjev zoper plemstvo.

Vladislav I. „Lokjeteke“, ki je vladal v prvi polovici štirinajstega stoletja, je združil zopet vso Poljsko, izvzemši Mazovijo. Nato se je dal v Krakovem okronati za kralja (1320); kraljevski naslov, ki so ga že poprej imeli nekateri poljski vladarji začasno, je odslej ostal stalen, Krakov pa je bila stolnica kraljestva. Vladislavovo kronanje je nekak znak pričetka nove dobe na Poljskem. Vladislav se je mnogo bojeval z Nemškim viteškim redom ter je spoznal v njem najnevarnejšega sovražnika Poljske.

Kazimir III. Veliki (1333—1370), sin in naslednik Vladislavov, je bil šele triindvajset let star, ko je zavladal. Po dolgem času so sedaj v prvič izostale zmede, ki jih je poprej imela vedno za posledico menjava vladarja. Kazimir se je odpovedal za vselej Šleziji na korist češkega kralja Ivana, Pomorjansko pa je prepustil Nemškemu viteškemu redu. Ker ni imel sina, je sklenil s privolitvijo plemstva s Karlom Robertom pogodbo, po kateri ga bo nasledoval na poljskem prestolu Ludovik Ogrski, dasi so živeli še Piasti drugih vrst. — Dočim se je Kazimirova oblast na zapadu morala umikati, se mu je pa posrečilo, da je dobil od Rusov Volhinijo in večji del Galicije (Halič).

Kazimirova notranja vlada. Plemstvo je imelo že velike pravice; plemiči, duhovščina in zastopniki mest so prirejali nekake skupščine, ki so tvorile temelj poznejših deželnih zborov; prva taka skupščina za vso državo je bila 1365. l., poleg tega pa so se shajale skupščine tudi za posamezne pokrajine. — Vsaki pokrajini je načeloval starosta kot kraljev namestnik za pravosodje, civilno in vojaško upravo; del dohodkov je moral starosta oddajati kralju. Na ta način se je izpremenila Kazimirova država, ki jo je v začetku družila le personalna unija, v enotno državo. Obenem s tem pa je dal Kazimir Veliki državi tudi enotno pravo. — Vojaško dolžnost, ki je bila doslej privilegij plemstva, je

1333
do
1370

raztegnil Kazimir sploh na posestnike in tudi na meščane. Poleg tega je izpremenil lesene utrdbe v kamnene in gradil je dobre ceste.

Trgovina in obrtnost sta se za Kazimirove modre vlade izredno povzdignili; kralj je skrbel za olajšavo prometa, za izboljšanje denarstva in za javno varnost. — Ravno tako se je zavzel Kazimir za Jude in kmete; prvim je dovolil, da tudi nadalje niso bili podrejeni navadnim sodiščem; uredil je, pod kakimi pogoji smejo izposojevati denar. Strogo je gledal Kazimir na to, da se kmetom ni godila krivica; zato so mu rekali „kmetški kralj“. — Tako se je blagostanje množilo na Poljskem in Kazimir je bil eden najbogatejših vladarjev Evrope; pri vsem tem pa tudi ni pozabil na duševne zahteve svoje države; v Krakovem je ustanovil vseučilišče po vzorcu visoke šole v Bologni; za Kazimirove vlade je sploh dosegla Poljska vrhunec; zato ga imenujemo po pravici „Velikega“.

Ludovik Veliki Anjouvinski (1370—1382), kralj ogrski (gl. str. 176), je takoj po Kazimirovi smrti šel na Poljsko, kjer so ga v Krakovem po pogodbi kronali. Ker pa Ludovik ni bival na Poljskem, so nastale tu vstaje. Po kraljevi smrti je določila skupščina velikašev, da bodo ono izmed kraljevih hčera priznali za naslednico na poljskem prestolu, ki bo bivala na Poljskem. Ta naslednica je bila Ludovikova druga hči Jadviga, ki so jo 1384. l. kronali za „kralja“ Poljske. Tako je ponehalo poljsko medvladje.

Država Nemškega viteškega reda je procvitala zlasti v štirinajstem stoletju. Redovniki so bili večinoma tuji; njim je nasprotovalo deželno plemstvo, meščani pa so imeli v javnih zadevah le malo besede. Večja mesta, ki so bila člani Hanze, so z zavistjo gledala na trgovino Nemškega viteškega reda. Novi naseljenci niso imeli posebnega veselja za boj, zato so morali bojevnike že nadomestiti najemniki. Stara stroga disciplina je ponehala, vitezi so živeli v razkošju in so vzbujali s svojo nenravnostjo mnogo nevolje. Največja nevarnost pa je nastala za državo Nemškega viteškega reda s tem, da so se Litovci pokristjanili, zakaj tedaj je ponehala misija redu.

Jagelovci. Unija Poljske in Litovske. Nekaj mesecev po Jadviginem kronanju je snubilo litovsko odposlanstvo v Krakovem kraljico za litovskega velikega kneza po imenu

Jagelo. Jadviga je sprejela ponudbo in je stavila med drugimi tudi pogoj, da se njegova rodbina in ves njegov narod da krstiti. Jagelo je dobil pri krstu ime Vladislava (II.). Nato se je poročil z Jadvigo in kmalu potem so ga kronali, a za sedaj je ostal samo državni upravitelj. Že v naslednjem letu se je dalo krstiti 30.000 Litovcev. Vsa vzhodnoevropska zgodovina je z nastopom personalne unije med Poljsko in Litovsko dobila drugo smer. S pokristjanjenjem Litovcev je izgubil Nemški viteški red svojo pravico do obstanka in ni smel v bojih z Litovci in Poljaki nič več računati na simpatije papeža. Severoruski knezi so se poklonili Vladislavu, Rdeča Rusija je prisegla Jadvigi zvestobo, poleg tega pa so h o s p o d a r j i M o l d a v i j e in V l a š k e ter vojvode Besarabije in Erdeljske prestopili iz ogrskega v poljsko fevdalno razmerje. S tem je segal poljski vpliv do Črnega morja, trgovina galiških mest je mnogo pridobila. Tudi se je dosedanja personalna unija izpremenila v d r ž a v n o p r a v n o.

Vladislav II. in Nemški viteški red. Prepiri z Nemškim viteškim redom zaradi meje so bili še vedno na dnevnem redu; 1409. l. je prišlo do vojne. Po sklenjenem premirju so se Poljaki in Litovci skrbno ohoroževali, zakaj država Nemškega viteškega reda je bila prva vojaška oblast tedanje Evrope; imela je izvrstno artilerijo in je lahko postala v štirinajstih dneh mobilna. Zato so Poljaki in Litovci morali gledati na to, da so postavili vsaj po številu večjo vojsko na noge. Nabirali so husitske najemnike, med katerimi je bil tudi I v a n Ž i ž k a, celo s Tatari so se združili. Brezuspšno pa so klicali Nemški vitezi zapadno Evropo na pomoč; Nemčija jim je poslala le malo bojevnikov. Ko je poteklo premirje, je izbruhnila nova vojna.

Bitka med Tannenbergom in Grunwaldom dne 15. julija 1410. l. je odločila med Nemci in Slovani na vzhodu: Nemški viteški red je bil popolnoma premagan, njegov veliki mojster je padel v boju, z njim pa cvet redovnikov. Klerus, plemstvo in mesta so prosili kralja-zmagovalca za milost; na srečo reda ni Vladislav izkoristil zmage; tako je imela redova vojska dosti časa, da se je umaknila v Marienburg, ki ga je še v zadnjem trenutku utrdila. Nato je oblegal kralj osem tednov to trdnjavo, a bolezn i v vojski so ga prisilile, da se je umaknil. L. 1411. so sklenili prvi mir v Torunju (Thorn), ki je bil za Nemški viteški

red po strašnem porazu pravzaprav ugoden: odstopil je Dobrzinsko deželo Vladislavu za vedno, nekaj drugega ozemlja pa samo začasno. Nato so se umaknili Poljaki iz osvojenih gradov ter so izročili ujetnike proti visoki odkupnini.

Vladislav III. (1434—1444), sin in naslednik Vladislava II., je bil na Ogrskem po smrti Albrehta II. izvoljen za kralja. L. 1444. je padel dvajsetletni kralj Vladislav III. v bitki pri Varni (gl. str. 200). Sedaj je nastopilo triletno medvladje. Slednjič je zavladal Vladislavov brat

Kazimir IV. (1447—1492). Novi kralj se je moral mnogo prepirati s poljskimi stanovi; že so snovali zavezo, da bi odstavili Kazimira; nato je potrdil državne zakone.

Padec države Nemškega viteškega reda. Najvažnejši dogodek Kazimirove vlade je trinajstletna vojna z Nemškim viteškim redom. Povod je dala takozvana „Pruska zaveza“, ki so jo sklenili pruski deželni vitezi in mesta v namen, da povečajo svoje pravice in svoboščine proti redu. V dosego svojih namenov so se združili tudi s Poljaki. Na željo Nemškega viteškega reda je razpustil cesar Friderik III. Prusko zavezo; nato so odposlanci zaveze ponudili Prusko Kazimiru, ki je napovedal redu vojno. Vojna se je končala 1466. l. z mirom v Torunju. Poljska je dobila Zapadno Prusko z Marienburgom in Kulmsko deželo; Vzhodna Pruska, ločena od Nemčije, je ostala Nemškemu viteškemu redu, a morala je priseči poljskemu kralju fevdno zvestobo. Tako je bila država Nemškega viteškega reda uničena.

Kazimirjeva domača politika. Ko je umrl Jurij Poděbradski, je dovolil Kazimir IV., da je sprejel njegov sin Vladislav češko kraljevsko krono; po smrti Matije Korvina pa je zasedel isti Vladislav tudi ogrski prestol. Tako so vladali proti koncu srednjega veka Jagelovci dvema državama sedanje Avstro-ogrske monarhije.

E. Kulturne razmere poznejšega srednjega veka, zlasti v nemški državi.

Procvitanje meščanske kulture.

Mesta in meščani. Za duhovniki in vitezi so nastopili v poznejšem srednjem veku kot nositelji kulture meščani. Oblast mest je naraščala do konca štirinajstega sto-

letja, v petnajstem stoletju pa se je oblast knezov toliko ojačila, da so lahko z uspehom nastopili zoper mesta; boj se je končal okoli l. 1500. s porazom mest.

Velikost mest. Na zunaj so se ločila mesta od drugih naselbin po obzidju. Obseg mestnega ozemlja je bil precej velik, ker se je del mestnih prebivalcev pečal tudi s poljedelstvom, toda obseg pravega, obzidanega mesta je bil prav majhen. Tako je nastalo pogosto poleg Starega Novo mesto. Število mestnih prebivalcev ni bilo posebno veliko; če je imelo katero mesto 20.000 prebivalcev, je bilo to že veliko; več nego 40.000 prebivalcev pa tudi večja mesta niso štela.

Notranjščina mest. Vsako mesto je imelo trg, na katerem se je osredotočilo vse javno in gospodarsko življenje. Tu so stala najvažnejša javna poslopja; ceste, ki so vodile na trg, so bile širše, sicer pa prav malo snažne in ponoči temne, ker jih še niso razsvetljevali. Mestne ulice so imele že svoja imena, povečini po obrtnikih, ki so v njih stanovali, n. pr. Usnjarska, Ključavničarska ulica, ali po tujih trgovcih, ki so imeli v njih svoje prodajalnice, n. pr. Angleška ulica, ali pa tudi po stanovih: Gosposka ulica (tu je prebivalo plemstvo) itd. — Hiše v mestih so bile povečini še lesene; tako je bilo tudi mogoče, da so gorenja nadstropja segala čez ulico, kar pa je seveda le-tem jemalo svilobo in zrak; na drugi strani pa je ta način zidanja povzdignil slikovitost mest. Ker so bile hiše povečini še lesene, so izbruhnili v mestih večkrat veliki požari.

Meščanske hiše, sprva kaj preproste in majhne, so postale z naraščajočim bogastvom meščanstva večje in razkošnejše. Zunanje stene hiš so krasili s slikami iz svetega pisma ali iz zgodovine. Po teh in po drugih zunanjih znakih so dobile hiše razna imena, zakaj hišnih številk še ni bilo; poleg tega so pa imenovali hiše tudi po obrtu, ki ga je opravljal hišni gospodar. — Notranjščina meščanskih hiš je bila manj vabljiva nego vnanjost; majhni in nizki prostori, stropi iz močnih brun, ozka in nizka okna so zapirali z okviri, v katerih je bilo tanko platno, pergament ali papir; šele pozneje so postala okna večja; kdor je imel barvano steklo v oknih, je kazal že razkošje. Stanovanja so razsvetljevali s trskami ali s smolo, polagoma pa so nadomestile to razsvetljavo lojene sveče in lojene svetilke. Olje in voščene sveče so žgali v poznejšem srednjem veku večinoma le po cerkvah.

Javna poslopja v mestih. Izmed javnih mestnih poslopij je zavzemala posebno odlično mesto mestna hiša (Rathaus, „rotoŹ“); v njej je bila dvorana za posvetovanja in za sodnijske obravnave. V spodnjih prostorih mestnih poslopij so bile ječe in gostilniški prostori, kjer so točili pivo in vino. — Poleg mestne hiše so bila dalje mestna poslopja tudi jetnišnica (po večini močan stolp z vrati), mestna tehcnica, pred vsem pa mestna prodajalna (Kaufhaus). V njej so shranjevali večinoma tuji trgovci sukno ali žito, sol, čevlje ali drugo; taki prodajalci so morali plačevati mestu davke od svoje trgovine. — Največje in najlepše mestno poslopje pa je bila seveda cerkev, zlasti odkar se je razvila gotika. — Notranjščino mest so olupševali dalje tudi slikoviti javni vodnjaki.

Obrtnost in trgovina. Na trgih so prodajali razno blago, po katerem so trgi dobili svoja imena, n. pr. „Živinski“, „Mesarški trg“. Pri vsem tem pa mesto ni bilo brez poljedelstva; meščani in rokodelci so imeli v mestu ali pa zunaj svoja zemljišča, ki so jih v poznejših časih redno oddajali v najem; zato se je nahajalo v mestih mnogo hlevov in skednjeŹ. Toda koncentracija obrtnosti in trgovine po mestih je vendar polagoma ustvarila tu življenske razmere, ki so se popolnoma razločevale od kmečkih.

Obrtniki so zavzemali v mestih odlično mesto; pridobili so si pravico sodelovanja pri mestni upravi, nekateri izmed njih so dospeli do bogastva, največ pa so zmogli s svojim velikim številom, zakaj glavni del mestnih prebivalcev so tvorili baš obrtniki. Od štirinajstega stoletja dalje se je množilo tudi bolj in bolj število cehov. Vsak meščan je pripadal cehu, celo berači so jih imeli. V cehih so imeli obrtniki organizacije, ki so povzdignile obrtništvo ter tudi ponos rokodelcev; obenem pa je bil ceh tudi politična in vojaška organizacija mesta. Kdor je hotel biti član ceha, je moral živeti npravno, pošteno, a moral je pokazati tudi spretnost v svoji stroki. Slovesno ga je sprejel ceh najpoprej kot vajenca med svoje člane; on je pazil dalje na to, da se je vajenec učil svoje stroke gotov čas, ki je bil pri raznih strokah različno določen (3, 4 ali 5 let). Po končanem uku so ga slovesno proglasili za pomočnika (ZwiŹer LeŹhpredjung); le-ta je lahko odslej menjaval mojstre, zakaj bila je navada, da je vsak pomočnik šel tudi v druge kraje. Pomočniki so imeli celo svoje zveze. Šele po dolgih letih je

postal pomočnik — vsaj v poznejših časih — z mojstrskim delom mojster.

Trgovci. Poleg obrtnikov so bili najvažnejši del mestnega prebivalstva trgovci; zlasti nekatera mesta so cvetela po trgovini, tako Norimberg, Augsburg, Ulm, Frankfurt ob M., Köln, Ljubek, „kraljica Hanse“ i. dr. Trgovina je obvladala politiko mnogih mest. Trgovinska zveza med Nemčijo in Italijo je postajala vedno tesnejša, zlasti od srede štirinajstega stoletja dalje. Ravno tako pa je tržila Nemčija tudi s Francijo, z Nizozemsko in preko Genove s Špansko. Sicer pa so se tudi mesta držala zelo ozkosrčne trgovinske politike. Vsako mesto je hotelo imeti monopol za gotovo blago ter je na ta način omejevalo prvotno trgovinsko svoboščino tujcev. Zaradi te ozkosrčne politike je seveda najbolj trpela velika trgovina; zato so veletrgovci sklepali trgovinske družbe. Poleg tega so nastali v Nemčiji po vzorcu velikih francoskih sejmov v Champagni veliki sejmi (*Messen*); tako posebno v Frankfurtu ob M., v Hamburgu i. dr. Na ta način je drzna podjetnost trgovcev premagala vse težkoče, ki so jim jih napravljale oblasti, carine in raznovrstnost ter poslabšanje denarja. — Proti koncu srednjega veka je prodrla denarna trgovina. Polagoma je denarni promet prišel v roke Nemcev. Prehod denarstva v nemške roke je bil v zvezi z rudarstvom, ki se je zlasti v drugi polovici petnajstega stoletja zelo povzdignilo: železo so kopali zlasti na Štajerskem, Tirolskem, Kranjskem in v zapadni Nemčiji.

Vpliv trgovcev na mestno upravo. Ker so trgovci postali zelo bogati, so dobili polagoma velik vpliv na mestno upravo. Vlada mestnega svetovalstva je postala za zgled poznejši državni upravi. Mestni svetovalci, ki so jih volili, niso imeli nikake plače, pač pa marsikatero dohodke iz plačanih kazni, iz davčnih privilegijev itd. Zaradi obsežnosti mestne uprave se je razvilo v mestih plačano uradništvo; mestni pisar je bil duša vse uprave, on je zastopal mesto v pravih, on je bil čestokrat tudi kronist mesta; med drugimi mestnimi uradniki je zavzemal važno mesto tudi stavbnik.

Postanek priimkov. Ker je stanovalo po mestih mnogo prebivalcev in ker so stopali posamezniki bolj in bolj v ospredje, niso zadostovala več samo krstna imena. Plemiči so pridejali svojim krstnim imenom še ime dednega gradu, n. pr. Rudolf

Habsburški (Rudolf von Habsburg); še bolj pa je bilo to potrebno v mestih, vsled česar so se polagoma razvili priimki raznovrstnega izvora; tujei so se imenovali po svojem rojstnem kraju (Jan Hus, ker je bil rojen v Husincu), drugi po hišah, v katerih so stanovali, ali po telesnih in duševnih lastnostih, po obrtu itd.

Zdravstvene razmere. Med narodom je bilo še vedno zelo razširjeno praznoverstvo, da stoji zdravje človeka pod vplivom elementov, planetov in ozvezdij. Važno vlogo v zdravilstvu je igralo puščanje krvi, kar je bilo tudi v zvezi s kopelmi; vse to je opravljal „padar“ (der Bader), ki je sploh zavzemal mesto kirurga. — V poznejšem srednjem veku so imele hiše čestokrat svoje kopalnice, a v mestih in celo v vaseh se pojavljajo vedno v večjem številu javna kopališča. — Med boleznimi srednjega veka so bile gobe (Lepra) najstrašnejša neozdravljiva bolezen. Gohavi so morali zaradi nalezljivosti živeti v posebnih hišah zunaj mesta. Razen tega je strašno bičala ljudstvo „črna smrt“, kuga, ki je največ morila v štirinajstem stoletju (gl. st. 182). — Poprej je bilo zdravljenje bolnikov v rokah duhovnikov, zlasti samostanov, ter žensk; zdravnike so imeli večinoma le na dvorih in sicer so bili navadno Judje. Ko pa so nastala vsučilišča, se je število zdravnikov znatno pomnožilo. Prve lekarne so bile po samostanih, potem so jih napravila mesta. — Cerkev je izročila mestom tudi bolnice.

Književnost. V zadnjih dveh stoletjih srednjega veka so izgubili vitezi vodstvo v socialnem in političnem življenju in obenem tudi vodstvo v pesništvu. Od plemstva je prešlo pesništvo v roke meščanstva. Razvilo se je takozvano

mojstersko pesništvo (Meistergesang). Središča mojsterskega pesništva so bila južnonemška mesta, kakor v Norimbergu, Avgšburgu i. dr. Mojstri ene in iste obrti so se združevali v pevsko šolo in so se vadili v prostem času v pesništvu.

Drama. Razvoj nemške drame je pospeševala v prvi vrsti krščanska liturgija. Ob velikih cerkvenih praznikih, kakor o Božiču ali o Veliki noči, so prirejali sprva duhovniki v cerkvi, pozneje pa narod pod milim nebom razne igre, sprva verske, pozneje posvetne vsebine. Drugi izvir nemške drame pa je v takozvanih pustnih igrah.

Novi vek.

Prvi oddelek.

Temelji novega veka.

Navadno smatramo leto 1492. za začetek novega veka. Res je, da ima to leto epohalen pomen, vendar se ta doba jako težko loči od druge s številkami. Sicer opazimo proti koncu petnajstega stoletja, da se osredotočuje ves razvoj človeštva na nekatera desetletja, toda duh skepse in opozicije nasproti avtoriteti izvira še iz prejšnjega stoletja. V stoletju, ko zadobi oni duh splošno veljavo, se izcimi nova doba: torišče zgodovinskega življenja se razširi, notranje življenje evropskih narodov in držav se izpremeni, nove iznajdbe in nove ideje vplivajo na vojaštvo, književni, umetniški, politični in socialni razvoj.

A. Iznajdbe.

Smodnik. Že dolgo časa so poznali Kitajci in Indijci smodnik, ki so ga rabili za vojne namene. V trinajstem stoletju nam sporoča učitelj na oksfordski visoki šoli, frančiškan Roger Bacon, o sestavinah smodnika in njegovi uničujoči sili; obenem je menda isto dognal frančiškan Bertold Schwarz v Freiburgu. Kratke možnarje in dolge topove so rabili v zahodni Evropi že v začetku štirinajstega stoletja (pri Gentu 1313, pri Metz 1324 in 1325), v Avstriji šele proti koncu istega stoletja. Polagoma so zmanjšali velike topove in izumili za

ročno rabo puške; smodnik v cevi so zažigali najprej s tlečim stenjem, pozneje so s kresilnimi kamni izvabljali iskro, ki je vžgala smodnik.

Posledice porabe strelnega orožja. Smodnik, topovi in puške so izpremenile ves način bojevanja. V stoletni vojski med Francozi in Angleži, v bojih Švicarjev s Habsburžani in Karlom Drznim in v husitskih vojskah so podlegli težko oboroženi viteški konjeniki, čeprav so bili hrabri, neustrašeni in so spretno sukali meč, pehoti s prideljenimi jej topovi. Ko se je ta v petnajstem veku oborožila še s puškami, so bili izurjeni strelec najboljši vojaki in so odločevali v vseh bitkah. Španski konkvistadorji (glej str. 247!) so osvojili s peščico vojakov, oboroženih s smrtonosnimi puškami, prostrane, gostooljudene ameriške države. Nič več ni bilo viteštvo privilegiran vojaški stan, ampak vojaščina je postala obrt; deželni knezi so vzdrževali po francoskem vzgledu tudi v mirnih časih stalna vojaška krdela plačanih najemnikov; to je pokopalo srednjeveško fevdalno državo.

Papir. Iz vzhodne Azije so prinesli Arabci novo tvarino za pisanje, ki je kmalu izpodrinila papirus in pergament, ker so jo izdelovali iz cenejše snovi, namreč iz platnenih cunj; Grki in drugi južnoevropski narodi, ki so jim Arabci prinesli to novo tvarino, so jo nazvali po papirusu papir. V štirinajstem stoletju so zgradili v zahodni Evropi že mnogo papirnic in od tega časa vedno bolj rabili papir v zasebnem in javnem življenju pri spisovanju listin in rokopisov. Prej so bili izvirni rokopisi dragi, pa tudi prepisi, ki so z njimi razširjali duševne proizvode, niso bili mnogo cenejši. Vse to je oviralo napredujočo ljudsko izobrazbo in veselje do branja. Iznajdba

črkotiska je odstranila ta nedostatek. V starem veku so znali Babilonci, Egipčani, Grki in Rimljani s pečati iz lesa in slonove kosti odtiskovati posamezne besede. Važnejši je bil lesotisk (Holztafeldruck), ki so ga poznali že Kitajci; v Evropi nahajamo to umetnost najprvo v Ulmu (1398). Iz lesenih plošč so izrezavali vzbočene slike svetnikov, pratike in kvarte, jih barvali in natiskovali. Pozneje so izrezovali s podobo vred tudi kratke molitvice ali pa celo desko samih črk ter jih odtiskovali. Za tako celo knjigo, skladno knjigo (Blockbuch), so potrebovali toliko desk, kolikor je imela knjiga strani; a ker so se črke hitro obrabile in deske često razpokale, so napravili s temi ploščami le malo izvodov. S ploščetiskom (Blockdruck), ki se je razširil v petnajstem stoletju iz Nizozemske po južnonemških mestih, so tiskali: smrtni ples, nabožne knjige in sv. pismo; le-tó, okrašeno z mnogimi sli-

kami, so imenovali *biblia pauperum*, sv. pismo za neuke ljudi.

Preimenitna je bila torej izumitev mogunškega patricija Ivana Gensfleischera zum Gutenberg, ki je bil rojen najbrž v začetku petnajstega stoletja. Izumel je bržkone 1450 premične vlite kovinske črke. Z denarno podporo Ivana Fusta in s pomočnikom Petrom Schöfferjem je uredil tiskarnico in leta 1453. je izdal sv. pismo. Ko je leta 1462. mogunški nadškof oblegel Mainz, je zgorela Gutenbergova tiskarna, pomagači so se razšli na vse vetrove in razodeli Gutenbergovo († 1468) skrivnost v sosednjih deželah, kjer so ustanovili tiskarnice, takó 1469 v Benetkah, 1470 v Parizu, 1472 v Budi, 1474 v Valenciji in Plznju, 1482 na Danskem, 1483 v Stockholmu, 1490 v Carigradu, 1492 na Dunaju, 1575 v Ljubljani. Do leta 1500 tiskane knjige imenujemo *inkunablae*.

Odlej se je brzo množilo število knjig in vedno cenejše so postajale. Sedaj knjige niso bile več izključna last bogatinov in učenjakov, tudi meščanom in kmetom so prinašali dijaki in potujoči ljudje tiskane knjige in posamezne lističe s pesmimi (predhodniki časopisov) in jih prebirali rado-vednin slušalcem; pazno poslušajoč je zvedel narod o svetovnih dogodkih, o vojskah in novo odkritih deželah, čul je blage in modre, pa tudi krivo-verske nauke ter slišal pesmi, psujoče vladarje in kneze, duhovsko in po-svetno oblast.

Ostale iznajdbe. Važne so tudi iznajdbe *naočnikov* (začetek štirinajstega stoletja), *plavžev* (začetek petnajstega stoletja), *bakroreza* (prva polovica petnajstega stoletja) in *žepnih ur* (začetek šestnajstega stoletja).

B. Preporod antične kulture.

Vpliv raznih elementov na italijansko kulturo. Po razpadu stare rimske države so različni elementi: antični, germanski, grški in mosleminski vplivali na italijansko kulturo, posebno na sicilijansko. Za ta otok so se bojevali Grki in Saraceni, izpodrinili so jih Normani, ki so ustanovili moderno vojaško monarhijo po angleškem vzorcu na podlagi grškega in saracenskega fiskalizma, odvisnega uradništva in kra-ljeve vsemoči. V tej orientalski naselbini je vzrastel *Hohen-*

staufovec Friderik II., brez staršev in brez ljubezni; vladal je absolutistično, ljudi je smatral za stvari, ki imajo svoje lastnosti in postave. Po njegovi smrti je sicilski država nazadovala, procvitati pa so začela obmorska mesta v srednji in severni Italiji (Pisa, Genova in Benetke). Kmalu se pojavi nov element, ki si je pridobil vpliv na italijanske duhove: francoska školastika in mistika ter lepe trubadurske oblike. Francoska gotika je pridobila v štirinajstem stoletju lepe uspehe v celi Italiji, Napolj za anjouvinskega gospodstva je bil prepojen francoske kulture, ki se ji niti papeži niso mogli odtegniti. Volgare (italijanski občevalni jezik) je bil splošno razširjen. Navzlic izpremenjenim razmeram so se Italijani, potomci starih Rimljanov, vedno spominjali klasične dobe, saj njih volgare izvira iz klasične latinščine. Antični spomeniki so jih spominjali slavnih pradedov, duhovniki so skrbno čuvali klasično vedo in ljudstvo je rado prebiral Vergilija; katoliška cerkev se je posluževala latinščine v liturgiji, knezi v diplomaciji, zasebniki v pravnih zadevah, na visokih šolah so učili rimsko pravo.

Vpliv prirode na Italijane. Bolj kakor v kaki drugi deželi so ljudje v Italiji opazovali prirodo, njena čuda, njeno lepoto. Čeprav je zajemal slavní Florentinec Dante Alighieri (1265—1321) snov za svojo veličastno pesnitev iz istega vira kakor sv. Tomaž Akvinski, je vendar čestokrat opozarjal svoje rojake na stari imperij, v katerem je bil ideal svoboden človek, po katerem so tudi Italijani hrepeneli; tudi se že dobijo v njegovih delih sledovi empiričnega raziskavanja prirode. Italijani so šli po njegovem sledu, odkrili so svet, ki jih je obdajal, odkrili so človeka, odkrili so „jaz“. To se je zgodilo v divjih političnih in komunalnih bojih, ko je vsak moral napeti duševne in telesne moči, da je odbil sovražnikove napade.

Petrarka in Boccaccio ustanovitelja humanizma. Popolni preobrat k antični romantiki je provzročil Francesco Petrarca (1304—1374), ki je bil najbolj marljivi učenec rimskih duševnih korifej. Zatopil se je v antično literaturo in našel moč, da si je sestavil v lastni duši antični svet; neumorno je zbiral klasične zaklade. Petrarkovim sovrstnikom so veliko bolj ugalj gladki latinski stihi in za javnost določena latinska

1304

do

1374

pisma nego globokočutni italijanski soneti. Njegovo življenje je bilo programatično za starejše humaniste: dal si je bil podeliti nižje duhovske redove, pehal se je neprenehoma za prebendami, grmel črez cerkvene nedostanke, togotil se nad papeži, zaničeval školastiko, ločiti pa se ni maral od Kristusa in njegove cerkve. Njegov prijatelj Giovanni Boccaccio (1313—1375), ustanovitelj italijanske proze, je poglavar onih humanistov, ki so antikizirali krščanstvo; zamenjali so tedanjo terminologijo s klasično — pogansko, častili stare bogove in jim darovali živali, računali po olimpijadah. Kmalu so postali ti humanisti mlačni v verskih rečeh, namenoma so nasprotovali katoliškim naukom in napravam ter katoliški etiki, samo da so stregli nasladi, sebičnosti in častihlepnosti. Ljudstvo je pa še dalje preveval svež verski duh; vse je ljubilo in spoštovalo sv. Frančiška Asiškega, Antona Padovanskega, Bernardina in Katarino Siensko, ki so živeli v isti dobi.

V zgodnjem srednjem veku so splošno menili, da je vse posvetno ničevno. Nasprotno pa je bil Petrarka, ki mu je mogočna priroda vdahnila nov čut za osebnost, trdno prepričan o človeški krasoti ter je razširjal to mnenje in našel dosti vernih privržencev, ker sta intenzivno politično delovanje v občinah in trgovski promet s starimi vzhodnimi kulturami rodila dosti izrazitih osebnosti. Te je nagovarjal k branju starih klasikov, ki so bili notranje njim sorodni; iz davne prošlosti se vzdigajo antični junaki, določajo smer novemu življenju in vabijo k stremljenju po časti. Ta nova struja — imenujemo jo humanizem, ker meri vse stvari po človeku (to je: ceni jih v toliko, v kolikor mu prinašajo dobiček) — hoče doseči neodvisnost od cerkve, vere in nadčutnega sveta ter izvršiti izomiko in preobrazbo človeštva s proučevanjem starih narodov in zanimanjem za njihovo kulturo: zavedna opozicija proti srednjeveškemu mišljenju. Vendar se je zanimala ta struja bolj za formalno stran antike, ni se uglobila v jedro antičnega svetovnega naziranja; prisvojila si je le formalno-estetične vrednote, prijetno obliko, govorniško lepoto in silo, metriško vrednost. Torej je humanizem doba v zgodovini literatur in znanosti.

Vpliv grške kulture na Italijane. V petnajstem stoletju je vplival na Italijane grški duh. Še je obstajalo grško cesarstvo, malo izpremenjeni Homerjev jezik so rabili v listinah, knjigah, v uradih in javnem prometu, skrbno so čuvali klasične tradicije. Toda Turki so vedno silneje napadali onemoglo državo, ki je prosila na cerkvenih zborih poglavarja krščanstva pomoči; v zahvalo bi se združili Bizantinci s katoliško cerkvijo. Zopet so začeli občevati dediči obeh največjih narodov starega veka, v drugič so podarili Grki Rimu helenski jezik, pesništvo in modrost. Šele sedaj, ko so se udomačili Bizantinci kot diplomati in učitelji v Italiji in odkar so zbirali grški filozofi in gramatiki italijansko mladež okoli sebe, se je mogla nova struja uspešneje razvijati. Ljudje so smatrali obe antični kulturi kot enoto; ko se je ta spojila s krščanskimi in narodnimi elementi, je nastala nova kultura, renesansna; napočila je nova doba svetovne zgodovine.

Vpliv renesansne kulture na zapadne narode. Do Petrarke so se bavili s humanizmom le maloštevilni sanjači, od tega časa pa je postal moda pri izobražencih — na ljudstvo ni nikdar in nikjer vplival — in poklic, ki je nudil semintja dober zaslužek. Duhovni in posvetni knezi so pospeševali humanizem, podpirali so filologe, ki so hodili od samostana do samostana, kjer so ali prepisovali rokopise ali jih nakupovali za svoje mecene. Ti so ustanavljali bogate knjižnice v Rimu, Florenci, Milanu, Benetkah, Budi, na Dunaju in v Fontainebleauju. Doma so primerjali filologi, ki so našli mnogo neznanih del, različne tekste in izkušali dobiti pravo besedilo. Humanistični tajniki pri knezih, papežih, mestnih magistratih so izražali v elegantni latinščini najmodernejše misli in pojme, pri najneznatnejših prilikah so izkušali pokazati občinstvu v lepo zaokroženih latinskih govorih govorniški talent; narodi so vzprejemali latinske tujke, izobraženci so latinili in grčili svoja rodbinska, redkeje krstna imena. Humanisti so potovali kakor stari sofisti od mesta do mesta ter razlagali vedoželjnim ljudem za plačilo ali brezplačno preskrbo latinsko gramatiko ter interpretirali tega ali onega klasika; visokošolci so z navdušenjem poslušali nove učitelje, kmalu so se tudi vseučilišča pridružila novi struji. Humanisti so vzgajali sinove plemenitašev in vladarjev (Sigismunda Tirolskega, Ladislava Postuma, Maksimilijana I. itd.), ideal mladih princev ni bila več hrabrost in udvorljivost, ampak izobrazba; princev v tej dobi ne vzgajajo več za viteze, ampak za svetovno olikane diplomate.

V srednjem veku so veljali duhovniki za izobražence, ker so razumeli latinski jezik; vsi drugi ljudje so bili laiki ali neizobraženci. Sedaj pa sta razširjala izobrazbo humanizem in tiskarna knjiga, ki so si jo nabavljali tudi manj premožni ljudje. Največjo zaslugu ima renesansna doba v tem, da je odkrila človeka, indi-

vidu um, ki v srednjem veku ni imel nobene veljave. Takrat so čislali le stan, kateremu je kdo pripadal; renesansa je pa dvignila osebo iz stanu, dala ji je pravico in naložila dolžnost, da deluje, kolikor ji pripuščajo moči; zedinjevala je izobražence vseh dežel po istih literarnih in znanstvenih strem-ljenjih, odstranjevala narodne predsodke in preskrbovala talentu tudi v tujni izvrstne službe.

V Italiji se je individualizem posebno razvil. Mnogobrojne slabotne državnice so vabile krepke osebnosti, da so se polastile oblasti, drugod so imele upanje, da si pridobe vladarjevo naklonjenost. Po grškem vzgledu stremijo humanisti, da izrabijo čas svojega življenja, da z zavednostjo raz-vijejo vse zmožnosti in ustrezajo vsem potrebščinam in uživajo z vso polt-nostjo. Tako je nastal ideal renesansnega človeka: uomo universale, virtuoz v vseh strokah, kakršni so bili; Michel-angelo, Raffael, Macchiavelli, Cellini, Leonardo da Vinci, Maksimilijan I., Cusanus, Dürer itd. Od daleč so pri-hajali ljudje občudovat te duševne velikane; postavljali so jim spomenike, pesnike so venčali, knezi in bogati meščani so dajali umetnikom naročila in pokojnine. Talenti so postali samozavestni in domišljavi, njih pokrovi-telji pa so tudi prenesli izredno dosti kadila; kako so se poniževali oni literatje, ki so beračili za službe, sinckure, darila! Med njimi je bujno cvetlo denuncijanstvo. Po potrebi so hitro menjavali prepričanje, napadali javne osebe, da so jih potem obsipale z darovi, zasebni macchiavellizem (glej str. 238!) je veljal za največjo življensko modrost. Ker so se ljudje zanimali za intere-santne osebnosti, so izdajali v veliki množini življenjepise slavnih mož ali pa so si postavili razni možje v avtobiografijah trajne spomenike.

1. Humanizem.

V vseh vedah so se učenjaki emancipirali od avtoritet; izpočetka so se sicer še opirali na klasike, v nadaljnjem raz-voju pa so se jim odtujili; razsodnost in izkustvo, ki je na-stalo iz sistematičnega opazovanja, sta povsod kritično pre-iskovali antične in školastične nauke; nazadnje je zmagala na celi črti indukcija. Učenjaki so se bavili z različnimi vedami, najrajši pa s filologijo in naravoslovjem; stroke niso bile lo-čene, ker še niso bile razvite.

Znanje **matematike** so širili kardinal Cusanus, Peur-bach, ki je prvi v humanističnem smislu predaval na dunajski univerzi (okoli 1454), in Regiomontanus, ki je sezidal prvo **zvezdarnico** v Nemčiji (v Nürnbergu) in izdal glasovito astronomsko pomožno knjigo *Efemeride*. **Astronomi** so splošno verovali, da je blagor in gorje ljudi odvisno od kon-stelacije nebesnih teles. — Ker sta trigonometrija in astrono-mija napredovali, je lahko dognal kanonik Nikolaj Ko-

p e r n i k, Poljak iz Torunja, najznamenitejše odkritje renesanse: heliocentrični sistem in ovrigel v svojem delu „De orbium coelestium revolutionibus“ (1543) Ptolemejev geocentrični sistem; mogočno je vplivalo to odkritje na človeškega duha, ki je, brž ko je zaznal, da je zemlja okrogla, že izvedel, da ni središče vesoljnega sveta.

Novi človek je **opazoval prirodo**; vzbudila se mu je ljubezen do nje kakor Grkom; razvijala se je turistika, geograf in botanik sta ostavila učno sobo in hitela na prosto. Odkritja so razširila znanje o zemlji; spisovali so sistematične zemljepise, ki jih imenujemo kozmografije. Zemljevidi so postali pravilnejši. Ko so dognali, da je zemlja obla, so jo predočevali v obliki globa. Sedaj je morala kartografija ustvariti zemeljsko sliko in rešiti problem: kako projicirati površje krogle na ravnino, ne da bi posamezne točke te površine dosti izpremenile medsebojno lego. Najlepše je razvozlal ta problem Nizozemec Gerhard Kremer (*Mercator*).

Humanizem je pokazal tudi **medicini** klasična izročila v izvirni čistosti. Sicer je najznamenitejši zdravnik onega časa in oče kemije *Paracelsus* še preziral antiko; vendar pa so že proučavali človeško anatomijo.

Zgodovinarji so opustili srednjeveško metodo in oziraje se na slavne klasične vzglede spisovali na podlagi izvirnih podatkov povestnico svojega naroda bodisi v latinskem, bodisi v narodnem jeziku; **historična kritika** je neusmiljeno razdrla mnjenja, na katera so prisegali ljudje skozi stoletja, nazor, ki so ustvarili važna državnopravna in cerkvenopravna dejstva; pri vseh narodih, ki so bili deležni renesanse, se pričena **moderna historijografija**.

Recepcija rimskega prava v Nemčiji. Tudi pravoslovje in pravosodje v osrednji Evropi sta se povrnila iz sledečih vzrokov k antičnim tradicijam. Rimsko-nemški cesarji so se smatrali za pravne naslednike starih rimskih imperatorjev; zato so menili, da zanje še vedno veljajo stare rimske postave, posebno *corpus iuris civilis* cesarja Justinijana. Nadalje je bilo splošno razširjeno naziranje, da imajo papeži kot vrhovni poglavarji krščanstva najvišjo zakonodavno pravico tudi za posvetna sodišča. Nemci so se seznanili z rimskim pravom na italijanskih vseučiliščih, ki so jih pohajali od trinajstega stoletja, in na domačih vseučiliščih, kjer so proti koncu petnajstega stoletja začeli predavati poleg kanonskega tudi rimsko pravo. Akademsko izobraženi juristi so službovali do konca petnajstega stoletja le pri državni

in občinski upravi, ne pa pri sodnijah, ker tukaj so še vedno razsojevali po domačem pravu. Knezi, ki bi bili radi vsled naraščajoče uprave uvedli enotnejše uradovanje, so rajši juristom dajali službe nego neučenim plemičem, duhovnikom in meščanom, ker so bili porabnejši za vse upravne stroke. Niso pa knezi nameščali juristov iz političnih motivov, da bi jim z rimskim pravom pripomogli k uveljavljanju absolutizma. Rimsko-pravno naobraženi juristi so sestavljali enciklopedije kanonskega in rimskega prava in izrekli na podlagi teh prav strokovnjaška mnenja pri prepirih deželnih knezov in mest med seboj in s podložniki ter tako razširjali teoretično recepcijo rimskega prava. Tej je sledila koncem srednjega veka praktična recepcija, ko so 1495 reorganizirali državno komorno sodnijo. Ta je dotodaj uradovala z velikimi presledki, počasi, težavno, brez zanesljivih načel, šele cesar Maksimilijan I. je odpravil te hibe, dal ji je stalen sedež v Frankfurtu in zaukazal, da mora poznati polovica sodnikov rimsko pravo. Sedaj so se odprle juristom sodnijske službe in tudi v upravi so nastavljali od šestnajstega stoletja vedno več juristov,

Nemškemu pravosodju je zelo koristila recepcija. Razcepjenost nemškega prava, mnogobrojne državne, deželne in mestne pravice ter običaji so otežkočili upravo v posameznih teritorijih in ovirali uradno občevanje med teritoriji; zato je upeljal humanistovsko izobraženi cesar Maksimilijan I. pri državni komorni sodniji enakomerno, pregledno in trdno rimsko pravo. Nadalje je provzročila recepcijo slabotna nemška centralna vlada v srednjem veku, ki ni mogla razviti močne in obsežne postavodajne delavnosti in ustvariti vplivnega najvišjega sodišča, ki bi bilo vplivalo na prakso lokalnih sodišč. Nasprotno sta imeli Francoska in Angleška v srednjem veku močno osrednjo vlado, večjo politično enotnost in vplivnejša najvišja sodišča s trajno prakso; zato so na Francoskem jako malo rimskega prava recipirali, na Angleškem pa sploh ne. Nadalje tudi Švica ni vzprejela recepcije, ker se je bila že ločila od nemške države, ko so reorganizirali državno komorno sodišče.

Čisto naravno je bilo, da so se morale po novem prenovljenem postopanju komornega sodišča ravnati ostale nemške sodnije, da ne bi ona reformirala razsodb, ki so jih izrekle ostale sodnije na podlagi domačega prava. V nemških teritorijih so sledile najprvo višje deželnoknežje sodnije, nazadnje nižje lokalne sodnije vzgledu državne komorne sodnije. V mnogih nemških deželah so sedaj kodificirali pravo v romanističnem zmislu in te kodifikacije so dale rimskemu pravu tudi še subsidiarno veljavo. Tako je rimsko pravo preprečilo razpad nemških pravic.

Recepcija se ni izvršila popolnoma mirno. Ljudstvo je sovražilo neznano tuje pravo s pismenim pravnim postopanjem in z edinoosebnim sodnikom; zato je tudi izgubilo zaupanje v pravico. Deželni stanovi so se pritoževali zaradi juristov ne sicer domačih, ampak tujih, ker so izpodrinili plemiče iz dosedanjih odličnih uradniških služb. Ljudje so bili nejevoljni vsled množečih se sodnijskih stroškov in glob. Tudi so bili marsikateri juristi preveč fanatični, ker jim je manjkalo zgodovinskega čuta, vse stvari so hoteli namreč opravičevati z rimskim pravom, drugače so bili pa popolnoma nebržni nasproti domačemu pravu. Kmetom rimsko pravo ni škodovalo, mnogim nesvobodnim kmetom je celo priborilo samostojnost.

Izvrstni florentinski zgodovino pisec **Niccolò Macchiavelli** († 1527) je sestavil nekako učno knjigo: *Il principe*, v kateri razmotriva, s kakšnimi sredstvi se mora ustanoviti in vzdržati despotizem in kako se sploh doseže v **politiki** uspeh; ta spis se zelo opira na Aristotelovo „Politiko“. — Nadalje so se bavili humanisti s **socialističnimi problemi**. Roman angleškega državnika **Tomaža Mora** „*Utopia*“ (1516) opisuje otočno državo, ležečo nekje pri Ameriki. Svobodni prebivalci nimajo lastnega premoženja, vsi so enako deležni skupnih kulturnih naprav, delajo samo šest ur na dan in uživajo sladkosti življenja.

Renesansi manjka posebne **filozofije**; človek te dobe je videval vedno jasneje v lastni osebnosti novo, sebi najljubšo avtoriteto, njen neomejeni subjektivizem je vodil antični duh; zato so postali višji stanovi notranje versko mlačni, na zunanje so pa ohranili korektno vernost. Humanisti so tudi v filozofiji iskali avtentičnih tekstov, jih čistili, predstavljali, razlagali in jih skušali spravljati v skladnost z nauki cerkve; najbolj so čislali in največ prebirali Platona.

V dobi, v kateri individuum ni poznal nobene avtoritete, so vladali **knezi**, ki so mislili, da so oproščeni vsake moralne odgovornosti. Zato so teptali pravice bližnjega brez usmiljenja, da, celo z nekim krvoločnim užitkom, kakor **Fernando Aragonski**, **Ferrante Napoljski**, **Cesare Borgia**, **Ludovik XI.**, **Henrik VIII.** Kršili so pogodbe, preganjali in morili nedolžne ter sorodnike. Te in druge može so zdramile pridige redovnikov (kakor **Capistrana**, **Savonarole**) iz omame čulov; protireformacija je pomela vse te nadljudi.

Humanizem v Italiji. V Italiji je za nekaj časa humanizem pregnal volgare; pesniki so zlagali pesmi in drame v latinščini, njih proizvode so brali vsi evropski izobraženci. Sicer pa ta poezija ni imela stika z ljudstvom; manjkalo ji je tudi izvirnosti, kajti **Petrarka** in **Boccaccio** sta sestavila veliko enciklopedično zbirko metafor, mitoloških pripomočkov, prispodob iz pripovedek in zgodovine, ki so jih potem humanisti suženjsko posnemali. Ponosno so se zvali **poeti**, ker so se navduševali za moderne pesmi v mrtvem jeziku. Nekaj časa je malokateri učenjak in pesnik po **Dantejevem**, **Petrarkovem** in **Boccacciovem** vzgledu rabil ljudsko govorico; šele v drugi polovici petnaj-

stega stoletja si je le-ta zopet pridobila priznanje. Pesniki so jemali snov za pesnitve iz pripovedek o Karlu Velikem in njegovih paladinih. Bojardo je zložil epos *Orlando innamorato* (Zaljubljeni Roland), nepopolno delo je dovršil Lodovico Ariosto z junaško pesnijo *Orlando furioso* (Zbesneli Roland) 1515; v protireformacijski dobi je izdal Torquato Tasso, živeč kakor prejšnji pesnik na estenskem dvoru v Ferrari, epos *Gerusalemme liberata* (Osvojeni Jerusalem) 1570.

Pokrovitelji italijanskih humanistov. Metropola humanizma v Italiji je bilo mesto ob Arnu, kjer je ustanovil Cosimo Medici knjižnico Laurenciano z bogatimi rokopisnimi zakladi in Platonsko akademijo; pod njegovim vnukom Lorencom je doseglo lepoznavsko in umetniško stremljenje višek; nadalje so podpirale humaniste rodbine: Gonzaga v Mantovi, Este v Ferrari, vojvoda v Urbinu.

Cerkev je od začetka pazno zasledovala razvoj nove duševne smeri. Izbrala si je srednjo pot: antike ni neizmerno obožavala, pa tudi ne enostransko zametavala. Pozneje so papeži bogato podpirali humaniste, na njihovem dvoru so zidali, slikali, pesnikovali in študirali. Že pod Martinom V. in Evgenom IV. je prišlo dosti umetnikov in učenjakov v Rim, z Nikolajem V. (1447—1455) pa se začelja nova doba papeštva: papeži so odslej prvi mecen humanizma. Nikolaj V. je ustanovil svetovnoznano vatikansko knjižnico. Enea Silvio Piccolomini, pozneje Pij II. (1458—1464), najljubeznivejši mož petnajstega stoletja, priznan humanist, pesnik in historik, spreten diplomat, je vsestransko podpiral znanstveno preiskovanje. Ko je pa zasedel Medicejec, sin Lorenca Divnega (il Magnifico), kot Leon X. (1513—1521) papežev prestol, je podpiral z medicejsko radodarnostjo klasično vedo; od vseh strani so drli denarja željni literatje v Rim; najboljše izmed njih je sprejel v svojo službo in pomnožil knjižnico.

Iz Italije se je širil humanizem po vsej zahodni in srednji Evropi, celo na Ogrsko in Poljsko. Povsodi so vplivali na slovstvo antični, italijanski in narodni kulturni elementi; pisatelji so pisali kakor v Italiji v latinskem in narodnem jeziku. Ohranil se je humanizem do sredine šestnajstega stoletja, povsod je v istem času ugasnil.

1513
do
1521

Humanizem na Francoskem. Na Francoskem se je humanizem pozno udomačil, šele po l. 1494. To stremljenje je pospeševal kraljevi dvor Franca I.; kralj je vabil v Paris priznane italijanske in domače humaniste, ki so bili vsi prijatelji novoverskega gibanja, v nasprotju z italijanskimi, španskimi in angleškimi humanisti. Najboljši francoski humanistovski pisatelj je François Rabelais († 1553).

Humanizem v Nemčiji. V Nemčiji se začenja humanizem z Luksemburžanom Karlom IV., ki je imel moderno življensko naziranje in občeval s Petrarko in Boccaccijem. Mnogi cerkveni zbori za Sigismunda, posebno kostniški, so seznanili Nemce z italijanskimi humanisti. Visoke šole, najprvo dunajska, so se sprijaznile z novo strujo, ki je kumovala novim vseučiliščem, ki so jih ustanovili darežljivi, slavohlepni in politični knezi (do 1400 pet, do 1506 sedemnajst v nemški državi). Na vseh dvorih so delovali filološko izobraženi tajniki, pravoznanci, diplomati, vzgojitelji princev; bogati meščanje so podpirali humanistična stremljenja. Na vseučilišča so hiteli vsi ljudski sloji, ker je nudila klasična izobrazba krasno prihodnost. Dijaki in učitelji so potovali po državi in razširjali novo vedo, medicinci in juristi so speli na italijanske visoke šole. Največ zaslug za udomačenje klasičnih študij v Avstriji ima Konrad Celtis, prvi nemški ovenčani pesnik.

Najslavnejši nemški humanist je Erazem Rotterdamski (1467—1536), nedosežen v pisavi in kritiki, najboljši poznavalec obeh klasičnih jezikov. Evropski izobraženci so pridno prebirali njegovo v elegantni latinščini pisano *Moriae Encomium id est Laus stultitiae* (1509), v kateri zasmehuje razne stanove, posebno duhovščino. Važna je tudi njegova izdaja *novega testameta* (1516, prva v Nemčiji tiskana grška knjiga) s kritičnimi racionalističnimi opazkami; ta knjiga je omajala vero v nezmoljivost svetega pisma. Reuchlin, avtoriteta v hebrejščini, se je bojeval z ostro in strupeno satiro proti dominikancem za humanizem. Zoper nje so naperjene *Epistolae obscurorum virorum* (1. del 1515, 2. del 1517), v katerih zasramujejo radikalni erfurtski humanisti duhovščino in papeža; ta pisma so brali le izobraženci. V klasični latinščini in okorni nemščini je bičal Ulrik Hutten (1488—1523) dnevno politiko.

2. Renesansa umetnosti.

Italijanski umetniki petnajstega stoletja (*quattrocento*) so opazovali prirodo in odkrivali njene skrivnosti. Občudovali so osobito človeka in ga opazovali, kako se vede, kako pridobiva veljavo, kako vzbuja bojazen, sočutje, navdušenje ali plantecho ljubezen. Na renesanso umetnosti je pa vplivala tudi antika. Umetniki so proučevali rimske in grške razvaline, nabirali napise, okraske, kipe, meceni so bodrili v svojih muzejih umetniški naraščaj. V šestnajstem stoletju (*cinquecento*) je dosegla renesansa višek razvoja, ki mu je pa kmalu sledilo propadanje.

Samo v stavbarstvu se je izvršila prava renesansa antike; plastiko in slikarstvo je pa italijanski narodni duh, prošinjen s čutom individualnosti, dovedel do popolnosti. Ta preobrat v umetnosti se je izvršil v Florenci, kjer so dajali Medicejci in bogati meščanje umetnikom dovolj zaslužka, v Rimu so pa zidali papeži in kardinali cerkve in nabavljali umetnine za valikanske zbirke; zahod se je umetniško izobraževal v večnem mestu.

Renesansa v Italiji. Stavbarstvo. V Florenci je sezidal *Brunellesco* veliko kupolo pri stolni cerkvi in Palazzo Pitti. Po tem vzgledu so zidali drugod palače, kakor Palazzo Strozzi v Florenci in Palazzo di Venezia v Rimu ter fasado Certose blizu Pavije. Za najlepšo renesansno stavbo, cerkev sv. Petra v Rimu, je naredil *Bramante* po naročilu Julija II. načrte. Namesto razpadljive stare bazilike se dviga zdaj nova z ogromno kupolo, ki jo je dovršil *Michelangelo Buonarotti* (1475—1564); prostor pred cerkvijo je okrasil *Bernini* s kolonadami v obliki polukroga.

Plastika. *Donatello* je ustvaril reliefe na bronastih vratih zakristije pri stolni cerkvi v Florenci, ravnotako *Ghiberti* na vratih baptisterija; najslavnejša dela je pa ustvaril *Michelangelo*, kakor: *Pietà*, *Davida*, *Mojzesa* in alegorične figure na nagrobnih spomenikih dveh Medicejcev.

Slikarstvo. Univerzalni *Leonardo da Vinci*, ki je preživel zadnja leta na francoskem dvoru, je naslikal za obednico dominikanskega samostana v Milanu veličastno zadnjo večerjo. Na stropu sikstinske kapele je naslikal *Michelangelo* v orjaških dimenzijah zgodbo stvarjenja in na steni poslednjo

1483 sodbo; nasprotno so slike *Raffaella Santi*a (1483—1520)
 do ljubke, prirčne in brezprimerno lepe, posebno *Madonne*, pa
1520 slike v vatikanskih stancah in dvoranah. *Benečan Tizian* je
 ustvaril dosti portretov in slovi po koloristiki.

Renesansa zunaj Italije. Gotika se je severno od Alp
 dalj časa ohranila nego v Italiji. Bila je tako tesno zvezana z
 ljudskim čuvstvovanjem in mišljenjem, da so se ljudje jako neradi
 od nje ločili; zato so mešali oba sloga. Knezi, mesta in plemenitaši
 so pozivali italijanske umetnike, da so jim krasili z
 novimi dekorativnimi motivi cerkve, palače, gradove. Od got-
 skega sloga so še privzeli stolpiče, pomole in hišno čelo, sobe
 so pa pazili z lepo izrezljanimi deskami. Na *Francoskem*
 se je udomačil renesansni slog za *Franci*l.; najlepši stavbi
 sta grad *Chambord* in palača *Louvre*. Na *Poljskem* je po-
 speševal renesanso *Sigismund* (1506—1548), ki je sezidal
 najlepši spomenik nordiške renesanse, *Sigismundovo* kapelo v
Krakovu. *Nemška renesansa* je ustvarila krasni *heidel-*
berški grad. *Avstrijske dežele* so prve in najčisteje
 sprejele renesanso, ker so bile v ozkem stiku z *Gorenjo Italijo*.
Turška nevarnost je napolnila deželne kneze, da so utrdili pod
 vodstvom italijanskih stavbnih mojstrov važnejša mesta, po-
 sebno *Gradec*. Biser zgodnje renesanse je grad kneza *Portie* v
Spitalu na *Koroškem*, dražestna stavba je *Belvedere* v *Pragi*,
 v začetku sedemnajstega stoletja je nastala v istem slogu stolna
 cerkev v *Salzburgu*.

Kakor italijanski so tudi *nemški kiparji* realistično
 posnemali prirodo, kakor *Veit Stoß*, *Adam Kraft* in
Peter Vischer, ki je ustvaril najpopularnejši spomenik
 nemške plastike, *Sebaldov grob* v *Nürnbergu*. Krasen je tudi
Maksimilijanov mavzolej v *Innsbrucku* in nagrobni spomenik
 nadvojvode *Karla* v *Sekovi*.

Priznana slikarja sta bila brata *van Eyck* v
 začetku petnajstega stoletja v *Flandriji*, ki sta prva slikala z
 oljnatimi barvami in vplivala na severnonemške umetnike.
Nemški meščanje pa niso dajali umetnikom tako važnih in te-
 žavnih naročil kakor *Italijani*; zadovoljevali so se z bakrorezom
 in lesorezom, bogati samozavestni *patriciji* pa so ljubili portrete.
 Najboljša *nemška slikarja* sta *Ivan Holbein* in *Albrecht*
Dürer (1471—1528); poslednji slovi po bakro- in lesorezih.

C. Odkritja.

V starem in srednjem veku so odkrili Feničani, grški kolonisti, Aleksander Veliki, aleksandrijski geografi in trgovci, Rimljani, Normani, Arabci, Marco Polo in beneški trgovci precejšnji kos obljudene zemlje, tako da je bila Evropa bolj ali manj poznana, izvzemši notranjo Skandinavijo in Rusijo; Azijo so poznali do Sibirske meje, v Afriki je bil odkrit Sudan in ves tek Nila. Neznano pa je bilo še, kako daleč se razteza Afrika proti jugu.

V petnajstem stoletju so začeli iskati pot v Indijo: iskali so jo na jugu Afrike, na jugu in severu Amerike, in na severu Azije; začela se je doba odkritij, ki je trajala do 1642, do odkritja Avstralije. V dobi renesanse so potrebovali ljudje vsled naraščajočega bogastva in razkošja vedno več dišav in specerij. Indijski trgovci so jih vozili iz Kalikuta v Aden, tu so sprejemali arabski trgovci blago, ki so ga tovorili po suhem v Aleksandrijo; tam so zamenjavali benečanski trgovci vzhodne indijske dišave za evropske izdelke in jih razpošiljali iz Benetk na vse strani. Nadalje so potrebovali ljudje dragih kovin, napredujoča obrt ter trgovina in dolgotrajne vojske so požirale cele srebrne in zlate zaklade, za nezasišane obresti so si izposojevali kralji in zasebniki denar pri rodbinah Medici in Fugger. Ljudje so vpili po dišavah in zlatu, ogorčeni so opazovali, kako velikanske dobičke imajo Arabci pri prekupovanju, vendar so z njimi dobro izhajali. Položaj se je pa izpremenil, ko so nasilni Turki osvojili važno tržišče Carigrad in zmagoslavno prodirali proti benečanski državi, ki je takrat obsegala Dalmacijo, Jonske otoke, Morejo, Kreto in Ciper; s tem je pretila velika nevarnost poti v Aleksandrijo in trgovini z dišavami. Evropski narodi so si morali poiskati nove poti v Indijo.

1642

1. Portugalci odkrijejo pot po morju v Indijo.

Takrat je bil jako prikladen čas za večja podjetja. V Evropi so bili dokončali grozne boje z neverniki, vitezi-srečelovci so iskali novega posla; ladje so bili izdatno izboljšali, v mestu Amalfi so bili popravili kompas: pod premično magnetno iglo so bili namestili velrovnico, Regiomontanus v Nürnbergu je bil olajšal krajevno določevanje z Efemeridi in z izboljšanim zvezdomerom, obrežja so bili pravilneje narisali.

Pravi čas je dobro izrabil junaški in resni portugalski princ Henrik, ki ga imenujejo Mornarja († 1460); na gradu, sezidanem na rtiču Vincente, je pripravljaj ekspedicije in znanstveno izrabljaj njih uspehe. Podpore mu je dajal bogati Kristusov red, ker je hotel z ekspedicijami poleg portu-

1460

galske trgovine tudi krščanstvo razširiti po Afriki. Ker so se njegovi mornarji bali odprtega morja, je brodaril samo ob zahodni afriški obali in došel po dvajsetletnem prizadevanju skoro do Sierra Leone. Kralj Ivan II. je nadaljeval njegovo delo in bodril pomorščake, ki so odkrili Kapverdске otoke in gvinejsko obrežje, ki so ga Portugalci zasedli. Jernej Dias je dosegel željeno pričakovani cilj: južno-afriški rtič (1486), nazvali so ga viharnega, toda kralj ga je prekrstil v rtič Dobre nade, upajoč, da kmalu najdejo pot v Indijo. To se je res posrečilo 1498 pogumnemu najditelju Vasco da Gama, ki se je prvi oddaljil od obrežja in dosegel preko Natala in Melinde mesto Kalikut.

2. Portugalci ustanove kolonialno državo.

Portugalsko gospostvo v Prednji Indiji. Vasco da Gama in podkralja Almeida ter Albuquerque so ustanovili portugalsko gospostvo v Prednji Indiji in razširili portugalsko posest, ki je pozneje obsegala Malabarsko obal z mesti Diu, Goa in Kalikut; mimogrede so osvojili Aden, dalje Ormus, Cejlon, Malako, Moluke, Macao; ponosno se je zval portugalski kralj gospod indijske trgovine. Portugalci so dovažali v Evropo: poper iz Indije, cimet s Cejlona, nageljnovе žbice z Molukov; te dišave so veliko ceneje prodajali nego Benečanje. Rastlo je narodno blagostanje in povzdignila se je samozavest majhnega naroda. Camoes popisuje v nesmrtnem narodnem epu, v Luziadah, to dobo.

Način portugalske kolonizacije. Do 1600 so bili Portugalci neomejeni gospodarji v Prednji Indiji; nato je začela razpadati njih kolonialna država, kajti tukaj je bila kolonizacija izključena: dežela je bila gосто obljudena, bogato obdelana, kakor mravlje pridni prebivalci niso dosti zaostajali v kulturi za Evropei. Najprvo je dajala le trgovina dobiček Evropcem, kar so dosegli po dolgotrajnih bojih z mogočnimi indijskimi knezi, z Egipčani, ki so jim pomagali Benečani, in z Arabci. V nadaljnjem razvoju so lahko Evropei dobičkonosno izrabili delavno moč domačinov. Sploh pa je bila portugalska moč preslaba za kolonizacijo, ker je ustanovil 1526 tatarski sultan Baber, ko je premagal vladarja v

Delhiju, državo velikega mogula, ki se je razširila skoro po celi Prednji Indiji; Portugalci so zato posedlili posamezne točke, otoke in obrežna mesta, ter jih zavarovali z utrdбами. Vso trgovino je imel v rokah kralj; samo ta je s tolikimi sredstvi razpolagal, da je vzdrževal dragi trgovinski promet. Z mnogobrojnimi vojnimi ladjami, največjimi v šestnajstem stoletju, so stražili morska pola in odganjali vse tujce od južne in vzhodne Azije. Z domačimi knezi so živeli v prijateljstvu, mohamedance pa so črtili kot verske sovražnike in trgovinske tekmece. Domačinom niso dovolili nobene ugodnosti, nasprotno: imetelji monopolov, nespametna vojaška uprava in samogoltni uradniki so jih izžemali. Portugalci so vzdržavali gospodstvo nad domačini le s strahovanjem in nasilstvom; zato so ti z veseljem pozdravili Nizozemce in Angleže, da so jih rešili hudega jarma.

Kolonialna politika je škodovala domačemu narodnemu gospodarstvu. Kolonialna politika Portugalcem ni dosti koristila, čeprav je prišlo v deželo dosti denarja. Enkrat na leto so pripeljale ladje indijske dišave na Portugalsko; takoj jim je padla cena: kralji so se pa bali, da ne bi imela država prevelike izgube, zato so uvedli monopol na dišave. Toda večkrat kralj ni imel dovolj ladij za vožnjo v Indijo; posodili so mu jih trgovci, katerih ladje so se sicer skupaj s kraljevimi bojevale, a zato na lastno pest kupčevale in tako oškodovale državo. Razen tega Portugalci niso imeli trgovskega duha, odvisni so bili od nemških in italijanskih trgovcev, ki so se naselili v glavnem mestu in obogateli. Nekoliko časa je Lizbona hudo tekmovala z Benetkami in evropski narodi so ondi kupovali dišave, a polagoma je začelo mesto propadati. Ko so Španci zasedli Portugalsko, so zaprli Nizozemcem lizbonsko pristanišče, tuji trgovci pa so se izselili v Amsterdam. Propadal je pa tudi narod, ker ga je država preobložila z davki, dočim so njo izžemali nezanesljivi uradniki.

Portugalska posest v Afriki. V vzhodni in zahodni Afriki so zasedli Portugalci važna tržišča za zlato, slonovo kost in sužnje: Sofala, Mozambique, Mombasa, Loando, Angolo in Benguelo, že prej Azore in Madeiro; v notranjo Afriko Portugalci kakor drugi Evropci do devetnajstega stoletja niso prodirali.

Portugalska posest v Ameriki. Portugalska posest je bila tudi Brazilija, ki jo je odkril Cabral 1500; na potu v 1500 Indijo ga je zanesel ekvatorialni morski tok proti jugozahodu. Več zaslug za odkritje „dežele sv. Križa“ — tako so imenovali Brazilijo prvotno — ima Vespucci, ki je ustanovil mesto Bahia,

odkoder so Portugalci osvojili ostalo deželo. Kolonialne razmere v tej deželi, v kateri so sadili cukrov trst, so bile popolnoma enake španskim v Ameriki.

3. Odkritja Špancev.

Krištof Kolumb odkrije Ameriko 1492. Po naključju, ne po napornem delu kakor Portugalci, so se pridružili Španci z odkritjem Amerike kolonialnim državam, ustanovili pomorsko moč in pretvorili poljedelsko državo v denarno. Ameriko je odkril tujec v španski službi: **Krištof Kolumb** (italijanski Colombo, španski Colón), rojen okoli leta 1446. v Genovi. Zgodaj ga je vleklo srce na morje, obiskal je v severni in južni smeri oddaljena obrežja ob Atlantskem morju, pridno prebiral zemljepisne knjige in prišel do prepričanja, da je razdalja med zahodnim evropskim robom in na vzhodu Azije ležečim otočjem Zipangu (Japonsko) majhna. V tem domnevanju ga je tudi potrdil florentinski astronom **Toscanelli**. Da bi dosegel v zahodni smeri Indijo, je potrkal Kolumb pri portugalskem kralju, pa ta ga je zavrnil. Na priprošnjo nekega frančiškanskega gvardijana je kastilska kraljica **Izabela** ugodila Kolumbovi zahtevi; dala mu je večjo denarno podporo in tudi zasebniki so prispevali k nameravanemu podjetju. S tremi ladjami je odjadrал Kolumb dne 3. avgusta 1492 iz пристanišča **Palos** na **Kanarske otoke**, kjer se je mudil skoro pet tednov, do 6. septembra; po petih tednih morske vožnje s strahopetnimi mornarji je zagledal dne 12. oktobra otok, ki so ga domačini nazivali **Guanahani**, Kolumb pa mu je nadel ime **San Salvador** (najbrže sedanji **Watling**-otok v **Bahamskem** otočju). Nato je jadrал Kolumb proti jugu in odkril bogata otoka **Kubo** in **Haiti** (**Espanola**) ter se prihodnje leto vrnil domov s prebivalci in pridelki novo najdenih otokov. Špansko ljudstvo ga je sprejelo z veliko častjo in veseljem, kraljica je izpolnila prej zahtevane pogoje in imenovala Kolumba za podkralja odkritih dežel. Še v istem letu (1493) je odkril Kolumb šest malih **Antiljev** in **Puertorico**, na tretjem potovanju (1498) otok **Trinidad** in delto **Orinoka**, na četrtem (1502) srednjeameriško celinsko obrežje od zaliva **Honduras** do panamske ožine. Kolumb pa ni užival zaslužene hvale. Njegova zaščitnica kraljica **Izabela** je umrla,

njen mož pa mu ni hotel povrniti časti in pravice podkralja, ki so mu jo bili že prej vzeli; ta nehvaležnost in častilakomnost je pospešila njegovo smrt v Valladolidu (1506); njegovo truplo so prepeljali v San Domingo, pozneje v Habano, in ko so Španci izgubili Kubo (1898), pa v Seville. 1506

Novi svet imenujejo Ameriko. Kolumb je bil trdno prepričan, da so odkriti otoki japonski, da je celinsko obrežje vzhodnoazijsko; zato je imenoval prebivalce dozdevnega obrežja Zipangu ali Zadnje Indije: Indios, ki jih še danes tako zovemo, kakor tudi otočja (napačno) nazivamo Zahodno Indijo. Kolumbovo krivo mnenje je tudi vzrok, da ne zovemo novega sveta po njem, ampak po Florentincu Amerigu Vespucci, izobraženem, v astronomiji izvedenem in v pisateljstvu spretnem možu. Ta je spremljal od leta 1499. Špance po novem svetu in poročal florentinskemu vladarju Lorencu Medici o vseh dogodkih; njegova pisma so tiskali in razširjali po vsej Evropi, dočim so Kolumba le malo poznali. Vsled Amerigovih poročil je nasvetoval humanist in kartograf Martin Waldseemüller, gimnazijski učitelj v St. Dié v Vogezih, v „Cosmographiae introductio“ (1507), naj se imenujejo odkriti otoki po Amerigu, in je zapisal na pridejanem zemljevidu ime Amerika. Njegov predlog je bil sprejet, od 1510 zvejo kartografi in izdelovalci globov ne samo otočja, ki jih je odkril Kolumb, ampak tudi zemljini na severu in jugu, „terra America“.

Za Kolumbom je drvilo v novi svet veliko ljudi vseh stanov (konkvistadorji), meneč, da je tam toliko zlata, da ga je treba samo pobirati po tleh. Hoteli so čez noč obogateti, toda le malo jih je doseglo cilj. Lakomnost in sebičnost sta razvneli vse strasti: zavist, sovraštvo, podlo izdajstvo in medsebojni umor.

Prvi, ki je prekorasil panamsko ožino in zagledal Veliki ali Tihi ocean, je bil Balboa 1513.

Cortez osvoji Mehiko 1519. Izobraženi, bistroumni in junaški Cortez je osvojil severnoameriško monarhično vlemoč Mehiko, ki je imela dobro urejeno centralistično upravo, razvito kulturo, velika mesta in neomejeno duhovniško vlado. Azteki so osvojili to državo in ustrahovali prejšnje prebivalce z vojaško silo. Poljedelstvo je bilo zelo razvito; pridelovali so koruzo, bombaž, kakao, vanilijo; izdelovali so jako okusno 1513

pisano katunovo tkanino, lončene posode, lepotiche iz bakra ter zlata; dobre ceste, zavarovane z utrdami, so pospeševale promet in trgovino; pečali so se z zgodovino in astronomijo. Tužna pa je bila njih panteistična vera, ki so jo skrunili z brezštevilnimi človeškimi žrtvami, katerih lobanje so grmadili v obliki piramid.

Ker so se borili s kamnitimi meči, jih je Cortez lahko premagal z neznatno četo, s 400 vojaki, ki so bili oboroženi s strelnim orožjem. Zasedel je gostooobljudeno glavno mesto, krasno stoječe na jezerskem otoku, s kamnitimi hišami in lepimi svetišči, sezidanimi v obliki piramid. Kot namestnik v Nov i Š p a n i j i si je pridobil dosti zaslug za gospodarsko povzdigo dežele. Uredil je upravo, zasajal evropsko južno sadje, pospeševal rudarstvo in kovinarsko obrt, širil katoliško vero in sezidal v glavnem mestu sijajno katedralo. Odkril je tudi Kalifornijsko obrežje.

Pizarro in Almagro osvojita državi Peru (1532) in Chile (1535). V južnoameriški socialistično-teokratski državi Peru je vladal kralj, i n k a, ki je bil obenem veliki duhovnik in sin najvišjega božanstva, Solnca, ki mu pa niso žrtvovali ljudi; solnčne praznike so najslavesneje praznovali; v glavnem mestu Cuzco so opravljale deklice v svetišču, najrazsipneje opremljenim z zlatom, duhovniško službo. Za kraljem so se vrstili duhovniki in ljudstvo. Ljudje niso poznali ne bogastva, ne revščine; posamezniki so posedovali le lepotiche; zemljišče je bilo državna last, razdeljevali so je kakor letino v rednih obrokih. Po deset družin, ki so se menjavale pri obdelovanju posestev, je tvorilo eno celoto. Sin si je izvolil isti poklic kakor oče. Visoko razviti sta bili poljedelstvo in obrt: sadili so koruzo, krompir, banane, agave, gnojili z gvanom (obiloma nakopičenim ptičjim gnojem), iz prostranih vodovodov so namakali polja, tako da je bila dežela podobna velikemu vrtu. Zidali so velika svetišča, velikanska vrata, gradove, izvrstne ceste, tkali goblinom podobno tkanino, izdelovali najrazličnejše posode. Dvakrat na leto so razdeljevali volno ter bombaž za obleke in semena. Obleke so izgotavljali pod nadzorstvom uradnikov; mrličje so mumificirali. Poznali niso kakor Mehikanci ne železa, ne črk, ne konj, pač pa baker, vozlasto pisavo (gvipus, sistem vozlov na dolgih nitkah; to ni bila pisava, ampak samo pripomoček za spomin) in lamo. Tudi v tej državi sta stanovala dva naroda, ki sta se sovražila, gospodujoči in podjarmljeni.

Neizobraženi, nezvesti in sirovi Pizarro je osvojil z žilavim Almagrom državo Peru 1532 in ustanovil novo glavno mesto Lima; Almagro je prišel z velikanskimi težavami v Chile 1535.

1532

1535

Španci prvi objadrajajo zemljo (1519—1522). Dosedanji uspehi Špancev niso zadovoljili, kajti v Zahodni Indiji niso dobili ne zlata ne dišav; zavidali so Portugalce zaradi uspešnega napredovanja in hoteli na vsak način priti do cilja: v zahodni smeri doseči Indijo. Portugalec Ferdinand Magalhaes, ki je stopil v špansko službo, se je ponudil Karlu V., da poišče Dišavske otoke; s petimi ladjami odjadra 1519 proti vzhodni južnoameriški obali ter prebrodi s tremi ozko in nevarno morsko ožino med Južno Ameriko in Ognjeno zemljo, ki so jo pozneje po njem imenovali. Vožnja po Tihem oceanu je bila jako mučna, ker je primanjkovalo živil; moštvo se je okrepčalo na Ladronih (sedaj Marianih). Pri Filipinih so že opazili mohamedanske malajske trgovske ladje, prišli so v portugalsko območje. Tukaj je padel v boju z domačini Magalhães; v nadaljnjih bojih na Sundskih otokih in viharjih so izgubili Španci še dve ladji; z eno ladjo se je vrnil Sebastian del Cano čez Borneo, Moluke, Timor, Novi Amsterdam in okoli južne Afrike 1522 v domovino. Kralj mu je podelil nov grb z globom in napisom: „Primus circumdedit me“. Španci so torej objadrali zemljo in dokazali tudi najnevernejšim ljudem, da je zemlja zares obla, ki prosto plava v svetovnem prostoru.

1519

1522

4. Špansko kolonizacijsko delovanje v Ameriki.

Način in uspeh španske kolonizacije. Amerika je bila v primeri z Vzhodno Indijo jako revna koristnih rastlin in živali; zato je pa napačno še sedaj splošno razširjeno mnenje, da je odkritje Amerike takoj vplivalo na trgovino in promet. Pridelke, s katerimi sedaj osrečuje Amerika stari svet ali ga celo preplavlja, kakor žito, živina, sladkor, tobak in bombaž, so ali šele Evropci prinesli iz starega sveta, ali pa so Amerikanci domače pridelke pridelovali v toliki množini, da so jih lahko izvažali, kar se je

pa zgodilo šele proti koncu osemnajstega stoletja; ravno tako nakupuje Amerika evropske izdelke v večji meri od tega časa dalje, od ustanovitve unije; v šestnajstem in sedemnajstem stoletju pa Amerika svojim evropskim gospodarjem ni dajala drugega kakor drage kovine.

Izključno le so iskali konkvistadorji in španska vlada; našli so jih res v izdatni množini, denar so pa porabili doma za vojaške namene, ne za propadajoče narodno gospodarstvo. Španci so si osvojili v Aziji Filipine, v Ameriki pa dvakrat večje ozemlje kakor je Evropa: Florido, Velike in Male Antilje, Mehiko, Srednjo Ameriko, obrežje in višavje Cordillerov do 40° j. š., del Venecuele in porečje La Plate, kjer so ustanovili jezuiti 1609 teokratsko-socialno državo Paraguay. V tem obširnem svetu vladajo različne klimatične in zemljepisne, kulturne in gospodarske razmere. Za Špance bi bila imela ta kolonialna posest le tedaj veliko vrednost, ako bi se bili številneje naselili. A prvi španski naseljenci so bili skoro sami pustolovci, ponosni delomirni vitezi z mečem in prazno malho (hidalgi), ki so veliko bolj izžemali domačine nego država. Ker je v Španiji že takrat primanjkovalo pridnih delavcev in rokodelcev, država ni rada dovoljevala izselitve; zato je le malo Špancev živelo v kolonijah in še ti po romanski navadi v mestih. Pozneje je vlada odkazovala bogatim in plemenitaškim izseljencem proti velikim odškodninam večje pokrajine, ki so jih hitro oplenili, z nabranimi zakladi pa se vračali v Evropo, kjer so zapravljali denar. Tudi so samogoltni Španci brezozirno zatirali slabotne domačine, ki so morali trdo delati v rudokopih in sladkornih plantažah; evropske opojne pijače in bolezni so jih v nekaterih krajih popolnoma zatrle. Zato je nasvetoval človekoljubni dominikanec Las Casas, da bi rešil propada domače plemo, naj rabiijo pri delu vztrajnejše za more (1517); Genovljani in pozneje Angleži, katerim je Utrehtski mir (1713) dovolil trgovino s sužnji, so zaslužili lepe vsote pri razpečevanju „črnega blaga“. Samo misijonarji so mileje ravnali z Indijanci, jih pridobivali za krščanstvo in navajali na delo, red in miroljubnost.

Čeprav so bile španske kolonije rodovitne, se vendar nikdar niso mogle povzpeli do večjega blagostanja, ker španski izseljenci niso bili kmetje niti meščanje, ampak sami plemiči. Le bogatini in sužnji so prebivali v kolonijah, manjkalo pa je srednjega stanu. Trgovina in obrt se nista razvijali; kolonisti so naročevali svoje potrebščine s Španskega, toda vsled propadajoče obrti so morali Španci pri drugih narodih nakupovati ameriška naročila. Vlada je promet strogo nadzorovala. Tudi španska uprava je škodovala kolonijam in zadušila takoj vsako samostojno gibanje. Tujcem je bila prepovedana naselitev. Izključene so bile tuje duševne struje. Take razmere so vladale do devetnajstega stoletja; ni čuda, če je nedostajalo kolonijam, ko so se ločile od Španije, vsake podlage samouprave in samovlade.

5. Kolonizacija Nizozemcev v Vzhodni Indiji in na Sundskih otokih. Njih naselbine v Afriki, Avstraliji in Ameriki.

Nizozemci postanejo pomorski narod. Ustanovitev nizozemske Vzhodnoindijske trgovske družbe. Nizozemci osvoje Sundske otoke.

Srčni mornarji so bili nizozemski Frizi, ki so prvi, od trinajstega stoletja dalje, direktno brodarili med Severnim in Baltskim morjem. Na obrežju Baltskega morja so nalagali kožuho vino, vosek, žito, lan in les. Seveda niso vsega tega blaga doma porabili, ampak so ga po zahodu razprodajali, najbolj v lukah ob izlivu Loire in Garonne, kjer so sprejemali sol in pridelke bogatejše prirode in gorkejšega podnebja, ki so jih potem dovažali na vzhod. Ko je postala v šestnajstem stoletju Lizbona skladišče za indijsko blago, so podaljšali Nizozemci do tja svoje vožnje. Vedno pogostejše so prihajali v Lizbono in sprejemali blago, ki so ga do tedaj Nemci in Italijani dovažali preko Benetk in Nemčije v Brügge in Antwerpen. Proti med jugozahodnimi romanskimi in severno-vzhodnimi germanskimi deželami, ki so ga Nizozemci oskrbovali, je raste l od leta do leta. Nizozemci so oskrbovali vzhod s portugalsko in špansko soljo, nasprotno pa so v vedno večji množini zalagali Iberski polotok in Italijo z baltskim lesom, posebno ko so izumili Nizozemci žage na veter in so Portugaleci in Španci vedno več ladij potrebovali. Nizozemci pa so dobavljali Italiji in Španiji tudi žito iz Baltskih pokrajin, nadalje so izvažali iz Nemčije razne izdelke, katere so potrebovali Španci in Portugaleci za svoje naselbine.

Tako so dosegli Nizozemci v trgovini zelo lepe uspehe, in sicer zato, ker jim je njihov vladar, španski kralj, dovolil v svojih deželah veliko predpravil. In čeprav so se Nizozemci uprli španskemu vladarju, jih vendar Španci niso dosti motili v trgovini, ker so jim le-oni najhitreje in najceneje dobavljali prepotrebno blago. Tudi so se bali voditelji nizozemskega ljudstva, da ne bi izgubili Nizozemci trgovine s špansko državo, ki jim je prinašala tako ogromen dobiček. Šele, ko je poslala kraljica Elizabeta upornim Nizozemcem angleške vojake na pomoč proti Filipu II., je ukazal ta zaseči vse nizozemske ladje v španskih in portugalskih lukah. Sicer je kmalu ponehala španska strogost, vendar so se odločili Nizozemci, da si poiščejo drugih virov za svojo trgovino, ker so jih tudi Angleži ovirali pri trgovini s Španijo. Zato so pošiljali od l. 1595. kupčijske ladje na Sundske otoke, torej špansko last, preganjali so portugalsko-španske ladje, sklepali z domačimi knezi ugodne trgovske pogodbe in dovažali v Evropo dišave. Da bi

1602 trgovina uspešneje napredovala, je podelila vlada 1602 Vzhodno-indijski trgovski družbi, ki je zbrala z delnicami osnovno glavnico, koncesijo za dvajset let, ki jo je pozneje podaljševala za veliko denarno odškodnino: dovolila ji je izključno brodarstvo in gusarstvo med rtičem Dobre Nade in Magalhãesovim prelivom, oprostila jo uvozne carine za špecerije in ji znižala izvoznino za nizozemsko blago v kolonije. Družba se je smela na lastne stroške vojskovati, ustanavljati kolonije, zidati trdnjave in kovati denar.

Kakor Portugalci tudi Nizozemci niso kolonizirali pokrajin, ker jim je nedostajalo pri majhnem obsegu materinske dežele kmečkega prebivalstva; nizozemska kolonialna politika stremi izključno le za dobičkom v trgovini. Najprvo so se izognili Prednje Indije zaradi preprirov med odočnimi domačimi knezi in obrnili svojo pozornost na otoke. Ustanovili so Batavijo, trgovsko in upravno središče, sedež generalnega guvernerja, ki je v imenu vlade vodil upravo družbe. Pozneje so osvojili vse portugalske postojanke na Malabarskem in Koromandelskem obrežju, na Malaki in Cejlonu. Ko so se otresli Portugalci španskega jarma, so brezuspešno poskušali odvzeti Nizozemcem ugrabljena mesta; obdržali so le tiste kraje, ki jih imajo še dandanes v oblasti. Nadalje so si pribojevali Nizozemci do sredine osemnajstega stoletja vso Javo, Male Sundske otoke, južni del Bornea in zahodni del Timorja; zadobili so tudi monopol japonske trgovine z Evropo, občevali prijateljsko s Kitajci in izvažali v Evropo dišave, čaj, riž, bombaž, svilo, indigo, demante, soliter in sandalovino.

Procvtanje Nizozemske vsled kolonialne trgovine. Nizozemci so s trgovino zelo obogateli; zato je cvetela obrt, poljedelstvo, umetnost in veda. Hugon Grotius, ki je učil, da je morje prosto in da je neveljavna špansko-portugalska razdelitev sveta, je ustvaril mednarodno in pomorsko pravo; kartografični zavod je izdajal izvrstne zemljevide; vzorno so uredili oskrbo vdov in sirot.

Nasilstva Vzhodnoindijske trgovske družbe. Toda to blagostanje ni trajalo dolgo časa. Vzhodnoindijska trgovska družba, ki so jo sovražili vsi evropski narodi, posebno Angleži, zaradi nasilne monopolne trgovine, je izmed vseh privilegiranih družbin sploh vseh narodov najbrezvestnejše gospodarila. Samoumevno je, da ni trpela evropskih narodov, domačini so bili pravi njeni sužnji: odirala, varala, izžemala in morila jih je. Uravnavala in nadzorovala ni

le kakor pri Portugalcih, Angležih in Francozih vse trgovine, ampak tudi vsa produkcijo. Sadila je nekatere dišave na določenih otokih (muškatove orehe na Bandi, žrebice na Amboini) ter uničevala nasade v drugih krajih; zabranjevala je z najstrožjimi naredbami, prodajati rastline drugim narodom, sežigala pri bogati letini veliko množino pridelkov in zviševala z nepostavnimi sredstvi cene uvoznega blaga. Družba je imela, ker so bile cene dišavam vedno enako visoke, izredne dobičke, vrednost delnic je neprestano rasla, višji njeni uslužbenci so silno bogateli, nepošteni nižji uslužbenci pa so trgovali kar na svojo roko. Vzгляд družbe pa je posnemalo nizozemsko ljudstvo: vse je hotelo čez mero zaslužiti in sijajno živeti. Požrešnost, razkošje in npravna zanikarnost se je polastila celo kmetov; družba in država sta zabredli v velikanske dolgove. Konkurenca Angležev in Francozov in notranja gniloba sta pokopali družbo, ki je obdržala trgovino le še z Japonsko in Kilajsko. L. 1795 so jo razpustili.

Nizozemska posest v Afriki. Kot oporišče na daljni poti v Indijo so sezidali Nizozemci 1652 trdnjavo na rtiču Dobre Nade. Kmalu so se naselili v obližju nizozemski kmetje in francoski hugenotski emigranti in ustanovili narod Boerov, ki je razširjal nizozemsko posest in pridno obdeloval rodovitno pokrajino.

Nizozemci odkrijejo Avstralijo. Nizozemci so tudi odkrili Avstralijo, ki so jo prvotno zamenjali z Ognjeno zemljo; od l. 1605. so večkrat prišle nizozemske ladje na obalo Nove Hollandske, kakor so imenovali Avstralijo, narisale obrežje in nazvale 1624 severni poluotok Arnhem-deželo. Prvi je objadral to celino Abel Janszon Tasman, ki je plul 1642 ob zahodni in južni obali do Tasmanije, ki jo je smatral za poluotok; dalje je prišel na Novo Zelandijo in na povratku v Batavijo na Tonga- in Fidži-otočje in Bismarckov arhipel.

Nizozemska posest v Ameriki. V Ameriki so si priborili Nizozemci nekoliko kolonij, izmed katerih so do sedaj obdržali otok Curaçao, po katerem se imenuje najboljši likêr na svetu, in Guayano ali Surinam (1666) z rodovitnimi plantažami kave, bombaža in sladkorja. Ob reki Hudson so ustanovili mesto Novi Amsterdam (sedaj New York) in nakupili v njegovi okolici obširne pokrajine.

6. Francoske naselbine v Afriki, Prednji Indiji in Ameriki.

Delovanje francoske Vzhodnoindijske trgovske družbe v Afriki. Francoski Normani in Bretoni so že v štirinajstem stoletju raziskovali afrikansko atlantsko obrežje, 1534

so odkrili veletok Lorenzo in Kanado, odkoder so dobivali Francozi dragoceno kožuho vino, in ustanovili v Braziliji in Floridi kolonije na prigovarjanje Colignyja, ki je hotel po vzgledu angleške kraljice Elizabete svoje rojake pridobiti za prekmorske ekspedicije in s tem tudi za vojno proti Španiji. Toda te kolonije so Portugaleci in Španci kmalu razrušili. Tako ni imela Francoska koncem šestnajstega stoletja vsled slabotnih kraljev in notranjih bojev nobenega prekmorskega posestva, niti kolonij. Ljudje niso imeli, kakor tudi ne na Angleškem, veselja za izseljevanje; večinoma so prihajale v novi svet osebe dvomljive vrednosti, ki so hrepenele le po dobičku ter zlatu in mrzile delo.

V naslednjem stoletju se je kardinal Richelieu zelo zanimal za naselstvo, z vso vnemo pa se je poprijel njegovih idej slavnega kolonialni minister Colbert, ki je hotel vsestransko pospeševati francosko trgovino in obrt ter ji osvoboditi nizozemskega gospodstva. Izvršiti je hotel to z zaščitno carino, tovarnami, državnimi podporami in francoskimi naselbinami. Ustanovil je 1664 Vzhodno- in Zahodnoindijsko delniško trgovinsko družbo in jima naklonil izdatno državno podporo.

Prva družba je pričela s svojim delovanjem na otoku Madagaskarju, a francoski trgovci niso kazali nobenega zanimanja za podjetje; v naslednjem stoletju so razširili posest in 1896 proglasili otok za državno kolonijo.

V začetku sedemnajstega stoletja so se naselili Francozi ob izlivu Senegala, v St. Louisu, in ustanovili polagoma kolonijo Senegambijo; v začetku osemnajstega stoletja so osvojili Zlatobal, odkoder so pošiljali zamorske sužnje na Antilje; to je privabilo Angleže, ki so zasedli pokrajino.

Delovanje Vzhodnoindijske družbe v Prednji Indiji. Od l. 1669., pozneje kakor Nizozemci in Angleži, so ustanovili Francozi trgovska skladišča v Prednji Indiji, kakor Masulipatam, Pondichery, Chandarnagar. Ko je v osemnajstem stoletju propadala mongolska država, je ravnatelj trgovinske družbe Dupleix srečno razširjal francosko posest ob obrežju, odkoder je prepodil Angleže, in po Dekanu. A le malo časa je trajal francoski vpliv na tem poluotoku; vsled slabega družbinega gospodarstva in kratkovidnosti vlade, ki je nezadostno podpirala Dupleixa, so izpodrinili Angleži v sedem-

letni vojski Francoze iz dragocene Indije. V pariškem **1763** miru so jim pustili le Pondichery; čez sedem let je razpustila vlada francosko Vzhodnoindijsko družbo.

Delovanje Zahodnoindijske družbe v Zahodni Indiji. Zahodnoindijska trgovinska družba je snovala naselbine na Malih Antiljih, na katerih so se naseljevali Francozi že od Richelieuja; tudi tukaj so jim Angleži zelo škodovali. V sedemnajstem stoletju so razsajali na Antiljih in bližnjem obrežju glasoviti gusarji in tihotapei, zvani Flibustier, ki so neusmiljeno morili in požigali ter popolnoma omajali špansko gospodstvo na teh otokih. Zato so osvojili Francozi nekatere otoke (Guadeloupe, Martinique in rodovitni zahodni del Haitija) in zasedli Cayenne.

Francosko kolonizacijsko delovanje v Kanadi. Najobsežnejše pa je bilo njih kolonizacijsko delovanje v Kanadi; lepo se je razvijalo poljedelstvo, cvetla je trgovina s kožuho vino, posebno z bobrovino. Richelieu je pospeševal kakor drugod tudi tukaj kolonizacijo; vendar se niso hoteli francoski kmetje v Kanado naseljevati, kajti v Novi Franciji jih je ravno tako zatirala državna oblast kakor v stari domovini; plemiči in duhovniki so imeli stare predprave in kopičili posestva v svojih rokah.

Za razširjanje francoskega gospostva v Severni Ameriki so si pridobili jezuiti dosti zaslug; odkrili so Velika jezera, Niagarski slap, Mississippi, Ohio. Kolonisti so sezidali mesto Detroit ob Eriškem jezeru, ki je postalo središče trgovine s kožuho vino. Proti Indijancem so zgradili ob Mississippiju trdnjave, njegovo porečje so proglasili za francosko posest in jo nazvali Louisiano; ob njegovem izlivu so postavili Novi Orleans, sedaj prvo tržišče za bombaž. Izsekavali so gozdove, obdelovali polja, osvojili Akadijo in Novo Fundlandijo. Francozi pa niso znali zadostno izkoristiti teh pokrajin, ki deloma niso imele tako ugodnega podnebja kakor angleške kolonije in so imele vrednost le zaradi trgovine s kožuho vino, zaradi lova in ribištva; druge, kakor južna Kanada, so bile pač dragocene zaradi napredujočega poljedelstva. Francozi so se le počasi naseljevali. Zahodna družba (compagnie d'occident), ki jo je Law ustanovil, je za kratko dobo kolonije navidezno povzdignila; kurze te in Zahodnoindijske družbe so sleparsko zviševali, da je kmalu nastal popoln polom. Lawova družba se je razšla (1732), deleži Zahodnoindijske so pa zelo nizko padli, tako da je vsa Francoska bila v veliki stiski. Tudi drugače so vladale v kolonijah zelo nezdrave razmere. Francozi, ki so v velikem loku oklenili angleško posest ob Atlantskem oceanu in jo odrezali od ozadja, so se morali vedno z Angleži bojevati. A ker je bila vlada omahljiva, nezmožna, zani-

karna, celo brezvestna nasproti kolonistom, je vladala vsled sleparij uradnikov neznosna draginja.

1763 Razni povodi so povzročili odločilno sedemletno vojsko med Francosko in Angleško, v kateri so si Angleži osvojili Quebec in Montreal in v pariškem miru 1763 dobili Kanado in pokrajino zahodno do Mississippija.

Tako se je izjalovila francoska kolonialna politika, za katero se ljudstvo ni nikdar vnemalo, ker Francozi niso pomorščaki; le posamezniki so se navduševali zanjo. Voltaire je pa proslavljal angleške uspehe kot triumf človeških pravic in prostosti nad hirajočim despotizmom.

7. Angleška kolonizacija v Ameriki, Vzhodni Indiji, Avstraliji in Afriki.

Razvoj angleških kolonij v Severni Ameriki. V srednjem veku se Angleži niso dosti brigali za mornarstvo, a sovraštvo do španskega kralja Filipa II. jih je sprijaznilo z morjem; napadali so s hitrimi in okretnimi jadrnicami okorne in široke španske ladje in jih plenili. Najsilnejša gusarja sta bila Francis Drake in Walter Raleigh; prvi je objadral zemljo in uspešno ropal po Zahodni Indiji, drugi se je 1585 izkrcal na vzhodni ameriški obali in imenoval pokrajino po Maiden queen (deviški kraljici) Virginijo.

Pridni in podjetni Angleži so prvi uvideli, da je smešno, sanjati o Eldoradu, zlati deželi, in da jim bo le trdo in neutrudno delo dajalo v novo odkritih deželah bogat zaslužek, kajti Severna Amerika je bila še bolj revna pridelkov kakor Srednja in Južna Amerika, tudi je manjkalo dragih kovin. Naseljevati so se začeli, ko so 1602 v premi črti prejadrali Atlantsko morje in niso več uporabljali pasatnega morskega toka čez Kanarske otoke in Zahodno Indijo. Istočasno so izpremenjene gospodarske razmere na Angleškem za vlade Elizabete, posebno vedno bolj množéča se veleposestva, pregnala male in srednje kmete, ki so postali s političnimi in verskimi nezadovoljnější pozorni na deviško zemljo, neizmerna lovišča, ribnate obali in zdravo podnebje: dani so bili vsi pogoji za novo domovino. Dve akcijski

družbi sta dobili 1606 pravico, da smeta, kakor je vlada že dovolila premožnim Angležem, naseljevati koloniste in jim brezplačno razdeljevati zemljišča ob vzhodni severnoameriški obali med 34° in 45° s. š. v širini 100 angleških milj. Naseljenci različnih veroizpovedb so pridelovali na jugu s sušnji tobak, na severu so lastnoročno obdelovali zemljo. Koncem sedemnajstega stoletja je bila kolonizacija v Novi Angleški že tako napredovala, da dobimo med Charlestonom in Portlandom nepretrgano vrsto britanskih kolonij, ki so jih proslavljali kot domovino svobode, posebno puritanske kolonije, domovino opozicije proti materinski zemlji in človeških pravic, ki so prešle kmalu vse narode. Angleži so pregnali tudi Nizozemce iz Novega Amsterdama (1664) in nazvali mesto New York. Trdovratneje in dolgotrajneje so se borili s Francozi, ki so jim odstopili v Utrechtskem miru Akadijo (= Novi Braunschweig z Novo Škotsko) in Novo Fundlandijo ter v pariškem miru Kanado in zemljo zahodno do Mississippija; Španija jim je tudi odstopila Florido. Vse te pokrajine so bile redkeje obljudene in slabeje obdelane, ljudstvo pa ni imelo nobenega čuta za svobodo. 1763

Postopanje Angležev z Indijanci. Z domačimi Indijanci so Angleži jako kruto ravnali. Ščuvali so jih na vse svoje tekmece, morili in zatirali jih z najnižkotnišimi sredstvi; dajali so jim slabo žganje in jih namenoma kužili s kužnimi snovmi. Nekateri opravičujejo to početje s tem, da so bili Angleži, ki se niso nikdar mešali z domačini, prisiljeni v prid naraščajočega kmetijstva tako ravnati z Indijanci, ki so se bavili le z lovom in ribištvom.

Odnosaji Angležev do kolonistov. Naravno je, da angleška vlada ni pričakovala od ubogih naselnikov in revne zemlje takoj znatnega dobička; šele ko so se gospodarsko opomogli, so plačevali carino in druge davke, katere je določeval angleški parlament. Ta je zastopal angleške koristi nasproti kolonijam ravno tako odločno, kakor absolutistični španski kralj. Ko so odpadle Zedinjene države, se niso izneverile kroni, ampak parlamentu. Ta slučaj dokazuje, da je angleška kolonialna politika razvila v kolonijah sile, ki so lahko same zastopale lastne koristi. Saj pa tudi drugače ni bilo mogoče; kajti Angleži so se udeleževali doma v občinah političnega življenja in so obdržali tudi v kolonijah vse pravice svobodnih meščanov, samoupravo in parlament; zagovarjali so koristi kolonij nasproti angleškemu parlamentu in jih celo z orožjem branili. A ta slučaj se je samo enkrat zgodil. Odslej so Angleži drugače postopali: nesporazumke in prepire so mirno poravnavali; odslej se obe stranki ozirata druga na drugo, kar obema koristi.

Angleški obrambni zakoni škodujejo trgovini Severno-ameriških kolonij, ki se ločijo od materinske zemlje. Odkar so Angleži izgubili Calais, se niso več prizadevali, da bi pridobili posestva na evropskem kontinentu. Odsihmal so težili le po kolonijah, razširjenju trgovine in pomorskem gospostvu. Domače postave, kakor tudi pogodbe s tujimi državami so prikrejevali temu stremljenju. V naslednjih stoletjih se je povzdigovala angleška trgovina pod vplivom merkantilizma: izvoz je bil večji nego uvoz, uvažati so smeli le sirovine, ki so jih Angleži plačevali s svojimi obrtnimi izdelki. Te obrambne naredbe, ki so povzdignile angleško trgovino do one višine, ki jo je imela v devetnajstem stoletju, tudi kolonijam niso prizanesle.

1651 Ustanovitelj moderne Angleške, Oliver Cromwell, je določil v plovbnem zakonu (navigation acte) 1651, da smejo prekmorske izdelke in pridelke uvažati na Angleško le angleške ladje, evropske pa razen angleških tudi ladje tistih dežel, katere so jih izgotovile; izvažati in brodariti ob angleškem obrežju tujci niso smeli. Te določbe, ki so vzele Nizozemcem glavni zaslužek, prekupovanje kolonialnega blaga in kontinentalnih izdelkov, so veljale tudi za kolonije; toda 1663 so ukazali, da smejo dohajati v angleške kolonije le angleške ladje in da morajo kolonije nekatere pridelke izvažati le na Angleško, tuje evropsko blago pa da smejo dovažati le preko Angleške. Ta zakon je zelo škodoval Severno-ameriškim kolonijam, kajti njih trgovina se ni mogla razviti. Vrhulega so Angleži ovirali še obrtni napredek, in sicer toliko energičneje, kolikor bolj je procvitala njihova industrija. Toda brezuspešne so bile vse prepovedi; železo, premog in bombaž je bil pri roki, industrija je napredovala, nastal je konflikt, ki je povzročil ločitev.

Angleška Vzhodnoindijska trgovska družba osvoji Prednjo Indijo. Za izgubljene Severnoameriške kolonije so se odškodovali Angleži v Vzhodni Indiji in Avstraliji. Angleški trgovci so obrnili svojo pozornost še pred Nizozemci na Indijo in ustanovili Vzhodnoindijsko delniško trgovinsko družbo 1601. V začetku je družba polagoma napredovala, tekmovali je morala s Portugaleci, Nizozemci in Francozi; Portugalce je iztisnila iz Perzijskega zaliva in z Malabarske obali. Na kopnem je še obstajala močna dr-

žava velikega mogula in raznih nabobov; s temi je sklenila ugodne trgovinske pogodbe. Zato si ni mogla osvojiti večje pokrajine, ampak zadovoljiti se je morala po nizozemskem in portugalskem vzgledu z utrjenimi trgovskimi skladišči in trgovinskimi naselbami; najvažnejše so bile: Madras, Kalkutta in Bombay. V sedemnajstem stoletju je prinašala trgovina s čajem družbi precejšnje dobičke, tudi ji je podelil Karel II. jako dalekosežne pravice: smela je vzdrževati lastno armado, zidati trdnjave, osvajati dežele, sklepati pogodbe in zveze. Odslej je družba izvrstno napredovala: njen guverner lord Clive, najboljši angleški vojskovodja na kopnem, je osvojil 1757 Bengalijo, pregnal Francoze in Nizozemce in tako ustanovil sedanjo britansko-indijsko državo. Ker je država podpirala družbo pri vseh podjetjih in jo rešila bankrota, je odslej nadzorovala država vso upravo te družbe. Kraljevi namestnik Warren Hastings je vzorno uredil državno upravo in davkarstvo, ustanovil sodišča in policijo in preosnoval vojaštvo. V tem je nastal boj med krono in družbo radi gospodstva v Indiji, a zmagala je krona. Pitt je ustanovil 1784 državno ministrstvo za Indijo in prepustil družbi le trgovino; angleški parlament je nadzoroval vse poslovanje in varoval domačine pred uradniškim nasiljem, Indijci so pa zadobili zaupanje v angleško vlado.

Angleži osvoje Avstralijo. Čeprav so Nizozemci že v začetku sedemnajstega stoletja poznali sever in jug avstralske zemljine, vendar se niso dalje brigali zanjo. Vzhodno obrežje je odkril Cook; ko se je ta vračal 1769 s Tahitskih otokov, je našel po njem imenovano ožino, Veliko grebenino in Torresov preliv, ki je bil znan že od 1606; na drugem triletnem potovanju je prišel na Novo Kaledonijo, Cookove in južne Fidži-otoke; po dveh letih je nastopil tretje potovanje, na katerem so ga pa divjaki 1779 ubili. Neki Cookov sopotnik je opozoril Angleže na Avstralijo, kamor naj bi pošiljali kaznjence. Ta nasvet so Angleži takoj uresničili. L. 1788 so ustanovili kaznjenci mesto Sidney ob najboljšem pristanišču sveta in z ugodno okolico, ki so jo pridno obdelovali. Prodirali so v notranjščino in ob obrežju; od 1793 so se jim pridruževali svobodni naselniki, ki so izrhpavali premogovnike in uvedli ovčarstvo.

1806

Angleška posest v Afriki. V Afriki Angleži sprva niso imeli dosti uspeha. Sezidali so ob Gvinejski obali trdnjave, ki so varovale njih trgovino s sužnji; šele 1806 so zasedli obširnejšo pokrajino, Kapsko deželo. Sicer pa so Angleži kakor drugi narodi brezobzirno zatirali domačine in za njih blaginjo niso ničesar storili.

Angleška posest v Zahodni Indiji. Ko so omajali morski roparji Flibustierji špansko gospodstvo na Antiljih, so poleg Francozov tudi Angleži porabili to ugodno priliko in zasedli Bahamske ter nekatere Male Antiljske otoke, posebno rodovitni Barbados, Jamaiko in Trinidad ter Guayano s Paramaribom.

8. Kolonizacijsko delovanje ostalih narodov.

Rusi osvoje Sibirijo. Ruski kozaki so od konca šestnajstega stoletja prodirali po Sibirskih pustinjah, ustanavljali naselbine ter osvojili 1696 Kamčatko. Sredi sedemnajstega stoletja je preiskoval Dešnev, po katerem se zove vzhodni azijski skrajnik, vzhodno obal in v začetku osemnajstega stoletja je Danec Bering našel Beringov preliv.

Delovanje Fuggerjev in Welserjev v Ameriki. Po propadu Hanze sta se opomogla Augsburg in Nürnberg; Fuggerji in Welserji so se takoj prilagodili novim prometnim zvezam, ustanavljali so skladišča v Lizboni in Sevilli ter so se z močnim brodomjem udeleževali prekmorske trgovine. V novem svetu so sadili cukrov trst, izpirali zlato, iskali baker in srebro ter uvažali zamorske sužnje. Cesar Karel V. je dal Welserjem v fevd Venecuelo. Ti so hoteli po španskem vzgledu v neplodni in redko obljudeni deželi hitro obogateti, a kmalu so jo brez uspehov zapustili; sicer pa so si pridobili dosti zaslug za preiskovanje porečja Orinoka in Amazonasa.

Braniborski Veliki volilnik je ustvaril brodomje, ustanovil nekaj naselbin ob Gvinejskem zalivu in pospeševal prekmorsko trgovino; a po njegovi smrti je vse zaspalo.

9. Odkritja na severu.

Odkritja Portugalcev in Špancev so izpodbodla Nizozemce, Francoze in Angleže, da so začeli iskati pot v Vzhodno Indijo in Tihi ocean na severu Evrope, Azije in Grenlandije. Genovljan

Gabotto (angleški Cabot), ki se je naselil v Bristolu, je prišel 1497 na Labrador in pozneje na Novo Škotsko, Frobisher in Davis sta preiskovala otočja na zahodni Grenlandski obali (1576—1587), Hudson je odkril po njem imenovani zatok (1610), Baffin je prodrl skozi Hudsonski preliv do otoka Southampton, tam se je obrnil in poskušal severneje doseči cilj: objadrti Severno Ameriko. Dosegel je v sedanjem Baffinskem zatoku 78° s. š., kjer se je obrnil proti jugu in jadral mimo Lancasterске ožine, ki jo je smatral za fjord. Ako bi bil jadral po tem prelivu v zahodni smeri, bi bil našel morje, ki je večkrat nezamrzlo, in tako prosto pot okoli poluotoka Aljaške. Vrnil se je 1616 na Angleško v trdnem prepričanju, da so vsi poizkusi brezuspešni. Angleži so verovali izkušenemu pomorščaku; šele čez 200 let, 1818, so začeli Ross, Parry, Franklin preiskovati polarne kraje in 1851 je dosegel Mac Clure zaželeni cilj, dokazal pa je tudi, da je ta pot za brodarstvo nepraktična.

Cabotov sin Sebastijan je ustanovil 1553 Moskovitsko trgovsko družbo, ki naj bi našla na severu Evrope pot v Tihi ocean; dosegla je le Karsko morje. Člani te družbe so prišli v Rusijo, ki jo je odkril zahodu kranjski plemič Žiga Herberstein v knjigi „*Rerum Moscovitarum Commentarii*“ (Dunaj 1549). Car je dovolil Angležem svobodnejšo trgovino v svoji državi. Svobodni Nizozemci so sledili Angležem, odkrili Spitzberge in severni otok Nove Zemlje 1596. S tem prenehajo odkritja v tej smeri; čez 282 let je Nordenskiöld (1878) objadral severno Azijo in izprevidel, da ta pot ni porabna za trgovski promet.

10. Posledice kolonizacije.

Odkritja in kolonizacije so povzročile tako dalekosežne izpremembe kakor noben drug zgodovinski dogodek. Evropci, v srednjem veku omejeni na lastno zemljino in sosednje dežele, so spoznavali ves svet in se po njem razmnožili. Tuje zemljine niso ostale več osamljene, Evropa jih je vezala med seboj in določevala njih usodo. Začelo se je novo preseljevanje narodov, svet so več ali manj preustrojili po evropskem vzgledu. Zamorce so v ogromnem številu prodajali za sužnje v Ameriko, mon-

golski vzhodnoazijski delavci so dobivali zaslužek pri velikih evropskih podjetjih, plemena so se križala, nastali so novi človeški zarodi (Mulati, Mestici itd.), nekatere pokrajine (Severna Amerika, Antilji in Avstralija) so dobile popolnoma novo prebivalstvo. Močnejših plemen (Indijcev, zamorcev in Malajcev) Evropci niso mogli ugonobiti, slabejša so popolnoma zatrli ali pa le-ta polagoma hirajo vsled slabega vpliva evropske kulture in ker se niso mogla prilagoditi izpremenjenim razmeram (Indijanci v Združenih državah, avstralski zamorci in del Polinezijcev). Evropci so neusmiljeno pokončavali severno-ameriške in sibijske gozdove, pokončavali bivole v Severni Ameriki, slone v Afriki, živali z dragoceno kožuhovino in kite; jako redko dobimo še te živali. Nasprotno so prinesli Evropci Ameriki in Avstraliji svoje domače živali, žito, sadno drevje in zelenjavo, nadalje višjo kulturo in krščanstvo. Tujci so se seznanili z evropskimi potrebščinami, z načinom življenja, z državno in mestno upravo, z vedo, z izdelki in užitki ter si ustvarili novo kulturo. Severna Amerika in Avstralija sta se popolnoma izpremenili: na mestu nekdanjih pragozdov se razprostirajo krasna evropska mesta, obdana s cvetočimi vrtovi in lepo obdelanimi njivami; železnice, telegrafi in telefoni omogočujejo promet.

Tudi Evropa ima dosti dobička od novih zemljin. Vsled vplivanja kolonij je zadobilo morje veliko važnost, ker zemljin več ne loči, ampak jih spaja; brodarstvo in ladjedelska tehnika sta neprenehoma napredovali, poljedelske države so postale trgovinske, denar je izpodrinil naturalno gospodarstvo; veleobrt je izvažala v velikih množinah izdelke, rastoča obrt je lažje preživljala ljudi, belo pleme se je silno razmnožilo. Ljudje so silili v mesta, posebno primorska, ki so vedno bolj naraščala in postala kulturna središča. Mnogo evropskih držav je zadobilo po kolonialni posesti tako moč, kakršne ne bi bile drugače nikdar dosegle: Španija, Nizozemska in Anglija. Francoska je pa mnogo moči izgubila vsled prekmorskih posestev. Tuji pri-delki so izpremenili evropsko življenje: Amerika je pošiljala krompir, tobak, kakao in koruzo, Azija dišave, riž in čaj, Arabija kavo; nadalje Evropci neogibno potrebujejo bombaž, sladkor, zlato, srebro, baker, petrolej, svilo, lepote in druge rastline, domače živali itd. Spoznavanje dežel, ljudi in morja ter duševnih pridobitev tujcev je ustvarilo nove vede, marsi-

katero eksotično umetnost in obrt (vrtnarstvo, izdelovanje porcelana, dela iz kovin in laka) so Evropeci še podrobneje izobrazili.

Španija in Portugalska sta si mirno delili svetovno kolonialno posest, njih kolonije niso vplivale na domačo politiko. To pa se je izpremenilo, ko so se s silo vrinili Nizozemci, Angleži in Francozi v portugalske in španske kolonije; odslej je vplivala evropska politika na kolonije, evropske vojske so se razširile čez morje. Vedno ožji je postajal notranji stik med domovino in kolonijami. Merodajno je bilo pomorsko gospostvo. Španija je gospodovala na morju, dokler se ni razbilo njeno brodovje ob angleškem obrežju; v gospostvu ji je sledila njena najhujša sovražnica, Nizozemska. Kmalu je prisilila Anglija sosedo po dolgotrajnem boju, da ji je odstopila morsko prvenstvo. Vendar so Nizozemci ostali še vedno prvi pomorščaki, ker so imeli največ ladij, a kot kolonialna država stoje v isti vrsti kakor Španci in Portugalci; semintja so razširili svojo posest, udeleževali pa se niso več kolonizacije ostale zemlje. Samo Angleži in Francozi so kolonizirali zemljo. Skoro 150 let sta se borila ta dva naroda javno in natihem. Nelsonova zmaga pri Trafalgaru (1805) je odločila, združeno francosko-špansko brodovje je bilo poraženo. Angleži so zadobili neomejeno gospostvo na morju in v trgovini, ker so vedno stremili le za tem ciljem in niso cepili svoje ljudske moči, kakor Francozi, ki so se poganjali od Ludovika XIV. tudi za evropsko kontinentalno prvenstvo.

1805

D. Cesar Maksimilijan I. (1493—1519).

Vladarjeva osebnost. Vse ljudstvo je ljubilo ljudomilega zadnjega viteza, ki je strastno ljubil bojne igre in lov, pri tem se pa živahno zanimal za vse državne posle, in poznal natanko vse ljudske potrebe. Resnično po-božen in trdno zaupajoč v Boga je ostal v vsaki stiski miren; brezmejno radodaren je izdatno podpiral umetnost in znanost. Njegov živahni duh je hitro menjaval načrte, večja trdnost bi mu bila pridobila lepših uspehov v politiki; tudi se je preveč zanašal na državne kneze.

Maksimilijanova zunanja politika. Na zahodu je močna francoska država vznemirjala slabotno Nemčijo in iztegovala roke po onemoglih italijanskih državicah, kjer so vladali pre-tkani knezi s podkupovanjem, lažjo in prevaro. Francoski kralj

1508

Karel VIII. si je prisvajal Napolj kot anjouvinsko dediščino, njegov naslednik Ludovik XII. pa nemški državni fevd Milan kot sorodnik Viscontijev. Ferdinand Katoliški je izkušal združiti Sicilijo z Napoljem. Maksimilijan je moral varovati nemški vpliv v Italiji, a ves njegov trud je bil brez uspeha, ker ga ni podpirala nemška država in ker mu je vedno primanjkovalo denarja. Benetke mu celo niso dovolile, da bi šel čez njihovo ozemlje na kronanje v Rim; zato se je imenoval „izvoljeni rimski cesar“. Papež Julij II. je priznal ta naslov (1508), ki so si ga nadevali vsi naslednji rimsko-nemški cesarji. V teh dvaindvajsetletnih bojih (1494—1516), ki se jih je celo angleški kralj Henrik VIII. udeleževal, so opustošili Benečani večkrat Gorico, Trst, Reko in Kras do Ljubljane; a ljubljanski škof Krištof Ravbar in Krsto Frankopan sta jih večkrat potolkla. Vedno in vedno so se snovale nove koalicije držav, nazadnje je francoski kralj Franc I. občutno premagal nasprotnike pri Marignanu (1515), da so sklenili z njim mir. Franc I. je obdržal Milan, Aragonija je že 1503 dobila Napolj, ki je ostal v španski oblasti do španske nasledstvene vojske, Benečani pa so odstopili Maksimilijanu kraje Roveredo, Riva, Ala, Peutelsstein in Ampezzo.

Reforme Maksimilijanove v Nemčiji in Avstriji. Od petnajstega stoletja so stanovi in izobraženci opetovano zahtevali državno reformo, toda velika nasprotja med krono in knezi so preprečila mirno rešitev tega važnega vprašanja. Deželni knezi, posebno volilniki, bi bili najrajši postali neodvisni od krone in ustanovili knežjo oligarhijo, ki bi ji načeloval brezvpliven titularen kralj. Nasprotno je morala krona zavirati ta razvoj in braniti enotno državo; razen tega je hotela z reformami ojačiti veljavo svoje hiše in razširiti njena posestva. Maksimilijan je moral vpeljati nekatere prepotrebne reforme, ker je nujno potreboval denarja za svojo zunanjo politiko. Čeprav so ga podpirali srednji stanovi in sploh javno mnenje pri tem stremjenju, vendar ni mogel zlomiti odpora volilnikov.

1495

Na wormskega državnem zboru (1495) je razglasil cesar večni občni mir (ewiger Landfrieden) in zaukazal, da mora sodišče razsojevati prepire; polagoma je z malimi izjemami prenehala podivjanost vitezov. Da bi mogel izvesti občni mir, je preustrojil državno komorno sodnijo (Reichskammer-

gericht), ki je imela sedež najprvo v Frankfurtu, potem v Wormsu, Regensburgu, Augsburgu, Speyerju in nazadnje v Wetzlarju. Predsednika je imenoval cesar; prisodnikov, ki so jih volili stanovi, je bilo na polovico juristov (8), drugi (8) so bili viteškega stanu. Finance je hotel cesar tako urediti, da bi bila država in njene naprave nezavisne od teritorijev, toda stanovi cesarju niso dovolili državnega davka, ampak samo „splošni belič“, (gemeiner Pfennig), nekako miloščino, ki so jo razglašali župniki v cerkvah. Mesta in vitezi so se upirali tej novi davščini, le neznatne svote je prejel cesar za vojne namene. Zaman so bile vse njegove prošnje na naslednjih državnih zborih; sebičnost, partikularizem in politična kratkovidnost stanov je preprečila vsako uspešno delovanje. Na državnem zboru v Augsburgu (1500) so razdelili Nemčijo, izvzemši češko kraljevino, v okrožja, ki so jih na wormskega državnem zboru (1521) pomnožili na deset in ki so se ohranila do 1803; okrožni glavar je skrbel za vzdrževanje občnega miru in izvrševanje sodnijskih razsodbe.

Švicarji so že dolgo časa stremili na to, da bi se ločili od nemške države. Niso hoteli priznati komorne sodnije niti plačevati splošnega beliča. Uprli so se in premagali Maksimilijana, ki jim je odnehal v bazelskem miru (1499); odslej so **1499** bili le še formalno nemški podložniki.

Veliko zaslug si je pridobil Maksimilijan za vojaštvo. V petnajstem stoletju je kakor na Angleškem in Francoskem tudi v Nemčiji pehota izpodrinila viteško konjenico. Nemški knezi so sprejemali med vojake najrajši sinove prostih švicarskih gora; ko je pa tem bilo prepovedano opravljati pri tujcih vojaško službo, so nabirali nemške najemnike, krepke kmečke sinove, ki so jih od 1477 nazivali Landsknechte. Cesar in njegovi poveljniki so jih spretno organizirali, oborožili s težkimi dolgimi sulicami, meči in puškami. Cesar je tudi ustanovil proslulo avstrijsko topništvo. V arzenalih v Innsbrucku in Mühlauju so izdelovali mogočne topove, ki so jih občudovali vsi sodobniki.

Tudi v Avstriji je upeljal Maksimilijan marsikatero administrativne reforme. Ker je recepcija rimskega prava in prenovljeno vojaštvo zahtevalo drugačno upravo in večje izdatke, si je moral zagotoviti nove finančne vire, ki bi bili

neodvisni od stanov. Tako je ustvaril cesar iz fevdalne države uradniško državo in okrepil deželnoknežjo moč. Cesarjevemu vzgledu so sledile dežele in ustanovile za razširjene deželne agende nove stanovske urade. Finance sta upravljali računski komori (Reithammer), za zgornjeavstrijske dežele v Innsbrucku, za nižjeavstrijske v Lincu. Dva kolegialna regimenta (Regiment) sta vodila politično upravo in komorna sodnija (Kammergericht) v Dunajskem Novem Mestu je razsojevala preporne zadeve za nižjeavstrijske dežele; računsko komoro in regiment sta nadzorovali dvorna komora (Hofkammer) in dvorni svet (Hofrat). Ti uradi so imeli stalne sedeže in so poslovali vedno, tudi če je cesar odšel v tujino. Tako se je rodila ideja celokupne avstrijske države, kajti dotlej so si bile posamezne dežele popolnoma tuje, niti v sili niso pomagale druga drugi. Omenjeni skupni uradi so pa spajali dežele, dolgotrajne zunanje vojske so jih zbližavale, na skupnih deželnih zborih in skupnih posvetovanjih odposlancev vseh avstrijskih dežel so se posvetovali o organizaciji deželne uprave in deželne brambe proti preteči turški nevarnosti.

- Maksimilijan razširi habsburško teritorialno moč.** Cesar je znatno pomnožil habsburško posest. Po prvi ženi je pridobil bogato Burgundijo, Tirolsko pa je združil z ostalimi avstrijskimi deželami. Ko je umrl 1500 zadnji goriški grof Lenart, je podedoval vsled mnogih starih pogodb Bistriško dolino vzhodno od soteske Mühlbach z mestom Lienzom, grofovino Goriško z Gradiščansko in Idrijo. Zadnje mesto je imelo veliko vrednost v državnem narodnem gospodarstvu zaradi bogatih živosrebrnih rudnikov, ki so jih 1497 slučajno našli. Le-ti rudniki so od 1580 državna last ter od 1506 tam neprenehoma kopljejo živo srebro. V bavarskem nasledstvenem prepiru so priznali Maksimilijanu mesta v severni Tirolski: Rattenberg, Kufstein in Kitzbühel (1505) in v vojski z Benečani že omenjene kraje.

Veliko večje in važnejše so tiste pokrajine, ki so si jih pridobili Habsburžani z ženitvami. Maksimilijanov sin Filip Lepi se je oženil z Ivano, hčerjo Ferdinanda Aragonskega in Izabele Kastilske. Ko je postala njegova žena, ki jo po krivici zovejo blazno, za vladu nesposobna, je sam vladal v Kastiliji do svoje smrti (1506), in ko je umrl Ferdinand Katoliški (1516),

je podedoval Filipov sin Karel I. (V.) celo špansko kraljestvo z obširnimi novo odkritimi deželami. Maksimilijan pa je hotel preskrbeti tudi ostala dva vnuka, Filipova otroka Ferdinanda in Marijo. L. 1515. se je dogovoril na Dunaju z ogrskim in češkim kraljem Vladislavom II., da se poroči Ferdinand z jagelovsko kraljično Ano, njen brat Ludovik pa z nadvojvodinjo Marijo; obenem sta se vladarja domenila, da naj podedujejo Habsburžani kraljestvi Vladislavovi. Črez 11 let so želi Habsburžani sadove svoje dolgoletne, dobro premišljene mirovne politike, kakor to lepo označuje istočasni po Ovidu (Heroide 13, 84) posneti distihon: *Bella gerant alii, tu felix Austria nube — Quod dat Mars aliis, dat tibi regna Venus.* 1515

Maksimilijan pospešuje znanost in umetnost. Idealno navdušen za vedo in umetnost je pospeševal Maksimilijan humanistična stremljenja ter poklical najboljše učitelje na dunajsko vseučilišče, kjer je sodalitas litteraria Danubiana združevala dunajske humaniste. Po cesarjevih diktatih in pod njegovim uredništvom sta popisala njegova tajnika Pfinzing in Treytz-Saurwein cesarjeve dožitke na lovu in v vojskah v Teuerdanku in Weißkunigu. Razni umetniki so okrasili ta spisa z mojstrskimi lesorezi; z veličastnimi lesorezi, najlepšimi v nemški umetnosti, je ilustriral Dürer Ehrenpforte in Triumphzug, ki poveljučujeta cesarjevo politično delovanje in vladarske lastnosti. Ukazal si je tudi postaviti krasen kenotaf v dvorni cerkvi v Innsbrucku, ki ga je dovršil Ferdinand I. Po cesarjevem naročilu so preiskovali učenjaki samostane, biblioteke in arhive in oteli pozabljene marsikatero zgodovinsko znamenitost, kakor tabulo Peutingeriano in Gudrun.

Cesar Maksimilijan je umrl na potu iz Innsbrucka v Welsu (1519) in je pokopan v Dunajskem Novem Mestu. 1519

Drugi oddelek.

Doba reformacije in Karla V. 1519—1556 (1558).

A. Reformacija v Nemčiji.

1. Vzroki reformacije.

Moč katoliške cerkve. Katoliška cerkev je premagala rimsko-nemškega cesarja in zadobila neomejeno moč nad državami in narodi, imela je veliko večjo moč nego stara rimska država. Od vernikov je zahtevala brezpogojno pokorščino; le malo se jih je ločilo od cerkve, ki so želeli, da bi zopet nastopili preprosti apostolski časi. Papež je imel tudi zunaj cerkve veliko moč. Na duševnem polju je bila svetovna rimska cerkev splošno priznana voditeljica, bila je edina nositeljica kulture, znanost in umetnost sta procvitali le pod njenim okriljem. Na gospodarskem polju je bila najvažnejši faktor: imela je največ posestev in premnogi samostani so bili vzgled vzornega poljedelstva; po menihih in viteških redovih je pospeševala kolonizacijo. Nazadnje je cerkev oklepala zahodni svet ter združevala narode, ki so živeli med seboj v sovraštvu. Vsaka dežela in vsak narod je imel v Rimu svoje središče, v njem svojo zvezo, vse je prešinjalo njegov nepremagljivi duh. Proti koncu srednjega veka mu je pa zadal drug duh prvi udarec.

Napake v katoliški cerkvi. V zadnjih dveh stoletjih so se vrinile v katoliško cerkev marsikatero napake, ki so jih hoteli razni duhovi, opozicijski in konservativni, odstraniti. Nečastna babilonska sužnost in kvarljivi razkol sta nekoliko zmanjšala ugled papeža in zavozila papeževo finančno politiko. Duhovniki in laiki, ki so plačevali po italijanskih in nemških bankirjih poglavarju krščanstva velike vsote v obliki anat, pisarniških taks, rezervacij, ekspektancij, provizij, so se mnogokrat hudovali zaradi teh težkih in po njihovem mnenju krivičnih davkov; tudi je bilo pridržanih papežu mnogo prebend, da je užival njih dohodke. Na Francoskem, na Iberskem poluotoku in Angleškem papež ni imel vpliva na podelitev prebend vsled konkordata s krono. Le plemenitaši so dobivali tiste duhovske službe, ki so jih bili ustanovili njih predniki. Seveda se niso zadovoljili z eno prebendo, ampak kupičili so jih v svoji lakomnosti, kolikor so jih mogli dobiti; za podelitev prebend so morali plačati papežu večjo ali manjšo kompozicijo, odškodnino. Seveda ti duhovniki niso mogli izvrševati s prebendami združenih dolžnosti, zato so nastavljali vikarje, ki so jih pa zelo slabo plačevali. Ti so si morali iskati družega zaslužka, ki ni bil vselej prikladen njih stanu. Pobožni predniki so bili ustanovili premnogo beneficijev za duhovnike pri cerkvah, kapelah, altarjih, a vsled izpremenjenih gospodarskih razmer koncem srednjega veka vendar niso več zadostovali prejšnji mali dohodki in dotični

duhovniki so živeli v največji revščini. Nasproti nekaterim npravno izprijenim duhovnikom stoji pretežna večina svečenikov, ki je zvesto izpolnjevala svoje dolžnosti in katere je tudi vse ljudstvo častilo in spoštovalo. Nazadnje je nengodno učinkovalo na cerkev to, da so se knezi in mesta pehala, da bi zadobila vpliv nanjo. Proti tem napakam so se borili izobraženci, včasih v preostri obliki, tako, da so otežkočili potrebne reforme. Opozicionalni duh se je polastil tudi nevednega preprostega ljudstva, ki je bilo do konca srednjega veka jako verno vsled intenzivnega misijonskega delovanja frančiškanskega in dominikanskega reda; hotelo je prekueniti obstoječe naprave in zaseči cerkvena posestva. Knezi in ljudstvo so bili tako ozlovoljeni na duhovstvo, da so se odvrnili od Rima in papeža.

Reformni cerkveni zbori niso mogli odpraviti nedostatkov v cerkvi, niti obnoviti veljave papeštva in njegove nekdane vsemoči. Ker se humanizmu ni posrečilo doseči zadnji in najvišji cilj: oživiti vesoljno svetovno in življensko naziranje starega veka in osvoboditi osebnost, zato je bila cerkev nasproti njemu strpljiva. Čeprav so bili humanisti prešinjeni poganskega duha in poganskega praznoverja, so bili vendarle odvisni od cerkve, ker so jedli njen kruh; bali so se tudi radi kazni nastopiti proti napakam cerkve in večina humanistov se je tudi notranje prilagodila in podvrgla cerkvi. Cerkev in papeži so odsej z vsemi pripomočki podpirali humanizem, postali so celo voditelji novega gibanja. Papeštvo se je izkazalo zopet kot največja kulturna moč in je žarelo v svitu večne mladosti.

2. Postanek reformacije.

Albrehta Braniborskega, ki je bil že nadškof devinski in upravitelj halberstadtske škofije, so izvolili 1514 za mogunškega nadškofa in volilnika. Papežu je moral plačati za združitev teh treh velikih cerkvenih provincij kot kompozicijo in konfirmacijo veliko vsoto. Zato ga je papež odškodoval s tem, da mu je dovolil oznanjevati v mogunški in devinski škofiji odpustke, ki jih je že papež Julij II. razpisal za zidanje šentpetrske cerkve v Rimu in ki jih je Leon X. potrdil in razširil za večji del Nemčije; polovico darov, ki bi jih verniki darovali, je papež odstopil nadškofu.

Redovniki, ki so oznanjevali odpustke, ki jih je cerkev navzlic odporu vladarjev koncem srednjega veka pogosteje razpisavala, ter pobirali darove, niso vselej dobro poučili ljudstva o njih bistvu, čeprav je cerkev vedno pravilno učila; zato so imeli mnogi ljudje o tej stvari krive pojme, misleč, da je dovolj za odpuščanje grehov, če se plača neka vsota, ni pa potreba prejeti svetih zakramentov. Ni čuda, da se je često dogajala spričo tega krivega mnenja pri de-

litvi odpustkov grda zloraba, ki je dobro došla cerkvenim sovražnikom, da so napadali odpustke in njih oznanjevalce.

Mogunški nadškof je naprosil dominikance, naj oznanjujejo odpustke in nabirajo darove. Na Saškem je opravljal ta posel Tetzel, ki pa je deloma postopal nepravilno. Zato je napisal wittenberški profesor bogoslovja dr. Martin Luther — avgustinci so bili prijatelji humanistov in so sami zidali samostan v Wittenbergu — 95 stavkov ali tez o odpustkih ter jih pribil 1517 zvečer pred praznikom Vseh svetnikov 1517 na vrata grajske cerkve. Papež je pozval Luthra, ki ni hotel preklicati svojih naukov vkljub prijaznemu prigovarjanju, na odgovor v Rim. Luthrov deželni knez, saški volilnik Friderik Modri je izposloval od papeža vsaj to olajšavo, da so povabili Luthra v 1518 Augsburg 1518, kjer ga je kardinal Tomaž da Vio iz Gačete (zato so ga imenovali Cajetana) pozval, da preklične svoje nauke. Luther se je pa umaknil nadaljnjim razgovorom in je apeliral na papeža in splošni cerkveni zbor. Papež je nato poslal 1519 svojega komornika in saškega kanonika Karla Militza, ki je izročil Luthrovemu zaščitniku blagoslovljeno zlato rožo in pregovoril Luthra, da mu je obljubil molčati o prepornih naukih, ako bodo tudi njegovi nasprotniki molčali. Toda Luther ni resno mislil na mirno rešitev prepornega vprašanja; na razgovoru v Lipskem 1519 je sicer podlegel nasproti ingolstadtškemu profesorju bogoslovja Ecku, a navzlic temu je pa zavrzel papežev primat in nezmotljivost cerkvenih zborov.

Luthrovi nauki. Luther je postopal vedno ostreje in samozavestneje; podpirali so ga mladostnovihravi humanisti, posebno Ulrik Hutten, v odporu proti Rimu. V spisu „An den christlichen Adel deutscher Nation“ uči, da ni nobenega razločka med laiki in duhovniki; vsi ljudje so si enaki vsled krsta, evangelija in vere, vsi so duhovniki, občina podeli posamezniku duhovniško službo. Nadalje trdi, da papež ni nezmotljiv v verskih zadevah, da papeži in cerkveni zbori ne smejo določevati verskih naukov, ampak vsak človek ima evangelijsko prostost: vsak ima toliko razuma, da si lahko tolmači sv. pismo, ki je po njegovem mnenju edini vir vseh verskih resnic. Tudi zahteva v „De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium“, da se odpravijo zakramenti, izvzemši krst in obhajilo in nauk o transsubstanciaciji; svoj ideal o kristjanu si je ustvaril v spisu „Von der Freiheit eines Christenmenschen“.

Luther se javno loči od katoliške cerkve. Papež se je medtem bolj brigal za volitev nemškega cesarja, nego za Luthrov kanoniški proces. Po volitvi je proglasil v posebni buli nekatere Luthrove teze kot krivoverske, prepovedal razširjati nje-

gove spise in ga pozval, naj svoje nove nauke prekliče v 60 dneh, sicer bode izobčen. Toda mlačni nemški škofje niso hoteli objaviti papeževga pisma, ki ga je Luther s kanonskim pravom vred sežgal v družbi vseučiliških dijakov pred wittenberškimi mestnimi vrati (1520). S tem se je očitno odpo- **1520**
vedal katoliški cerkvi.

Luthrova osebnost. Luther se je narodil 1483 v Eislebnu kot sin ubovega, a strogega in resnega rudarja. Na vseučilišču v Erfurtu se je bavil s filozofijo in klasičnimi študijami, 1505. leta pa je vstopil proti očetovi volji v avguštinski samostan. Tri leta potem je postal profesor na wittenberškem vseučilišču; pozneje je bil vodja študij v samostanu in distriktni vikar v Mišnju in Turingiji. **1483**

V začetku je bil Luther zadovoljen s svojim stanom, dasi ni bil sicer posebno vnet redovnik; dokler je bil novic, so ga oprostili marsikatega dela. Da bi premagal duševne boje, se je poprijel raznih opravil, a zanemarjal je pri tem popolnoma svečeniške dolžnosti in preziral redovne predpise. Martinovi sobratje so se splošno pritoževali zaradi njegovega svojeglavega in prepirljivega obnašanja. Mogočna samozavest se ga je polastila, prezirljivo je govoril o duševnih velikanih starega in srednjega veka; kmalu je začel javno grajati znane napake v katoliški cerkvi. Od nje je notranje odpadel pri razlaganju pisma apostola Pavla do Rimljanov (1515/16), učeč, da vera, zaupanje v Boga, ki jo Bog vsakemu podari brez zaslužnja njegovega, edina izveličuje človeka; zato je tudi zavrgel dobra dela (post, romanje, češčenje svetnikov itd.).

Karlova volitev in osebnost. Po Maksimilijanovi smrti sta se potegovala za nemško cesarsko krono njegov vnuk Karel, ki je podedoval habsburške dedne dežele in vladal na Nizozemskem, v Burgundiji, na Španskem, v novo odkritem svetu in Napolju, in francoski kralj Franc I. Papež Leon X. je nasprotoval Karlovi kandidaturi, ker je bil nevaren sosed papeževi in Medicejski državi. Potegoval se je za francoskega kralja, pa le kratek čas; kajti braniti se je moral Francozov in Špancev, drugače bi ga tujci od vseh strani oklenili. Zato je priporočal nemškim volilnikom, naj izvolijo narodnega kralja; priporočal jim je, česar ni nihče pričakoval, saškega volilnika, Luthrovega zaščitnika, ki pa je odklonil izvolitev. Nato so volilniki enoglasno izvolili Habsburžana Karla V. (1519), ki jim je obljubil, da se bode ravnal v vseh važnejših stvareh po njih nasvetu; brez njih privolitve ne bode sklenil nobene zveze in se ne vojskoval; tujih vojakov ne bode vodil v Nemčijo in tujcem ne podeljeval služb. **1519**

Karel je ostal vse svoje življenje tuj Nemčiji. Rastel je kot deček v nizozemski in kot mladenič v francoski družbi, vzgojeval ga je Španec, in ko je s šestnajstimi leti (1516) zasedel španski prestol, se je popolnoma vtopil v španski značaj, jezik in mišljenje. Nemčija je imela za Karla veliko vrednost, z nemško močjo, z bogatimi mesti in vojniki, bi bil lahko uresničil svojo težnjo: doseči nadvlado nad zapadnimi narodi. Te moči pa ni mogel izrabiti, ker ni znal iz razcepljene Nemčije ustvariti enotne države. Vedno se Karlu očita, da se je brigal za blaginjo Nemčije samo tedaj, ako je njemu samemu koristilo. Toda največja sreča je bila, da je vladal v Nemčiji španski kralj in burgundski vojvoda, ki je skoro izključno s habsburško močjo branil Nemčijo na zahodu in vzhodu proti dvema močnima sovražnikoma in preprečil, da ni razpadla Nemčija v več državice.

V Nemčiji razen mlajših humanistov ni nihče pričakoval, da bo Karel v verskih novotarijah stopil na čelo naroda, saj so mu to zabranjevale španske tradicije, španski duh, ki je bil zvest pristaš katoliške cerkve. Karel je moral gojiti prijateljske zveze z Rimom, ako je hotel doseči nadvlado nad zapadnimi narodi. Tudi njegova prepričana in resnična pobožnost, ki ga je krasila od nežne mladosti do smrti, mu je velevala to storiti; noben knez ni bil tako zvesto in nesebično vdan cerkvi kakor ta Habsburžan. To mišljenje ga je vodilo pri cerkveni politiki: papeštvo, ki ga je hotel prenoviti, je moralo pospeševati njegove posvetnodinastične smotre. Luteranstvo je izkušal zatreti, kajti Karel V. in Luther sta si bila smrtna sovražnika.

3. Postanek teritorialnih cerkva.

1521 Državni zbor v Wormsu 1521. Papežev poslanik Alexander je zahteval, da izvrši Karel določbe bule, s katero je papež Luthra izobčil; cesar pa se je vdal vsled Huttenovih groženj želji državnih stanov ter pozval Luthra na državni zbor v Worms, da prekliče svoje nauke. Tu je izjavil Luther, da svoje nazore samo tedaj prekliče, ako mu iz sv. pisma dokažejo neresnico njegovih nauk. Cesar je nato razglasil edikt in odredil, da ne smejo krivoverca Martina Luthra nikjer pod streho vzeti, ampak ga morajo ujeti in njemu izročiti; tudi je preklical Luthrove pristaše in pokrovitelje. Ko se je Luther vračal iz Wormsa, ga je dal saški volilnik, boječ se za njegovo varnost, po svojih vitezih v Turinškem lesu napasti in odvesti na grad Wartburg. Tu je živel Luther kot gospodič Jurij (Junker Jörg) skoro deset mesecev in začel prevajati sv. pismo (novi zakon) v nemščino.

Razcepljenje Nemčije. Po zaključbi wormskega državnega zbora je cesar ostavil Nemčijo; v njegovi odsotnosti je vladalo svetovalstvo, ki pa ni imelo moči, da bi uveljavilo edikt.

Zato so začeli ustanavljati evangelijske občine z novim cerkvenim redom, s preprosto liturgijo v nemškem jeziku, ki jo je spremljalo nemško petje. Do westfalskega miru teži verska novotarija za tem, da si pridobi tla v posameznih deželah. Kmalu se je razcepil nemški narod na dva organizovana tabora. V južni Nemčiji so sklenili svetni in duhovski knezi (nadvojvoda Ferdinand, bavarska vojvodi, solnograški nadškof) (1524) v Renu zvezo v obrambo katoliških interesov, v srednji in severni Nemčiji so se pa približala luteranska mesta plemenitašem, ki so kakor njihovi knezi (Filip Hesenski, veliki mojster nemškega viteškega reda Albreht Hohenzollernski, ki je svojo redovno deželo sekulariziral, t. j. premenil v posvetno vojvodino) sprejeli novo vero. Kmalu nato so sklenili severnonemški luteranski knezi med seboj zvezo.

4. Socialne revolucije.

Reformacija se je hitro širila med nižjimi sloji, ker so ljudje od nje pričakovali izboljšanja svojega bednega socialnega stanja.

Prekrščevalci. Vsled nasprotja do Zwinglija in posredno do Luthra je nastala nova verska ločina. Že od 1523 nekaterim nezadovoljnejšem niso bili všeč premalo radikalni Zwinglijevi nauki. Opirajoč se na sv. pismo so govorili proti oderuštvu, desetini, duhovniškim prebendam, gosposkam; nadalje so zahtevali, da morajo kristjani živeti potrpežljivo, v ljubezni in pohlevnosti; slednjič so učili, da morajo ljudje, predno sprejmejo sv. krst, znati verske resnice in verovati; zato smejo šele odrasle ljudi veljavno kršćevati. Nova verska družba, ki se je pravilno imenovala „kršćanska bratovščina“, „kršćanska“ ali „apostolska občina“ — njeni privrženci so se nazivali „kršćanski bratje“ — se je ustanovila meseca januarja 1525. leta, ko je bil Jörg Blaurock še enkrat kršćen. Ker so prve privržence nove verske ločine drugič krstili, so jih splošno imenovali prekršćevalce.

1525

Prekršćevalsko gibanje se je začelo istočasno na dveh krajih: v Švici in na Saškem ter v Turingiji. Na obeh krajih so izkušali ustanoviti na podlagi evangelija občino svetnikov na zemlji, obenem so seveda hoteli predrugačiti ob-

stoječe oblike družabnega življenja. Novi nauki so se hitro razširjevali po Švici, Tirolskem, Moravskem, renskih pokrajinah, Westfalskem in Nizozemskem. Kmalu pa so se začeli ločiti prekrščevalci raznih dežel v dogmatičnem oziru in po ciljih. Avstrijske občine so sprejele po l. 1533. nauke *Jakoba Huterja*, ki je prepovedal prekrščevalcem sprejemati službe pri gospodkah, prisegati, orožje nositi in imeti lastno premoženje. Švicarji in zmerni nemški prekrščevalci, ki jih je sredi šestnajstega stoletja organiziral *Simons Menno*, so odločno zavrgli Huterjev komunizem. Navzlic temu so prekrščevalce neusmiljeno preganjale vse državne oblasti in duhovske gosposke vseh veroizpovedb, čeprav so tudi zatrjevali, da niso v nikaki zvezi s prenapetneži v westfalskem Münsterju. Tu so se bili anarhistični prekrščevalci polastili nesrečnega mesta, hoteli ustanoviti fantastično državo neomejene sreče, takozvano sionsko državo (1534), in so nekaj časa uganjali v mestu in v okolici brezprimerne grozovitosti. Ko je škof 1535 osvojil mesto, je prisilil meščane, da so se vrnili v katoliško cerkev.

Proroki. Luthrovo nastopanje proti katoliški cerkvi je povzročilo tudi versko ločino „prorokov“. Najbolj vnet med njimi je bil *Tomaž Münzer*, ki je najprvo v Cvikovi in potem v Wittenbergu oznanjeval nove nauke. Münzerjevi pristaši so odstranili iz cerkvâ oltarje in podobe, iz stanovanj okras in lišp; ni šlo drugače, kakor da je moral sam Luther poseči vmes; prišel je iz Wartburga ter miril razgrajace (1522). Münzer je ušel v Muhlhausen, kjer je nameraval ustanoviti božje kraljestvo, teokracijo na čisto demokratični podlagi in vpeljati komunizem, kar se mu pa ni posrečilo.

1522 Vstaja vitezov. Tudi obubožani plemenitaši in roparski vitezi so se uprli pod vodstvom Franca Sickingen, naščuvani od Ulrika Huttena. Uprizorili so vstajo pod pretvezo, da hočejo reformirati državno ustavo, v resnici pa so hoteli omejiti naraščajočo knežjo moč in ugrabiti cerkveno imetje. Sickingen je oblegal trierskega volilnika, pa je moral brez uspeha oditi. Ker je zelo opustošil pokrajino, so se združili porenski knezi, osvojili glavni Sickingenov grad Landstuhl in ga razrušili z mnogimi drugimi roparskimi gnezdami. Smrtno ranjen je umrl Sickingen 1523; njegov prijatelj Hutten je srečno ušel v Švico, kjer pa je umrl v istem letu. Vstaja

se vitezom sicer ni posrečila, zato so pa tembolj razširjali revolucionarne ideje med podložnimi kmeti.

Vzroki kmečke vstaje. Koncem petnajstega in v začetku šestnajstega stoletja je kmečki stan obsegal s v o b o d n e k m e t e (Freisassen), p o d l o ž n i k e (Unfreien ali Eigenleute) in t l a č a n e (Leibeigenen). Največ svobodnih kmetov je živelo na Tirolskem, kjer so imeli lastna posestva, s katerimi so svobodno razpolagali. Vojvoda Friderik starejši jim je dal pravico, da smejo pošiljati svoje poslanca k sejам deželnega zbora. Tudi na Kranjskem, južnem Štajerskem in Koroškem je bilo nekaj svobodnih kmetov (Edlinger). Tlačani so živeli v neznatnem številu v južni Nemčiji in vzhodnem Pomorjanskem. Vsi drugi kmetje so bili nesvobodni podložniki, ki so morali plačevati osebne naklade in umrlino in prositi svojega gospoda, da so se smeli ženiti. Ti kmetje so imeli v zakupu kmetije, ki so ostale družini od roda do roda (Erbfriehe), dokler je gosposki plačevala dogovorjene davščine ter vzdrževala dom, hlev in skedenj. Samo kadar je izumrl cel rod, je smela gosposka oblast oddati zapuščeni dom komu drugemu. Drugim rodbinam je prepuščala gospoda kmetijo za več rodov ali pa vsaj ni branila, da jo je sin podedoval po očetu, ako je le dal po očetovi smrti graščini najboljšega vola, po materni smrti pa najboljše oblačilo. Mnogi so pač imeli kmetijo samo za dva, tri rodove (Freiredt, Freibienst, Freiftift); taki kmetje seveda niso bili posebno pridni gospodarji, ker niso vedeli, bodo li kdaj uživali sad svojega truda sami in za njimi njih otroci; delali so samo toliko, da so se hranili, slabo so obdelovali polje in zanemarjali dom.

Revolucijo l. 1525. so največ povzročile socialne razmere, deloma reformacijsko gibanje. Koncem srednjega veka so bila kmečka posestva zelo razkosana; gospoda je zviševala davščine in nategovala tlako ne toliko iz nesramne sebičnosti — čeprav so bili mnogi graščaki pravi krvosei — ampak kmeta so zato bolj obremenjevali, ker so nastali v petnajstem stoletju teritoriji in ker je morala gosposka vsled reorganizacije uradov vzdrževati večje število uradnikov in plačevati najemnike. Država je ščitila in varovala kmeta pred vsakim sovražnikom; zato pa je moral kmet prispevati k stroškom državne uprave. Ker so pa kmetje v petnajstem stoletju veliko več pridelali nego poprej, zahtevala je gosposčina od njih poleg višjih davščin še izredne. Kmetje so domnevali, da je gosposka samovoljno povišala davščine, zato so jih jako neradi plačevali. Recepcija rimskega prava je vznemljila kmeta, ker so fanatični juristi vsilili tuje pravo, ki ni bilo prikladno domačim razmeram. Ljudstvo je juriste ravno tako sovražilo kakor judovske in krščanske oderuhe.

Nadalje so bili kmetje nezadovoljni, ker so zabredli v velike dolgove vsled stanu neprimerne potrate, um, gospodarskih kriz in melioracij, ki so jih morali izvršiti. Zavistno so gledali na privilegirane stanovce, ki so bili prosti davščin. Gosposčina je oteževala kmetom gospodarstvo s tem, da jim je manjšala ali celo odtegovala deleže pri gozdu, paši, lovu in vodi. To pa je morala storiti, ker se je udomačil natančnejši lastninski pojem in ker se je pomnožilo prebivalstvo, zato so morali omejiti posameznikom pravico do užitka. Dalje je morala gospoda skrbeti za umno gospodarstvo in preprečiti, da jim niso opustošili nerazumni kmetje gozdov. Slednjič so hoteli graščaki

in deželni knezi neovirano loviti. Tudi socialno stališče kmetov je bilo nezno, ker so plemenitaši in mesta tekmovala, kdo bo kmeta bolj zaničeval in zasmehoval. V nekaterih krajih so kmetje sovražili tudi duhovščino zaradi njenih pravic.

Povsod se seveda kmetom ni tako slabo godilo. V tem času, ko je blagostanje splošno naraščalo, je bil v marsikateri deželi kmečki položaj ugoden, posebno na Tirolskem in v straßburški škofiji, tako celo, da se je kmet prevzel in začel posnemati plemenitaše in meščane v obleki, jedi in pijači. V zadnjih dveh teritorijah so dobili nesvobodni kmetje svobodo, postali so javni podložniki. Tudi v drugih teritorijah so kmetje lahko plačevali javne in zasebne davščine; tudi kazni so bile primerne, tlaka znosna.

Zmaga švicarskih kmetov nad plemstvom in bojevitost sta rodili v kmetih samočutje in članovsko zavednost, ki jim je branila plačevati večje davščine ter navdušila premožnejše kmete, da so zahtevali večjo prostost in politične pravice. Kmečko samočutje je dobivalo iz narodne radikalne literature potrebno hrano, posebno iz „reformacije duhovskega in posvetnega stanu“, ki jo je menda okoli 1438 spisal neki avgsburški duhovnik in iz „reformacije cesarja Friderika III.“, ki jo najbrže 1523 sestavil neki avstrijski plemič. Prvi spis, ki zastopa celo socialistične in komunistične nazore, poveljuje kmečko delo in kmečki stan. Drugi zahteva, da morajo postati vsa kmečka posestva svobodna in zadobiti meščanje meščansko svobodo. Tudi v mestih je živelo dosti nezadovoljnejšev. Tu je škodoval kapital obrti in mali trgovini. Rokodelec je izgubil zaslužek, revščina in nadloga mu je pretlila, nastal je mestni proletariat, ki je bil pripravljen udariti po premožnejših. Oba dva stanova sta se navduševala ob komunističnih in cerkvenosovražnih idejah Wiclifovih in Husovih učencev.

Slovenski kmečki punti (1514—1516 in 1573). Nemški kmetje so ustanovili revolucijsko zvezo, imenovano Bundschuh, ki naj bi odpravila gosposko in davke, prepodila plemstvo in duhovščino in zagotovila kmetom prosto, svobodno življenje. S silo, z vstajami so poskušali doseči ta smoter. Že v petnajstem stoletju so se kmetje večkrat, a v neznatnem številu uprli, 1514 je pa zavrelo po celi Württemberški (vstajo imenujejo „der arme Konrad“) in naslednje leto po Notranji Avstriji.

Tukaj je vojska z Benečani poslabšala kmečki položaj, kajti cesarski in beneški vojaki, pa tudi Turki so kar vprek drli in trapili ubogega kmeta. Trgovina je bila proti morju zaprta na škodo kmetom, ki bi bili sicer kaj izkupili. Cesar je prepovedal kupčevanje po kmetih in naseljevanje kmetov po mestih. Davka pa je bilo vedno več. Kmetje so se pritoževali pri cesarju, ki bi jim bil rad pomagal, toda ni mogel, ker so imeli stanovi vso oblast, tem pa se ni mudilo, da bi odpravili krivice. Še celo tožili so kmete pri cesarju, da so nepokorni, tlačili in žulili so jih dalje in jih tako prisilili k vstaji.

Kmetje so najprej napadli kočevskega plemiča Thurna ter ga umorili, ker je bil razvpit kot najkrutejši trinog. Seljaki so se zbirali po Dolenjskem, Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem ter so pretili, da se upro, ako jih ne uslišijo gosposke izlepa in jim ne dovolijo „stare pravde“, ako ne odnehajo od vseh terjatev, katere niso bile zapisane v starih urbarjih. Pritožili so se najprej pri cesarju v Augsburgu, a le-tá jih je opominjal, da naj ostanejo mirni, pač pa jim je obljubil, da ukaže gosposkam, naj jih puste pri „stari pravdi“. Toda cesarjeva beseda ni izdala nič, objesna gospoda se ni hotela ukloniti.

Sedaj (1515) so naskočile čete upornih kmetov dolenjske gradove, jih zažgale in grozno pomorile graščake in celo njih otroke. S kranjskimi puntarji so se združili še spodnještajerski kmetje in tako je kmečka zveza segala do Gradca. Tudi na Štajerskem so mnogo gradov razdejali, po raznih krajih so si osvajali orožje, živino in žito, popivali vino po grajskih kletah ter zažigali gosposke domove. V tem so se dvignili vlastelini ter imenovali Jurija Herbersteina poveljnikom. S svojo močjo in s pomočjo cesarskih vojakov je Herberstein hitro potolkel kmečke čete, ki niso bile niti dobro oborožene niti vojaški izvežbane, pri Vuzenici, Celju in Brežicah ter na Kranjskem. Brez usmiljenja je pobijal kmete, mnogo ujetnikov je pa bilo obešenih v Gradcu. Gorenjski uporniki so zbežali deloma na Beneško.

Po zadušeni vstaji je razposlal cesar svoje ljudi po deželi, ki naj bi podložnike izpraševali in zapisovali njih pritožbe; pravično je hotel razsoditi prepir med gosposko in kmetom. Toda temu dobrohotnemu poskusu so se uprli vlastelini. Naložili so celo kmetom nove naklade kot večno kazen za njih vstajo ter zahtevali odškodovanja za vso škodo, ki so jim jo bili napravili uporniki. Cesar ni mogel pomagati podložnikom in tako je čez nekaj let zopet tekla kri.

Najhujši vstanek je bil 1573 na Spodnjem Štajerskem in Dolenjskem. Na bližnjem Hrvaškem je Franc Tahi, posestnik graščine Sused-Stubica, tako odiral podložnike, da so se dvignili pod vodstvom Elije Gregorića in Matije Gubca. Pridružili so se jim sosednji dolenjski in štajerski kmetje; toda pri Krškem in Kozjem so jih potolkli stanovski vojaki ter kmalu pomirili vso pokrajino. Nadvojvoda, hoteč odpraviti krivice, je nato ukazal, da se pregledajo vsi urbarji; toda s tem se je

položaj podložnikov le malo izboljšal; šele cesarica Marija Terezija je podala kmetu rešilno roko.*)

Nemška kmečka vstaja 1525. To vstajo je povzročila reformacija, ki je razdražila strasti ter povečala splošno nezadovoljnost in sovražstvo do duhovščine. Novoverski propovedniki so oznanjevali versko prostost, ki so jo razlagali kmetom tako, da jim bo prinesla svobodo. Neposredni povod pa je bilo preganjanje luterancev, ki ga je odredil nadvojvoda Ferdinand na svojih južnonemških posestvih in v avstrijskih alpskih deželah.

Vstaški kmetje so proglasili dvanajstero členov (die Zwölf Artifel), ki jih je duhovnik Hubmaier v Waldshutu sestavil samo za kmete Črnega lesa, kot reformni program, ki je obsejal samo upravičene zahteve. Nevarno je pa bilo, ker so kmetje te zahteve opravičevali in podpirali z evangelijskimi izreki, z božjim, ne z zgodovinskim pravom. Kmetje so se bojevali kakor prej husiti za božje pravo, za prostost kristjana: naš Odrešenik je po mnenju teh kmetov umrl zato, da je osvobodil ljudi; tisti, ki vprega kmeta v tlačanstvo, ni kristjan. Kmetje sicer niso zahtevali na podlagi tega prava, da bi bili v pravnem in socialnem oziru enaki z drugimi stanovi, niso hoteli razrušiti fevdalnega sistema, samo omiliti so hoteli obstoječe razmere. Zato so zahtevali, da mora imeti vsaka občina pravico, duhovnike prosto voliti. Odslej hočejo plačevati le veliko desetino (od žita, sena, vina), ki jo pobirajo občinski uradniki; z njo bi nagradili duhovnika, ostanek bi deloma razdelili med reveže, deloma poplačali z njim vojne potrebsčine. Odpravila pa naj bi se mala desetina od živine; tlačanstvo naj bi prenehalo; reveži naj smejo prosto loviti in ribariti, v gozdih smejo z vednostjo občine prosto sekati stavbni les in drva; odstrani naj se samovoljno kaznovanje prestopkov; nihče ne sme občini protipostavno vzeti njenega polja in travnikov.

Med vstajo so se pridružile tem malenkostnim zahtevam še politične ideje dalekosežnega pomena. Kmetje v južni Nemčiji in na Tirolskem so hoteli ustanoviti socialistično državo na agrarni podlagi, vpeljati so hoteli „evangelijsko božjo reformacijo“ po celi državi: s sekularizacijo vseh cerkvenih posestev naj se odškodujejo graščaki za one davke, ki so jih jim doslej kmetje plačevali, kajti davki se morajo deloma zmanjšati, deloma odpraviti. Nadalje naj se pokrijejo iz sekularizacije stroški za državno upravo, odpravi se pa vsled tega carina in težki državni davki; v zakonodajstvo naj se vpelje božje in naravno pravo, v denarstvu ter pri meri in utežih se uveljavi enotnost. Šele francoska revolucija je deloma udelejšila kmečke zahteve in ideje.

Vstaja je izbruhnila poleti 1524 v domovini dvanajsternih členov, na južnovzhodnem robu Črnega lesa, in se je razširila 1525 po južni in srednji Nemčiji ter po avstrijskih alpskih de-

*) Prim. A. Šenoa, Seljačka buna in P. Bohinjec, Za staro pravdo.

želah (Tirolskem, Solnograškem, Gorenji Avstriji in severni Štajerski). Kmetje so morili in požigali, nižji sloji v mestih so se jim radi pridružili in zelo pomnožili njih čete. Luther je pač obsojal, da so kmetje izrabljali vero in nauk o verski svobodi v svoje sebične namene, zato je miril plemstvo in kmete in jih bodril k mirnemu sporazumku; v zadnjem trenutku je pozval kneze v boj proti kmetom. Pri *Frankenhausen*u (1525) so združeni srednjenemški knezi premagali kmete. *Münzer*, ki je vprizoril vstajo v Turingiji, je bil ujet in umorjen, tudi zahodnonemški in južnonemški knezi so kmalu nato razgnali podivjane kmete, ki jih je vodil *Götz von Berlichingen*, in v potokih krvi zadušili vstajo. Po vstaji se je kmetom, razen na Tirolskem, slabejše godilo; graščaki so se hudo maščevali za strah; dolgo časa niso vpeljali nobene reforme v prosep podložnikov.

1525

Revolucija luteranstvu ni dosti škodovala, samo kmetje so postali nasproti novi veri indiferentni, sovražili pa so reformatorja, ker jih je v sili zapustil. Tudi Luther se odslej ni hotel več opirati na ljudsko množico, ampak je svojo cerkveno organizacijo popolnoma prepustil posvetnim knezom.

5. Luteranstvo okrepijo zunanji politični dogodki.

Tekma med Karlom in Francem je vplivala na evropsko politiko. Habsburška posest je oklepala Francosko na jugu, severu in severovzhodu; to je pomenilo za mogočno, notranje konsolidirano in samozavestno Francosko izzivanje, istotako poraz, ki ga je doživel francoski kralj pri nemški kraljevi volitvi. Nasprotno pa je Francoska imela v posesti Burgundijo, ki si jo je prisvajal Karel kot pravnuk Karla Drznega, in severnoitalsko državno zemljo Milan in Genovo. Ker je mladi nemški cesar razpolagal z izredno močjo, je že zahtevala njegova čast, da zopet pridobi zadnje imenovano posest Nemčiji, cesar njegov slabi stari oče ni mogel izvršiti. Začel se je boj za prevlado v Evropi, ki so se ga udeležile tudi druge države, celo angleški kralj Henrik VIII. kot Karlov zaveznik, ker si je prisvajal francosko krono in sanjal o francoskih teritorialnih pridobitvah, ter papež.

Istčasno so še Turki, ki so jih ščuvali Francozi, napadali in pustošili Ferdinandove dedne in ogrske dežele; pri tem je bil

prizadet tudi cesar, ker je moral svojemu bratu v veliki stiski pomagati. Z zavestjo in s trdno voljo sta izkušala oba glavna nasprotnika nemške kneze zase pridobiti; komur se je posrečilo to doseči, tisti je bil takoj močnejši, bil se je torej boj za Nemčijo. Največ je koristil ta boj reformaciji; kajti največja nevarnost je pretila reformaciji, kakor hitro sta bila cesar in Francoska edina.

Prva vojna med Karlom in Francem (1521—1526). Proti koncu prve vojske s Francosko je prišel Karel V. navzlic prejšnjim zmagam v obupen položaj. Angleška ga je zapustila, papež Klement VII. je bil nezanesljiv, njegove čete v Gorenji Italiji so bile popolnoma onemogle, francoski kralj Franc I. pa je prikorakal na čelu sijajne armade v Lombardijo. Toda nemški vojaki pod poveljstvom Jurija Frundsberga v zvezi s Španci, katerim je načeloval Pescara, so Franca 1525 pri Paviji popolnoma porazili in ujeli. Franc je moral kot ujetnik v madridskem miru (1526) sprejeti sledeče trde pogoje: odstopiti je moral Burgundijo in Milan, kar je pa Karlu le škodovalo. Franc je podpisal v ujetništvu mirovno pogodbo v nadi, da zadobivši prostost njene pogoje prelomi. Papež Klement VII. bi bil tedaj lahko v zvezi s cesarjem, ki je vedno spoštoval poglavarja katoliške cerkve, zatrl reformacijo, toda v bojazni za svoj posvetni dobiček, ker je cesar imel preveč moči, je odvezal francoskega kralja prisege in sklenil v Cognacu ž njim in Benetkami zvezo ali ligo proti Karlu ter stopil v dogovor z Angleško.

1526 Državni zbor v Speyru 1526. Kmalu nato je sklical zmago-slavni Karel državni zbor v Speyer, kjer je zahteval, da se wormski edikt izpelje. Čeprav so katoliški stanovi imeli večino, je vladal na zboru pomirljiv duh. Stanovi so enoglasno sklenili kompromisni sklep, da naj stanovi do prihodnjega splošnega cerkvenega zbora v verskih zadevah tako vladajo in živijo, kakor si upa in more to vsakdo izmed njih pred Bogom in cesarjem zagovarjati. Ta raztegljivi sklep je bil za nadaljnji razvoj reformacije velikega pomena. Država je prepustila stanovom, da ali ostanejo v stari cerkvi, ali se pridružijo novoverskemu gibanju. Tedaj so začeli luteranci takoj ustanavljati teritorialne cerkve; upanje kato-ličanov, da zadobi wormski edikt sedaj splošno veljavo, se ni izpolnilo.

Druga vojna med Karlom in Francem (1527—1529).

Papež Klement VII. je zapletel cesarja v novo vojsko, vsled tega se je nemška armada pod vodstvom Francoza Karla Bourbonskega strašno maščevala v Rimu (sacco di Roma). Podivjani cesarski vojaki so bogato večno mesto opleni in opustošili, prebivalce zasmehovali in mučili, celó papeža so ujeli v Angeljskem gradu. V Rimu je prenehala življenja-vesela in sijajna renesansna doba in se umaknila resnemu španskemu duhu, španski restavraciji. Karlu ni pripuščala vest, da bi se še dalje bojeval s papežem; bal se je namreč, da ne bi papeštvu preveč škodoval; skrbel ga je tudi položaj na Angleškem, kjer se je hotel Henrik VIII. ločiti od svoje žene, Karlove tete. Sprijaznil se je torej s papežem v barcelonskem miru (1529). Istočasno so cesarski vojaki premagali Francoze v Gorenji Italiji; zato je sklenil Franc s Karlom mir v Cambraiju in se zopet odrekel Genovi in Milanu. Habsburžan, ki je pripoznal Burgundijo Francu, je bil gospodar v Italiji. Prihodnje leto je papež slovesno kronal Karla za rimskega cesarja v Bologni; bilo je to zadnje kronanje.

Državni zbor v Speyru 1529. Cesar je svojo moč takoj **1529** porabil, da je zajezil pot prodirajočemu luteranstvu. Že v razpisu, s katerim je sklical državni zbor v Speyer, je razveljavil državnozborski sklep iz leta 1526.; na novem zboru pa je katoliška večina z nadvojvodo Ferdinandom še sklenila: vsaka novotarija v verskih stvareh je strogo prepovedana. Luteranska manjšina je izjavila, da se bode držala prejšnjega državnozborskega sklepa, in je protestirala proti nezakonitemu postopanju večine, kajti oni sklep je bil enodušno sklenjen in se more le enoglasno predrugčiti. Luteranski stanovci so uvideli nevarnost, ki jim je pretila radi tega protesta — po njem se imenujejo protestanti — zato se sklenili zvezo v svrhu skupne obrambe, h kateri so hoteli priklopiti tudi novoverske švicarske kantone; kajti ondodni reformator Zwingli je našel med prebivalci južne Nemčije dosti privržencev.

Švicarski reformator Huldreich Zwingli (1484—1531).

Huldreich (Urh) Zwingli je bil nastavljen v začetku leta 1519. kot propovednik stolne cerkve v Zürichu in je prejemal od papeža do leta 1520. posebno podporo; odslej se je pa ves

vdal Luthrovim verskim naukom ter jih razširjal v imenovanem mestu. Kakor wittenberški reformator je zavrgel tudi on ustno izročilo, cerkvene zборе, celibat, papežev primat itd., sicer je pa hotel, nasproti Luthru, s pomočjo vere izboljšati socialne in politične razmere. Dočim je Luther teoretično zagovarjal načelo, da duhovska oblast nima nikake ingerence na posvetno — praktično se to ni dalo izvesti — je pa Zwingli učil: država ima pravico in dolžnost, da vlada cerkev, da razlaga božjo besedo, da na božje povelje ukazuje v verskih, političnih, нравnih ter socialnih razmerah. Na podlagi teh naukov je nastala v Zürichu teokratična država; omejila je politični občini, ki je bila identična s cerkveno, samostojnost in rodila v verskih stvareh silo ter nestrpljivost.

Švicarski reformator je dobil hitro dosti privržencev, ne kot verski reformator, ampak kot politični govornik. Grajal je razvado, da služijo Švicarji v tujih vojnah in da sprejemajo ugledni možje od tujih držav, posebno od Francoske, letne podpore, da zastopajo doma koristi tujih knezov. Ta razvada je bila najbolj razširjena v nerodovitnih kantonih Schwyz, Uri, Unterwalden, Zug in Luzern. Prebivalci teh kantonov so sovražili Zwinglija, bali so se za velike dohodke, zato niso sprejeli nove vere, ampak so se v obrambo katoliške vere zvezali z dednim sovražnikom Švicarjev, z nadvojvodo Ferdinandom.

Razgovor v Marburgu 1529. Zwingli je uvidel, da ne marajo vsi Švicarji njegovih novotarij, zato je izkušal pridobiti svoji reformaciji drugod potrebno oporo. Pod pokroviteljstvom Filipa Hesenskega so se zbrali jeseni 1529 v Marburgu protestantje in Zwinglijanci. Razgovarjali so se o zvezi med Švico in južnonemškimi mesti ter o zvezi, ki naj bi rešila Evropo habsburške premoči in v katero bi vstopile države od Adrije do Belta in Atlantskega oceana. Pogajanja so se razbila, kakor tudi ona med Luthrom in Zwinglijem, da bi se zedinila o dogmi sv. R. Telesa.

Državni zbor v Augsburgu 1530. Neuspeh pogajanj je neugodno vplival na politični položaj. Med protestanti je nastal razkol, ker se severnonemški luteranci niso hoteli zvezati z južnonemškimi Zwinglijanci. Razen tega je prišel cesar Karel 1530 na Nemško na državni zbor v Augsburg ter je hotel odpadnike izlepa privedi v naročje katoliške cerkve. Pozval jih

je, naj predlože državnemu zboru pismeno izjavo o svojem verskem naziranju. Praeceptor Germaniae Filip Melanchthon, reformator nemškega narodnega šolstva, je nato sestavil Confessio Augustana, odslej simbolično knjigo protestantov, v kateri je izkušal zakriti diamentralna nasprotja med obema veroizpovedbama, da bi pridobil katoliške staneve. Toda katoliški teologi so sestavili o protestantski izpovedi protispis in državni zbor je na podlagi tega javno ovrigel protestantovsko izpoved, tako da so bili nadaljnji razgovori med obema strankama brezuspešni. Zato je državni zbor sklenil, da se morajo protestantje brezpogojno vrniti v katoliško cerkev, verske zadeve bode pa uredil prihodnji občni cerkveni zbor.

Nemški protestantje sklenejo v Schmalkaldenu zvezo 1531.

Vsled tega sklepa so sklenili 1531 ne samo severnonemški, ampak tudi južnonemški stanovi v Schmalkaldenu zvezo **1531** v obrambo svoje vere; kar se 1529 ni posrečilo, se je zgodilo lažje v tem letu. Medtem so namreč izgubili južni Nemci oporo v Švici. Zwinglijev teokratični sestav ni našel v Švici dosti vnetih pristašev, ogorčenost med katoličani pa je zaradi nasilstva nasprotnikov tako narastla, da so udarili nanje in jih pobili pri Kappelu (1531), kjer je padel tudi Zwingli. Njegova vera se je ohranila v zürichškem kantonu. Drugod jo je izpodrinil kalvinizem, izvzemši v prakantonih, ki so ostali zvesti katoliški cerkvi.

Važnost te organizovane protestantske opozicije so kmalu spoznali domači in inozemski cesarjevi nasprotniki (bavarska vojvodi, ker sta bila vžaljena radi izvolitve nadvojvode Ferdinanda rimskim kraljem 1531, danski in francoski kralj); pridružili so se schmalkaldski zvezi. Ideje Zwinglija in Filipa Hensenskega so se začele uresničevati, ne sicer tiste fantastične o ofenzivi, ampak o samoobrambi; usodepolna je bila tuja pomoč za Nemčijo.

Cesar sklene s protestanti mir v Nürnbergu 1532. Tudi cesar je uvideval potrebo sprave in sporazumka s protestanti, zunanja politika je to nujno zahtevala. Ferdinand se je moral vedno bojevati s protikraljem Zapoljo in odbijati turške napade, navezan je torej bil na nemško pomoč. Luterance je nehal preganjati, ker so odrekli protestantski državni stanovi podpore proti Turkom, s svojim bratom Karlom jim je sedaj celo

1532 dovolil marsikatero ugodnost. Posebno so se katoličanje prestrašili l. 1532., ko je velika turška vojska udarila na Ogrsko. Papež sam je nasvetoval Karlu, naj se sprijazni s protestanti, ki je res sklenil — pa le za svojo osebo brez obveznosti za državo — ž njimi mir v Nürnbergu: dovolil je le tistim stanovom, ki so navedeni v mirovni listini, da smejo prosto izvrševati svojo veroizpoved do prihodnjega občnega cerkvenega zbora ali do tistega državnega zbora, ki hode uredil verske stvari. Protestantje so v nürnberškem miru, ki je ustvaril le provizorij, trajajoč 14 let, dosegli, da je cesar moral trpeti novovernike, in da se ni smel dotikati njih verskih naprav.

Od tega časa do schmalkaldske vojske se je razširjala reformacija po severni Nemčiji. Cesar je bil popolnoma miroljuben, ker je imel preveč opravila z zunanjimi zadevami; protestantom je dovolil take ugodnosti, da ga je papež Pavel III. ostro karal; nazadnje sta se še sprla, ko je cesar stopil na francosko stran.

Ekspedicija v Tunis 1535. Že dolgo časa je vznemirjal in pustošil prosluli morski ropar Chaireddin Barbarossa, ki so ga podpirali Turki in Franci, obrežja Sredozemskega morja od Mesine do Gibraltarja in osvojil Tunis. Karel V. je v zvezi s slavnim genovskim junakom Andrejem Dorio premagal pri Tunisu mavriško vojsko in osvobodil veliko množico sužnikov, ki so ga proslavljali pri krščanskih narodih.

Tretja vojna med Karlom in Francem (1536—1538). Francoski kralj je kmalu nato sklenil zavezo s Turki proti Karlu in Ferdinandu in zahteval Milan ter Genovo. Chaireddinovi in Solimanovi gusarji, Frančevi zavezniki, so plenili ob italiskem obrežju; ker Karel ni dosegel nobenega uspeha, je sklenil na prigovarjanje papeža Pavla III. s Francem v Nizzi 1538 (1538) desetletno premirje na podlagi status-a quo.

Ekspedicija v Alžir 1541. Četrta vojna med Karlom in Francem (1542—1544). Morski roparji so navzlic prejšnji Karlovi zinagi nadalje plenili in ropali v Sredozemskem morju. Komaj pa je izkrcal Karel vojake na alžirskem obrežju, že je razbil vihar večino ladij. Cesar se je moral vrniti, Stambul in Paris sta pa rajala veselja radi te nesreče. Franc, Soliman in Chaireddin so planili nato v cesarjeve in Ferdinandove dežele,

angleški kralj Henrik VIII. in Karel sta pa prodirala proti Parisu. V miru v Crespyju (1544) se je odpovedal Karel Burgundiji in Franc Milanu. **1544**

6. Schmalkaldska vojna.

Politični položaj za protestante je bil vedno ugodnejši. Turki so neprestano napadali Ferdinandove dežele in dajali mnogo posla Habsburžanom, Danska, Švedija, Francoska in Angleška so simpatizirale s protestanti. Navzlic temu se niso mogli izogniti preteči vojski, ki so jo morali začeti brez zaveznika; mnoge njihove politične napake so bile vzrok temu. Siloviti nemški Catilina, deželni grof Filip Hesenski, se je približal cesarju in mu obljubil, da bode v schmalkaldski zvezi deloval v njegov prid in preprečil združitev s tujimi državami. Karel je kmalu spoznal politično nezmožnost protestantov in sklenil, s silo jih pokoriti. Najprvo je oslabil s pomočjo nemških protestantov njih zvestega zaveznika, francoskega kralja. V miru v Crespyju je obljubil Franc cesarju, da se ne bode z nikomer vezal v Nemčiji v verskih rečeh, najmanj s protestanti, in da ne bode več podpiral Turkov. Nadalje je odtujil cesar protestantom še ostale inozemske zaveznike in si pridobil med nemškimi knezi politične prijatelje: bavarskega vojvodo, starega habsburškega nasprotnika, dva protestantska Hohenzollernca in protestantskega wettinskega vojvodo Morica iz albertinske panoge. Slednji je bil v verskih stvareh mlačen in v političnih nezmožen, odvisen od svojih svetovalcev, ki so bili pristaši habsburške katoliške stranke. Pod njihovim vplivom je obljubil Moric cesarju, da bo ostal v slučaju vojne nevtralen, kajti rad bi se bil polastil volilniške časti in ozemlja ernestinske panoge Wettincev, kar bi bil pa tudi nadvojvoda Ferdinand rad dosegl.

Tudi papež je moral sedaj izpremeniti svojo politiko. Karel in Franc sta se v miru v Crespyju dogovorila: skrbeti hočeta, četudi ne bi bilo papežu všeč, da se snide občni cerkveni zbor in da se njega sklepi uveljavijo. Papež je hitro sklical koncil (1545) v Tridént; a ta cerkveni zbor se je zdel Luthru († 1546) brezpomemben, ker po njegovem mnenju ni upošteval papež zahtev protestantov po svobodnem krščan-

skem koncilu na nemškem ozemlju; v resnici pa ni Luther nikdar resno mislil na unijo s katoliško cerkvijo, ki jo je ves čas do svoje smrti strastno napadal. Papež se je sprijaznil s cesarjem, na katerega je bil po Speyerskem državnem zboru zelo nejevoljen, in mu obljubil izdatno denarno in vojaško pomoč v boju s protestanti, kajti njegova korist je zahtevala, da bi bili protestantje premagani in da ne bi mogel zaposleni cesar cerkvenemu zboru vsiliti reformnega programa in ga izrabljati v svoje politične namene.

Na vse strani zavarovan je preklical cesar saškega volilnika Ivana Friderika in deželnega grofa Filipa Hesenskega ter otvoril bojni ples; sam je premagal južnonemške protestante, ker so bili needini in ker jim je primanjkovalo denarja. Na severu je napadel nadvojvoda Ferdinand saškega volilnika, dočim je Moric moral opustiti nevtraliteto, da ne bi tujec ugrabil ernestinske saške dežele. Volilnik je bil **1547** v bitki pri Mühlbergu (1547) premagan in ujet. Moric je dobil volilniško čast in samo nekoliko posestev svojega bratranca, da ne bi postal premogočen; druga posestva, sedanje ernestinske saške vojvodine, so ostale sinovom volilnikovim. Filipa Hesenskega je cesar, čeprav se mu je vdal in čeprav je njegov zet Moric jamčil zanj, kot ujetnika odvedel. Ferdinand je ostro kaznoval Čehe, ki so se uprli in hoteli pomagati protestantom. Glavnim krivcem je konfisciral posestva in jih obsodil na smrt, mestom je prikrajšal avtonomijo, češkim bratom je prepovedal bogoslužje in jih mnogo izgnal. Južnonemška mesta so si morala z visokimi denarnimi vsotami kupiti cesarjevo milost in se zadovoljiti z ustnimi in nedoločnimi zatrdili, da obdrže svojo vero in druge svoboščine.

Schmalkaldska zveza, največja politična moč v državi, faktor v evropski politiki je bila uničena, pod njeno zaščito stoječa verska stranka pa zelo oslabljena.

Cesar je hotel sedaj izvršiti svoj ideal: vso Nemčijo podvreči katoliški cerkvi. Uvidel je pa, da s silo ne doseže dosti in da je najprvo reforma katoliške cerkve nujno potrebna. Cerkveni zbor, ki naj bi izvedel reformo, bi moral po njegovem naziranju ugoditi tudi protestantskim zahtevam; potem bi se mu morda kot najvišji inštanci v verskih stvareh podvrgli.

To veliko cerkveno delo bi se bilo posrečilo, ako bi bila oba poglavarja katoliškega krščanstva edina; v tem slučaju bi bil protestantizem jako hitro izginil. Toda zopet sta se sprla papež in cesar; zadnji je zahteval, da tridentinski zbor najprvo reformira cerkev; papež se je pa protivil tej zahtevi ter je smatral za glavno nalogo zbora, da natanko določi dogme. Sledujoč sta se sporazumela, da v vsaki seji obravnavajo dogmatska vprašanja in vzporedno izdajejo reformne odloke. A nov razpor je nastal, ko je papež preložil zaradi neke kužne bolezni, ki je v Tridentu izbruhnila, koncil v Bologno. Cesar je menil, da se je to zgodilo iz osebnega nasprotja, in je prepovedal nemškim škofom iti na zbor. Ako je torej hotel Karel izkoristiti svojo znago ne samo v političnem oziru, da bi zatrl stanovske svoboščine, ampak tudi v dosego svojega cerkvenega ideala, bi bil mogel to izvesti le z lastno izredno močjo.

7. Karel V. na višini svoje moči. Njegov padec. Dogovor nemških strank med seboj. Karlova smrt.

Karel je predložil državnemu zboru v Augsburgu (1548) zakonsko predlogo, ki je imela z ozirom na katoliško stranko in cesarjevo pokorščino nasproti cerkvi le provizorično veljavo: samo do koncila. Ta zakon, ki so ga kmalu radi provizoričnega značaja nazivali interim, so sestavili duhovniki, veljaven bi moral biti za obe verski stranki. V resnici pa je vezal le protestante. Dovolil jim je, da smejo prejemati sv. obhajilo v podobi kruha in vina; oženjeni duhovniki smejo še nadalje v zakonu živeti; sicer pa zahteva zakon od protestantov, da pripoznajo katoliške nauke, obrede in ustavo.

Cesar je trdno upal, da bo z močjo, kakršne že 300 let ni imel noben vladar v Nemčiji, izvršil svojo namero, toda varal se je. Ljudje se že davno niso več brigali za postave in tudi za interim ne. Papež, s katerim je bil pa sprt, mu je vsled interima lahko otežkočil reformno delo. Zaradi tega se je cesarju ponesrečila verska diktatura. Kmalu so se mu izneverili še nemški knezi. Karel je vznevoljil Nemce in svojega brata, ker je hotel preskrbeti svojemu sinu Filipu cesarsko krono, čeprav je bil nadvojvoda Ferdinand že izvoljen za rimskega kralja. Kolegij volilnikov je odklonil Fi-

lipovo kandidaturo, izginilo pa je tudi prisrčno razmerje med obema bratoma; Ferdinand se je približal nemškim knezom, posebno izborniku Moricu, poglavarju upornikov.

Moricu je ukazala vlada, da kaznuje Devin, ker ni hotel pripoznati interima. To priliko je porabil volilnik, da se je neopaženo pripravljaj na vojsko proti cesarju; užaljen je bil, kakor je pravil, ker ni dobil obljubljenega plačila in ker so z njegovim tastom grdo ravnali; v resnici se je pa hotel z drugimi protestantskimi knezi polastiti premoženja katoliške cerkve. Skupaj so sklenili zvezo s francoskim kraljem Henrikom II. (1552) in mu zagotovili lotarinška mesta Metz, Toul in Verdun s tem pogojem, da jih založi s prepotrebnim denarjem. Zaman so opozarjali Morica na dolžnost hvaležnosti nasproti svojemu dobrotniku.

1552 V tem času je bival Karel v Innsbrucku, da bi bil bliže koncilu. Svetovalci so ga opozarjali na Moricove vojne priprave, na dogovor s francoskim kraljem, ki je pregovoril tudi sultana, da je napadel Ogrsko; toda na cesarjevem dvoru so bili uverjeni o Moričevi lojalnosti. Bilo je že prepozno, ko je cesar spoznal, da ga je Moric slepil. Moric je brez ovire prodiral preko Augsburga in skozi Ehrenberško sotesko v Innsbruck, cesar pa je hitro zbežal iz mesta čez Brenner v Beljak.

1552 Karel je poveril svojemu bratu pogajanje s protestanti. Ferdinand se je v Pasovi (1552) z Moricem tako-le pogodil: ujeti deželni grof zadobi svobodo — starega volilnika Ivana Friderika so že prej izpustili — verske stvari bode uredil prihodnji državni zbor. Provizorna pogodba je ustvarila mir, toda neodvisno od vsakega koncila.

Cesar je nejevoljen, toda z mirno vestjo, odpotoval na Nizozemsko; svojega brata je pooblastil, da se je začel pogajati s protestanti. Ferdinand se je s priznanja vredno žilavostjo boril s protestanti na državnem zboru v Augsburgu (1555), kjer sta se obe stranki, katoliška in protestantska, sporazumeli v sledečih točkah: 1) protestantom dovolijo večni mir; država ne bode novovernikov več kaznovala, niti jih smatrala za veleizdajalce, postava velja za obe veroizpovedi, ki sta absolutno enokopravni; 2) ta sprava koristi tistim, ki so jo sklenili: knezom, vitezom in prostim državnim mestom, ne pa podložnikom. Knezi so smeli svobodno izvrševati svojo veroizpoved; uzakonili so

tudi načelo teritorialne verske vlade (*cuius regio, eius religio*): podaniki so morali imeti isto vero kakor njih knezi. Drugoverniki, ki so se trdovratno upirali katolicizmu, so smeli svoje posestvo prodati in se z družino izseliti; 3) do 1552 sekularizirana cerkvena posestva obdrže dosedANJI imetelji; 4) splošno so odobravalI katoliški stanovi načelo, da smejo državni stanovski člani menjati svojo vero; izvzeti so bili samo duhovski knezi, ki so sicer smeli prestopiti k protestantizmu, izgubili pa so v tem slučaju službo in dostojanstvo.

Četrti točki, pridržku cerkvenih knezov (cerkvenemu pridržku, *reservatum ecclesiasticum*) je dodal kralj Ferdinand s cesarjevim pooblastilom tajno deklaracijo: podložnikom teh knezov ne sme nihče vsiljevati druge vere. Cerkevni pridržek je bil pozneje povod marsikateremu prepiru, ker ni imel take pravne veljave kot državnozborski sklepi. Vendar je cerkveni pridržek omogočil katoličanom, da so do današnjega dne ne samo ohranili svojo posest, ampak si tudi spet osvojili katoliški cerkvi že odvzete pokrajine. Mir, ki je veljal samo za katoličane in protestante, ne za druge veroizpovedi, odgovarja tedanji moči obeh strank. Katoličani niso mogli več poraziti protestantov, ti pa so uvideli, da se jim reformacija v cerkvenih deželah ne posreči. Obe stranki sta bili zadovoljni, da sta si zagotovili tedanje posestno stanje.

Neuspehi, bolezen in izdajstvo nehvaležnega Morica so bili vzrok, da je začel Karel mrziti vladarske posle. Vlado v Nemčiji je prepustil svojemu bratu Ferdinandu, Nizozemsko in Špansko je odstopil svojemu sinu Filipu II. (1556). Nato je odšel na Špansko ter se umaknil v samostan sv. Justa v Estremaduri, kjer je umrl 1558.

1558

8. Reformacija v avstrijskih deželah. Doba Ferdinanda I. in Maksimilijana II.

a) Ferdinand I. (1521—1564).

Delitev habsburških dežel 1521. Cesar Maksimilijan I. je določil oba vnuka skupaj za dediča v avstrijskih deželah, toda z ozirom na razmere v teh deželah in dunajski dogovor 1515 sta si razdelila brata v Wormsu 1521 dediščino takole: Ferdinand je dobil Gorenjo in Nižjo Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko, izvzemši Slovensko marko, ki si jo je

izgovoril Karel z Istro, Trstom, Gorico in Reko vred. Kranjski stanovi so se pritožili, da so odcepili od Notranje Avstrije južne kraje, turška nevarnost je pa zahtevala na vzhodu konsolidirano in enotno državo, zato je odstopil Karel Ferdinandu v **1522** Bruselju 1522 Kranjski pripadajoče pokrajine, Tirolsko s prednjeavstrijskimi posestvi in Württemberško, ki ga je bil pred dvema letoma Karel pridobil. Odslej so bili Habsburžani razdeljeni na dve panogi: avstrijsko in špansko; prva je morala braniti zahodno kulturo pred izlamskimi napadi, druga je brzdala Francijo. To ni bila za Habsburžane nikakor lahka naloga, zato so občudovanja vredni njih uspehi, da so še toliko ohranili.

Ustanovitev avstrijske velevlasti. Boji z Zapoljo in Turki.

Žalostne razmere so vladale na Češkem in Ogrskem za vladanja Jagelovcev Vladislava in Ludovika II. Na Češkem so vladali plemiči in zatirali meščanstvo: katoličani, utrakvisti in češki bratje so se strastno preganjali. V popolni anarhiji so živeli Ogrci. Magnatje z višjo duhovščino vred so škodovali kroni in državi, kjer so le mogli, ter kopičili premoženje. Z dohodki iz državnih posestev kralj dostikrat ni mogel poravnati dvornih potrebščin in vzdrževati zadostnega števila vojakov v obmejnih trdnjavah proti Turkom. Nižje plemstvo je vodil kandidat za kraljevi prestol, mogočni erdeljski vojvoda in pomadžarjeni Hrvat Ivan Zapolja, ki je z največjo krutostjo zadušil ogrski kmečki upor (1514).

Velika nevarnost je pretila Ogrski, ko je slavni sultan **1520** Soliman II. zasedel 1520 turški prestol. Soliman je bil naj-
do
1566 mogočnejši vladar iz Osmanovega rodu in prešinjen kakor Karel V. kraljevskega ponosa. Kakor je ta sanjal o krščanskem svetovnem gospodstvu, tako oni o zmagoslavnem izlamskem pohodu po svetu. Vsaj je neomejeno vladal državi, ki je presegala po obsegu ves zahod. Leta 1521. je osvojil Soliman ključ do Ogrske, Beligrad, in 1522. je prepodil Ivanovce s trdne krščanske postojanke v Levanti, z Roda; a cesar Karel jim je odstopil otočje Malto, ki varuje vhod v zahodno kotlino Sredozemskega morja in ki so ga pretvorili v važno oporišče krščanskih mornaric. Kmalu nato je navalil Soliman na Ogrsko **1526** in grozno porazil maloštevilno vojsko pri Mohaču 1526, ker Zapolja namenoma ni hotel pomagati svojemu kralju. Na begu je padel kralj Ludovik v bližini Pečuha s konjem vred v potok in se zadušil v blatu.

Ker Ludovik ni zapustil potomcev, bi morali po dednih pogodbah pripasti Češko in Ogrsko njegovemu svaku Ferdi-

nandu. Toda češki stanovi niso hoteli priznati dednih pravic Ferdinandovih, ampak so se mu prostovoljno podali. Tudi na Ogrskem so nekateri stanovi brez ozira na dedne pogodbe iz 1463 in 1493 prostovoljno proglasili Ferdinanda za kralja, pridružujoč svojemu kraljestvu staro samostalnost. Večina ogrskih stanov pa se je pridružila narodni stranki in izvolila na podlagi državnozborskega sklepa iz 1505 Ivana Zapoljo za kralja. Kakor Ogri so se razdelili tudi Hrvatje v dva nasprotna tabora: hrvaški stanovi so izvolili, neodvisno od Ogrov, čeprav so pripadali k ogrski državi, Ferdinandu v znak hvalečnosti, ker so jih Habsburžani in notranjeavstrijske dežele podpirale v bojih s Turki, Slavonci pa so iz sovraštva do Nemcev izvolili Zapoljo za kralja. Začeli so se dolgotrajni boji za ogrsko krono, v katerih se je v začetku odlikoval tudi kranjski plemenitaš Janez Kacijanar iz Begunj pri Radovljici. Ogrske narodne kralje so podpirali vsi habsburški sovražniki, najbolj Turki, ki so v naslednjih 150 letih pustošili in plenili po notranjeavstrijskih, ogrskih in hrvaških deželah in odpeljevali ljudi v sužnost. V teh bojih se je razširila med avstrijskimi narodi ideja celokupne države. Ogromne denarne vsote so žrtvovali — včasih so prispevali tudi nemški državni stanovi — za zidanje novih in vzdrževanje starih trdnjav, za stalne posadke in stalno armado na Ogrskem in na hrvaški vojaški granici; seveda so se s tem Avstrijci tudi sami branili.

Tako je udrl sultan 1529 na Ogrsko. Na mohaškem bojišču **1529** se mu je poklonil Zapolja, ki ga je v Budi proglasil za ogrskega kralja. Sultan je pa drl dalje, bil kmalu pred Dunajem in ga obkolil od vseh strani. Bil je to veleopasen položaj. Janičarji so rušili mestno obzidje s podkopi ter naskakovali tako nastale vrzeli, toda branitelj Dunaja, junaški grof Nikolaj Salm, in njegovi podpoveljniki, posebno Janez Kacijanar, so srečno odbili vse navale. Cele tri tedne je trajal ta ljuti boj; daleč naokrog so divjale turške čete. Toda nastopilo je slabo, deževno in mrzlo jesensko vreme in Turki so jeli bolehati in umirati; vsled tega je sultan primoran odvedel svoje čete na Turško. Dunaj je bil rešen.

Čez tri leta (1532) je sultan zopet pridrl na Ogrsko, zopet je hotel osvojiti Dunaj. Toda že pri mestu Kiskuku ga je **1532** ustavil hrabri Hrvat Nikolaj Jurišić.

Trmasti sultan pa je hotel vsekakor osvojiti to trdnjavo. Že se je moral Jurišić umakniti iz razrušenega mesta v grad in ga braniti s peščico vojakov zoper vso turško vojno, ki je izgubila pri napadih več tisoč vojakov. A zaman so bili vsi turški poskusi. Tedaj pregovori veliki vezir Jurišića, da je dovolil fingirano predajo. Dovolil je obesiti na gradu prerokovo zastavo, janičarji so pa menili, da so se kristjani vdali. Tako je opustil sultan nadaljnje obleganje, hoteč nadaljevati prodiranje proti Dunaju. Ker je pa bila v Dunajski kotlini zbrana močna nemška državna armada, je krenil sultan od Šopronja čez Friedberg, Gradec, Maribor in Varaždin domov.

Nadvojvoda Ferdinand ukaže 1537 denarjaželnemu, pretkanemu in nasilnemu Kacijanarju, da vzame Turkom pokrajino vzhodno od Požege.

Kacijanar je prodrl do Oseka; ker je pa brezuspešno oblegal mesto, se je vrnil domov. Pri Gorjanu je ponoči zbežal z dvema podpoveljniki in nekaterimi četami, ne da bi še ostale vojake opozoril na nevarnost; te so zasledujoči Turki pobili in jim vzeli orožje in topove. Kacijanar je bil obsojen, ker je sam provzročil ta občutni poraz cesarske vojne. Toda ušel je iz ječe in pribežal na Hrvaško, kjer mu je odstopil poznejši sigetski junak Nikola Zrinjski kostanjeviški grad ob Uni. Tu je Kacijanar razvil živahno agitacijo proti Ferdinandu; s turško pomočjo je hotel vsiliti Zapoljo Hrvatom. Zato ga je pri obedu l. 1539. umoril Nikola Zrinjski, ki je pa tudi sam s Turki pakliral.

1538 Med tem je sklenil Ferdinand z Zapoljo mir v Velikem Varadinu (1538) ter mu prepustil Erdeljsko in tiste kraje v vzhodni Ogrski, ki jih je ravnokar imel v posesti, ter kraljevi naslov; po Zapoljevi smrti naj pripadejo te pokrajine Habsburžanom. Pa ta nada se Ferdinandu ni izpolnila. Po Zapoljevi smrti proglasi narodna stranka njegovega novorojenega sina Ivana Sigismunda za kralja; tudi sultan se potegne zanj ter osvoji 1541 Budo in v naslednjih letih do 1547 srednje Ogrsko med Donavo in Tiso ter zahodno Ogrsko od Donave do črte: Komorno, sredina Blatnega jezera do Drave. Turška last je bila tudi Slavonija do reke Hrove. Ferdinandu je ostala le Ogrska na severozahodu in zahodno od one črte ter Hrvaška; na Erdeljskem in v Zatisju je vladal mladi Zapolja kot turški vazal.

Luteranstvo na Avstrijskem. Komaj je bil nastopil Luther, že je našlo seme njegovih nauk rodovitna tla tudi po habsburških deželah. Novo vero so razširjali plemenitaši, trgovci in rudarji. Zatirani kmetje so radi poslušali luterance, ker jim je nova vera obetala svobodo, ki so si jo po svoje tolmačili; saj so bili v verskih resnicah silno neuki, ker je nedostajalo

dobrih duhovnikov. Plemenitašem je dalo novoverstvo ugodno priliko, da so se otresli patronata ali pa celo semintja polastili cerkvenega imetja; mnogi so namesto katoliškega duhovnika nastavili luteranskega predikanta. Samostani so bili večinoma že preje propadli ali pa obubožali vsled turških napadov ali slabega gospodarstva.

Med Slovenci je razširjal luteranstvo ljubljanski kanonik Primož Trubar (1508—1586), ki so se mu pridružili Krelj, Dalmatin, Bohorič. Ti so oznanjevali ljudem Lutrove nauke; slovenili so njegove spise in zlagali duhovne pesmi. Hoteč utemeljiti novoverstvu trdno podlago so se poprijeli prevoda sv. pisma; vso biblijo je prevedel Dalmatin (1584). Poleg verskih so spisali še razne jezikovne in šolske knjige in s tem so osnovali novoslovensko slovstvo. Največ zaslug gre Trubarju, ki je propovedoval po Kranjskem, Štajerskem in Goriškem, umrl pa je v prognanstvu na Württemberškem.

Luteranci nemških alpskih dežel so zahtevali na skupnih deželnih zborih versko prostost in ius reformandi; toda Ferdinand ni hotel ugoditi njihovi prošnji, ampak je izganjal luteranske predikante, ki so našli navadno varno zavetje med somišljeniki na Nemškem. Pozval je tudi jezuite na Dunaj (1551), ki so poučevali na bogoslovni fakulteti in ustanovili svojo gimnazijo. Takoj v začetku je tukaj deloval prvi nemški jezuit Peter Kanizij, ki je spisal katekizem (*Summa doctrinae christianae*) 1555.

Uprava avstrijskih dežel. Ferdinand je nadaljeval od svojega očeta začeto organizacijo centralnih uradov in s tem podkrepil knežji absolutizem nasproti avtonomističnim stanovom. Obdržal je računski komori in regimenta na Dunaju in v Innsbrucku, na novo pa je ustanovil na Dunaju za avstrijske alpske dežele dvorno komoro (*Hofkammer*) kot nadzorno oblastvo za finančne posle, dalje dvorno svetovalstvo (*Hofrat*) kot najvišje sodišče, tajno svetovalstvo (*Geheimer Rat*), ki je pretresovalo zunanje zadeve in dvorni vojni svet (*Hofkriegsrat*), ki je odločeval v vojaških stvareh. Ti uradi so se obdržali v bistvu do razpada patrimonialne absolutistične države, do 1848. Na Češkem, Ogrskem in Hrvaškem so poslovali drugi uradi. Sicer pa bi bil rad Ferdinand tudi te dežele spravil v ožji stik z dednimi deželami. To je hotel doseči potom parlamentarizma, skupnih

stanovskih zborovanj, ki se jih pa Ogrji in Hrvatje niso hoteli udeležiti.

1564 Delitev Avstrije. Navzlic svojemu stremljenju, da bi okrepil vladarsko moč, je razdelil Ferdinand dežele med svoje tri sinove: Maksimilijanu, poznejšemu cesarju, je dal Gorenjo in Nižjo Avstrijo, Češko, Ogrsko in Hrvaško; Ferdinandu, ki se je oženil z meščansko hčerjo iz Augsburga, Filipino Welser, je dal Tirole in Prednjo Avstrijo, Karlu pa Notranjo Avstrijo. Temu sta poverila njegov brat Maksimilijan in pozneje cesar Rudolf II. obrambo Hrvaške. Tirolska panoga je izumrla s svojim ustanoviteljem, ker le-ta ni imel nobenih moških potomcev iz enakorodnega zakona; nižjeavstrijska je živela do smrti cesarja Matije (1619), nato je združila notranjeavstrijska vso habsburško posest.

9. Maksimilijan II. (1564—1576.)

Protestantizem se razširja v Avstriji. Maksimilijan je bil kot prestolonaslednik v srečju popolnoma vdan luteranstvu. Ko pa naj bi bil njegov sin vsled bolezni don Karlosa zasedel španski prestol, je obljubil, da hoče živeti po naukih katoliške vere. Kot cesar je bil samó navidezno katoličan; dovolil je protestantom v Nemčiji mnogo pravic, v avstrijskih deželah pa se ni nikdar potegnil za katoliško vero. Lahko bi bil na podlagi sklepov tridentinskega zbora izboljšal cerkveno življenje, a rajši je hotel to izvršiti s svojo deželnoknežjo močjo. Za samostane je razglasil generalni red (Generalordnung), njih posvetne dohodke pa je nadzoroval samostanski svet (Klostererrat). Plemenitašem v Gorenji in Nižji Avstriji je dovolil, da smejo svobodno izvrševati augsburško konfesijo, meščane je pa razburil, ker jim ni dovolil teh pravic.

Na Češkem so bile cerkvene razmere še bolj zmedene. Tu so živeli postavno nepriznani češki bratje, katoličanje in maloštevilni utrakvisti, ki so se pa većinoma združili s protestanti. Češki protestantje so ustanovili na podlagi zmesi luteranskih in kalvinskih naukov „češko konfesijo“. Deputaciji plemenitašev, privržencev češke konfesije, je cesar ustno zatrdil, da jih ne bode motil v njihovem verskem prepričanju, in jim dovolil, da si smejo v obrambo svojih koristi izvoliti pripravne može. Izvzeti pa so bili češki bratje in mesta.

Ferdinand Tirolski je bil veren katoličan. Vneto je podpiral cerkveno oblast pri restavracijskem delovanju ter bodril duhovnike k gorečnosti v izpolnjevanju dolžnosti. Kmalu je zopet svež katoliški duh prevel Tirolsko in Prednjo Avstrijo; jezuiti in drugi redovniki, marijanske kongregacije in verske družbe so pregnale luteranstvo. Ferdinand je ljubil znanost in umetnost, podpiral je umetnike, ki so iz vseh dežel prihajali na njegov dvor. Zelo je pomnožil in izpopolnil umetniško zbirko na gradu *A m b r a s*.

Karel Štajerski (1564—1590). Vrhunec protestantizma in začetek protireformacije v Notranji Avstriji. V Notranji Avstriji je bilo v začetku njegove vlade skoro vse plemstvo in meščanstvo luteransko. Ker so bili stroški za obrambo hrvaške in slavonske granice, za zgradbo nove trdnjave *Karlovca*, nabavo vojnega gradiva, preskrbovanje vojakov in odplačevanje dolgov jako veliki, so dovolili štajerski protestantski stanovi deželnemu knezu potrebne vsote le s tem pogojem, da jim je ustno obljubil na deželnem zboru v *Brucku o. M.* 1572, da jih v verskih stvareh ne bode vznemirjal. In ko so se zbrali na generalnem deželnem zboru zastopniki notranje-avstrijskih dežel v istem mestu 1578, so zopet dovolili nadvojvodu večjo vsoto za deželno brambo le s tem pogojem, da je ustno zagotovil plemstvu v teh deželah prosto izvrševanje luteranske veroizpovedi. Obljubil je tudi, da v *Gradcu*, *Judenburgu*, *Celovcu* in *Ljubljani* ne bode dal izgnati stanovskih predikantov ter zapreti stanovskih šol in da ne bode preganjal meščanov v drugih mestih zaradi njih vere. Prepovedal je pa meščanom, da ne smejo svojevoljno nastavlјati predikantov. S temi pravicami, ki jih imenujemo *bruško pacifikacijo*, je dosegel protestantizem v Notranji Avstriji vrhunec.

Oprti na te pravice so uprizorili stanovi in mesta strastno protestantsko propagando, preganjali duhovnike, izpreminjali katoliške cerkve v luteranske, obdržavali cerkvena posestva zase ali vzdržavali z njihovimi dohodki ali celo iz deželne blagajne predikante, zasramovali katoliške obrede. Da bi neprestano prodiranje protestantske vere nekoliko zaježil, je pozval Karel jezuite, posebno ker je zelo primanjkovalo sposobnih svetnih duhovnikov. V *Gradcu* so ustanovili gimnazijo, ki jo je pretvoril nadvojvoda 1585 v vseučilišče; na njem so po-

1578

1585

učevali jezuiti in konkurirali s protestantsko deželno gimnazijo. Škof Martin Brenner, Karlova strogokatoliška soproga Marija Bavarska, bavarska vojvodi in papežev nuncij so pregovorili nadvojvodo, da je začel od leta 1579. posebno goreče predikante izganjati, prepovedal meščanom pohajati cerkve protestantskih plemenitašev, dal sežgati mnogo novoverskih knjig ter kaznoval nepokorne z globami in zaporom; odstavil je tudi nekatere luteranske sodnike ter jih nadomestil s katoliškimi. V enakem zmislu sta delovala škofa briksenski na Bledu in frizinški v Škofji Loki. Leta 1590. je umrl Karel v najlepši dobi, a še v oporoči je velel: Škodljivo krivoverstvo je treba zatreti.

- 1565** **Vojne s Turki.** Leta 1565. so napadli Turki Malto, toda junaški veliki mojster Ivanovcev, Jean Parisot de la Valette, je odbil vse njih naskoke. Stari sultan se je hotel zaradi tega poraza maščevati nad cesarjem, zato je udrl na
- 1566** **Ogrsko,** kjer je začel 1566 oblegati malo mesto Siget v bližini Pečuha.

To mesto je bilo utrjeno samo z nasipi iz prsti in lesa, le notranji grad je imel zidan stolp. Nikola j Zrinjski, kateremu je Ferdinand daroval veleposestvo Čakovec in ga imenoval za nadpoveljnika cesarskih čet na jugozahodnem Ogrskem, se je pet tednov branil v mestu. Ko so pa Turki to kmalu razrušili, zavaroval in branil se je v gradu. Turki so mu obetali bogate darove in celó hrvaško kraljestvo, ako se vda, pa zaman. Kar se vname notranji sigetski stolp! — Približala se je odločilna ura. Zrinjski obleče praznično obleko ter opaše sabljo svojega očeta, v pas pa si dene sto cekinov, češ, da ne poreče, kdor opleni truplo, da ni našel ničesar. Dvižni most se nato spusti, vrata se odpro, top zagrmí in Zrinjski plane s svojimi tovariši nad Turke, ki so kmalu vse posekali. Zrinjskemu so na topu, ki so ga bili Turki vplenili pri Oseku 1537 ter imenovali „Kacijanarica“, odrezali glavo ter jo poslali cesarju, ki jo je ukazal pokopati v Čakovcu. Med obleganjem je umrl sultan Soliman II., a zviti veliki vezir Hrvat Sokolović je prikril njegovo smrt vojakom, da jim ne bi upadel pogum. Vsa Evropa pa je proslavljala novega Leonido.

Naslednji sultan Selim II. je nadaljeval ofenzivno politiko. L. 1592. so osvojili Turki bihačko pokrajino, 1596. Ogrsko severno od Jagra in 1600. okolico Kaniže. Od tod so plenili po sosednjih štajerskih krajih in požgali 1605 Ljutomer. Tako je bila razdeljena Ogrska na tri dele; ako upoštevamo teritorialno obsežnost od vzhoda proti zahodu, so bili posamezni deli v razmerju 5 : 7 : 2.

- 1593** **Slavna pa je spet zmaga krščanske vojske pri Sisku 1593.**

To mesto je zagrebški kapitelj močno utrdil, zato so ga večkrat izkušali Turki osvojiti. Ko ga Hasan paša napade, pribiti mestu na pomoč karlovški general Andrej Turjaški s hrabrim Adamom Ravbarjem s Krumperka in premaga Turke; veliko jih je utonilo v Kolpi. Zmagovalci so zaplenili bogato turško šotorišče in znani top Kacijanarico. Iz Hasanove dragocene obleke, ki je bila iz damasta sešita ter vtkana z zlatom in srebrom in z zelenimi in modrimi cveticami, so naredili mašni plašč, ki ga hranijo v ljubljanski stolni cerkvi, kjer se spominjajo še dandanes slavne zmage na dan sv. Ahacija (22. junija). V spomin na to zmago so dali kranjski deželni stanovi iz vzbočenega bakra izgotovili slikano podobo bitke pri Sisku; podoba visi še dandanes v kranjskem deželnem muzeju.

B. Reformacija na Francoskem. Kalvinizem.

Francija je bila v začetku šestnajstega stoletja navidežno močna država. Plemiči in duhovniki so bili kralju pokorni, sijajno je nastopal absolutistični kralj ter izdatno podpiral umetnike in učenjake. Razširjala sta se humanizem in renesansa z dobrim in slabim vplivom, ljudstvo pa je ječalo pod težkimi davki in bilo ogorčeno nad nenravnim življenjem dvora.

Luteranski nauki so se razširjali po Francoskem po l. 1520., toda samo med plemstvom in izobraženimi krogi; večina francoskega ljudstva je ohranila katoliško vero. Nova vera je imela hude nasprotnike v duhovščini, v pariški bogoslovni fakulteti Sorbonne in v kroni. Franc I. (1515—1547) je bil sicer velik prijatelj nemških protestantov, v lastni deželi je pa preganjal novovernike, ker je potreboval katoliško cerkev za politične namene. Vse sile je napel, da ne bi razdružila nova vera njegovega naroda kakor v Nemčiji, kajti samo složen narod ga je lahko podpiral v velikem, neprestanem boju z nemškim cesarjem; zato je bil tudi prijatelj papežu.

Največ privržencev na Francoskem je dobil kalvinizem. Ivan Calvin, rojen 1509 v Noyonu v Pikardiji, je bil ob Luthrovem nastopu star osem let. Bogoslovja in humanističnih ved se je učil v Parisu, prava pa v Orleansu. V teh mestih je upoznal Luthrove nauke, ki jih je razširjal okoli Parisa; zato ga je vlada izgnala iz dežele. Krenil je v Švico ter je v Baselu izdal „Institutio religionis

1515
do
1547

christianae" (1535), sestav svojih verskih nazorov, v latinskem in francoskem jeziku. Naslednje leto je dobil službo v Ženevi, protestantskem Rimu, kjer je ostal z malim presledkom do smrti (1564).

Odločilne temeljne nauke o brezpogojni nujnosti in absolutni predestinaciji je prevzel Calvin po Wiktifu, ostale po Luttru. Te je prilagodil potem čudi francoskega ljudstva, dočim je zelo vplival nanje tudi njegov osebni značaj.

V Ženevi je ustanovil Calvin, ko je z neusmiljeno krutostjo postal neomejen gospodar v občini, pravo teokratično republiko po zgledu starega zakona. Calvin je menil: s samimi pridigami ni mogoče ljudi prisiliti, da bi tako živeli, kakor je Bogu všeč. Najti je treba druga sredstva, ki vse državljansko in cerkveno življenje občanov preobrazijo v zmislu evangelijskega. Najvažnejši pripomoček je že v sv. pismu zapovedana strogo rednost, ki vsakega človeka neprenehoma opazuje, tega z milo kaznijo poboljša, onega z ostro kaznuje, izobči; zato je izobčenje neogibno potrebno za cerkev. Tako je izpremenil Calvin z dobropremišljenim sistemom pouka, opominjevanja, svarjenja, inkvizitoričnega nadzorovanja in občutnih kazni prej lahkožive, razuzdane prebivalce Ženeve v resne vernike, ki so smatrali verske dolžnosti za državljanske; kajti kakor država verske nauke brani, tako je tudi dolžna vernike siliti, da izpolnjujejo verske zapovedi.

Država pa ni nadzorovala le verskega nauka in izvrševanja verskih dolžnosti, ampak tudi n ravstvo. Njeno tozadevno zakonodajstvo ne pozna milosti. S kaznimi je omejila vsakovrstne veselice, domače slavnosti, igre, ples, pelje, javne ljudske zabave, razkošje, sploh vsak svoboden in vesel umetniški užitek, češ, da vse to napeljuje h grehu. Poleg države je še kalvinski konzistorij nadzoroval n ravno vedenje državljanov. Najmanjši prestopki, nedolžna šala, nepremišljena beseda, izgovorjena v krogu prijateljev, je bila kaznovana. Vsak dan se je morala obhajati liturgija, koje glavni del je bila pridiga, ob nedeljah pa so bile štiri: štirikrat na leto so delili sv. ohajilo.

Za Calvinov cerkveni sistem je nadalje jako važna ustava, ki je podvrgla državo cerkvi ter utrdila njeno podložnost. V kalvinski cerkvi sta dve službi velikega pomena: duhovniška in starejšin ali prezbitertjev. Duhovniška je najvažnejša služba, skupščina duhovnikov odločuje sama o nameščenju in disciplini propovednikov in vodi ter vzdržuje cerkveno strogo rednost. Pri zadnjem poslu so pomagali duhovnikom tudi laiki: konzistorij starejšin, izvrševalni organ cerkvene discipline, ki je imel pravico izobčitev. Čeprav je bilo v konzistoriju dvakrat toliko laikov kakor duhovnikov, so vendar le-ti odločevali, saj so bili samo tisti laiki izvoljeni, ki so prišli duhovnikom; tako je imela občina le teoretično, le na papirju cerkveno suverenstvo.

Nadalje je imela hierarhija odločilno besedo v posvetnih stvareh. Calvinovi nauki zapovedujejo državi, da pomaga proslavljati božje ime. Država je postala cerkvi podrejena: brezpogojno jo je podpirala pri nadzorovanju n ravne vedenja vernikov, izvrševala lastno kazensko oblast

v zmislu cerkvenega rigorizma, branila cerkvene nauke ter kaznovala krivo-
verstvo kot veleizdajo.

Tako je gospodoval Calvin v Ženevi s trmo-
glavim, brezsrčnim, skrajno strogim verskim
fanatizmom. Zatrli je s silo vsako samostojno nasprotno
mnenje, poznal ni pravičnosti nasproti neprijatelju, njegova
beseda je bila nezmotljiva avtoriteta.

Niso pa vseh cerkvenih in državnih napak Ženeve v tej
ostri enostranosti sprejele druge kalvinske občine, ampak so
jih precej omilile. Povsod drugod so izvedli občinsko ustavo,
tako da so občine imele vrhovno vladarstvo cerkve. Nasproti
tesnosrčnemu in bojazljivemu luteranstvu je ohranil boje-
viti kalvinizem vedno krepkovoljno naravo. Zato se je razširjala Calvinova ali reformirana vera po Švici,
kjer je izpodrinila Zwinglijevo, potem ko so se zedinili
o najvažnejših naukih; dalje po Ogrskem, Poljskem,
po nekaterih nemških državicah, germanski
Nizozemski, Škotski in Francoski.

C. Reformacija na Angleškem.

Neposredni povod cerkvenega prevrata na Angleškem je
bil spor Henrika VIII. (1509—1547) s papežem in ne-
brzdana strast nasilnega kneza, ki mu je manjkalo trdne
nравne podlage. Ta knez je bil ločen od prve žene, s katero je
živel 17 let v ne posebno srečnem zakonu; od peterih poznej-
ših žen je dal dve (Ana Boleyn in Katarino Howard) z
mirno dušo usmrtiti, tretja (Ana Cleve) pa se je smela kot
tujka po poluletnem zakonu vrniti v domovino. Z Rimom je
začel Henrik boj samo iz golega egoizma, želel si je tudi s
tem povišati svojo moč.

1509

do

1547

Ker papež ni hotel razveljaviti Henrikovega prvega za-
kona, je poizkusil kralj ta namen v domovini doseči. Vedel
je, da mu bo nasprotovala pri tem višja duhovščina; zato je
moral streti moč hierarhije, ki je bila še edina ovira kralje-
vemu absolutizmu. Parlament je bil že prej izgubil dosti vpliva.
Brezozirni Henrik je kmalu od vseh stanov zapuščeno duhov-
ščino preplašil, da ga je že v začetku 1531 deloma pripoznala

1534 kot „svojega edinega in najvišjega gospoda“, kot „svojega poglavarja in zaščitnika“. Tri leta pozneje (1534) pa je parlament dovršil delo z zakonom o supremaciji: angleška cerkev postane neodvisna od „rimskega škofa“; dosedanje papežev oblast z dohodki, s pravicami jurisdikcije in vizitacije dobi kralj. Tako je nastala narodna angleška cerkev, ki je za vlade Henrika VIII. še nadalje ohranila vse druge katoliške dogme in obrede. Njen posvetni glavar je imel kot deželni knez tudi v verskem oziru neomejeno oblast ter je z največjo brezobzirnostjo izvrševal postave o krivovercih. Brez premisleka in brez usmiljenja je dal tekom let usmrtili na stotine katoličanov in luterancev, prijateljev in sovražnikov kot veleizdajalce. Med nesrečnimi žrtvami sta bila dva zvesta kraljeva služabnika: škof v Rochestru, John Fisher, ki je pomagal kralju v literarnem dvoboju z Martinom Luthrom — takrat je papež podelil kralju častni naslov „defensor fidei“ — in veliki humanist ter kraljevi kancelar Tomaž More, ker sta še nadalje priznava-
vala veljavnost prvega kraljevega zakona.

Kralj je ljubil izključno tiste može, ki so znali dogmo o kraljevem suprematu najbistrouneje utemeljevati. Med temi sta se mu najbolj prikupila: Tomaž Cromwell, ki je kot kancelar deloval na ožjo zvezo s protestanti in kot kraljevi vikar — namestnik — upravljal angleško cerkev, katoliški cerkvi pa veliko škodoval, ker je sekulariziral nad 600 samostanov v prid kroni in deloma plemstvu, — pa spretni ter gibčni Cranmer, prvi anglikanski nadškof v Canterburyju, prijatelj nemških protestantov ter teološki zagovornik kraljevih dejanj. Kajti kralj je ustvaril sistem, ki ga je razjedalo notranje protislovje: rimska cerkev brez papeža. To je napotilo obe cerkveni stranki, da sta se trudili položaj razbistriti: ena se je borila za razširjenje in okrepljenje reformacije, druga za zopetno priznanje papeža.

1547 Pod Henrikovim mladoletnim sinom Edvardom VI. (1547—1553) je vpeljal Cranmer protestantizem. V 42 členih, do
1553 dogmatični kompilaciji anglikanske cerkve, je združil luteranske in kalvinske nauke in proglasil sv. pismo kot edini vir vere. Obdržal je pa deloma ustavo in obrede katoliške cerkve, zato da se je ljudstvo na novotarijo lažje privadilo. Toda Cranmerjeve naredbe so se vzdržale le za Edvarda.

D. Reformacija v severnih državah.

Unija skandinavskih držav posebno med švedskim ljudstvom ni bila priljubljena. Kralj Kristijan II. je zadel pri Švedih ob hud odpor, ko je hotel vpeljati absolutistično vlado. Mislil je, da hode zadušil uporno gibanje, ko je ukazal kakih 600 uglednih Švedov umoriti (stockholmsko krvoprelitje 1520). Toda Švedi so pod vodstvom Gustava Wasa premagali Dance in proglasili 1523 svojega voditelja za kralja. Tako je razpadla kalmarska unija. Ker je bil pa novi kralj jako siromašen, je hotel obogateti s cerkvenimi posestvi ter je za svoje načrte pridobil tudi posvetne stanovce. Ker švedski škofje niso bili kos svoji nalogi, je sklenil brez ovire državni zbor v Westeråsu (1527), da naj krona razpolaga s cerkvenimi posestvi in dohodki in da se mora v vsej državi vpeljati luteranska vera. 1523

Ravno tako nasilno kakor na Švedskem je postopal Kristijan II. na Danskem proti katoliški duhovščini in plemstvu. A Danci so ga odstavili 1523 in izvolili njegovega strica Friderika I. Holsteinskega za kralja. Njegov sin Kristijan III. je s silo vpeljal luteranstvo. L. 1536. je ukazal vse škofove zapreti ter jih je prisilil, da so se odpovedali častem in dohodkom. Kralj in plemstvo sta se nato polastila cerkvenih posestev; nazadnje so pa izgnali vse katoliške duhovnike.

Istočasno se je razširil protestantizem na Norveškem in po Izlandiji, Kurlandiji, Livoniji in Poljskem.

Nekoliko privržencev je dobil protestantizem tudi v Španiji in Italiji. V novodobni Španiji ima veliko važnost cerkvena reforma, ki jo je izvedel Ferdinand Kastilski. Ta je zelo zmanjšal papežev vpliv na cerkev, s tem pa je povišal svojo monarhično moč in odpravil s strogimi predpisi o mravnosti propalo cerkveno življenje. Za španski narod je značilna globoka vernost, ki se je ukoreninila v stoletnih bojih z neverniki. Kajti bojujoč se z neverniki so se bojevali Španci za domovino; zato se je pri njih istovetila vera z domovino. Ta španska verska vnema in navduševalna mistika sta skrbno čuvali čistočo vere večine ondodnih prebivalcev, da so lahko premagali maloštevilne protestante in pripravili tla za renesanso katoliškega krščanstva.

Novoverski nauki so bili tudi po Italiji deloma razširjeni, toda ker se niti knezi, niti preprosto ljudstvo ni pridružilo temu gibanju, so papeži že v nekaterih letih iztrebili novoverstvo.

Tretji oddelek.

Doba protireformacije in bojev katoliških držav s protestantskimi. (1556—1648.)

A. Restavracija katoliške cerkve.

Delovanje papežev. Nerednosti, ki so kazile katoliško cerkev, so skušali papeži odpraviti in zaceliti rane, ki jih je zadalo novoverstvo. Cerkev se je prerodila kakor feniks k novemu življenju, v pomlajeni moči je vstala k novemu cvetu. Za evropske izgube se je odškodovala v Ameriki, sposobnejši delavci so razširjali njene nauke.

Najprvo se je prenovilo papeštvo, ki je potem dalo vsej cerkvi novo življenje in nov ogenj. Papež Pavel III. je razglasil 1543 „Index librorum prohibitorum“, da bi varoval vernike pred vplivom slabega čtiva, vpeljal je inkvizicijo ter sklical tridentinski zbor. Prijatelj Avstrije Pij IV. je odpravil nepotizem in v zvezi s svojim nečakom, milanskim nadškofom sv. Karlom Boromejem, se je z največjo vnemo trudil, da bi povsod uveljavil odloke tridentinskega zbora. V istem znislu je deloval njegov naslednik Pij V., ki je navduševal države za boj proti Turkom in protestantom. Gregor XIII. je ustanovil več zavodov za izobrazbo duhovnikov in mnogo stalnih nunciatur — poročila papeževih nuncijev in legatov so jako važni viri za zgodovino — dalje je naročil posebni komisiji, da popravi 1582 koledar, in razglasil uspehe njenega dela 1582; slednjič je pomagal pri novi popravljeni izdaji „Corpus iuris canonici“. Razrite finance in slabo upravo cerkvene države je

uredil Sikst V., sezidal v Rimu mnogo blagodejnih ustanov, uredil kardinalski kolegij in urade rimske kurije. Za obsežne katoliške misijone so ustanovili v začetku sedemnajstega stoletja kongregacijo propagande, ki so ji papeži in verniki vsega sveta darovali v dosego apostolskega delovanja velike vsote. Te pa je zasegla 1884 italijanska vlada. Cerkveni glasbi je dal klasično dovršenost *musicae princeps* Palestrina.

Tridentinski koncil, zadnji ekumenični pred vatikanskim 1869/70, je zboroval v velikih presledkih za vlade treh papežev: pod Pavlom III. 1545—1547, Julijem III. 1551—1552 in Pijem IV. 1562—1563. Boriti se je moral z velikimi težkočami, notranjimi in zunanji sovražniki, s francosko politiko in teologijo. V Trident so prišli tudi odposlanci protestantskih knezov; ker so pa bile odklonjene njih zahteve, so kmalu zapustili mesto. Koncil, ki so se ga udeležili ponajveč španski in italijanski prelatje, je izvršil v 25 javnih sejah občudovanja vredno delo, ki je izrednega pomena za novodobno katoliško cerkev, ker ji je dalo novo trdno podlago. Izvedel je reforme in odpravil s preudarnostjo in obzirnostjo vse zlorabe in pogubonosne dogmatične nenatančnosti. Vse te nedostatke je nadomestil z nauki, ki so jih globlje in natančneje opredelili, posebno tiste o vsebini, veljavi in porabi sv. pisma, o izvirnem grehu, opravičbi, sv. zakramentih in sv. maši, o vicah, češčenju svetnikov, odpustkih, praznikih in postnih dneh. Za cerkveno življenje so važni ukrepi o katoliških učnih zavodih in bogoslovnih semeniščih ter o stanu primernem življenju duhovnikov. Sinoda je papežu poverila nalogo, da izda katekizem, ki je prišel na svetlo pod Pijem V. Vse sinodalne sklepe je potrdil Pij IV. (1564).

Papeštvo je na ta način prešinel strogo cerkveni duh, cerkev pa je zadobila staro samozavest ter si je sedaj lahko osvojila, kar je bila prej izgubila.

Novi cerkveni redovi. Jezuiti. Misijoni. Starim redovom so priskočili na pomoč v boju z novoverstvom novi: kapucinski (1528), ki je kmalu užival veliko priljubljenost pri ljudstvu, in Barnabiti. Ta dva reda sta vplivala na ljudstvo s pridigo, v spovednici, z mladinskim poukom in karitativnimi

1545

do

1563

deli. Z oskrbo siromakov in bolnikov so se pečali: red usmiljenih bratov, kongregaciji usmiljenih sester in lazaristov in deloma red uršulink; zadnje so se posvetile dekliški vzgoji.

Največ zaslug za uspešno razširjenje protireformacije pa si je pridobil jezuitski red. Ustanovil ga je Don Iñigo Recalde de Loyola (roj. 1491 ali 1495), ki je bil pravi sin zagonetnega, tihega, fantastičnega rodu Baskov. Posvetil se je vojaškemu stanu, a pri obleganju Pampelune 1521 je bil hudo ranjen, da je vsled tega postal hrom in nesposoben za vojaško službo. Na bolniški postelji je pridno prebiral življenje Kristusovo in svetnikov, pri čemer ga je prevzelo tako navdušenje za katoliško cerkev, da je sklenil posvetiti vse svoje življenje Bogu. Ko je okreval, je bival nekaj časa v votlini pri mestecu Manresa, kjer je sestavil *exercitia spiritualia*, navodilo za duhovne vaje. Nato je potoval v Palestino.

Ko se je povrnil iz svete dežele, se je dolgo let pripravljals študijami na raznih vseučiliščih na svoj poklic, da bi uresničil svoje geslo: *Omnia ad maiorem Dei gloriam*. Leta 1528. je prišel v Paris, kjer je z enakomislečimi Španci (Franciškom Ksaverijem, Diego Lainezom, Nikolajem Bobadillo in drugimi) sedem let študiral bogoslovje na Sorbonni. Po skrbni pripravi je družba vseučiliških dijakov 1534 v montmartreski cerkvi slovesno zaobljubila uboštvo in devištvo ter misijonsko delovanje v Palestini; ako bi pa to ne bilo mogoče, se hočejo brezpogojno podvreči papežu, da jih porabi v cerkveni službi. Papež Pavel III. je zato dal Loyolovi družbi, ki se je zvala *compañia de Jesús*, *societas Jesu*, kanonično potrdilo z bulo „*Regimini militantis ecclesiae*“ (1540).

Bila je maloštevilna, toda izbrana četa. Vse je preveval isti duh stroge vojaške discipline, dičila jih je čednost slepe pokorščine, najlepša dika vojaka; izvor in gonilna sila pokorščine sta bili pa pobožnost, čista ljubezen do Boga in obljuba, življenje svoje posvetiti neumornemu delu za Boga in papeža. Loyola je bil prvi general novega reda. Njegov naslednik Lainez je uspešno deloval na tridentinskem zboru.

Namen novega reda je bilo razširjanje katoliške vere med neverniki, ne pa, kakor se splošno napačno meni, osobito boj proti protestantizmu. Dalje je imel ta red na skrbi misijone v katoliških deželah, socialne reforme, karitativna dela, delovanje v izpovednici ter vzgojo in pouk mladine.

Prvo važno delo so izvršili jezuiti na tridentinskem koncilu z reformo katoliške cerkve. Po koncilu so pričeli z misijonskim delovanjem v Nemčiji. Ustanovili so po prizadevanju Petra Kanizija kolegije v Kölnu, Monakovem, Ingolstadt, Pragi in na Dunaju, kjer so vplivali na mladeniče s predavanji in počitniškimi tečaji, na odrastle ljudi s pridigo in izpovedjo. S srednjimi šolami in vseučilišči, ki so jih jezuiti vodili, na podlagi 1598 upeljane in do 1832 veljavne „Ratio studiorum“, so vselej združili internate, da so odpravili od svojih učencev vsak tuj vpliv. Kot vzgojitelji princev in izpovedniki visokoplemenitaških in knežjih oseb so dosegli kmalu dalekosežen vpliv. Delovali so tudi uspešno na raznih znanstvenih poljih.

Veliko zaslug si je pridobil jezuitski red z misijoni v Aziji, Kongu, Abesiniji, med zamorci in Indijanci. Uspešno je bilo delovanje sv. Frančiška Ksaverija na Japonskem in v Indiji, o. Riccija na Kitajskem in sv. Frančiška Solanskega med Indijanci.

B. Filip II. (1556—1598) v boju s protestantizmom in za hegemonijo v zahodni Evropi.

Z reformacijo so se borili tudi katoliški vladarji: nemški Habsburžani, bavarski Wittelsbachovci, francoski kralji in pred vsemi Karlov sin Filip II.

1. Filipovi uspehi.

Filipova osebnost. Rojen je bil 1527. Zvesto je izpolnjeval vladarske dolžnosti, bil je brezmejno priden in delaven, a preveč se je brljal za malenkosti in posameznosti, preveč je odlašal in preudarjal, malokomu je zaupal. Kolikor starejši je bil, toliko težje se je odločeval. Njegov oče je dosti potoval in se osebno prepričeval o ljudskih potrebah, počasni in tihi sin pa je sedel štirinajst let v samotni celici v Escorialu in se zadovoljeval s pismenim obcevanjem ter takó vodil usodo sveta. Državna opravila so prereševali razni oddelki; kralj je dolgo razmišljal, predno je rešil posle, često je prišel prepozno in izgubil tako mnogo dragega časa. Sklepe je izvrševal s trmoglavo žilavostjo, čeprav so se razmere medtem izpremenile; vse to je pa le škodovalo državnim razmeram.

Filip je bil zvest sin katoliške cerkve, skrbel je za njeno blaginjo in njeno razširjanje. V zasebnem in javnem življenju se je ravnal po njenih naukih. „Rajši bi izgubil svoje dežele in življenje,“ je često rekel, „nego da bi imela katoliška cerkev v mojih deželah škodo.“ Filip je bil tudi vsled španskega narodnega značaja vodja katoliške protireformacije; kralj in narod sta bila pripravljena bojevati se za špansko moč in katoliško vero. Ker je kralj videl v sosednjih državah, koliko zmed je povzročila nova vera, zato je podpiral katoliške koristi in ščitil redovniško kulturno delo med pogani. Vendar je mnogokrat prišel v nasprotje s papežem. Rim je bil podelil španski kroni razne dalekosežne pravice nad cerkvijo, Filip pa se jim ni hotel odreči navzlic sklepom koncila in opominom papeževih legatov. Zahteval je splošno prezentacijsko pravico ali patronat nad vsemi škofijami in višjimi cerkvenimi službami. Papeževe dekrete so mu morali vselej pred objavo predložiti, tudi ni pustil uveljaviti vseh dekretov tridentinskega koncila. Tako ni bil Filip samo pokoren sin katoliške cerkve, ampak je hotel biti tudi njen pokrovitelj, hotel je vplivati na njeno politiko. Španska duhovščina je bila popolnoma odvisna od svojega kralja, samo vera jo je vezala z Rimom.

Španska v začetku Filipovega vladanja. Španska država je imela izmed vseh držav največje dohodke, a izdatki so bili seveda še večji, ker so morali plačevati obresti za ogromne državne dolge. Primankljaj so pokrivali s prodajo državnih služb in izrednimi davki, ki so jih morale plačevati postranske dežele.

Filip je absolutistično vladal. Vzel je s krutostjo Aragoncem njihove svoboščine; obubožano nižje plemstvo se mu je slepo pokorilo, zato mu je podaril bogate dohodke treh viteških redov; visoko plemstvo mu je podvrgla inkvizicija, tudi kastilski cortes - deželni zbor — so morali ugoditi vsaki kraljevi želji; španski podkralji v Napolju, na Siciliji in Sardiniji so svojevoljno vladali, neomejeno pa namestnik v Milanu.

Špansko moč je vzdrževala pogumna, disciplinirana in izkušena stalna armada, sestavljena iz vztrajnih Špancev, čilih Italijanov in silovitih Valoncev, vodili pa so jo junški in spretni poveljniki tako vrlo, da je njeno organizacijo posnemala vsa Evropa. Tudi špansko brodogradništvo, ki ga je le turško prekašalo, je bilo najmočnejše v Evropi; večina ladij je še imela vesla, angleške ladje so pa že imele jadra. S to vojaško močjo je hotel Filip doseči svoj smoter: uničiti protestantizem in uveljaviti špansko nadvlado v zahodni Evropi.

Boji z Moriski in Turki. Filip se je bojeval proti Moriskom, potomcem Mavrov, ki so bili že za vladanja Ferdinanda in Izabele navidezno sprejeli krščanstvo. Ker so bili jako pridni obrtniki in poljedelci, jih španska vlada ni dalje nadlegovala, čeprav so se kristjani pritoževali, češ, da Moriski kra-dejo in prodajajo njih otroke in sramoté katoliško cerkev. Zato je prepovedal Filip Moriskom pisavo v arabskem jeziku in narodno nošo ter zahteval, da postanejo odkritosrčni španski katoličani. Fanatični Moriski so se uprli, toda Filip je vstajo z

veliko krutostjo zadušil. Moriski so morali zapustiti Granado in se naseliti v notranji Španiji; Vega je postala pusta.

Selim II. je hotel vzeti Benečanom otok Ciper, ki so ga imeli le-ti v oblasti od 1489. Papež, Filip II. in Genova oborože mnogobrojno brodovje, ki mu je poveljeval lepi, elegantni, domišljavi in častilakomni Filipov polubrat don Juan d' Austria. Cipra sicer ni mogel rešiti, pač pa je pri dohodu v korintski zaliv pri Lepantu 1571 premagal turško mornarico in rešil mnogo kristijanov iz turške sužnosti. Od tega poraza se Turčija na morju ni več opomogla, propadati je začela osmanska moč. Škoda je, da kristjani niso izrabili svoje zmage, a tega niti niso mogli storiti, ker so bili zavezniki needini, Filip pa je bil ljubosumen na slavo svojega polubrata, zato ga je poklical domov. Razni gusarji so pa še nadalje gospodovali na Sredozemskem morju, ki bi ga morale evropske države v posesti imeti. In to se je godilo v času, ko so začeli Evropeci onostran Oceana nove zemljine odkrivati in osvajevati.

1571

Portugalska pod špansko vlado. Filip je zopet združil iberski poluotok, ki je bil razdeljen 870 let. Mladi portugalski kralj Sebastijan je padel v boju z Mavri v Maroku. Z njegovim naslednikom, starim kardinalom Henrikom, je izumrla 1580 portugalska kraljeva rodovina; nato so pa zasedli Španci, ki so jih Portugalci smrtno sovražili, njihove dežele in z njo pridobili njene obširne kolonije. Portugalcem je zelo škodovala zveza s Španijo, kajti Nizozemci so jim ugrabili dosti kolonij.

1580

Oče in sin. Don Karlosu, sinu iz prvega Filipovega zakona, je kmalu mati umrla. Izvrstni možje so vzgojevali slabotnega, malo ljubeznivega in duševno zaostalega dečka. Ko je bil sedemnajst let star, je padel jako nevarno na tilnik, vsled česar je postal muhast, nagle jeze, zapravljiv, telesno majhen, grd, grbav. Čislal je samo svojo mačeho, tretjo ženo Filipovo, ki pa ni imela časa intenzivneje se z njim baviti.

Na španskem dvoru je bila stranka, ki so jo vsi inozemski Filipovi sovražniki osrčevali in ki se je trudila prestolonaslednika proti kralju izigravati. To se je zgodilo, ko je hotel Maksimilijan II. svojo hčer z don Karlosom omožiti. Ta sam je bil zadovoljen s tem projektom, upal je namreč potem zadobiti večjo samostojnost; toda oče mu je prepovedal zbog telesnih in duševnih napak vsako ženitev. Dvorna stranka pa je sina še dalje ščevala. Rad bi bil postal namestnik na Nizozemskem; ko je bil pa Alba imenovan, bi ga bil skoro z bodalcem umoril. Sploh je javno grajal vse odredbe očetove, neznosno je bilo sovraštvo med očetom in sinom.

Polagoma pa se je izboljšalo duševno stanje Karlosovo in tedaj mu je oče takoj poveril važne državne službe ter povišal plačo. Toda samo nekoliko

tednov je bilo Karlosu bolje; kmalu je jel nesrečni sin zopet počenjati stara nasilstva in nizkotno razuzdanost. Nabiral je denar, da bi ušel v inozemstvo, napadal in zasramoval je očitno svojega očeta, svojega strica don Juana in kraljeve svetovalce, sklenil je celó umoriti lastnega očeta. Ko Filip izve za to Karlosovo namero, ga ukaže zapreti 1568. Sin je bil skrajno obupan ter je sklenil izvršiti samomor; več dni je jedel le slive, pil snežnico in se valjal po mrzlem kamenitem tlaku, tako da je docela ugonobil svoje slabotno telo. Filip je dobro vedel za trpljenje svojega sina, pa ga ni hotel rešiti, tudi ni hotel več z njim govoriti, čeprav ga je sin prosil. Črez pol leta je odrešila smrt Karlosa nadaljnjih bolečin (1568). Kmalu nato se je oženil Filip z nekdanjo izvoljenko Karlosovo, s cesarjevo hčerjo Ano.

2. Neuspešni Filipov boj s protestantskimi Nizozemci.

Nezadovoljstvo Nizozemcev s špansko vlado. Kakor je Filip iztrebil protestantizem v Italiji in Španiji, na isti način je hotel delati na Nizozemskem.

Habsburžani so bili prejeli kot dediščino po Maksimilijanu I. bogate pokrajine ob Maasi, Scheldi in dolnjem Renu, ki so jih burgundski vojvodi podedovali, nakupili in s silo osvojili. L. 1522. je obsegala špansko-habsburška Nizozemska sedemnajst provincij, ki so se pa zelo razlikovale v narodnostnem in gospodarskem oziru. Ta državno-pravna enota, h kateri je takrat pripadal ves Luksemburg, Flandrija, Artois, Brabant, Limburg, Namur, Holland, Seeland, Hennegau, Friesland in Groningen in katero je Karel V. zaokrožil s sekularizacijo dveh velikih škofij: Utrecht in Cambrai, je bila le po imenu združena z nemško državo. Misel enotne države so pospeševali centralistični uradi, ki so podpirali kraljevega namestnika v Bruselju. Vpliv na vlado so zadobili državni poslanci (Generaalfraeten), odposlanci provincijalnih stanov in predstavitelji enotne države, ki so dovoljevali vladarjem davke.

Karel in Filip sta dobivala iz Nizozemske spričo njenega bogastva veliko več davkov nego iz Amerike. Lepo razvito je bilo tam poljedelstvo, tekstilna obrt, čipkarstvo, trgovina z Ameriko, zahodno in severno Evropo; Antwerpen je bila velika denarna borza in prvo svetovno pristanišče, cvetla je umetnost in znanost. A to bogastvo je ljudstvo deloma omehkužilo; kajti plemstvo in bogato meščanstvo je posnemalo pretirano razkošje zadnjih burgundskih vojvod, vsled česar je posebno nižje plemstvo prišlo tudi v neugodne gnotne razmere. Cerkvene zadeve so bile v jako slabem stanju in zato so našli novi nauki na Nizozemskem kmalu dosti privržencev. Nižji sloji so sprejemali zlasti komunistične nauke prekrševalcev, večina nižjega plemstva pa se je pridružila kalvinizmu in je namerjavala prevrat.

Dokler je pri Nizozemcih priljubljeni Karel živel, ki je s privolitvijo državnih stanov izdal ostre odredbe proti novo-

vernikom, je mirovalo obubožano plemstvo. Pod njegovim nezaupljivim sinom Filipom pa, ki je bil tuj ljudstvu, so se takoj predrugačile razmere. Po nastopu vlade — tedaj je potrdil Nizozemcem njihove svoboščine — je zapustil deželo, ker mu ni prijalo radoživo ljudstvo, ter je postavil svojo pridno in razsodno polusestro Marjeto Parmsko za kraljevo namestnico. Vladalo pa je maloštevilno špansko tajno svetovalstvo, na čelu mu kardinal Granvella, prebrisan državnik in vnet zagovornik habsburškega svetovnega gospostva, dočim državni svet, v katerem so sedeli poleg Špancev najodličnejši Nizozemci, ni imel nikake veljave.

Nizozemce so zelo razdražili španski vojaki, ki so ostali v njihovi deželi tudi v mirovnem času in ki so jih morali kakor tuje uradnike z lastnimi davki vzdrževati. Vznevoljile so jih nadalje centralistične tendence njihovega kralja, ker so se bali za svojo samostojnost, istotako pomnožitev škofij, ker je vse to nasprotovalo nizozemski ustavi, dalje imenovanje Granvelle za nizozemskega primasa in obnovitev strogih Karlovih naredb proti novovernikom. Na čelu nezadovoljnežev je stal oprezni grof Viljem Nassausko-oranijski, ki ni dobil nobene vplivnejše službe. Za svoje načrte je pridobil grofa Lamoralu Egmonta in admirala grofa Hoorna. Ta triumvirat je zahteval odstranitev Granvelle, ker je menil, da je povzročil kardinal vse imenovane naredbe; Marjeta pa je priporočila kralju to prošnjo in Granvella je moral zapustiti deželo.

S tem pa kralj ni izboljšal položaja. Čeprav so mu odsvetovali škofje, je vendar zahteval strogo izvrševanje zakonov proti protestantom. Plemstvo in bogato meščanstvo je izprevidelo, da je kralj njih nasprotnik; začel se je torej boj proti španski vladi. V to svrho so sklenili voditelji vstaškega gibanja, nižji plemiči, zavezo, kompromis imenovano (1565), kateri se Oranijec in njegovi prijatelji sicer niso pridružili, pač pa ostali stanovi obeh veroizpovedi. Naslednje leto predloži ta zaveza kraljevi namestnici spomenico proti inkviziciji in verskim zakonom. Neki svetovalec pomiri namestnico, naj se ne boji deputacije: „Ce n' est qu' un tas de gueux“. Zadnja beseda je odslej pomenila zavezo, beraška malha je bila njeno znamenje. Kralj seveda ni odnehal, a njegova namestnica je v nekaterih slučajih popustila, kar je vstaše le ohrabilo; fran-

coski kalvinski predikantje pa so naščuvali še preprosto ljudstvo, ki je napadlo cerkve, jih oropalo in razbilo umetnine ter oltarje.

Vstaja na Nizozemskem. Katoliški jug se loči od protestantskega severa. Filip je mislil, da sedaj ne bo mogoče mirnim potom urediti razmerja med Španijo in Nizozemsko. Razen tega so se odslej cepili duhovi v tej deželi v dva tabora: katoličani so se ločili od protestantov in prestopili h kraljevi stranki. A ne da bi kralj osebno prišel na Nizozemsko in pomiril razburjene duhove, poslal je marveč semkaj s starimi **1567** izkušenimi veterani vojvodo Albo, ki ga je bodril k največji strogosti. Marjeta je takoj zapustila deželo, Alba pa je začel izvrševati naročila svojega gospodarja. Nastavil je dvanajstčlensko vstaško svetovalstvo, ki je sodilo brez ozira na nizozemske postave. Ljudstvo ga je po pravici nazvalo krvavo svetovalstvo, ker je obsodilo veliko množino ljudi na smrt, med njimi tudi Egmonta in Hoorna. Oranijec je srečno ušel v Nemčijo; po njegovem vzgledu je zbežalo v tujino več tisoč Nizozemcev, njih posestva pa je Alba konfisciral. Tako je pomiril Alba deželo z groznim terorizmom.

Alba je tudi protipostavno zahteval indirektne in nezaslišane visoke prometne davke pri prodaji premičnin in nepremičnin, ki bi morali uničiti trgovsko ljudstvo. Trgovina je vsled tega prenehala, da ni bilo treba plačevati davkov, draginja in pomanjkanje živil je sledilo, število brezposelnih delavcev se je množilo. Tedaj pa se je ljudstvo enodušno vzdignilo proti zatiralcu. Izseljenci so kot pomorski geusi ropali španske ladje, pustošili obrežja, osvojevali obrežna mesta in pregnali iz severnozapadnega dela španske posadke. Zato so izvolile provincije Holland, Seeland, Geldern in Overysse **1572** Viljema Oranijca za namestnika (1572); bil je to začetek samostojne Nizozemske. V junaškem boju so ohranili oprezni in žilavi Frizi z angleško in francosko pomočjo svobodo, Alba pa je moral zapustiti deželo (1573).

Njegov naslednik, ljudomili Luis de Requesens y Zuñiga, ni mogel osvojiti severnih krajev. Zaman je oblegal Leiden, kajti meščani so prekopali nasipe in rešili mesto; v odškodnino za gmotno izgubo pa so dobili vseučilišče. Po smrti

Requesensa so strašno ropali neplačani in izstradani španski vojaki celó po južnih, kralju vdanih provincijah, posebno v Antwerpenu. Zato so se pridružile te pokrajine severnim in sklenile z njimi „gentsko pacifikacijo“: zavezale so se, da prepode Špance in obnove stare svoboščine. Novi namestnik don Juan d' Austria je priznal pacifikacijo, vendar so bila njegova mirovna stremljenja brezuspešna, kajti Viljem Oranijski se je oboroževal z angleškim denarjem, Filip pa ni hotel poslati vsled nezaupanja in sebičnosti niti denarja niti vojakov svojemu polubratu, ki ni mogel izkoristiti svojih uspehov nasproti vstašem. Umrli je vsled neprestane bolestne razburjenosti za mrzlico (1578).

Nasprotno je porabil dalekogledni državnik, odlični vojskovodja in spretni pogajalec Aleksander Farnese, sin Marjete Parmске, sovraštvo med katoliškim romanskim jugom in protestantskim germanskim severom ter je pregovoril južne valonske provincije, da so sklenile zvezo, ki naj bi branila katoliško vero. Ravno tako je sklenilo sedem severnih provincij utrehtsko unijo (1579) v skupno obrambo in ohranitev verske svobode. To je ustanovna listina republike združenih nizozemskih provincij, ki so izvolile Viljema Oranijskega za generalnega namestnika — (1584 je bil umorjen) — in se slovesno ločile od Španske (1581). Odslej je ostala Nizozemska, izvzemši dobo 1815—1830, razcepljena. Farnese je zmagoslavno prodiral proti severu, si osvojil Bruselj in Antwerpen ter izgnal iz tega najbogatejšega evropskega mesta protestante, ki so se naselili izvečine v Amsterdamu. S tem mestom so odslej kupčevali severnonemški, angleški in hugenotski trgovci, Antwerpen je pa propadal. Sicer je poslala angleška kraljica Elizabeta združenim provincijam svojega ljubljenca Leicestra na pomoč, ki je pa skrbel le za lastno korist.

Odkar je bila uničena velika armada, so se Nizozemci jako uspešno bojevali proti Špancem, ki so morali 1609 v dvanajstletnem premirju priznati neodvisnost združenih provincij. Te so spadale formalno še vedno k Nemčiji, vendar je bilo razmerje med obema vedno sovražno, posebno v tridesetletni vojski; zato so izločili

1648 združene provincije v westfalskem miru iz nemške državne zveze. Posamezne provincije so ostale še nadalje precej samostojne in prebivalci so ohranili vse dosedanje politične pravice. Tako je zmagal federativni in demokratični princip v času, ko je vladala v vsej ostali Evropi dinastična državna oblika.

Kulturno stanje Nizozemcev. V teh dolgotrajnih štiridesetletnih bojih z državo, v kateri ni nikdar solnce zatonilo, si je priborilo žilavo, podjetno in maloštevilno nizozemsko ljudstvo svetovni trg. Izpodrinilo je z evropskih trgovišč Hanzo, v Ameriki in v Aziji je uspešno posnemalo vzgled angleških gusarjev ter vzelo Špancem in Portugalcem dosti kolonij. Mnogobrojno brodovje je prevažalo izdelke njihove veleobrti, dočim je dobičkanosno prekupovanje pomnožilo ljudsko blagostanje. Tako je postal Amsterdam središče evropske svetovne trgovine in prva denarna borza. V Leidenu in Harlemu so izdelovali priznano nizozemsko sukno in platno.

Lepo se je razvijalo tudi duševno življenje. Na Nizozemskem je živelo v tem času mnogo izvrstnih filologov in prirodoslovcev, začela se je klasična doba nizozemskega pesništva. Slikarji so ustvarjali nesmrtna dela. Rubens se odlikuje po neizčrpnem bogastvu fantazije, veličastni kompoziciji ter živahnih barvah; njegov učenec van Dyck je naslikal poleg izvrstnih portretov mnogo epizod iz sv. pisma. V severnih provincijah je deloval slikar in radirar Rembrandt van Rijn, ki je izborno imel v oblasti tehniko in kolorit; Adrian van Ostende, poln čuvstva, predstavlja prizore iz kmečkega življenja, iz Ruysdaelovih pokrajinskih slik pa čutimo pesniško čarobnost narave. Krasen pripomoček za razumevanje ljudske duše v obeh delih Nizozemske nam nudijo slike vzete iz življenja; oče in sin Brueghel rišeta kmečko vsakdanje življenje ter pripovedi o strahovih, Tenier pa slika jako rad vrvenje v gostilnah.

3. Zmaga katolicizma na Francoskem.

1547 **Verski boji pod zadnjimi Valois.** Francu I. je sledil njegov sin Henrik II. (1547—1559), zal, pa nesamostojen kralj, ki je huje preganjal novovernike nego njegov oče, pa ^{do}**1559** brez uspeha. Calvinizem, ki je izpodrinil luteranstvo, se je organiziral 1559 na podlagi prostovoljnosti in samovladja kot enoten močan ustroj; njegove privržence zovemo hugenote. Vedno bolj sta se sovražili obe verski stranki. Katoliški stranki so načelovali Guisi, panoga lotarinških vojvod. Največ zaslug za katoliško stvar sta si pridobila državnik in vojvoda Franc in njegov brat Karel, nadškof v Reimsu, imenovan lotarinški kardinal; njiju sestra Marija je bila omožena s škotskim kraljem Jakobom V. Voditelji kalvincev so bili Bourbonci,

sorodniki kraljeve rodbine Valois. Od teh je bil omahljivi Anton oženjen s kraljico Navare; njegov brat je bil odlični in prekanjeni Ludovik, princ Condé; goreč hugenot je bil tudi admiral Coligny. Obe verski stranki, pri katerih je značilna ozka zveza med plemstvom in meščanstvom, sta izkušali vplivati na kralja. Ker se je Henrik ravnal po nasvetu Guisov, so bili Bourbonci nejevoljni, s tem pa je postalo versko vprašanje politično.

Henriku II. so sledili njegovi trije nesposobni sinovi: Franc II., Karel IX. in Henrik III. Duševno in telesno zaostalega Franca II. (1559—1560) je vladala njegova razsodna žena Marija Stuart, vse državne posle pa je vodil njen impozantni ujec, kardinal lotarinški, ki je izdal ostre naredbe proti hugenotom. Po Frančevi smrti je vladala namesto mladoletnega Karla IX. (1560—1574) njegova izobrazena, prekanjena, a neodločna mati Katarina Medicejska. Guisi so se odstranili od dvora, ker se je opirala kraljica-vdova na hugenote in jim dovolila službo božjo izven mest. Vedno bolj se je množilo število hugenotov; sodišča jih niso več preganjala, čeprav so sramotili katoličane in uničevali opravo njihovih cerkvá.

1560
do
1574

Razburjenost obeh strank se je pokazala, ko sta prišla Franc in Karel Guise (1562) z večjim spremstvom v lotarinško mesto Vassy sur Blaise, kjer so s hrupom obhajali kalvinci v skednju službo božjo, v bližini je pa bral katoliški svečenik sv. mašo. Guise naprosi po odposlancih kalvince, naj ne motijo katoličanov, toda poslance so zasramovali in napadli. Guise takoj pribiti, da bi pomiril razdražene duhove, tudi na njega navale razdraženi kalvinci; vnelo se je medsebojno klanje. To je bil povod za državljansko in versko vojsko, ki je trajala 36 let, in katere so se udeležile tudi nekatere evropske države. Španija — Filip II. je bil od 1559 oženjen z Elizabeto, najstarejšo hčerjo Katarine Medicejske — je pomagala Guisom, Anglija in nemški kalvinci hugenotom.

1562

Ceprav so Guisi odločevali na kraljevem dvoru in katoličani nekočlikokrat občutno porazili hugenote, vendar so se le-ti po vsakem porazu iznova v bran postavili in dosegli v miru v Saint Germain-en-Laye (1570) svobodno bogo-slужje povsod, pristop k vsem službam in štiri trdnjave. Vse to pa zaradi tega, ker so imeli hugenoti krepko politično-vojaško organizacijo ter so bili prošinjani z resnim, strogim, demo-

kratičnim kalvinskim duhom, njim nasproti pa je stal slaboten dvor, sposoben le za razkošne slavnosti, razveseljevanje in čarodejstvo.

Dasi je bil razdražljivi Karel slaboten na duhu in telesu, je začel vendar samostojno vladati ter je nameraval, kakor njegovi predniki, uprizoriti obsežno protihabsburško politiko, boj proti opori krščanstva, proti Španiji. Coligny je bil sedaj njegov zaupljiv svetovalec ter je zastopal isto mnenje, da bi odvrnil pozornost svojih rojakov od hugenotov, ki so jih Francozi smrtno črtili. Protišpanska politika je pa bila identična z protikatoliško, z bojem proti pretežni večini francoskega ljudstva. Kraljica-vdova je uvidela, da je kralj preslab za tako veliko početlje, zato je nasprotovala Colignyjevemu načrtu in se približala katoliški stranki. Isto je storil kralj, saj je bil leta in leta navajen živeti pod varnim materinim okriljem. Sedaj so grozili hugenoti, da bodo samovoljno pomagali geusom proti Španiji. Katarina se je bala nove vstaje; sklenila je torej odstraniti Colignyja. Najela je morilca, ki je pa admirala le neznatno ranil. Katarina je nato izvedela, da se bodo maščevali hugenotski plemenitaši, ki so se bili zbrali v obilnem številu v Parisu, da bi prisostvali poroki kraljeve sestre s Henrikom Navarskim, sinom Antona Bourbonskega. Da bi rešila sebe, svoje prijatelje in stranko, je pregovorila kralja, da je ukazal moriti hugenote v Parisu in po deželi. Tedaj jih je več tisoč našlo smrt v sent-jernejški noči — od 23. do 24. avgusta 1572 — med njimi tudi Coligny.

1572

1574

do

1589

Karlu je sledil njegov visokoizobraženi brat Henrik III. (1574—1589), prej poljski kralj, prijatelj umetnikov in književnikov, toda razuzdan, frivolen, ljubeč le gizdaline, katerim je poverjal državne posle. Ta kralj je moral priznati zmago-slavnim hugenotom popolno versko svobodo in za njih varstvo še šest trdnjav. Kmalu po tem triumfu se je izvršil pri njih velik prevrat. Hugenoti niso bili več verska stranka, ampak politična; izginilo je njih versko prepričanje in npravna strogost, razširjala pa se je osebna samogoltnost, samopašnost in verska malomarnost. Nasproti so se katoličani okrepili, strnili se pod vodstvom Henrika Guisa v krepko zvezo, ligo (1576). Njene smotre so obljubili braniti proti vsakomu, tudi proti kralju, ki ga je vse zaničevalo in

sovražilo. Ljudstvo je pa ljubilo Guise spričo lepe in moške vnanjosti, plemenitega vedenja in bojaželjne srčnosti. Ligisti so želeli kralja odstaviti in Guise spraviti na prestol.

Njihovo stremljenje je podpirala fevdalno-katoliška stranka, osobito duhovščina in višje uradništvo ter Španija, ki je hotela Francijo podvreči svojemu svet vladajočemu vplivu. Prilika je bila ugodna. S Henrikom, ki ni imel moških potomcev, bode izumrla rodovina Valois, nasledoval naj bi ga Henrik Bourbonški. Toda katoličani niso mogli dopustiti, da bi sedel na najbolj krščanskem prestolu hugenot. Vnel se je iznova boj, dà, svetovni boj med dvema mogočnima principoma, ki sta cepila ves zapad, boj, v katerega je posegla skoro vsa Evropa. Smrt Marije Stuart je še bolj povečala sovražstvo do hugenotov, liga pa je dosegla velike uspehe: kralj je bil popolnoma v njeni oblasti, njen načelnik pa se je celo javno poganjal za kraljevsko krono. V tej stiski je ukazal kralj tega in njegovega brata umoriti, dočim je kraljeva mati umrla v razburjenosti. Vsa večja mesta so se nato uprla kralju, ki se je zatekel k svojim prejšnjim sovražnikom, hugenotom svojega svaka Henrika Navarskega. Skupno z njim je oblegal Paris, a tu je umoril fanatični dominikanec Jacques Clément zadnjega potomca roda Valois (1589).

Nantski edikt. Hugenoti so takoj priznali Henrika IV. (1589—1610) Navarskega iz rodovine bourbonske za kralja, liga se je pa dalje proti njemu borila z izdatno špansko in papeževo podporo. Le prekmalu se je izpremenilo javno mnenje na Francoskem! Vsled nekega političnega zabavljivega spisa se je razširjalo splošno sovražstvo proti Špancem in ligistom. Henrik je izrabil ta ugodni preobrat ter je prestopil h katoliški veri (1593), liga pa je z veseljem pozdravila narodnega kralja. Tedaj so španske posadke zapustile Francosko, za katero je bil Filip II. brez uspeha žrtvoval velikanske vsote denarja in življenje najboljših vojakov. Tudi Rim se je sprijaznil s Henrikom brez ozira na Filipa, dasi je papež jako mučno občutil Filipov vpliv. Nazadnje sklene še španski kralj mir s Henrikom (1598); odstopil mu je vse španske osvojitve, ki si jih je bil priboril v petnajstih letih.

Istočasno je proglasil Henrik v nantskem ediktu državljane raznih veroizpovedi za ravnopravne in ka-

1589

do

1610

1598

toliško vero za državno vero. Priznal je pa tudi hugenotom popolno državljansko in politično ravnopravnost s katoličani, dostop k vsem službam in versko svobodo; hugenoti so obdržali 200 utrjenih krajev (do 1629) kakor tudi svojo posebno politično in cerkveno organizacijo. Sicer je zahteval edikt državno nadoblast nad hugenotskim prebivalstvom in hugenoti so se odrekli vsaki zvezi z inozemstvom, vendar je bil ta tolerančni edikt povod marsikateremu nesoglasju, kajti obe stranki sta bili z njim nezadovoljni. Napaka je bila, da je edikt garantiral hugenotom nadaljnji obstanek kot politični stranki, kot državi v državi.

Gospodarska povzdiga Francoske. Med državljansko vojsko se je francosko plemstvo zmanjšalo, je obubožalo in posirovelo; neizmerni davki so dovedli duhovščino na beraško palico, kmečko ljudstvo pa se je skrčilo za tri milijone, kajti vojaki so mu pokradli premoženje. Obrtnost je bila omejena, razrušene ceste in mostovi so ovirali promet, razbojniki in izsiljevalci so uničevali trgovino. V splošni zmešnjavi so bogateli le zakupniki davkov, špekulantje in pravoznanci. Kralj je moral, ako je hotel odpraviti te nepravilike, podvreči obe opoziciji: aristokratsko in versko. Prvo je neizprosno zadušil, drugo pa odstranil, ker je spretno laviral med obema verskima strankama. Na ta način je zadobil tako moč, kakršne ne nahajamo nikjer v Evropi v začetku sedemnajstega stoletja.

Polagoma, a premišljeno je uvajal samovlado, absolutizem. Vzel je oblastem, ki so bile doslej odvisne od njega, skoro vso moč in jo poveril uradnikom centralne vlade. Sklical ni več državnih stanov; deželni stanovi so razdeljevali davke in vlagali peticije, mesta pa so izgubila svoboščine in mestne službe so bile pridržane le nekaterim patricijskim družinam.

Kralj, ki se je ločil od prve žene in se oženil drugič z Marijo Medicijsko, hčerjo toskanskega velikega vojvode, ki je pa sicer tudi v nenravnosti dal slab vzgled poznejšim kraljem, je izvrstno uredil upravo in sodstvo. Znal je izbrati izvrstne in zveste delavce in jim odkazati pravi delokrog; odpravil je dednost guvernerskih mest in vojaške nabore brez kraljevega dovoljenja; povsod pričujoča policija je zatrla vsako nepokorščino. Jako neugodno je vplivalo na sodstvo, ker so vsi sodniki morali plačati za svoje službe, katere so sicer podedovali, ne samo veliko kupnino, ampak tudi vsakoletno najemnino. Cene službam so redno rastle, zato se niso mogli posvetiti nadarjeni mladeniči revnih staršev sodnijski karjeri. Za znatno kupnino pa so se odškodovali sodniki z visokimi taksami, zavlačevanjem pravnih in celo s podkupljivostjo.

Veliko zaslug sta si pridobila kralj, ki je osnoval armado ne iz najemnikov, ampak iz domačinov, in Sully, njegov svetovalec na finančnem polju. Državni prejemki koncem vojne so bili skoro dvanaestkrat manjši nego državni dolg. Henrik in Sully sta odpravila to žalostno stanje financ s tem, da sta znižala in pravičnejše razdelila direktne in pravilneje upravljala težke indirektne davke. Odstranila sta sleparstva, preudarno sta

upravljala izredne državne dohodke in modro ter strogo varčevala. Na koncu vlade Henrikove je izkazal državni budget velik prebitok, s katerim so poplačali tretjino državnega dolga, nakupili prejšnja državna posestva in ustanovili vojni zaklad.

Henrik je pospeševal poljedelstvo in živinorejo ter branil kmete pred neusmiljenimi graščaki. Da bi odpravil velikansko revščino in podivjanost nižjega ljudstva ter samopašno potrato bogatinov, je intenzivno skrbel Henrik v nasprotju z omejenimi Sullyjevimi nazori za obrt. Obstoječo obrt je nanovo poživil; rešil jo je težkih spon ter vpeljal tuje obrtne stroke: svilorejo, izdelovanje svilnatega blaga, finega sukna in goblinov. Henrik je bil nasprotno tedanjim nazorom prijatelj s v o b o d n e t r g o v i n e. Francozi so izvažali domače pridelke in izdelke in dobivali velike vsote iz inozemstva, kjer tudi bogatini niso več kupovali, saj je domača obrt izvrševala solidno blago. Krasne nove ceste in prekopi so oživili domačo kupčijo; pogodbe in trgovinske družbe so pripravljale trgovini z inozemstvom uspešen razvoj; Marseille je začel prekašati Benetke.

Henrik IV. se pripravlja na odločilno vojno s Habsburžani. Tako je ustanovil Henrik veliko in močno Francijo. Sedaj je prišel čas, da temeljito obračuni z mogočnim tekmečem, s Habsburžani. Veliko nasprotje je vladalo tedaj med prostrano, a slabotno Španijo in majhno, a koncentrirano Francijo. Henrik se je skrbno pripravljaj na boj, vendar si še ni upal napasti Španije. V Nemčiji je podpiral ustanovitev protikatoliške in protihabsburške zveze ter ščuval sultana na cesarja. Na avstrijske Habsburžane je hotel udariti, ko je izbruhnil prepir radi dediščine v Jülich-Cleveju in ko je Evropa zapazila slabost Španije o priliki premirja z Nizozemsko (1609). Že je zbral voško, da bi naváil na Nemčijo, kar ga umori fanatični Ravaillac (1610). Šele Richelieu je izvršil Henrikov načrt.

4. Zmaga protestantizma na Angleškem.

Protireformacija za Marije Katoliške. Po smrti Edvarda VI. je zasedla štiridesetletna hči Henrika VIII. in Katarine Aragonske, Marija (1553—1558), angleški prestol. Katoliški prebivalci, plemstvo in kmetje, so jo z veseljem pozdravili. Uvedla je takoj protireformacijo: pregnala je anglikanske duhovnike, vpeljala sv. mašo ter zadušila upore anglikancev. Parlament je obnovil unijo z Rimom, papežev primat in stare kazenske zakone proti krivovercem.

Pri tem stremljenju je podpiral kraljico njen mož Filip II. Španski. Ta je tudi pregovoril svojo ženo, da je proti angleškim koristim in ljudski volji pomagala Španski v vojni

1553

do

1558

s Francosko. Španska armada je premagala francosko pri St. Quentinu (1557); v zahvalo za to zmago je sezidal Filip sv. Lavrenciju na čast — bitka se je vršila 10. avg. — krasni samostan Escorial. Ker pa Španci niso izrabili te zmage, so vzeli Francozi Angležem zadnjo, dvestoletno posest na francoskih tleh, zadnjo trofejo slavnih zmag pri Crecyju in Poitiersu, pomorsko trdnjavo Calais. Vsa Francoska se je veselila tega srečnega dogodka. Tedaj so se pa Španci in Francozi že naveličali nadaljnje neodločne drage vojne, njih kralja sta morala varčevati z močmi, da sta jih mogla porabiti proti protestantom. Filip se odslej ni več brigal niti za Angleško, niti za svojo ženo. Svojo žalost radi odsotnosti soprogo je Marija tešila s srčno pobožnostjo, dokler je ni smrt rešila nadaljnjih bolečin. Z njeno smrtjo je prenehala protireformacija na Angleškem. Sedaj so tudi Francozi in Španci sklenili mir v Câteaucambrésisu (1559), v katerem so Francozi vrnili Špancem tiste kraje, ki sta jih bila Španski vzela Franc I. in Henrik II.

Ureditev anglikanske cerkve za Elizabete. Po smrti kraljice Marije je imela pravice do prestola tudi škotska kraljica in soproga francoskega prestolonaslednika Marija Stuart. Iz bojazni, da se ne bi združili Anglija in Francija, so priznali katoličanje vsled vplivanja Filipa II. in protestantje Elizabeto, (1558—1603), hčer Ane Boleyn, za kraljico. Filip II. je podpiral iz istega vzroka njeno izvolitev, tudi je upal dobiti njeno roko; toda Elizabeta je zavrnila njegovo ponudbo.

Elizabeta ni imela vesele mladosti. Bila je zato trdosrčna in hinavska, manjkalo ji je vsakega globljega verskega prepričanja. Izprva se je kazala katoličanka. Toda ker papež ni priznal veljavnosti zakona njene matere in je njej sami odrekel pravico do prestola, se je sklenila maščevati nad njim. Takoj po nastopu vlade je odtrgala anglikansko cerkev od Rima in jo proglasila za neodvisno od papeža; podložniki so morali priznati kraljevi supremat. Pregledali so Cranmerjeve člene in jih reducirali na 39. V njih so zavrgli papežev primat, sv. mašo in nauk o transsubstanciaciji, obdržali pa episkopalni sistem (1563). Z občutnimi denarnimi kaznimi, dolgoletnimi ječami in s smrtjo so kaznovali rekuzante, ki niso priznali supremata. Zato je papež Gregor XIII. izobčil Elizabeto in pošiljal na Angleško navdušene duhovnike, tolažitelje zatiranih katoličanov. Elizabeta

je sovražila tudi kalvince radi njih demokratičnega duha, istotako se je bala puritancev, ki so hoteli vero in božjo službo v izvirni čistosti obnoviti; zato je preganjala obe verski ločini.

Gospodarska povzdiga Angleške. Popolno napačno je splošno razširjeno mnenje, da je Angleška predestinirana gospodarica morja. Posebno morsko stanje Angleške se je razvilo v teku časa, toda srednjeveška Angleška je bila agrarna dežela, in to je še dolgo ostala; šele v 19. stol. je izgubila ta značaj. Glavni pridelek angleškega kmetijstva od 13. stol. je bila volna, ki so jo večinoma pokupile nizozemske tkalnice, najznamenitejše v Evropi. Delavni Angleži pa niso hoteli izgubiti dobička, ki ga jim je nudila lastna obdelava volne. Tako se je razvilo prastaro domače tkalstvo v obrt s suknom. Izprva so izdelovali le grobo blago, pozneje so sukno že izvažali na Nizozemsko, kjer so ga Nizozemci izboljševali in na evropskih trgih za nizozemsko razprodajali. Koncem srednjega veka so se pa Angleži trudili, da bi s tesnimi izvoznimi določbami angleško trgovino s suknom neodvisno naredili od nizozemske. In res se jim je to posrečilo v prvi polovici vladavine Henrika VIII.: angleško sukno se je udomačilo poleg nizozemskega na nizozemskih trgih.

Angleži so pa stremili tudi za tem, da bi zadobili trgovino z domačim blagom v svoje roke. Srednjeveški angleški mornar in trgovec ni daleč prišel, občeval je, že vsled političnih zvez, le z zahodno Francosko, drugače so pa skoro izključno tujei, največ Hanzeati, posredovali promet in zamenjavali blago med Angleško in inozemstvom. To neugodno stanje angleške trgovine so povzročili dolgotrajni boji s Francosko, notranji razpori in slabotna dinastija, ki je morala v inozemstvu iskati oporo in pomoč in v zahvalo dovoljevati tujcem olajšave pri prometu in carinske privilegije. Toda energični angleški narod ni mogel dalje prenašati tega stanja. Ko so Tudorji zasedli prestol, je postal vsled zahtev naroda in parlamenta cilj njih zunanje politike: tujcem iz rok iztrgati trgovino in promet. Kajti od zavlade Tudorjev so tudi srčni angleški pomorščaki odkrivali neznane kraje in skušali, kakor smo že prej omenili, na severu Amerike in Azije priti v Indijo in na Kitajsko. Razen tega se je kmalu pojavil pri Angležih zasebni podjetni duh. Že v začetku 15. stol. so se združili angleški trgovci, ki so pošiljali svoje blago v tujino, v družbo srečelovskih trgovcev (merchant adventurers). Kmalu je dosegla ta družba v trgovini z Nizozemsko in Severno Nemčijo lepe uspehe. Po vzgledu te družbe so ustanovili druge enake, kakor moskovitsko, turško (ker se Turki niso nikdar počeli s trgovino in so prepustili trgovsko izkoriščanje Sredozemskega morja zahodnim narodom), berbersko in vzhodnoindijsko. Člani vseh teh družb so bili v začetku več ali manj gusarji, katerih predrznost je rastla, kolikor bolj se je ostrilo nasprotje do Španije. Najodličnejši preiskovalci kakor Frobisher, Davis, Drake — so koprnili po Španskem ropu. Elizabeta je sicer prepovedala ropanje, toda angleški pomorščaki se niso dosti zmenili za take prepovedi, ker so zakoni prestopke jako milo kaznovali. Saj je celo Elizabeta sama sprejemala od gusarjev in trgovcev s sužnji deleže dobička. Angleške ladje so zasledovale španske in portugalske v Zahodni in Vzhodni Indiji, v Severni in Južni Ameriki. Sicer so

bili gmotni in kolonizacijski uspehi gusarjev in prekmorskih ekspedicij za Elizabete jako malenkostni (ob njeni smrti ni še imel noben Anglež domačije onstran svetovnega morja), pač pa so pokazali moške te dobe moško moč in hrabrost ter ohranili te lastnosti svojemu narodu in tako položili temelj prihodnji veličini.

Vendar ima vlada Elizabetina veliko važnost za angleško pomorsko moč. Angleški narod je našel pravo torišče, kjer so lahko dobile preobile moči delo, spoznal je jako natanko tujino in se popolnoma sprijaznil z novim elementom. Trgovinska mornarica in promet z ladjami sta naraščala. Narod je bil pa prepričan, da mu nudi nova smer krasno prihodnost.

V gospodarskem oziru se je Angleška za Elizabete zelo povzdignila, kajti dežela je uživala več ko stoletni notranji mir in boji z zunanjimi sovražniki, s Španci, za Elizabete niso nalagali deželi nobenih večjih izdatkov, ker so rabili za boje na morju le roparske in zasebne ladje, države pa so vzdrževale takrat le neznatno število bojnih ladij, ki so bile tudi v mirnem času oborožene. Nizozemski protestantje, ki so našli pred Albo zavetje na Angleškem, so naučili Angležce izdelovati razne predmete iz zlata in srebra, navadili so jih tkati platno in plesti čipke. Angleški trgovci so vzeli Italijanom, Hanzeatom in Nizozemcem trgovino z angleškim blagom, sklepali nove kupčijske zveze, posebno z moskovitsko in turško državo, s Prusijo in Livonijo, ustanavljali v tujini skladišča in sami dovažali angleško suknjo globoko v Srednjo Evropo. Ko je ukrenila Hanza protinaredbe, je razveljavila angleška vlada vse njene privilegije in pozneje zaprla Stalhof, skladišče in naselbino Hanze v Londonu. Nizozemska vojna, posebno usoda Antwerpena, je pospeševala angleška stremljenja.

Napredujoča trgovina je tudi izpremenila socialne razmere na Angleškem. Ker so sami meščanje bili trgovci, so tudi samo leti imeli največ dobička; zadolženi plemiči se so umikali kapitalu, denarna aristokracija pa je izpodrivala povsod krvno plemstvo. Širila se je moč kapitala in rasel je vpliv trgovskega in obrtnega srednjega stanu; trgovce in mornar sta bila gospoda. Nasprotno je pa začelo propadati poljedelstvo, ker so v večjem obsegu vpeljali ovčarstvo. Cena žita je padla, cena mesa in volne pa je rasla. Marsikak kmet je prodal posestvo svojemu sosedu trgovcu ter se napolnil v mesto, da bi dobil delo. Prebivalstvo v mestih se je množilo, zasužnek se je zniževal, potrebščine in cene so pa rastle, a rastlo je tudi število siromakov, beračev, latov in roparjev. Elizabeta je le deloma omilila veliko revščino s postavbo o preskrbi ubožcev, ki so jih dotlej podpirali samostani.

Za Elizabete je živel tudi veliki dramatik William Shakespeare (1564-1616), mojster v karakteriziranju oseb; istočasno je učil filozof Francis Bacon Verulam induktivno preiskovanje.

Angleška nasilstva na Irskem. Angleškim kraljem se ni posrečilo, vsiliti Ircem, zvestim sinovom katoliške cerkve, reformacijo. Za kazen jim je vzela Elizabeta posestva in jih razdelila med angleške koloniste. Zatirani Irci so si hoteli pomagati z upori, toda vsako vstajo so Angleži zadušili. Nazadnje

pošlje stara kraljica svojega mladega ljubljenca *Essexa*, ki **1599** je dovolil Ircem, da smejo obdržati katoliško vero, in jim obljubil, da se jim bodo vrnila zapljenjena posestva. Elizabeta je sprejela *Essexa* po vrnitvi na Angleško jako nemilostno; zato se je ta hotel maščevati nad njo ter se je uprl, a brezuspešno, kajti kraljica ga je dala obglaviti.

Na smrtni postelji je določila Elizabeta za svojega naslednika sina Marije Stuart, *Jakoba VI.*, škotskega kralja.

5. Zmaga protestantizma na Škotskem. Marija Stuart.

V redkoobljudeni Škotski je vladala od 1370 rodbina **1370** Stuart. Vedno se je morala boriti z mogočnim, prevzetnim in divjim plemstvom, dosti kraljev je umrlo nasilne smrti. Duhovščina je krepko podpirala Stuartovce v boju proti plemičem, zato so jo oni bogato obdarili. Plemstvo in revno meščanstvo je sovražilo duhovnike, zato je protestantizem kmalu našel pri njih dosti privržencev. Nastali so verski prepiri, katerim se je pridružila še politika. Anglija je podpirala protestante, Francija, vedno zvesta prijateljica Škotov, ki jih je bila dotlej obvarovala pred angleškim jarmom, pa je ščitila katoličane.

Marija Stuart je bila ob smrti svojega očeta *Jakoba V.* (1542) stara šele nekaj dni. Mesto nje je vladala mati Marija Guise, ki je bila odločna in nadarjena kakor njeni bratje. Le-ti so omožili svojo sestro zato s Stuartovcem, ker je bil Henrik VIII. prijatelj Španije. Mati je poslala ljubko deklco na francoski dvor, kjer so jo lepo vzgojili in omožili v nežni mladosti s francoskim kraljem *Francem II.*, ki ga je pa kmalu izgubila, skoro istočasno kakor mater. Vrnila se je domov, kjer jo je ljudstvo vzprejelo z velikim **1561** veseljem.

Za njene odsotnosti je razširjal fanatični učene c *Kalvinov*, *John Knox*, reformacijo po Škotskem. Da bi imel več uspeha, se je zvezal s plemstvom, ki je komaj čakalo, da bi planilo po posestvih katoliške cerkve; uprizoril je revolucijo. Zopet je Angleška pomagala kalvincem, Francoska katoličanom. Zmagali so vstaški plemiči, ker Francija ni mogla vsled notranjih nemirov izdatneje podpirati katoličanov. S tem pa je bil uničen francoski vpliv, strta je bila kraljevska moč Marije

Stuart, a omogočena združitev Škotske z Angleško. Skotski parlament je odpravil katoliško cerkev in organiziral presbiterialno cerkev v demokratično-republikanskem zmislu; v njej je združena svoboda občine z duhovniško avtoriteto, toda poslednja je kmalu prevladala v nestrpljivi in oblastni škotski cerkvi.

1565

Položaj Marije Stuart, ki je potrdila po vrnitvi v domovino parlamentove sklepe, je bil jako težaven. Proti njej je strastno roval Knox; zato je iskala opore pri zmerni protestantski stranki in pri Elizabeti, ki ji pa ni zaupala, ker je bila Marija Stuart njena zakonita naslednica; zategadelj je pa Elizabeta tudi izkušala preprečiti njeno zopetno možitev s kakim katoličanom. Vendar se je triindvajsetletna Marija Stuart drugič omožila s sorodnikom Henrikom Stuartovcem lordom Darnleyem, ki je bil tudi v sorodu s Tudorji. S tem je napočila doba njenega trpljenja.

Protestantska opozicija je pridobila neizmerno častilakomnega Darnleya za obljubo sovladarstva ter vzbudila v njem ljubosumnost na neznanega in nelepega zasebnega pisarja kraljice, Piemonteza Davida Riccija, ki so ga zarotniki v kraljičini navzočnosti umorili. Marija zatrjuje svojemu možu, da je on le orodje samopašnih zarotnikov; podari mu sina, poznejšega kralja Jakoba VI. — toda Darnley ostane nepoboljšljiv in nehvaležen. Vse plemstvo ga je sovražilo, ker je neprestano menjaval svoje strankarsko mišljenje. Vsled tega so ga njegovi prejšnji prijatelji, na čelu jim predrzni, pustolovski in herkulski grof Bothwell, ki bi se bil rad oženil s kraljico, umorili, ko je ravno bolan ležal v bližini Edinburga, hišo so pa razstrelili. Nato je odpeljal sirovi Bothwell kraljico v Dunbar in jo prisilil k zakonski zvezi; ker mu pa Marija ni hotela priznati kraljevskega naslova, je najgrše z njo ravnal. Plemstvo je seveda zamerilo kraljici, da se je omožila z morilcem, prejšnji zarotniki so pa sklenili Marijo in Bothwella ujeti, kar se jim je tudi posrečilo. Bothwella so premagali in zajeli, a ga zopet izpustili; zbežal je na Dansko, kjer je umrl kot državni ujetnik. Marijo so zaprli v grad Lochleven. Tukaj so jo prisilili, s smrtjo ji grozeč, da se je odpovedala vladi, njenega enoletnega sina pa so oklicali za kralja in poverili vladarstvo njenemu polubratu, voditelju protestantske plemenitaške opozicije, Murrayu.

1568

Toda Marija je srečno ušla iz ječe ter zbrala svoje pristaše; ko je pa Murray le-té takoj razkropil, se je zatekla sama proti nasvetu zvestih prijateljev k svoji sorodnici Elizabeti (1568). A Elizabetini svetovalci so se bali, da ne bi mlada in lepa dedinja prestola pridobila zase angleškega ljudstva, posebno katoliškega; bolj prav se jim je zdelo, da ugonobe nevarno kraljico. Elizabeta takoj ukaže Marijo zapreti, češ, da je sokriva Darnleyevega umora; nato pregovori njenega zmožnega kalvinskega polubrata Murraya, da je vložil tožbo proti Mariji zaradi umora zakonskega družeta in prešuštva. Kot obtožno gradivo je predložil Murray sodišču osem namišljeno izvirnih pisem v srebrni kaseli, ki jo je bil daroval Franc II. svoji soprogi. Ta ljubavna pisma, ki nimajo ne datuma, ne naslova in ne podpisa, je baje pisala Marija na Bothwella pred Darnleyevo smrtjo; ako bi bila pristna, bi kraljico

zelo počrnila. Toda ta pisma so okorne potvare moške roke, polna gorostasnih laži; to priznava ne le sedanja nepristranska zgodovinska kritika, ampak tudi že takratni angleški sodniki so uvideli laž, ko so oprostili Marijo. Navzlic oprostilni razsodbi pa je obdržala Elizabeta zoper vse mednarodno pravo Marijo v zaporu ter jo sedemnajst let mučila telesno in duševno po raznih ječah. Katoličanje na Škotskem, Angleškem in Irskem so sicer s papeževu, francosko in špansko pomočjo poizkušali rešiti mučenico, toda Elizabetini ministri so varali javnost, češ da Marija uprizarja zarote in nagovarja tuje države, naj uničijo protestantizem na Angleškem in umore Elizabeto. Tako sta Marija Stuart in Elizabeta Tudor poosebljevali v sebi veliki nasprotji tedanjega časa na Angleškem.

Ko je poslala Elizabeta Leicestra na Nizozemsko in so postali Guisi, ki so že dalj časa stremili za tem, da bi pridobili Anglijo za katoličanstvo, seveda iz sebičnih namenov, zvesti oprode španskega kralja Filipa II., je ta resno mislil, da bi podjarmil zadnji branik protestantizma, Anglijo. Podpiral je namero mladih angleških plemičev, ki so z Babingtonom na čelu delovali na to, da bi rešili Marijo Stuart iz ječe. Temu gibanju so se pridružili tudi Guisi, potem Aleksander Farnese, ki je zbiral brodogve in vojake za invazijo na Angleško, in slednjič Marija sama, ki ji je angleška vlada namenoma omogočila korespondenco z zarotniki. Dohiti je morala namreč povod, da bi se iznebila angleška kraljica nevarne tekmovalke; isto je zahtevalo tudi ljudstvo, nahujskano od vladnih organov. Kmalu nato je ukazala vlada Babingtona in njegove tovariše umoriti — slabo znamenje za Marijo Stuart. Obdolžili so jo, da je sodelovala pri načrtu za svojo oprostitev in za umor Elizabete. Pred posebnim sodiščem je priznala prvo točko, drugo pa je odločno zanikala. Marijini sovražniki so bili vrinili v nekem njenem pismu mesto, da odobruje umor Elizabete, sodišču pa niso predložili izvirnega pisma, ampak samo prepisan izveček. Navzlic krasnemu stvarnemu zagovoru je obsodilo sodišče Marijo na smrt, hinavska Elizabeta pa je potrdila obsodbo, ki so jo izvršili 1587.

1587

6. Poraz španske „vélike armade“ in Filipove zunanje politike.

Smrt nesrečne kraljice Marije Stuart je mrzlično razburila vso katoliško zapadno Evropo. Filip II., ki ga je določila Marija Stuart za naslednika na Angleškem in Škotskem, je hotel takoj izvršiti ta politični testament; kajli na Francoskem in v Italiji je odločeval le španski vpliv, papež pa mu je tudi obljubil podporo in v Nemčiji so uspešno razširjali Habsburžani protireformacijo. Sedaj je bila po Filipovem mnenju ugodna prilika, da pribori Španiji in katoliški veri svetovno vlado. Zato je oborožil brodogve, véliko armado, ter jo poslal pod nesposobnim admiralom — bil je vojvoda Medina Sidonija — proti Angležem. Ti so

1588

požrtvovalno podarili vladi majhne in hitre ladje, na katerih so služili pod vodstvom junaških admiralov najboljši in najspretnejši takratni pomorščaki, ki so se bili izučili pri gusarjih. Številnejše angleško brodovje, močnejše z ozirom na topništvo, je premagalo v bližini Calaisa neokretne velike španske ladje. Španski admiral je nato jadral, ne da bi iskal zavetja v nemških pristaniščih, okoli Škotske. Tu pa je uničil grozen morski vihar armado; samo polovica ladij se je vrnila domov, toda bile so tako poškodovane, da jih niso mogli več rabiti.

Ta občutni poraz je uničil tudi Filipov politični sistem ter pokopal ustanovitev španske univerzalne monarhije; strl je cvetočo špansko pomorsko moč in ohrabil vse sovražnike Španije.

Rezultati Filipove politike. Filipu se je izjalovila posvetna in cerkvena politika. Hotel je vse istočasno podjarmiti, zato pa je vse izgubil: Francosko, severno Nizozemsko in Angleško; hotel je zagospodovati nad kurijo in potem z njeno pomočjo za vedno podvreči Francosko španskemu vplivu, a zgodilo se je ravno nasprotno. Priznati se pa vendar mora, da je dosegel Filip v marsikaterem oziru velike uspehe: v Italiji in Španiji je iztrebil novo vero; njegov vzgled in njegovi nasveti so pripomogli k uspešnemu razširjanju protireformacije v Nemčiji in na Poljskem; dalje je dosegel, da je v južni Nizozemski zopet zavladata katoliška vera; slednjič je prisilil Henrika IV., da je obdržal katoličanstvo kot državno vero. Toda vsaka zmaga protireformacije je prizadela Španiji gmočno škodo, katoliške uspehe je kupila Španija — rekel bi — s svojo srčno krvjo; napredovati pa sta začeli njeni sovražnici: Francija in Anglija.

Gospodarsko nazadovanje Španske. V zadnjih letih kralja Filipa je propadla armada, ker država ni mogla več zmagovati velikih denarnih bremen za vojake. Ti so postali nepokorni, kradli so in ropali, ker so bili slabo plačani, uborno oblečeni in nezadostno preskrbovani. Še v veliko slabšem stanju je bilo brodovje, ki so ga zasledovali sovražniki po vseh morjih. Oslabljena je bila ljudska moč, na tisoče krepkih mož je padlo na bojiščih, neštevilno milijonov cekinov je izginilo v tujino. Državni izdatki so bili tako ogromni, da niso več zadostovali redni davki, zato so ljudstvo izžemali na

vse mogoče načine. Jemali so posojila na oderuške obresti pri tujcih, katerim so zastavili vse dohodke; davke so torej odslej le tujci prejeli. Ameriške kolonije so poslale veliko milijonov dragih kovin, a le ena četrtnina jih je ostala doma. Z večkratnim bankrotom je poskušal kralj urediti finance, vendar je zapustil še dosti dolga svojim naslednikom. Propadalo je narodno gospodarstvo, rastla pa je cena sirovin in ročnega dela vsled obilice ameriških dragih kovin, napačnega gospodarskega zakonodajstva — prepovedali so izvažati drage kovine, zato je padla njih cena — pretežkih davkov, ki so jih morali plačevati tudi trgovci, in vsled pomanjkanja sposobnih delavcev; zato trgovci niso mogli tekmovati z inozemstvom. Ljudstvo, ki je postalo vsled premnogih vojen in odkritij nestalno, pustolovsko in delomrzo, je obubožalo in ni imelo zaslužka. Vsled tega je hitro padalo število prebivalstva; polja so ležala neobdelana, obrt je opešala. Namesto domačinov so se bavili Italijani z denarnim prometom in obrtjo, Francozi so tržili na kopnem, Angleži in Nizozemci pa so vršili prekmorsko trgovino.

Španska duševna kultura. Za Filipa so ustvarili španski umetniki po zgledu Michelangela in Raffaella krasne umotvore, ki so jih pa prilagodili španskemu duhu, kakor so to storili književniki, ki so posnemali stare klasične in italijanske renesansne vzore. Med pisci se posebno odlikujeta Cervantes z viteškim romanom žive domišljije „Don Quixote“, junakom žalostne postave, in Lope de Vega, ki je spisal 1500 dram. Španska literatura je postala svetovna, Francozi so jo 200 let posnemali.

Filipova smrt. V neizmernih bolečinah in žalosti, da je njegova vlada toliko škodovala državi in ljudstvu, je umrl Filip v Escorialu (1598).

1598

Propadanje Španije pod Filipovimi nasledniki. Pod njegovimi slabotnimi nasledniki je Španija, izgubivši toliko prebivalstva, zlasti obrtnikov, in potrosivši toliko denarja, prenehala biti velevlast. Filip III. (1598—1621), na katerega je najbolj vplival nepošteni Lema, je pregnal iz države delavne in marljive Moriske. V več mestih so morali zato prenehati z izdelovanjem volne in svile; vsled tega pa se je znižal španski eksport v Ameriko. Vedno bolj se je redčilo prebivalstvo, množili pa so se roparji. Vedno so navzlic vsem nezgodam ohranili

Španci svoj narodni ponos in bojaželjno naravo; razveseljevali so jih viteški turnirji in krvave bikoborbe. Pod Filipom IV. (1621—1665) so se borili Španci v zvezi z avstrijskimi Habsburžani z ogromnim naporom proti vseмогоčnemu sovražniku, Francozom, ob Renu, Donavi, v Italiji, Vzhodni Indiji in v Novem Svetu. Njegov minister Olivarez je zatiral Katalonce, ki so si priporili v večletnem boju stare svoboščine. Istotako so se vzdignili Napoljci in Sicilijanci pod ribičem Tomaso Aniello (Masaniello), toda brez uspeha. Nazadnje so se uprli še Portugalci, ki jih je Španija navidezno s preudarkom popolnoma zanemarjala, in posadili rodovino Braganza na prestol (1640).

V tej žalostni dobi se je lepo razvijala španska književnost in umetnost. Calderon de la Barca je ustvaril versko dramo, Velasquez in Murillo pa sta platnu vdehnili krasne nabožne in posvetne slike.

C. Protireformacija na Nemškem in v avstrijskih deželah. Tridesetletna vojna.

1. Predpogoji tridesetletne vojne.

Gospodarske razmere pred vojno. Tridesetletna vojna se pred vsem ni izcimila iz verskih prepirrov; bolj važne in merodajne za njen razsutek so bile politične struje in politični prevrat, ki so ga provzročile izpremenjene narodnogospodarske razmere. Odkar so bila znana pota po morju v Vzhodno in Zahodno Indijo, je izgubila severnonemška Hanza z južnonemškimi mesti vred trgovsko politično moč. Srednja Evropa se ni več udeleževala svetovnega prometa, ker ni mogla tekmovali z zahodnimi državami. Pojemale so kupčijske zveze z Južno Nemčijo in Benetkami, ki so izgubile vsled novih prometnih zvez gospodarstvo nad Sredozemskim morjem.

Izločitev od splošnega svetovnega prometa je Nemčiji zelo škodovala. Deželni knezi so se hoteli odškodovati z visokimi carinami, promet med posameznimi nemškimi državami je bil vsled strogih carinskih predpisov otežkočen, trgovina in obrt sta od sredine šestnajstega stoletja začeli propadati. Od konca tega stoletja so brezvestni knezi pospeševali to propadanje s tem, da so ponarejali denar, obrezovali in goljufivo tehtali novce, jim zmanjševali čisto vrednost ter jih kovali celo iz pločevine; drage kovine pa so bile v rokah kapitalistov in spekulantov. Ljudje so živeli v veliki bedi; trgovci so se branili slabih denarjev ter so blago prodajali le tistemu, ki je prinesel drugo blago ali dober denar; uradniki in nastavljenici so bili veseli, če so dobili plačo v pridelkih.

To hitro nazadovanje od cvetočega denarnega gospodarstva k naturalnemu gospodarstvu je škodovalo vsem stanovom in družabnim slojem. Ljudem je manjkalo denarja, da bi mogli tako udobno živeti kakor prej, zato se je vnel divji boj za dobiček: močnejši je izžemal slabotnejšega, cehi so ovirali razvoj meščanstva, kmetje pa so marsikje zabredli v tlačanstvo. Srednjeveški način kmetovanja se je izpremenil v začetku novega veka. Kmečko ljudstvo je zapuščalo kmečke domove, potikalo in požigalo po deželi ter nadlegovalo mesta. Vstaje v začetku šestnajstega stoletja kmetom niso nič koristile, ker cesar in knezi niso mogli brez dovoljenja stanov odpraviti krivic, stanove pa so potrebovali, da so jim dovoljevali vedno višje davke, s katerimi so pokrivali stroške za razkošnost, požrešnost, potratni dvor, uradnike, višjo izobrazbo i. dr. V političnem oziru so se nagibali knezi vedno bolj k absolutizmu; organizirali so razne kategorije uradnikov za sodstvo, upravo in finance, s podložniki pa niso več občevali tako neposredno kakor v srednjem veku, ampak po uradnikih. Ustvarili so knežje teritorialno pravo s patenti, odloki, razglasi, ki so jih sestavljali juristi v pisarnicah.

2. Protireformacija v Notranji Avstriji (1598—1603).

Nadvojvoda Ernest je vladal namesto mladoletnega Karlovega sina Ferdinanda, ki so ga vzgojili jezuiti za iskrenega in pogumnega katoličana. Ko je Ernest nastopil vladu v Notranji Avstriji, so zahtevali protestantski deželni stanovi, da jim prej potrdi bruško pacifikacijo, potem mu šele prisežejo zvestobo. Nadvojvoda Ernest je pa resno odklonil to zahtevo, šele 1592 so se mu stanovi poklonili. Radi upornega duha protestantskih stanov in želeč, da privede zopet svoje dežele v naročje katoliške cerkve, je sklenil nadvojvoda Ferdinand, ki je 1596 začel samostojno vladati, da uniči v svojih deželah luteranstvo. Iztiral je predikante in luteranske učitelje najprej iz Gradca, Judenburga, Celovca in Ljubljane in nato iz graščin ter ostalih mest; meščani so se morali pokatoličniti ali pa prodati posestvo ter zapustiti v določenem času domovino. Protestantske cerkve, pokopališča in domove predikantov so zaprli, deloma pa porušili; protestantske knjige so sežigali na grmadah; namesto županov so vodili občinske posle deželnoknežji uradniki. Zvesti sobojevniki Ferdinandovi so bili: sekovski škof in apostol Štajerske, Martin Brenner, lavantinski škof Jurij Stobej in ljubljanski škof Tomaž Hren. Ferdinand je v kratkem času izvojeval zmago nad protestantizmom brez krvoprelitja, ker niso bili protestantski stanovi prepojeni s kalvinskim duhom. Nato so

dovršili goreči katoliški duhovniki, posebno jezuiti in kapucini, s poukom, z vzgojo in misijoni delo reformacijskih komisij. Samo med plemenitaši je bilo še precej luterancev; tem so 1603 prepovedali, da se ne smejo zunaj dežele vdeleževati protestantske liturgije in cesar Ferdinand II. je 1628 ukazal protestantskim plemičem, naj se pokatoličanijo ali izselijo. In res je črez 800 plemičev zapustilo domovino, drugi so pa vzprejeli katoličanstvo. S tem je bilo uničeno luteranstvo in stanovska moč, odslej je veljala v Avstriji le volja vladarjeva.

3. Uspehi protestantov vsled prepira v habsburški rodbini.

1564
do
1576 Rastoča verska nasprotja v Nemčiji. Augšburški mir ni bil nikak mir, ker ni mogel uveljaviti misli verske strpljivosti. Za Maksimilijana II. (1564—1576), ki je sledil Ferdinandu I. na nemškem prestolu, so protestantski stanovi v Severni Nemčiji še dalje sekularizirali cerkvena posestva, nasprotno je pa izginila med katoliškim ljudstvom po prizadevanju jezuitov in še bolj vnetih in pobožnih cerkvenih knezov verska mlačnost; verniki so vestneje izpolnjevali cerkvene zapovedi, opuščali slabe razvade, in so stremili po čednostnem življenju; romanja, bratovščine, misijoni, procesije, sijajna služba božja, vse to je navduševalo ljudstvo. V mnogih mestih so ustanovili bogoslovna semenišča; s tem so zmanjšali pomanjkanje duhovnikov in povzdignili njihovo znanstveno izobrazbo ter izboljšali нравno življenje kakor tudi нравnost redovnikov.

1576
do
1612 Vedno bolj se je ostrilo nasprotje med obema verskima strankama, posebno, ko je tolerantnemu Maksimilijanu II. sledil na prestolu Rudolf II. (1576—1612). Ta je bil sicer vnet pristaš katoliške cerkve, toda avtokratičnemu vladarju je manjkalo moči in vztrajnosti, da bi nastopil proti protestantom. Baval se je rajši z eksaktnimi znanostmi, posebno z astrologijo in alkemijo. Pozval je mnogo umetnikov in učenjakov, med njimi Tycho de Braheja in Keplerja, na praški dvor, kjer je hranil svoje bogate zbirke.

Za Rudolfa so nemški katoličanje z velikim uspehom razširjali s špansko pomočjo protireformacijo v gostoobljudenih krajih ob Dolenjem Renu in na Westfalskem. Nasprotno so pa protestantje katolike v Nemčiji neprestano vznemirjali; sekula-

rizirali so tudi v južnih krajih mnogo škofij, opatij in ustanov. Na državnih zborih so odslej protestantje zastopali nadškofije in ostala cerkvena posestva. Tudi so nasprotovali protestantje cesarju kot svojemu sovražniku pri državni ustavi in upravi ter niso hoteli upoštevati majoritetnih sklepov državnega zbora v cerkvenih stvareh. Od tega časa si nasprotujeta knežje pravo in državna moč, fevdalizem in centralizacija; v tem nasprotju tudi tiči politični vzrok tridesetletne vojne, ki pa vendar ni še takoj izbruhnila vsled prepиров v habsburški rodbini in vsled nove turške vojne.

Nemiri na Ogrskem. Vojna s Turki. Ta je izbruhnila **1593** 1593 na Ogrskem; sedaj je zmagala ta, sedaj druga stranka. Razen tega je rovala na Ogrskem protestantska opozicijska stranka proti Habsburžanom; doseči je hotela, da Ogrsko veže z Avstrijo le personalna unija. Ko je pa cesar hotel uveljaviti nekatere zakone v prid katoliški cerkvi, so se uprli ogrski in erdeljski magnati in izvolili Štefana Boeckaya za kralja. Vstaši in Turki so se skupno bojevali proti cesarju, ta pa je z brezprimernim ravnodušjem živel v Pragi. Postal je celó duševno bolan ter je popolnoma zanemarjal vladarske dolžnosti; svetovalci in ministri se mu niso smeli približati, pač pa razni nevredneži. Tedaj so se nadvojvodi zbali, da bodo Habsburžani izgubili Ogrsko, zato so proglasili cesarjevega brata, nadvojvodo Matijo, za rodbinskega poglavarja. Ta je prepustil Boeckayu v Dunajskem miru (1606) Erdeljsko in nekatere vzhodno-ogrske komitate, dovolil kalvinskim stanovom in mestom prosto izvrševanje njihove vere ter zagotovil varstvo katoliški veri. *) V miru, ki ga je sklenil Matija s Turki ob izlivu reke Žitve (**1606** (Zsitva torok pri Komornu) 1606 na podlagi uti possidetis, je priznal sultan cesarja, ki odslej ni več plačeval težkega in poniževalnega davka letnih 30.000 zlatnikov, za enakorodnega vladarja. Turška moč je pojemala.

Uspehi protestantov na Nižjeavstrijskem, Ogrskem in v Sudetskih deželah. Cesar ni hotel odobriti obeh mirovnih sklepov, ker se je srdil na brata Matijo; vedel je, da ta hrepeni po kroni. Matija se je pa zvezal iz bojazni, da ne bi radi neratificiranega miru izbruhnila s Turki nova vojna, s prote-

*) Zakon, ki je uredil ogrske verske zadeve, je ostal v veljavi do 1848.

stantskimi nižjeavstrijskimi, ogrskimi in moravskimi stanovi, ki so mu obljubili pomoč proti vsakomu, ki bi kalil mir. Nato je prisilil Matija cesarja, da mu je odstopil Ogrsko, Avstrijo in Moravsko in mu obljubil nasledstvo na Češkem (1608). Protestantje na Moravskem, Nižjeavstrijskem in Ogrskem so izrabili ta položaj. Moravcem je zatrdil nadvojvoda, da jih ne bode preganjal, Nižjeavstrijcem je potrdil one pravice, ki jim jih je bil dal Maksimilijan II., mestom pa je priznal versko svobodo. Ravno tako je zagotovil Matija vsem ogrskim protestantom versko svobodo in prepovedal jezuitom nakupovanje posestev. Nasprotno pa so stanovi kraljevo moč zelo skrčili: brez njihovega privoljenja se kralj ne sme vojskovati, tujih vojakov ne sme nastaniti na Ogrskem in Hrvaškem, pač pa mora Notranja Avstrija skrbeti za vzdrževanje trdnjavijskih posadk na granici; slednjič ne smejo tujei dobivati služb na Ogrskem. Ti uspehi protestantov so ohrabril česke luterance, da so z vojaško močjo izsilili iz cesarja jako važni m a j e s t a t (1609): vsi privrženci „konfesije“ zadobijo versko prostost, gospôda, vitezi in kraljeva mesta smejo zidati na svojih posestvih cerkve in šole in defenzorji (24) čuvajo, da se izvršujejo določbe majestata. Istočasno so določili konfesionisti in katoliški stanovi v „p o r a v n a v i“, da se smejo cerkve in šole zidati tudi na kraljevih posestvih. Ker pa niso natanko opredelili zadnjega izraza, so nastali nesporazumki; konfesionisti so razumevali pod tem cerkvena posestva, čemur so pa katoličanje ugovarjali.

1609

Tako so dobili protestantje premoč v sudetskih deželah, podpirali pa so jih somišljeniki v Nemčiji. Nevarnost je bila, da izbruhne vojna, kajti francoski kralj H e n r i k IV. se je že dogovarjal z nemškimi protestanti; samo njegova smrt je odgodila izbruh vojne in zmanjšala bojevitost.

Cesarju je bilo žal, da je izgubil dežele in odnehal protestantom. Z njegovo vednostjo je prodiral nadvojvoda L e o p o l d, brat Ferdinanda, vladarja notranjeavstrijskega, in oskrbnik pasavske ter strašburške škofije, (1611) proti Pragi, da bi pomagal cesarju v boju proti protestantom; za plačilo bi dobil češko krono. Češki deželni zbor je takoj potegnil s protestanti, ker so Leopoldovi vojaki uganjali razna grozodejstva; odstavil je Rudolfa in izvolil Matijo za kralja. Rudolf bi bil celo izgubil cesarsko krono, da ni njegova smrt (1612) naredila konca homatijam v Avstriji in Nemčiji.

Unija in liga. Mladi bavarski knez Maksimilijan, ki je bil ravno tako pobožen kakor njegov avstrijski svak, je uspešno zatiral luteranstvo v svoji deželi. Sam cesar Rudolf ga je vpeljal v politiko; ukazal mu je, da kaznuje protestante mesta Donauwörtha, ki so preganjali katoličane in jih nadlegovali pri izvrševanju verskih dolžnosti (1607). Vojvoda si je osvojil mesto in ga obdržal v svoji vlasti, ker mu ni moglo poplačati vojnih stroškov.

Ta dogodek je vznemiril protestantske stanovce. Zato je Kristijan Anhaltski nameraval protestantsko stranko v Nemčiji utrditi s pomočjo Nizozemcev in francoskega kralja Henrika IV., s katerim so bili protestanti že v hugenotskih vojnah v ozkem stiku. Pregovoril je protestantske stanovce, da so sklenili unijo (1608). Vsi člani te zveze, h kateri so poleg malih srednjenemških držav pristopila tudi bogata mesta, in ki ji je načeloval palatinski volilnik, so morali pomagati onemu članu, kateri bi bil protipostavno napaden; v resnici pa je bila zveza naperjena proti Habsburžanom. Zvezni udje so plačevali v to svrhu precejšnje zneske v vojno blagajnico. Tudi katoličani so sklenili pod vodstvom Maksimilijana Bavarskega zvezo, imenovano ligo, (1609). Njena opora so bili razen avstrijskih nadvojvodov južnonemški duhovni knezi. Denarnih sredstev je imela več nego unija; a večje vrednosti je bilo prijateljstvo s španskim kraljem Filipom III. Tako sta si stali verski stranki z orožjem v roki nasproti, čakajoč ugodne prilike, da bi se spoprijeli.

4. Revolucija na Češkem.

Razmere v Nemčiji za cesarja Matije. Rudolfu je sledil Matija (1612—1619). Ta je odlašal z vojno proti protestantom, čeprav je vodil njegovo politiko dunajski škof, kardinal Klesl, ki je uspešno uvajal v Nižji Avstriji protireformacijo. V Nemčiji sta si razdelila dva protestantska kneza, brandenburški in pfalz-neuburški, dežele po zadnjem potomcu jülich-clevskem in tako povečala protestantsko moč. Obe verski stranki sta se pripravljali na vojno; le nevarna cesarjeva bolezen ji je zadrževala; tudi so se pogajali Habsburžani radi nasledstva. Nadvojvoda Ferdinand Notranjeavstrijski je bil, ker so bili vsi drugi nadvojvode brez otrok, izvoljen proti glasovom

fevdalno-protestantske stranke 1617 za češkega in prihodnje leto tudi za ogrskega kralja.

1618 **Vstaja fevdalno-protestantske stranke na Češkem.** Ferdinand je takoj uporabil na Češkem ista sredstva, s katerimi je strl moč Notranjeavstrijcev. Posvaril je protestantske voditelje, nekaterim je vzel odlične državne službe, avtonomijo praškega mesta pa je omejil. Defenzorji so sklicali protestantske stanovne, češ, da je prekršil kralj nekatere določbe majestatnega pisma. Zborovanje se je vršilo v začetku 1618; na tem zborovanju so skupščinarji sklenili, da se pritožijo pri kraljevih namestnikih. Kralj je pa odklonil vse protestantske zahteve; prepovedal je tudi vsako nadaljnje zborovanje in zagrozil z občutnimi kaznimi.

Vkljub tej prepovedi so se sešli protestanti drugič koncem maja v Pragi. Tu so sklenili vsled živahne agitacije svojega voditelja grofa Matije Thurna, da prirede impozantno demonstracijo ter umoré nepriljubljene kraljeve namestnike, ako ne ugone njihovim zahtevam. Oboroženi protestantje so se napotili s svojimi hlapci v kraljevi grad Hradčane. Namestniki so jim neugodno odgovorili v zmislu kraljevega mandata, da se ne smejo protestantje vtikati v tuje stvari in da ni nihče prelomil niti njih stanovskih pravic, niti majestatnega pisma. Vnel se je prepir med obema strankama; končno so vrgli protestantje dva namestnika, Viljema Slavato in grofa Jaroslava Martinica, ter tajnika Filipa Fabricija po vzgledu husitov skozi okno v grajski jarek. Pri padcu se jim ni nič hudega zgodilo. Uporni stanovi so ustanovili na Češkem novo vlado s 30 direktorji, ravnolako na Moravskem; nabirali so armado, ki ji je poveljeval Thurn, ter spodili jezuite in katoliške uradnike.

Češka vojna. Ferdinand je veselo pozdravil češko vstajo, kajti dobil je ugodno priliko, da stre stanovsko prevzetnost. Cesar pa se je hotel po Kleslovem nasvetu mirnim potem s pogajanjem pobotati s protestanti; zato je bojaželjna dunajska dvorna stranka natihoma odstranila Klesla na Tirolsko. Z njegovim prognanstvom je prenehala tudi v Nemčiji pomirjevalna politika. Sovražniki Habsburžanov pod vodstvom palatinskega izbornika Friderika V. so se zvezali s habsburškimi nasprotniki, Savojsko in Benetkami, ter poslali češkim vstašem vojaško pomoč. Ferdinand je uvidel, da si bo moral z oboroženo

silo priboriti češko deželo; zato je s papeževo in špansko pomočjo udaril njegov poveljnik Bouquoy na češke fevdalce.

V tem umre cesar Matija. Ferdinand II. (1619—1637), ^{do} 1619
1637
prej nadvojvoda notranjeavstrijski, je zopet združil vse avstrijske dežele. Toda nižjeavstrijski stanovi so zahtevali, da jim potrdi njihove svoboščine, predno mu prisežejo zvestobo; češki stanovi pa so se branili, pripoznati ga za češkega kralja. Že je zasedel Thurn vzhodna dunajska predmestja, a prihod Dampierrovih konjenikov*) pomiri razburjene stanove in meščane, ki bi bili takrat lahko ujeli Ferdinanda. Thurn je moral v obrambo južne Česke zapustiti dunajsko okolico, Ferdinand pa je neoviran krenil v Frankfurt, kjer so ga izvolili (1619) navzlic češkemu in palatinskemu protestu za cesarja.

Skoro istočasno se je sešel na Češkem glavni deželni ¹⁶¹⁹
zbor, kamor so poslali tudi Moravci in Šlezijci svoje zastopnike. Tukaj so ustanovili konfederacijo dežel češke krone, ki je jamčila popolno versko svobodo in prosto kraljevo volitev; zvezala se je z avstrijskimi protestanti in izvolila vodjo unije, Friderika Palatinskega, za češkega kralja.***) Nastala je nova država z glavnim mestom Praga. Ferdinand je smatral Friderikovo počenjanje, ker se je vmešaval v notranje politične zadeve njegovih dežel in ker je hotel preprečiti, da ne bi cesar kaznoval upornih podložnikov, kot največjo krivico in veleizdajo. Friderik je pa sprejel češko krono, da bi ustavil uspešno napredovanje protireformacije v habsburških deželah in s tem ubranil, da ne bi dosegel Ferdinand tolikšne moči, s katero bi mogel vedno vznemirjati protestante. Nezmožni Friderik seveda ni izpolnil nad nemških protestantov. Na Ogrskem je gojil Gabriel Bethlen enako idejo, idejo samostojne ogrske države. Pridrl je v Nižjo Avstrijo, tam se združil s Thurnom ter čakal na pomoč notranjeavstrijskih protestantov, da bi skupno naskočili Dunaj. Toda Notranjeavstrijci so ostali doma in s tem rešili habsburško monarhijo; zato so se vrnili Čehi in Ogrji.

*) Sedaj 8. dragonski polk; Ferdinand mu je podelil razne pravice, ki jih uživa še dandanes.

**) Neka podoba, ki je predstavljala Friderika Palatinskega kot kronanega češkega kralja, je imela napis: Fridericus I. rex hyemis et aestatis fit, sit et erit. Zato ga je ljudstvo že kmalu po kronanju dovtipno zvalo „zimskega kralja“.

Kronanje palatinskega izbornika za češkega kralja je povzročilo oboroževanje v Srednji Evropi. Liga in unija sta bili pripravljene za vojno; toda v uniji je vladal razdor, prepir med kalvinci in protestanti, tako da je saški volilnik iz neprijaznosti do kalvinskega češkega kralja prestopil k cesarju, ki mu je zastavil obe Lužici. Španci so podpirali cesarja z denarjem in vojaštvom: španska armada naj bi prodirala iz Nizozemske v Nemčijo. Papež je poslal cesarju le neznatno denarno podporo.

Na Češkem ni bilo nohenega navdušenja za novi sistem; vstajo so uprizorili le fevdalno-protestantski plemiči, kajti ljudstvo v mestih in na deželi, kjer je še ječalo v težkem tlačanstvu, katerega veleposestniki navzlic pametnim nasvetom niso odpravili, se ni udeležilo upornega gibanja. Blagajnice so bile prazne, novih davkov pa se vlada ni upala razpisati, ker so plemenitaši še stare neradi plačevali ter bi bili radi imeli le dobiček od nove vlade. Luteranci in katoličanje so bili ogorčeni, ker so kalvinci opustošili praško stolno cerkev.

1620 Ko je unija obljubila Maksimilijanu Bavarskemu, da bo mirovala, je prodril ta čez Gorenjo Avstrijo, kjer so mu protestantje prisegli zvestobo, na Češko, združil se s cesarsko armado in napadel na prigovarjanje generala Tillyja z bojažljivo armado češko vojsko, ki je bila vsled stradanja zlovoljna in na upor pripravljena, ter jo popolnoma porazil na Beli Gori dne 8. novembra 1620. Mladostni in nesposobni, kalvinistično nestrpni zimski kralj je zbežal s svojo častihlepno, prevzetno, vedno veselo ženo čez Šlezijo na Nizozemsko, od svojih nasprotnikov v mnogih pesmih zasmehovan. Tudi Moravska in Šlezija sta se zopet pokorili cesarju.

1621 **Ferdinand kaznuje češke upornike.** Ferdinand je ostro kaznoval češke upornike: posebno sodišče je obsodilo 27 vstašev na smrt ter izgnalo kalvinske in protestantske duhovnike; poleg tega je zaprlo luteranske cerkve, odstranilo privržence češke konfesije ter konfisciralo upornikom posestva. Ves narod je moral priznati katoliško vero; ako se plemenitaši niso hoteli pokatoličaniti, so morali katoličanom prodati imetje ter zapustiti domovino. Tako je moralo češko narodno plemstvo in meščanstvo odstopiti cesarju skoro vsa posestva, ta pa jih je potem prodajal svojim višjim uradnikom in generalom za malenkostne vsote. Pri tej kupčiji so še prevarili cesarja več ko za pol cene, ker so takrat najbolj znižavali novcem vrednost

in jih celo ponarejali. Veliko posestev je cesar podelil cerkvam in samostanom, svojim ljubljencem in srečelovcem. Na ta način se je izselilo do 1730 iz čeških mest ok. 30.000 družin in 185 plemenitaških rodbin. Češka, nekdanje srce Nemčije imenovana, najlepši demant v habsburški kroni, je izgubila najboljše prebivalce; ti so sedaj koristili s svojim znanjem tujim deželam. Jezuiti in drugi redovi so razširjali katoliško vero, reformacijske komisije pa so preganjale po kmetih in mestih luterance, odstranjevale vse spomine na luteranstvo, sežigale protikato-
liške spise in dušile vsak odpor z veliko krutostjo.

L. 1627. je izdal Ferdinand p r e n o v l j e n i d e ž e l n i r e d 1627
(*Vernewerte Landesordnung*), novo ustavno listino za Češko, ki je bila veljavna do 1847. Glavna vsebina je bila: 1. prelatije postanejo kot prvi stan zopet člani deželnega zbora; 2. pravico zakonodajstva ima kralj; 3. le kralj podeljuje plemenitaški stan in inkolat; kralj sme odstavljati najvišje deželne dostojanstvenike ter napovedati vojno in sklepati mir; 4. Češka je dedna dežela habsburške dinastije; deželni zbor, ki odločuje le v davčnih stvareh, bi smel izvoliti novega kralja le tedaj, ako bi popolno izumrl kraljevi rod; 5. nemščina je enakopravna s češčino; dosedaj so namreč le-to rabili v upravi in pri sodišču. Majestat je izgubil veljavo.

Palatinska vojna. Navzlic porazu na Beli Gori sta unija 1622
in Anglija še podpirali zimskega kralja. Toda bavarsko-ligistična armada je pregnala skupno s špansko sovražnika iz Renskega 1626
palatinata, bavarska vojska pa iz Gorenjega palatinata, ki ga je podelil cesar z volilniško častjo vred Maksimilijanu Bavar-skemu v zahvalo za njegovo podporo. Gorenjo Avstrijo pa mu je cesar zastavil za vojne izdatke; Maksimilijan jo je vrnil 1628. Istočasno je sklenil Ferdinand v M i k u l o v e m (1621) mir z Bethlenom, ki se je odpovedal kraljevskemu naslovu in predal ogrsko krono. Zato mu je cesar do smrti izročil sedem severnoogrskih komitatov in kot dedni kneževini Opolje in Ratibor ter naslov državnega kneza; ogrskim stanovom pa je obljubil versko strpljivost.

5. Wallensteinov prvi generalat.

Wallensteinova osebnost. Avstrijske državnike je kmalu prekosil Albrecht Wallenstein (tudi Waldstein, kakor se rodbina še dandanes zove) po trgovski izvedenosti, podjetnosti in častihlepuosti. Rojen je bil

1583 od protestantskih staršev, a po zgodnji materini smrti ga je vzgojeval svak njegove matere. Latinske šole je pohajal v Goldbergu (Šlezija), visoke pa na nürnberški akademiji v Altorfu; nato je prepoštoval Nemčijo, Francosko in Italijo. Pozneje je prestopil v katoliško cerkev in ko se je poročil z bogato vdovo Lukrecijo Vikovo iz rodbine Landeske, je pregnal z ženinih posestev vse protestantske predikante in učitelje. Najrajši se je bavil z astrologijo ter pazno zasledoval svoj horoskop, a z razkošjem je osupil dunajske dvorne kroge.

V vojni med Ferdinandom in Benečani okrog Gradišča ob Soči je na lastne stroške nabral in vzdrževal malo čelo vojakov ter vzbudil s tem splošno pozornost; sicer pa so poročila o njegovi hrabrosti in premetenosti pretirana. Za časa češke vstaje se je pridružil Matiji, potem Ferdinandu. Po bitki na Beli Gori je bil imenovan za polkovnika v Pragi in gubernatorja češkega kraljestva; cesarsko finančno upravo je zalagal z denarjem ter nakupoval s slabim denarjem konfiscirana posestva.

1625 ^{do} **1629** **Vojna v severni Nemčiji in z Danci.** Mir ni dolgo trajal; nobena stranka ni hotela odjenjati od svojih zahtev, tudi inozemstvo se je vmešavalo v nemške zadeve. Španija, ki je hotela uničiti nizozemsko trgovino in bogastvo, in Nizozemska, zaveznica unije, sta zasedli nemška mesta in cele pokrajine onostran državnih mej ob dolenjem Renu, liga pa je izpodrinila protestantske posadke do Wesere; tako sta si stali dve oboroženi stranki nasproti v severnozahodni Nemčiji. Dolenjesaški stanovi pa so se v bojazni pred ligistiškimi regimenti in v obrambo protestantizma zvezali z danskim kraljem Kristijanom IV. ter mu poverili vodstvo svoje armade. Anglija in Francoska sta dovolili denarno podporo, s katero je nabiral Ernest Mansfeld vojake. Hoteli so uničiti habsburško moč ter zagotoviti Franciji nadvlado v Evropi. Pozneje se je pridružil tej zvezi še Gabriel Bethlen.

Ti dogodki so vznemirili ligo; zato je prosila, ker ji je denarja primanjkovalo, cesarja pomoči. Ta pa ni imel ne vojakov ne denarja, zato je rad sprejel Wallensteinovo ponudbo, da mu nabere s svojim denarjem armado. Wallenstein je dobil, ko se je drugič oženil z Izabelo Harrachovo, hčerjo zelo vplivnega avstrijskega politika, pristop na dunajski dvor in je bil povišan v državni knežji stan, ker je združil svoja posestva v friedlandsko vojvodino. Nabral je v najkrajšem času zahtevano armado, kajti vojna je bila dotlej že uničila dosli kmečkih in meščanskih eksistenc; zato so ljudje radi prišli za orožje, ker ni bilo varno njih imetje pred vojaki; zraven pa jim je vojaški stan nudil prijetnejše življenje, čeprav

njih gospod semintja ni mogel izplačati mezde; saj so se odškodovali na drug način.

Wallenstein se je napotil v dolenjesaško okrožje, ker se mu je naročilo, da naj pomaga Tillyju, vojskovodji lige, in pridobi severnonemške škofije za katoliško cerkev. Spomladi 1626 je premagal Mansfelda pri mestecu Dessau. Ta je prodiral nato skozi Šlezijo Bethlenu naproti, Wallenstein pa je hitel za njim, a ni ga dohitel; kajti Mansfeld se je združil z Bethlenom na Gorenjem Ogrskem. Bethlen je takoj nato sklenil mir v Požunu s cesarjem (1626) in prepustil nemške vojake njih usodi. Mansfeld je hotel v Benetkah dobiti novo podporo, krenil je torej tja v malem spremstvu skozi Ogrsko in Bosno, a pri Sarajevu je nenadoma umrl; pokopali so ga v Splitu. Medtem je premagal Tilly nesposobnega danskega kralja pri Lutterju ob Barenbergu (sz. od Goslarja) 1626. Drugo leto sta ga prepodila oba vojskovodja na Jütlandski poluotok.

1626

Vsled teh uspehov sta sklenila Wallenstein in Španija, da podjarmita v zvezi z drugimi državami Nizozemsko. V ta namen je cesar imenoval Wallensteina za „generala Oceanskega in Baltskega morja“. Wallenstein je zahteval, da bi mogel ustvariti brodovje, kako obmorsko pokrajino. Cesar je tedaj vzel meklenburškima vojvodom, ker sta se proti njemu bojevala, vojvodino in jo je zastavil, v resnici natihoma prodal, Wallensteinu v pokritje vojnih stroškov. Ko je leta imel vojvodino, je hotel doseči državno knežjo čast, a drugi knezi so se po pravici upirali tej nameri, ker ni bil Wallenstein knežjega pokolenja. Posebno Maksimilijan Bavarski je ne iz osebne mržnje, ampak vsled svojega značajnega konservativizma roval pri cesarju proti Wallensteinu, kajti bal se je, da ne bi ta s svojo ogromno armado spodil tudi južnonemških knezov s posestev.

Cesarju in ligi je pretila največja nevarnost od švedskega kralja Gustava Adolfa. Že dvakrat se je ponudil nemškimi protestantom, da jim nabere vojakov, ako mu povrnejo stroške, pa vsakokrat so se razbila pogajanja. Wallenstein je menil, da odvrne pretečo švedsko nevarnost, ako zasede Pomorjansko in osvoji Stralsund. Z dansko in izdatno švedsko podporo je mesto odbijalo Wallensteinove napade; oditi je moral, ker mu je bila neznana taktika pomorske vojske. Gu-

stav Adolf je pa dobil važno oporišče za svojo armado; od tukaj je lahko pri vsaki priliki udrl v Nemčijo. Danski kralj je iz bojazni, da postane švedski kralj premogočen na Baltskem morju, sklenil ugoden mir s cesarjem v Ljubeku (1629): odpovedal se je vsem cerkvenim posestvom, ki jih je bil zasedel, in obljubil, da se ne bode vtikal v nemške zadeve.

1629

1629

Restitucijski edikt. Po tolikih uspehih je nameraval cesar, ki je imel sedaj večjo moč kakor Karel V. po mühlberški zmagi, tudi v Nemčiji vpeljati protireformacijo, zato je izdal 1629 restitucijski edikt, avtentično razlago augsburškega verskega miru. Ta je določil: 1. da morajo protestanti vrniti katoličanom do 1631 tista cerkvena posestva in cerkvene ustanove, katere so jim vzeli po pasavski pogodbi; 2. da so le privrženci augsburške konfesije deležni verskega miru; 3. je zagotovil katoliškim stanovom ius reformandi. Edini Wallenstein bi bil izvedel to ogromno delo, ki bi popolnoma zadušilo protestantizem, s svojo veliko armado in bi bil naredil red v zanotanih severnonemških razmerah. Toda cesar ga je odpustil, čeprav nerad; bal se je namreč, da ne bi prišel v pesti lige.

1630

V Regensburgu so se zbrali (1630) volilniki, da bi izvolili cesarjevega sina za nemškega kralja. Člani lige, ki so bili v večini, se niso hoteli o tej točki razgovarjati, ker jih je šuntal Richelieujev odposlanec kapucin Jožef. Ponavljali so stare pritožbe o nasilstvih cesarske vojske, ki jih je povzročil Wallenstein s svojimi dalekosežnimi pravicami. Cesar mora armado zmanjšati in poveriti poveljništvo po nasvetu volilnikov „znamenitemu članu države“; menili so voditelja lige, Maksimilijana Bavarskega.

Wallenstein je mirno odšel. V tistem trenutku ni mogel ničesar izsiliti, vedel je pa tudi, da ga bodo kmalu potrebovali, ker so se sovražniki Habsburžanov pripravljali na naskok. Navzlic njegovemu odstopu niso izvolili volilniki cesarjevega sina; liga je zadobila premoč v državi.

6. Wallensteinov drugi generalat.

Gustav Adolf vdere v Nemčijo. Gustav Adolf (1611—1632), jako skrbno vzgojen, je bil najboljši vojskovodja svojega časa in zelo spreten državnik. Vladal je absolutistično, pospeševal trgovino, obrt in rudarstvo. Uspehe v zunanji politiki mu je

priporila izborna stalna armada, sestavljena izključno iz domačinov. Z njo je osvojil Livonijo, Karelijo in Ingermanlandijo in tako zadobil gospostvo ob Baltskem morju. Vojno v Nemčiji je začel iz sovraštva do Habsburžanov. Naraščajoča cesarjeva moč ob Baltskem morju je bila nevarna za Švedsko; osvojiti je hotel torej nemška posestva ob tem morju in priboriti neomejeno gospostvo nad onim morjem, nato pa ustanoviti v Nemčiji luteransko cesarstvo. Poleti 1630 zasede Usedom, Wollin, Stettin in celo Pomorjansko ter naznani protestantom, da jim hoče pomagati, razveljaviti restitucijski edikt in uveljaviti augsburški mir. To so bile pa le prazne besede, zato se mu nista pridružila protestantska volilnika, braniborski in saški; z orožjem si je moral torej narediti pot v Srednjo Nemčijo.

Kmalu po njegovem prihodu je sklenilo mesto Dev in zvezo z njim. Spricho te zveze pošlje švedski kralj poveljnika Falkenberga z malo četo vojakov v nepreskrbljeno in slabo utrjeno mesto, ki sta ga Tilly in Pappenheim oblegala, ker so se protestantski meščanje upirali restitucijskemu ediktu. Ker Falkenberg ni mogel rešiti mesta — švedski kralj navzlic njegovim prošnjam ni poslal pomoči — se je dogovoril z ribiči, brodarji in fanatičnimi protestantskimi meščani, ki so mu obljubili, da zažgo pri naskoku cesarske vojne mesto na vseh koncih. To so tudi izvršili. Falkenberg je padel s prijatelji pri naskoku, cesarski pa so osvojili veliko pogorišče, ki so ga oplenili. Le stolna cerkev je ostala nepoškodovana (1631).

Tilly se pa ni upal napasti švedskega kralja; imel je premalo vojakov. Gustav Adolf je z grožnjami prisilil braniborskega in pregovoril saškega volilnika, da sta mu poverila poveljništvo nad svojimi četami in trdnjavami. Tilly se je moral pred tako premočjo unikati proti jugu, a pri Breitenfeldu je bil premagan (1631). Protestanti so se veselili te zmage švedskega kralja. Ta je korakal nato skozi Turingijo do Rena, kjer je prezimil; povsod so ga sprejemali z navdušenjem. Medtem so vdrli Sasi na Češko in zasedli Prago.

Wallenstein sprejme drugič vrhovno poveljstvo. Wallenstein je bival v tem času v Jičinu, prestolici friedlandske vojvodine, ki je, izločena iz uprave češke kraljevine, imela posebno upravo in sodnijsko organizacijo. Mesto je okrasil z lepimi stavbami in dobrodelnimi napravami, nastanil mnogo

obrnikov, celo nizozemskih in francoskih, ter je sam strogo nadzoroval gospodarstvo obširnih posestev. V Pragi na Mali Strani je sezidal prekrasno palačo, ki jo še dandanes vsakdo občuduje; tukaj so ga obdajali dobro plačani dvorjaniki, člani najstarejših čeških rodbin.

1632 Kmalu nato, ko je stopil Gustav Adolf na nemška tla, mu je podal Wallenstein po posredovateljih na prigovarjanje čeških emigrantov ponudbo, da napade cesarske čete v Šleziji, ako mu dá vojakov v ta namen. Gustav Adolf pa ni sprejel te ponudbe, ker mu ni zaupal. Negativni odgovor švedskega kralja je užalil Wallensteina, zato se je približal cesarju. Eggenberg, Wallensteinov zagovornik na dunajskem dvoru, ga je po večkratnem prigovarjanju pregovoril, da je nabral vojakove, toda s pogoji, ki so bili trdi za cesarja, ki jih pa ne poznamo iz izvirne listine, ampak iz istočasnih in poznejših prepisov in izvlečkov, ki imajo deloma različno vsebino. Wallenstein je prevzel vrhovno poveljstvo nove armade, ki jo je nabral in oborožil s svojim in cesarjevim denarjem. Brezpogojno je razpolagal z dosedanjimi cesarskimi četami, cesar pa ni občeval ne z armado niti z njenimi poveljniki, ampak le z Wallensteinom. V povračilo za Meklenburg mu je hotel cesar podariti ali Glogovo ali Lužico ali obe pokrajini (1632).

1632 **Smrt Gustava Adolfa.** Cesar je bil res v veliki stiski. Švedi so prodirali proti jugu ter pred Augsburgom ob Lehu premagali Tillyja (1632), hrabrega vojaka, izurjenega vojskovoda, ki je nesebično služil ligi in ki je, smrtno ranjen, kmalu nato umrl v Ingolstadtu. Tudi Maksimilijanu Bavarskemu je mogel sedaj le Wallenstein pomagati. Ta je odkorakal iz Moravske na Češko, ki so jo zapustile saške posadke brez odpora, združil se z Maksimilijanom in se utaboril pri Nürnbergu nasproti švedskemu kralju. Ta je zaman poizkušal izvabiti Wallensteina iz izvrstne pozicije. Ko je dobil pomožne čete, je napadel Wallensteina, toda pri naskoku je izgubil mnogo mož. Tedaj so vojaki proslavljali Wallensteinovo zmago, kajti dosegel je vrhunec bojne slave. Gustav Adolf je bil premagan, ker ni zmagal. Krenil je nato proti Dunaju, kjer se je hotel združiti z Ogrji pod Jurijem Rakoczyjem, naslednikom Gabriela Bethlena. Druga švedskosaška vojska pa je prodirala skozi Šlezijo proti jugu. Navzlic tej veliki nevarnosti, ki je pretila cesarju in Dunaju, se je ločil Wallenstein

od Maksimilijana in se obrnil proti Saški, da bi kaznoval nezvestega volilnika. Gustav Adolf mu je takoj tja sledil. Pri Lützenu se je vnela bitka, ki je bila neodločena. Pappenheim, najboljši cesarjev konjeniški general, je bil smrtno ranjen. Ali tudi Gustava Adolfa je krogla težko ranila v ramo in sovražnikov meč je prebodel rešitelju nemških protestantov junaska prsa. Poveljništvo švedske armade je prevzel Bernard Weimarski ter je ostal na bojišču, Wallenstein ga je pa zapustil. Gustav Adolf je ostavil le mladoletno hčer Kristino; zato je politične posle v Nemčiji vodil kancelar Axel Oxenstierna. Smrt Gustava Adolfa je izpremenila evropski položaj.

Wallenstein umorjen. Po lützenški bitki so upali, da kmalu nastopi mir, kajti Wallenstein in Oxenstierna sta ga zahtevala, ako bi le po sklenjenem miru odškodovali častnike in vojake. Wallenstein, ki je postal s svojo močjo nevaren, dà, neznosen — v tem tiči njegova tragična krivda — je že dolgo časa vedel, da spletkari proti njemu dvorna stranka pod vodstvom cesarjevega sina. Vkljub cesarjevemu ugovoru je pripeljal po lützenški bitki svojo armado na Češko, kjer je prezimila. Ako je hotel udeleževati svoje zahteve, je moral imeti v svojem obližju za boj pripravljeno armado, katero je moral prepričati, da je njena usoda z njegovo neločljivo spojena in da ji le on more dati pričakovano nagrado.

Wallenstein je pridržal do junija 1633 svojo armado v zimoviščih, čeprav so Švedi razsajali po južni Nemčiji in Sasi pod Arnimom skupno s posebno armado pod Thurnom vznemirjali Šlezijo. Saj se je pogajal Wallenstein s češkimi emigranti, posebno z grofom Thurnom. Ti so bili pripravljeni s cesarjem skleniti mir s tem pogojem, da vrne češkemu kraljestvu prejšnje državnopravno stališče, prosto kraljevo volitev in majestatno pismo; ako cesar ne bi sprejel teh pogojev, proglasijo samostojno kraljestvo. Ponudili so že vavlavsko krono saškemu volilniku, ki jo je pa odklonil, ker Švedi niso hoteli prevzeti garancije. Treba je bilo torej med Oxenstierno in Wallensteinom ustvariti soglasje. Posredovalci, češki emigrantje, izporoče Wallensteinu: švedski kancelar zahteva, da naj se javno izneveri cesarju, drugače se z njim ne bode razgovarjal; ponudili so mu tudi češko krono, pa se je zahvalil za ponudbo, ker se ni zanesel na armado.

Ko pride Wallenstein junija meseca v Šlezijo, ne prične niti proti Arnimu, niti proti Thurnu z bojnimi operacijami; dogovarja se, a brezuspešno z njima in sklene štiritedensko premirje. Po premirju obvesti Arnima o nameravanem napadu, da se ta pravočasno umakne na Saško, Thurnovo četo pa prisili, da se mu vda. Toda takoj nato je Thurna in vse častnike izpusil proti temu, da so mu izročili vse trdnjave, ki so jih bile zasedle Thurnove čete v Šleziji. Wallensteinovi prijatelji na dunajskem dvoru so bili veseli njegove zmage, le sovražniki so ga nadalje napadali in sumničili radi Thurnove osvoboditve.

Iz Šlezije se napoti Wallenstein na zahodno Češko, da bi natančneje opazoval dogodke na Bavarskem. Ko je Bernard Weimarski osvojil Regens-

burg, sedež državnega zbora, in druga važna mesta, je peljal Wallenstein svojo armado do Fürtha na Bavarskem. S tem je mislil oplašiti Bernarda in zadržati njegovo zmagoslavno prodiranje, toda zmotil se je. Zato se je vrnil na Češko, razdelil armado po zimoviščih, sam pa se nastanil v Plznu. Wallensteinova vojaška politika se je izjalovila, a neprijatelji so proglasili njegovo postopanje za veleizdajo.

Razen tega se je zameril Wallenstein še Španiji, ker ni dovolil, da bi njegove čete spremljale kardinala-infanta na potovanju iz Italije črez Nemčijo na Nizozemsko. Bavarski diplomatični agent in španski poslanik sta sklenila Wallensteina s silo odstraniti. Za svoje naklepe sta pridobila italijanske generale, med njimi Oktavija Piccolominija, ki je bil natanko poučen o vseh dogodkih na dunajskem dvoru in o protizaroti Wallensteinovih prijateljev. Wallenstein si je hotel namreč zagotoviti zvestobo višjih častnikov; povabil jih je torej k sebi v Plzenj (1634 jan. 7) in jih bodril k zvestobi. Isto je storil njegov zvesti general Ilow, ki je na častniškem banketu (1634 jan. 12) nagovarjal navzoče, naj se s podpisom zavežejo, da bodo vztrajali pri Wallensteinu; izpustil pa je v tekstu listine besede: „dokler ostane Wallenstein v cesarjevi službi“, ki jih je bil prej sicer prebral. Vsled tega je nastal hud prepir med obema častniškima strankama, armada je bila razdeljena v dva politična tabora. Wallenstein je pa še nadalje zaupal italijanskim generalom.

Ko je cesar zvedel o tem dogodku, je vzel Wallensteinu poveljništvo (1634 januarja 24.); Gallas, Aldringen in Piccolomini so zaprisegli cesarju Wallensteinove čete. Spričo tega je Wallenstein sklenil zapustiti vojaško službo in se odtegniti javnemu življenju; ponovno je poslal poslanca s tozadevno prošnjo k cesarju, h kateremu pa jih niso pustili. Wallenstein je nadalje sanjal svoje politične fantazije, ki jih je hotel uresničiti s saško, švedsko in francosko pomočjo, vendar pa je izjavil (1634 februarja 20.) z 22 častniki vred, da ne snuje nobenih sovražnih naklepov proti cesarju. Napotil se je (1634 februarja 22.) iz Plznja, kjer se ni več varnega čutil, v Heib, v bližino Bernarda Weimarskega. Ali tukaj je dal polkovnik Buttler, ki se mu je moral pridružiti, v zvezi z drugimi častniki iz Irske in Škotske umoriti Wallensteina in njegove odlične prijatelje Trčko, Ilowa, Kinskega in Neumannna (1634 februarja 25.), ker jih je imel za veleizdajalce.

1634

7. Švedsko-francoska vojna.

1635

Po Wallensteinovi smrti ni vzbujala tridesetletna vojna nobenega zanimanja več, vodilne osebe so bile navadne plitke narave brez izvirnosti. Ker Nemci niso mogli sami urediti

1648

verskih stvari, so se tujei vmešavali v nemške zadeve; nobena verska stranka ni imela tako močnega moža, da bi obema vsilil rešilno formulo.

Svetovalci cesarja in saškega volilnika so nadaljevali pogodbeno delo, ki ga je bil Wallenstein začel. Po dolgotrajnih pogajanjih so sklenili praški mir (1635): pri cerkvenih posestvih se na podlagi dejanskih razmer iz 1627 ne smejo vršiti v nadaljnjih 40 letih nobene izpremembe, torej se ne sme uveljaviti v 40 letih restitucijski edikt; namesto denarne odškodnine dobi volilnik obojni Lužici; saški volilnik in drugi državni stanovi, ki se priklapijo temu miru, naj pomagajo cesarju v boju proti Švedom in Francozom.

1635

O x e n s t i e r n a bi bil takoj rad sklenil mir s cesarjem, toda nasprotovali so mu švedski generali, ker bi bili izgubili posestva v severni Nemčiji, in Richelieu, ker je moral skrbeti, da niso Španci v boju s Francozi dobivali pomoči ne od cesarja, ne od nemških katoličanov. Zato sklene francoski kralj z Bernardom Weimarskim pogodbo 1635, da kot francoski maršal nabere s francoskim denarjem armado, ki bo podložna francoski nadoblasti; čeprav je bil Bernard v nemški službi, vendar ne sme od Nemcev sprejemati nobenega ukaza.

Odselej so se vedno na dveh, včasih celo na treh bojiščih bojevali. Na severu so se bojevali proti Švedom, ki jih je cesarska armada porazila takoj po Wallensteinovem umoru pri Nördlingenu (1634). Dve leti pozneje je švedski general Banér, ki je edini pokazal nekoliko strategične nadarjenosti, Sase in cesarske čete premagal pri Wittstocku. Njegovi nasledniki Torstenson, ki je občutno potolkel cesarsko armado pri Breitenfeldu (1642) in večkrat opustošil Češko in Moravsko, Wrangel in divji Königsmark so strašno plenili avstrijske dežele do Donave in severno Nemčijo.

1634

V južnozahodni Nemčiji so branili cesarski voji in Bavarci Bernardu Weimarskemu nadaljnje prodiranje; posebno boji okoli Breisacha, kjer je umrl Bernard, so se vršili s strašansko divjostjo. Po njegovi smrti sta Turenne in slavni Condé prepodila s švedsko pomočjo cesarsko armado iz Bavarske, s prebivalci pa sta živinsko ravnala.

Švedski general Königsmark je zasedel 1648 vsled izdaje nekega avstrijskega častnika Hradčane in Malostran ter

že napadel praško Staro in Novo Mesto; tedaj je prinesel sel veselo vest, da so sklenile stranke premirje in da kmalu podpišejo mirovno pogodbo.

Smrt Ferdinanda II. Med vojno je umrl rešitelj Avstrije, Ferdinand II. 1637. Njegova vlada je bila v zunanjih zadevah močna, v notranjih pa zelo slabotna. Največja skrb uradnikov je bila vsled neprestanih vojnih izdatkov, kje bodo dobili denar. Cesar je bil tudi preveč radodaren; plemenitaši, ki so dobivali vse boljše in vplivnejše dvorne službe in so kopičili na stroške obubožane države svoje premoženje, so izkoriščali cesarja. Njegov sin Ferdinand III. (1637—1657), ki je bil izvoljen za cesarja, je bolj varčeval pri dvornih izdatkih.

1637
do
1657

8. Westfalski mir.

Že 1641 so se domenile stranke, da pošljejo svoje odposlance v westfalski mesti Münster in Osnabrück glede mirovnih pogajanj. V začetku so potratili dosti časa s formalnostmi; prepirali so se v dolgoveznih, lepodonečih razpravah o etiketi, predsedstvu in prednosti. Nazadnje so se razdelili: Švedi in protestantski nemški državni stanovi so zborovali v Osnabrücku, Francozi in druge katoliške države v Münstru; torej so morali cesarjevi poslanci vedno semintja potovati. Največje spoštovanje je užival beneški poslanec, visoko nabraženi Contarini, ki ima največ zaslug, da so 24. oktobra 1648 dovršili pogajanja in slovesno podpisali dve mirovni listini. Instrumentum pacis Osnabruggense et Monasteriense spada med najvažnejše državnopravne listine stare nemške države.

1648

Francoska dobi gospostvo nad Metzom, Toulom in Verdunom; nadalje habsburška posestva na levem renskem bregu: deželno grofijo v Alzaciji, Sundgau in deželno ohlastvo nad devetimi alzaškimi državnimi mesti, ki ostanejo pri Nemčiji; slednjič trdnjavo Breisach na desnem bregu Rena. Od tukaj so Francozi lahko vsaki čas napadli južno Nemčijo. Francoski denar, francoski trgovinski duh je žel velike uspehe.

Švedski je odstopil cesar kot državni fevd Prednjo Pomorjansko, Rujano in oba bregova ob dolnji Odri; dalje v Zadnji Pomorjanski štiri mesta, med njimi Stettin, otok Wollin, Wismar ter škofiji Bremen (ne mesta) in Verden. Švedski kralj, ki je postal član državnih stanov in prejel za tedanji čas ne-

dosežno vsoto pet milijonov tolarjev kot nagrado za svoje roparske vojake, je z novimi posestvi obvladal ustja Odre, Labe in Wesere in zaprl Nemcem izvoz in uvoz v Severno in Baltsko morje.

Iz državne zveze so izločili Nizozemsko in Švico, ki sta doslej samo formalno spadali k Nemčiji; postali sta samostojni državi.

Braniborski so prisodili Zadnje Pomorjansko s škofijo Kamin in škofije Halberstadt, Minden in Devin. Meklenburg so odškodovali za Wismar s škofijama Ratzeburg in Schwerin. Hessen-Kassel so nagradili z opatijo Hersfeld in 600.000 tolarji. Palatinat so delili: Gorenji Palatinat z volilniško častjo je obdržal Maksimilijan Bavarski; zato se je odrekel trinajstim milijonom goldinarjev, ki mu jih je bil cesar dolžan; Dolenji ali Renski Palatinat so izročili sinu zimskega kralja, za katerega so ustanovili še osmo volilniško čast.

Francoska in Španija nista sklenili miru.

V verskih stvareh so vsaj teoretično priznali načelo vzajemne strpljivosti (*quod uni parti justum est, alteri quoque sit justum*). Odobrili so določbe pasavske pogodbe in augsburškega verskega miru, ki veljajo odslej tudi za kalvince. Samo dve verski stranki sta zastopani na državnem zboru, katoliška in protestantska A. C., *corpus catholicorum* in *evangelicorum*; načelnik prve je mogunški volilnik, druge pa saški. Sklepi o verskih stvareh ne potrebujejo več državnozborske večine; zadostuje medsebojni mirni dogovor. Za posest še nesekulariziranega cerkvenega posestva in za izvrševanje *ius reformandi* so določili 1. januar 1624 kot *annus et dies decretorius* (normalno leto). Za cesarjeve dedne dežele ta določba ni imela veljave; tukaj je smel cesar brez ovire nadalje razširjati protireformacijo. Po posredovanju Švedske je dovolil cesar šlezijskim in nižjeavstrijskim protestantom prosto bogoslužje. Podložniki pa, ki se nečejo pokoriti *ius reformandi*, se smejo brez ovire izseliti. Odslej velja *reservatum ecclesiasticum* tudi za protestante. Cerkevni dostojanstveniki, ki izpremene vero, izgube službo, toda *honore famaue illibatis*.

Državnopravne določbe so razdrle staro fevdalno državno zvezo, vsem državnim stanovom so priznali popolno deželno gospostvo (*ius territoriale*) in pravico, da smejo sklepati *pro sua conservatione et securitate* zveze med seboj in z

inozemstvom. Centrifugalne težnje nemških knezov so zmagale, odstranili so zadnji ostanek cesarjeve centralne moči ter pustili cesarju samo nekatere časti in reprezentacijske pravice. Končal se je enotni državni organizem.

9. Posledice tridesetletne vojne.

Nemčija je pretrpela v dolgotrajnem boju mnogo nadlog, ki so dolgo časa ovirale narodnogospodarski in duševni napredek ljudstva. Vojaštvo je pustošilo pokrajine, deželni knezi so nalagali velike davke, da so vzdrževali vojake, generali so zahtevali neznosne vojne kontribucije, slabi novci so pa ovirali trgovino in promet. Lakota in revščina je vladala, razne nalezljive bolezni so pobrale, kar sta zapustila meč in beda. V tej vojni je izgubila Nemčija skoro tretjino prebivalcev.

Meščanstvo je izgubilo moč, pogum in podjetnost, polastila sta se ga obup in praznoverstvo. Nič več ni trgoval meščan z inozemstvom, stare trgovske hiše so propadle. Hanza je prenehala. Samo mesta Hamburg, Bremen in Ljubek so prekupovala in še od te posredovalne trgovine je imelo inozemstvo največ dobička. Ker so v Nemčiji posnemali francosko modo in ker je domača obrt popolnoma propadla, zato je bila nemška trgovina z inozemstvom pasivna. Tuje države so uvažale obrtniške izdelke, Nemci so k večjemu izvažali sirovine in poluizdelke, ki so jih potem tujci uvažali k Nemcem kot izgotovljene izdelke.

Žalostneje kakor mestom se je godilo kmetom na deželi, kjer je vojna furija najhuje divjala. Poslopja kmetov so bila razrušena, živina pokončana; sadna drevesa so bila posekana, poljsko orodje pokvarjeno, a denar ukraden; po nekdanjih rodovitnih njivah je rasel plevel ali goščava, ker je manjkalo delavnih moči, ki bi obdelovale polja. Graščaki so s podložniki vedno ostreje postopali; ni čuda torej, da je postajalo socialno stanje kmetov po vojni vedno težavnejše. Knezi, ki so vzeli plemstvu vso politično moč, so mu dovolili, da je zatiralo podložnike.

Najbolje se je godilo plemičem. V vojnem času so si nabrali kot častniki veliko plena, sedaj so pa izkoristili z brezozirno sebičnostjo stisko drugih stanov, da so si ustanovili gospodarsko in socialno premoč. Plemiči so se polastili polagoma vseh služb v armadi in upravi.

Za Nemčijo ni bila toliko usodepolna gmotna škoda, kolikor moralno in intelektualno propadanje ljudstva. Prva bi se bila kmalu popravila, ako bi bila ostala ljudska duša neoskrunjena. Bilo pa je ravno nasprotno; zato so se komaj v sedanjosti zacelile rane, ki jih je bila usekala tridesetletna vojna nemški ljudski duši. Povsod so posnemali vzgled vojakov, vsi sloji ljudstva so se navzeli divjega, sirovega duha, ki ni poznal nobenih zakonov, ki se ni hotel poprijeti nobenega mirnega in poštenega dela in ki ni hotel več razlikovati med mojim in tvojim. Ker človek ni bil več varen prihodnjega dne, je hotel vse danes zaužiti. V navadi je bila neomejena samogoltnost; obubožano ljudstvo je živelo potratno in zapravljivo ter je napravljalo brez premisleka dolgove. Sirova nevera in materialistično življenje sta bili zvesti tovarišici najneumnejšim vražam. Nikjer in nikdar ni bila vera v čarovnice tako splošno razširjena kakor v tedanji Nemčiji.

Čisto razumljivo je, da je vojna zamorila vsak narodni čut v nemškem ljudstvu. Nemci, ki so se klali trideset let s tujo pomočjo, niso imeli več skupne domovine. Podložniki so izgubili idealizem in нравno moč; ko so videli pri svojih gospodih samo golo samopašnost, prevzela je tudi njih nebrižnost in samoohranski nagon. Tujci, ki so prihajali sedaj v večjem številu v Nemčijo, so nastopali zmagovito in samozavestno, bili so krasneje oblečeni ter so bili bolj bogati in srečni, zato je pa tudi ljudstvo menilo, da je vse boljše, kar imajo tujci; umevno je torej, da so odslej vsi posnemali z največjo slastjo njih navade, jezik in mode.

V istem hlapčevskem duhu, ki ga je kazalo nemško ljudstvo nasproti tujcem, so občevali stanoviti med seboj. Pred višjimi so ponižno klečeplazili, da so mogli nižje tem ošabneje zaničevati. Deželni knezi so smatrali podanike za brezpravno tolpo, s katero lahko poljubno ravnaajo. Podložniki so menili, da je volja knezov, njih absolutistična moč, njih dinastični interesi in krasna poslopja državna potrebsčina, ki je ne sme nihče grajati, čeprav se noben knez ni brigal za blaginjo meščanov, noben za pametno državno gospodarstvo in za javno ali zasebno moralo. Plemstvo je sililo na dvor in se prilizovalo knezu. Meščanstvo je posnemalo plemiče. Marsikateri se je sramoval priznati, da je preprost in pošten meščan; vsakdo je hotel imeti lepo zveneč naslov. Meščanje so

hitro izgubili zanimanje za občinsko upravo, vsemogočna pa je postala birokracija, ki je bila neobhodno potrebna, ker je bilo ljudstvo nezmožno za samovlado.

Navzlic tem žalostnim razmeram pa niso popolnoma ponehala duševna stremljenja. Oton Guericke, župan v Devinu, je izumel zračno sesaljko. Ustanovili so mnogo knjižnic in učenih družb. Jan Amos Komenský je hotel preosnovati pouk na nižji in srednji stopnji na podlagi naravne in bogaboječe vzgoje. Znanost in umetnost nista mogla uspevati pri tedanjem brezdomovinskem čutu Nemcev. Brezštevilne francoske, laške in španske besede so se udomačile v nemščini, nemška proza je z največjo okornostjo posnemala tuj slog, izvzemši Moscheroscha in Grimmsa. Zadnji je spisal roman *Simplicissimus*, najvernejšo sliko istočasnih razmer. Martin Opitz si je posebno prizadeval, da so pesniki v čistejšem jeziku skladali svoje proizvode; vendar so jemali snov od drugih narodov, največ od Francozov. Najznameniteji pesnik je bil Pavel Fleming poleg Andreja Gryphija in Friderika Logaua.

Rodovniki.

Merovingi.

Meroveh

?

Hilderih I. † 481

Klodvig

(481—511)

Avdefleda

(sopr. Teoderih Veliki)

Teoderih I.

† 534

Blodomer

† 524

Hildebert I.

† 558

Klotar I.

(kralj cele države [558—561])

Guntram † 594
(vladar Burgundije)

Sigebert † 575
(sopr. Brunhilda)
(vladar Avstrazije)

Hilperih † 584
(sopr. Fredegunda)
(vladar Nevstrije)

Klotar II.

(kralj cele države [613—628])

Dagobert I.

(628—638)

Klodvig II.

† 656

Klotar III. † 670

Hilderih II. 657—673

Hilperih II. † 720

Hilderih III.

(vladar do 751)

Karolingi.

Pipin Starejši † 639

Begga

Pipin Srednji (Heristatski)
(majordom cele države: † 714)

Karel Martell; † 741

Karlmann

Pipin Kratkí

(majordom [741 -751])
(kralj cele države [751 -768])

Karel Veliki
(768-814)

Karlmann
† 771

Karel † 811

Pipin † 810

Ludovik Pobožni
(814-810)

Italija (Srednja država)

Vzhodnofrankovska država

Zapadnofrankovska država

Lotar I.
† 855

Pipin
† 838

Ludovik II. Nemški
† 876

Karel II. Plešasti
† 877

Ludovik II.
† 875

Lotar II.
† 869

Karlmann Bavarski

Ludovik III.
Karel Debeli
† 888

Arnulf Koroški
† 899

Ludovik IV. Otrok
† 911

Ludovik V. † 987

Saški cesarji.

Henrik I. (919—936)			
Tankmar † 938	Oton I. (936—973)	Henrik † 955 (vojv. Bavarski)	Bruno † 965 (nadšk. kolinski)
Ljudgarda sopr. Konrad Lotarinski	Ljudolf † 957 (vojv. Švabski)	Oton II. (973—983)	Henrik Preprijivce † 995
Oton Koroski			
Henrik †	Bruno (Gregor V.) prvi nemški papež † 989	Oton III. (983—1002)	Henrik II. Sveti (1002—1024)
Konrad II. (1024—1039) (prvi vladar frankovske rodbine)			
	Konrad Koroski		Gizela (sopr. Štefan, kralj ogrski)
	Konrad Majši		

Frankovski (salijski) cesarji.

Konrad II. (1024—1039)			
Henrik III. (1039—1056)			
Matilda (sopr. Rudolf Švabski † 1080)			
Henrik VI. (1056—1106)			
Konrad † 1101	Henrik V. (1106—1125)	Neža (1. sopr. Friderik Štaufovec, vojvoda švabski) (2. sopr. Leopold III., mejni grof avstrijski)	

Welfoeci, Štaufoeci in Babenberžani.

Welfoeci

Welf I. (IV)

ustanovitelj mlajše vrste Welfoecov.

† 1101.

Štaufoeci

Friderik Birenški † 1094

Friderik Štaufocv, vojvoda Švabski.
sopr. Neža (hči Henrika IV.)

Welf II. (V) † 1120 Henrik Črni † 1126

Henrik Ponosni † 1139
sopr. Jera (hči Lotarja III.)

Judita, sopr. Friderik Švabski Konrad III.
(1138—1152)

Henrik Lev † 1195

Friderik I. Barbarossa Konrad, grof Palatinski.
(1152—1190)

Neža,

sopr. Henrik, sin Henrika Leva.

Oton IV.
(1198—1212, † 1218)

Friderik Švabski Henrik VI., Filip Švabski
† 1191 (1190—1197) (1198—1208)
(sopr. Konstancija Sicilska)

Friderik II. (1212—1250)

Henrik (VII) Konrad IV. Enzio Manfred † 1266.
(kralj Nemčije do 1235) (1250—1254) kralj Sicilije

Konradin † 1268

Konstancija,
sopr. Peter III., kralj
aragonski.

Babenberžani

Leopold I. † 994

Henrik I. Ernest Švabski Adalbert
† 1018 † 1015 † 1055

Ernest † 1080, Ernest
(pastorok Konrada II.) † 1075

Leopold II.
† 1085

—

Leopold III.
† 1136

sopr. Neža (vd.
Frid. Štauf.)

Leopold IV. Henrik II.

† 1141 Jasomirgott, prvi škof brziški
vojvoda, † 1177 † 1158

Leopold V. † 1194

Friderik I. † 1198 Leopold VI. † 1230

Marjeta, Henrik Friderik II.
sopr. Henrik (sin † 1228 † 1246
Friderika II.)

Jera,

sopr. Herman Badenski

—

Friderik Badenski (Avstrijski)
† 1268.

Přemislídi.

Bořivoj (okoli 880) † 894
sopr. Ljudmila Sveta.

Spilignjev I. † okoli 912 Vratislav I. † 926

Vačlav I. † 935 Boleslav I. † 967

Boleslav II. Pobožni † 999 Dubravka, sopr. Mješko I. Polski

Boleslav III. † 1037 Jaromir Udalrik

Břetislav I. † 1055 Vratislav

Spilignjev II. † 1061 Vratislav II. † 1092 Konrad † 1092

Vladislav I. † 1125

Vladislav II. † 1174

Přemisl Otokar I. † 1230

Vačlav I. † 1253

Přemisl Otokar II. 1278
(1. sopr. Marjeta Avstrijska)
(2. sopr. Kunigunda Halická)

Vačlav II. † 1305
(sopr. Jutta Habsburška)

Vačlav III. † 1306 Ana, Elizabetha,
sopr. Henrik Koroški, sopr. Ivan Luxemburški.

Habsburžani.

Rudolf I. (IV.) $\div$ 1201

Albrecht I. $\div$ 1308	Rudolf II. Jula,
sopr. Vaclav II.	

Ivan Paricida

Rudolf II. $\div$ 1307 kralj češki	Friderik Lepi $\div$ 1330	Leopold $\div$ 1326	Albrecht II. Modri $\div$ 1358	Henrik $\div$ 1327	Oton Veseli $\div$ 1339
Albertinska vrsta.		Leopoldinska vrsta.			
Rudolf IV. Usloviteli. $\div$ 1365		Friderik III. $\div$ 1362		Albrecht III. $\div$ 1395	
Albrecht IV. $\div$ 1404		Viljem $\div$ 1406		Leopold IV. $\div$ 1411	
Albrecht V. (II.) $\div$ 1439 (sopr. Elizabeta, hči Sigismunda)		Albrecht V. (III.) $\div$ 1493		Ernest Železni $\div$ 1424	
Ladislav Posthumus $\div$ 1457		Albrecht VI. $\div$ 1463		Friderik IV. „S. praz. žepom“ $\div$ 1439	
		Maksimilijan I. $\div$ 1519, sopr. Marija Burgundska		Sigismund $\div$ 1496	

Španska vrsta.		Filip I. Lepi † 1506, sopr. Ivana Blazna	
Karel V. (I.) † 1558		Avstrijska vrsta.	
Marijeta Parmaska † 1586	Filip II. † 1598	Don Ivan d' Austria † 1578	Ferdinand I. † 1564 sopr. Ana, kraljica češka in ogrska.
			Marija, sopr. Ludovik II., kralj češki in ogrski († 1526)
Aleksander Farneski † 1592			Maksimilijan II. † 1576.
			Ferdinand Tirolski † 1595 sopr. Filipina Welsor. † 1590
Don Carlos † 1568		Ferdinand II. † 1637	
Filip III. † 1621		Albreht	
Ana Marija, sopr. Ludovik XIII.		Matija † 1619	
Filip IV. † 1665		Ernest	
Marijeta Terezija.		Marija Ana španska.	
Marijeta Terezija.		Karel II. † 1700	
		Ferdinand III. † 1657 sopr. Marija Ana španska.	

Luxemburžani.

Henrik VII. † 1313.

↓

Ivan † 1346

sopr. Elizabeta Češka.

Karel IV.
† 1378

Ivan Henrik † 1375
(1. sopr. Marjeta Mauffasch.)

↓

Jošt † 1411

Vaclav IV. (I.)
† 1419

Sigismund † 1437
(1. sopr. Marija Ogrska),
(2. sopr. Barbara Celjska).

↓

Elizabeta,
sopr. Albreht V. (II.)

Ladislav Posthumus
† 1457

Elizabeta,
sopr. Kazimir Poljski.

↓

Vladislav II.,
kralj češki in ogrski † 1516.

Ludovik II. † 1526.

Zadnji Arpadovci in ogrski Anjouvinci.

Andrej II. † 1235

Bela IV.
† 1270

Štefan,
sopr. Katarina Tomasina Morosini.

↓

Štefan V. † 1272,
sopr. Elizabeta Kumanka.

Andrej III.
† 1301.

Ladislav IV. Kuman

Marija,
sopr. Karel II. Napoljski

Karel Martell.

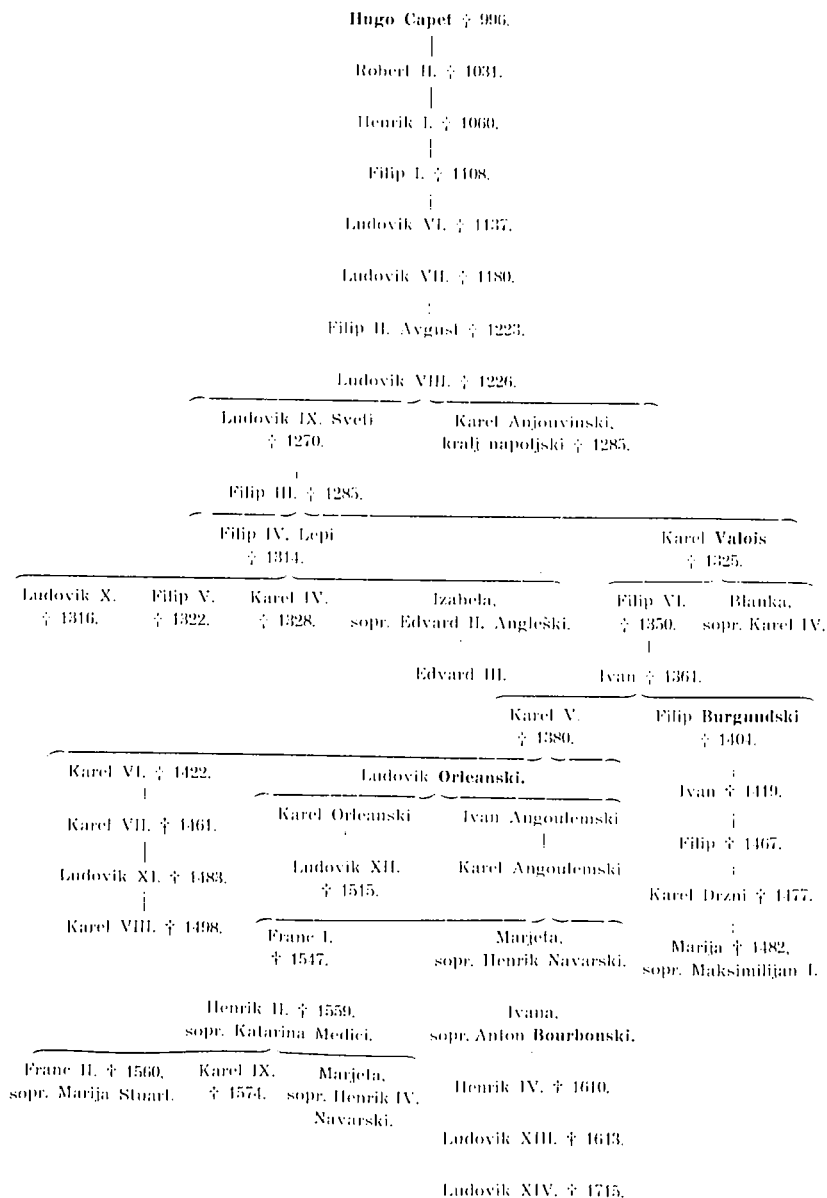
↓

Karel Robert † 1342.

↓

Ludovik I. Veliki † 1382.

Kapetingi, Valois-jevci in Bourbonci.

Popravki.

Na strani	6,	v vrsti	13	od zgoraj	beri :	razen	Gotov	in	Burgundov.
"	"	7,	"	11	"	spodaj	"	:	divji namesto podivjani.
"	"	11,	"	1	"	zgoraj	"	:	Katalavnskem " Katalonskem.
"	"	17,	"	16 in 18	"	spodaj	"	:	Izavrijee " Izavrijevec.
"	"	20,	"	9	"	zgoraj	"	:	oblasti " države.
"	"	25,	"	14	"	spodaj	"	:	svobodnik " svobodni.
"	"	38,	"	1	"	zgoraj	"	:	mohamedanci " Mohamedanci.
"	"	83,	"	18	"	"	"	:	brat " sin.
"	"	92,	"	14	"	"	"	:	Konrad III. " Henrik III.
"	"	120,	"	7	"	"	"	:	Brez " brez.
"	"	125,	"	14	"	spodaj	"	:	Landstünde " Landesstände.
"	"	143,	"	11	"	zgoraj	"	:	salzburški " bamberški.
"	"	168,	"	7	"	spodaj	"	:	volilniškim " izborniškim.
"	"	168,	"	9	"	zgoraj	"	:	rodovinama " radovinama.
"	"	203,	"	16	"	"	"	:	Jagelovec " Jagelovce.
"	"	225,	"	8	"	"	"	:	starega novo " Starega Novo.
"	"	230,	"	4	"	"	"	:	rabe " porabe
"	"	351	"	v rodovniku	"	:	Henrik IV. " Henrik VI.		